louis-sébastien mercier

anul 2440 sau un vis cum n-a mai fost

BIBLIOTECA PENTRU TOŢI

LOUIS-SÉBASTIEN MERCIER

ANUL 2440 SAU UN VIS CUM N-A MAI FOST

– ROMANUL LUMINILOR FRANCEZE –

Versiunea digitală 1.0 – februarie 2025

Realizată după volumul apărut la Editura Minerva, Bucureşti, 1986
BIBLIOTECA PENTRU TOŢI [1263]

Traducere: Radu Toma
Introducere, prefaţă şi tabel cronologic: Irina Bădescu
Ilustraţia copertei: Adrian Moldovan

INTRODUCERE[1]

Epocă de răscruce între lumea veche şi cea nouă, care avea să se nască în gemetele şi proclamaţiile de victorie ale Revoluţiei de la 1789, gândire în prefacere, hărţuită de propria-i conştiinţă, de intuiţiile unui viitor ce nu-l putea stăpâni, deşi îi prevedea orientarea, Luminile, „inventatoare ale libertăţii” (Jean Starobinski), au început prin a respinge de-a valma întreaga moştenire a veacurilor precedente. Furia lor iconoclastă de tinereţe – aceeaşi cu a mai tuturor perioadelor de mutaţie din cultura europeană – s-a ridicat de la bun început împotriva celor două valori întemeietoare ale universului lumii vechi: autoritatea şi tradiţia. Convulsiile acestei lupte se pornesc încă de la finele veacului al 17-lea, în anii de absolutism bigot şi despotic ai sfârşitului domniei lui Louis XIV; ele continuă măcinarea lentă a străvechii alianţe între biserică şi tron, începută odată cu Reforma, pentru a debuşa asupra acelei derive istorice accelerate progresiv pe toată durata veacului al 18-lea şi a celor ce-i vor urma, derivă pusă sub semnul voinţei de înnoire economică, de progres, de deschidere spre alte continente, de beţie civilizatoare, marcată de ideea de Europă, de atâtea alte idei-valori care mai sunt şi astăzi ale noastre. Sub zodia Luminilor, nu numai lumea istorică, cu valorile şi instituţiile sale tradiţionale, se află în plină schimbare. Ci, de aproape două veacuri, lucrat pe dinlăuntru de o gândire străină şi subversivă, universul întreg se regăseşte, în pragul celui de-al 18-lea, preschimbat cu totul. Pentru că Luminile, înainte de-a fi o epocă istorică cu un anume profil, reprezintă prima etapă a unei noi alianţe de putere, în care locul gândirii religioase este luat de ştiinţă. Ele desăvârşesc şi consacră modelul galileo-copernician al universului infinit şi plural, de unde Dumnezeu s-a retras lăsându-l pe om – o specie printre altele – să-şi guverneze lumea, – tot aşa, una printre multe altele „posibile”, cum spunea filosoful Leibniz –, să-şi încerce puterile şi să-şi croiască singur destinul. Or, acest gol ameţitor al universului care-l înspăimânta deja pe Pascal ca o „infinită tăcere”, trebuia cât mai repede umplut şi stăpânit. În locul relaţiei Dumnezeu-om, ţintuite veacuri de-a rândul prin autoritate (conform principiului absolutist: „un rege, o credinţă şi o lege”, întreită unitate aidoma treimii divine) şi transmise prin tradiţie (prin ierarhizarea instituţională şi a discursului teologico-politico-moral: tatăl este în familie ceea ce regele este în ţară şi Dumnezeu în lume), Luminile definitivează relaţia de cunoaştere subiect-obiect. Ele descătuşează astfel energiile unei raţionalităţi triumfale,

---

[1] Extras din *Introducere* la romanul Luminilor franceze, publicată în volumul: Rétif de la Bretonne – *Viaţa tatălui meu*, Bucureşti, Editura Minerva, 1986 („B.P.T.”, nr. 1257)

măsură şi putere a omului, deschizând calea practicismului, întreprinderii civilizatoare, înlocuind profeţia cu prospectarea, speculaţia cu experimentul, meditaţia cu acţiunea. Înstăpânindu-se asupra noului său spaţiu, – universul infinit – omul porneşte să şi-l măsoare, să-l construiască, să-l facă locuibil. Lumea economico-socială şi politică, a valorilor şi a culturii, se cere şi ea reproporţionată la această nouă şi ameţitoare scară. Sisteme, modele şi teorii, de la cele mai cuprinzătoare, care modelează însuşi universul, cum ar fi atotputernicul sistem newtonian sau complementul lui, „mănuşa" leibniziană, până la cele mai punctuale, slujind drept cadru experimental în domenii nou-născute precum astronautica sau dibuirile genetice, articulează teoretic primele succese ale ştiinţei moderne: fizica clasică în formula lui Laplace, chimia „născută" de Lavoisier, *Istoria naturală* a lui Buffon, începuturile antropologiei, cu Locke şi senzualiştii francezi etc. Luminile curioase până la exaltare descoperă, cercetează, explorează, umplu lumea de obiecte şi scule. Ştiinţa „filosofică", adică acea cercetare a faptului concret îngemănată de la sursă cu reflecţia asupra cercetării însăşi, asupra ansamblului în care faptul e cuprins şi legat, încetează să mai fie o speculaţie închisă între limitele unui discurs specializat în abstracţii: ea se extinde asupra gândirii întregi, împânzeşte realitatea, ambiţia de-a fi „filosof" este a fiecăruia: meşteşugar, negustor sau om de litere; până şi a femeilor – îngăduie Descartes –, adică a tot omul „care ştie să audă şi să se slujească de raţiunea proprie", cum spunea Kant, cel mai strălucit vlăstar al Luminilor. Euforia descoperirii şi invenţiei, cu tot cortegiul ei de valori nou-născute purtate de o clasă tânără, muncitoare şi dornică de-a stăpâni lumea nouă, cuprinde de-a valma gândirea şi activitatea practică, răscolind – pentru a-l reorganiza – întreg spaţiul: al „lucrurilor" ca şi al „cuvintelor" (Michel Foucault).

Istoric vorbind, Luminile se desfăşoară în etape care le scandează, tocmai din acest punct de vedere constructiv, mersul şi configuraţia: zorii lor sunt pregătiţi încă din perioada 1685–1715, aşa numita „criză a conştiinţei europene" (Paul Hazard) dintre actul de maximă manifestare a despotismului absolutist – revocarea Edictului de toleranţă politico-religioasă din Nantes – şi moartea Regelui-Soare. În ciuda strălucirii culturii franceze clasice, răspândită în întreaga Europă, exilaţii intoleranţei religioase, fie ei refugiaţi prin ţările protestante care şi-au săvârşit eliberarea, – Anglia sau Olanda –, fie în exil intern, încolţesc cu critici şi atacuri vehemente Franţa conservatoare şi, odată cu ea, întreaga moştenire a lumii vechi. Valul raţionalismului cartezian taie ca un cuţit în dogme, „superstiţii" intelectuale, obscurantisme şi prejudecăţi, în numele libertăţii de conştiinţă, mătură cu violenţă tradiţii politice, juridice, demască

autorităţi sclerozate, instituţii vetuste, clişee de gândire. E primul asalt al militantismului filosofic împotriva structurilor vechiului regim; prin aceasta se realizează acea „tabula rasa” cerută de Descartes ca operaţie preliminară pentru reconstrucţia lumii pe temeiul *eu*-lui gânditor liber.

Moartea bătrânului despot reprezintă pentru Franţa o promisiune de înnoire; cu ea se deschide etapa Luminilor în ascensiune, începe marele răscol constructiv al noului împotriva vechiului. Regenţa – anii 1715–1724 – este, în continuare, martora unei dezlănţuiri de vitalitate eliberată, neîntrerupt carnaval în care balurile, serbările „galante” se întreţes cu intrigi politice şi luptă de culise pentru putere, la curtea eliberată de sumbrul bigotism al perioadei precedente; lumea burgheză, a comerţului, finanţelor şi meseriilor, pe de altă parte, este şi ea frământată de speranţe vitale, structurile vechi ivesc muguri tineri. Începe, în aceşti ani, cea mai avântată dezvoltare economică şi demografică din toată istoria Franţei de până acum: urbanizare masivă, construirea reţelei de drumuri, şosele şi canale de navigaţie, schimbarea monedei, liberalizarea comerţului interior, deschiderea celui exterior şi marile concurenţe coloniale, culturi noi şi perfecţionări ale sistemului agrar, progres tehnic, invenţii utilitare, descoperirea confortului, bunăstare şi îmbogăţire. Drumurile eliberate de bariere, negoţul sporit şi construcţiile civile figurează, la nivelul civilizaţiei materiale (cuvântul „civilizaţie” este o creaţie a Luminilor) neastâmpărul spiritului iscoditor, sociabilitatea comunicativă şi mai ales, practicismul (de origină engleza, dar poate mai ţanţoş şi mai ideologizat decât cel englez) al acestei epoci care tinde să realizeze paradisul pe pământ, „aici unde sunt”, după cum spunea Voltaire. Neastâmpărul creator de bunăstare şi valori din ordinea lucrurilor este identic cu acela din ordinea cuvintelor. În spaţiul Luminilor, afirmă Ernst Cassirer, ideile nu mai sunt obiect de contemplare, ci forţe active. Militantismul filosofic nu mai are acum virulenţa critică distrugătoare, dar cumva abstractă din etapa precedentă: contaminat de voinţa practică de edificare şi stăpânire, el devine metodic, îşi precizează obiectul, coboară în stradă cu lupta lui Voltaire împotriva fanatismului religios, propune suveranilor principii de guvernare cu teoriile legislative ale lui Montesquieu; iar cu generalizarea atracţiei universale ca şi cu primele experienţe publice din „cabinetele” de ştiinţele naturii sau medicină se asociază ştiinţei tinzând spre dobândirea „binelui public”. Ţinta majoră a acestui militantism nu mai este distrugerea vechiului, ci difuzarea cunoştinţelor şi progresului (alt cuvânt inventat de Lumini), spre progres, spre „luminarea poporului”. Preocupările ştiinţifice şi filosofice, moda invenţiilor, experienţelor şi scornelilor mai mult sau mai puţin ingenioase invadează saloanele; până şi femeile, din cochete devin savante. Ca

odinioară Molière, ziarele vremii ironizează tinerele pedante care, vrând să fie în pas cu moda, își resping pretendenții sub pretext că aceștia nu sunt în stare să rezolve problema cvadraturii cercului sau altele de același soi. Parisul ia locul Versailles-ului, cafeneaua publică lacul salonului prețios, concentrând acea energie comunicativă a ideilor care străpung zidurile – iar la capătul veacului, le vor dărâma chiar pe cele ale Bastiliei. E vremea când, pe temeiul liberei circulații „fără bariere și frontiere", a ideilor, începe să se înfiripe concepția unei Europe cu fizionomie proprie, astfel țesându-se pânza unei noi sociabilități. Se scrie, se citește, se traduce, se vorbește în numele atotputerniciei omului, tot așa cum se construiește, se croiesc căi și se sporesc valori în numele bunăstării lui pe această lume care, de acum înainte, îi aparține în propriu. În această efervescență civilizatoare, universalistă și tălăzuită de entuziasm își încep cariera marile spirite ale Luminilor, se leagă Franța și Anglia, – de unde sunt împrumutate mare parte din valorile politice, morale și filosofice ale vremii –, de celelalte țări europene, într-un circuit din ce în ce mai intens și mai rodnic; se pun, într-un cuvânt, temeliile culturii noastre de astăzi [...].

Publicarea, în traducere românească, a unora dintre cele mai de seamă romane ale Luminilor franceze nu este un simplu gest de pietate literară. Ci, în primul rând, un mijloc pentru a reproporționa propria noastră lectură. Romanul zilelor noastre se deslușește și se pătrunde mai bine prin mijlocirea imaginii lui în oglinda romanului din epoca Luminilor – așa cum în fotografia îngălbenită a bunicului, nepotul își descifrează mai limpede propriile trăsături. O continuitate a spiritului se înfiripă în acest joc de oglinzi o continuitate care este totodată și un mod de-a ne apropia, de-a ne face părtași la cultură. Căci lectura este și ea o creație culturală, cu adevăr și expresie proprii – iar aceasta este numai una din învățăturile pe care ni le propune romanul Luminilor.

Și mai e ceva. Faptul anume că romanul veacului al 18-lea are o componentă utopică. Or, această componentă e orientată, pe coordonata de timp descoperită de Lumini, a viitorului, înspre vremea noastră. Între eternul uman și varietatea istorică tranzitorie, romanul Luminilor deschide perspectiva tulburătoare – în care însă ne aflăm – a indeciziei. Estetica lui nu este atât „frumoasă", cât problematică: asemenea și a noastră, azi. Mai important încă, și mai precizat cu privire la spațiul românesc, Luminile reprezintă momentul de intrare (prin difuzarea ideilor și idealurilor, prin traduceri, prin corespondente) a Țărilor Române în consonanță cu cultura europeană.

Afinități deci. Romanul, spune un autor din epoca Luminilor, este o oglindă plimbată de-a lungul unui drum. Un drum care duce către acele

vremi, aducându-ni-le totodată aproape. Un detaliu: definiţia de mai sus a devenit clasică, ba chiar a intrat în patrimoniul teoriei literare ca una ce serveşte drept motto celebrului roman al lui Stendhal *Roșu și negru*. Autorul ei este un romancier francez din veacul al 18-lea, cu totul uitat... dacă Stendhal nu l-ar fi citit. Un detaliu numai, dar care rezumă o întreagă istorie: istoria romanului european modern.

IRINA BĂDESCU

PREFAŢĂ

Utopiile au ceva deopotrivă înduioşător şi înspăimântător, ca tot ce ţine, pentru adulţi, de o gândire infantilă. Întrucât miezul tuturora, oricare le-ar fi dezvoltarea şi apoi, soarta publică, stă în povestirea unui vis îmbrăcând o dorinţă. Or, logica povestirii, solară, implacabilă, asupreşte dorinţa precum scrisul gândul nerostit; pe când elanul dorinţei, izvorând din adâncurile obscure ale fiinţei, îl poartă pe povestitor, de multe ori ascunzându-i lui însuşi consecinţele din urmă ale propriei povestiri. O dimensiune profetică, mai mult sau mai puţin evidentă, se naşte din această tensiune. Aşa se face că, citită sau recitită peste un timp şi cu ochi de adult, adică într-o confruntare cu istoria pe care nicio profeţie nu o poate evita, utopia stârneşte fie un zâmbet indulgent, poate nostalgic – unde dorinţa s-a pierdut, prea înaltă, în nesăbuinţă şi eşec; fie un fior de spaimă, ca dinaintea unei prezenţe străine – unde logica modelând dorinţa, sau chiar simplul hazard, au dus la consecinţe împlinite, la realizarea adică a profeţiei. Rostul însuşi al utopiilor rezidă într-acest îndoit efect: construind o lume ideală, ele o descriu în cele mai mici detalii, şi revelă în acelaşi timp un întreg mod de-a gândi. Fie că lumea lor este de niciunde şi de nicicând, în dreapta tradiţie a *Utopiei* lui Thomas Morus, o lume cu adevărat ideală în perfecţiunea ei – fie ea ilustrată de principi ai gândirii ca Platon, Bacon sau Campanella sau de literaţi de toată mâna precum, în Franţa, Cyrano de Bergerac, Gabriel de Foigny, Tyssot de Patot, Daniel de Villeneuve, Morelly; sau că este configurarea în viitor a unor proiecte conţinute deja în prezent – categorie de utopii puse sub semnul „lumilor posibile” ale lui Leibniz, din care, sub un anume aspect, s-a desprins, literatura de ştiinţă-ficţiune şi căreia îi aparţin lucrări ca *Looking backward* de E. Bellamy, *L'Anno 3000* de Paolo Mantegazza, *L'An 2000* de Rétif de la Bretonne, *Mémoires d'un industriel de l'an 2000* de P. Enfantin, *Sur la pierre blanche* de Anatole France, *Time Machine* de H.G. Wells şi, bine înţeles, cea mai veche şi una din sursele de inspiraţie ale celorlalte, *Anul 2440* al lui Mercier. Şi într-un tip, şi în celălalt, utopia e semnată istoric. Nu numai pentru că porneşte de la o lume reală, refuzând-o pe de-a-ntregul sau parţial, deci căutându-i ori un substitut, ori remedii şi îmbunătăţiri. Dar, şi mai ales, pentru că dincolo chiar de dorinţa etern umană de bine, drept, frumos, utopia dă la iveală constrângerile la care o epocă sau alta supune jocul liber al acestor concepte ce îmbracă, îngustând-o dar şi precizând-o, zbuciumata dorinţă. Confruntând cu lumea proprie – probă pe care cititorul unei utopii o face aproape instinctiv –, el poate rămâne insensibil constatând neconcordanţele sau, dimpotrivă, coincidenţele cutărui fapt descris cu realitatea contemporană. Mult mai

acută este însă pentru cititor concordanţa logică, necesitatea intrinsecă ce leagă premisele de consecinţe într-acea construcţie impecabilă care se cuvine să fie o utopie. În *modul de-a gândi lumea* caută el falii sau potriviri, eşecuri sau, dimpotrivă, împliniri ale viziunii, şi nu în vreo corespondenţă punctuală, inevitabil greu de sesizat la distanţe istorice mari. Cu atât mai mult aceasta este cerinţa cititorului modern, antrenat în parcurgerea unor lumi posibile foarte diverse, de la roman la ştiinţă, deprins cu jocurile logice şi, mai ales, prins în istorie şi cunoscându-i acesteia determinările. Acestui cititor, utopia – mai ales de al doilea tip – îi permite să-şi vadă şi să-şi înţeleagă, prin contrapunere, propriul mod de-a gândi. Să urmărească, precum într-o oglindă, ceea ce îi scapă în detaliul vieţii de fiecare zi, anume desfăşurarea logică; felul, de pildă, cum o concepţie generoasă debuşează într-o instituţie represivă, cum o idee se poate preface în contrarul ei, cum un cuvânt poate fi benefic sau malefic după împrejurări. Înainte chiar de-a fi o imagine de ficţiune, utopia este un mecanism ideologic virtual, aşteptându-şi de la cititor punerea în funcţiune.

Cele mai multe din utopiile clasice sunt scăldate în optimism. Există, desigur, şi utopii negative sau contra-utopii, apărute pe măsură ce, în epoca noastră, orizontul apare zburătăcit de felurite lumi posibile, unele întunecate până la apocalipsă. Să fie aceasta, întrucât priveşte modul nostru, contemporan, de-a gândi, consecinţa faptului că ne-am irosit dorinţa din pricina unei prea atente preocupări pentru logică?... Oricum ar fi, utopiile negative sunt de dată mai recentă şi ele par a fi menite în primul rând să se opună optimismului celor clasice, cu deosebire utopiilor din spaţiul Luminilor.

Optimiste sunt şi „visurile” lui Sébastien Mercier – căci, în afară de *Anul 2440 sau un vis cum n-a mai fost,* el a mai scris o întreagă culegere de *Visuri filosofice,* încă o utopie intitulată *Omul de fier* etc. Ideologic vorbind, acestea îi aparţin mai puţin lui cât Luminilor în general. Mercier se definea el însuşi ca fiind „le plus grand livrier de France”; termenul „livrier”, deşi traductibil prin cărturar, are un sens artizanal şi enciclopedic uşor depreciativ. El desemnează, la drept vorbind, un fabricant de cărţi în serie, înzestrat cu tehnica manipulării de toate soiurile (inclusiv plagiatul!) a textelor, conotând o specializare de meseriaş pe care Rousseau, idolul lui Mercier, o respingea ca fiind surogatul talentului. Mai modest, dar şi mai public, cu acea credinţă aprinsă virtuţile absolute ale ideilor şi în democratica lor comunicabilitate care este caracteristică Luminilor, Mercier nu refuză eticheta. Cum nu ar fi respins-o probabil nici pe aceea de „touche à tout” pe care i-a atribuit-o exegeza academică, cu obtuz dispreţ pentru diletantismul lui generos, pentru curiozitatea afabilă faţă de tot ce priveşte lumea omului,

de la utopii la acţiunea politică, de la observaţia sociologică la critica literară, trecând prin sisteme de legislaţie şi prin problema iluminatului public. Taxându-l de „poligraf nevoiaş”, de „publicist de duzină”, critica pedantă, opacă la idei, a încercat să-l coboare pentru că nu-i împărtăşea crezul. Luminile n-au cunoscut trufia personalităţii, egocentrică şi monumentalistă, pe care tocmai Rousseau o inaugurează. Un soi de modestie de slujbaşi ai ideilor îi solidarizează pe toţi reprezentanţii, străluciţi sau obscuri, ai acestui spaţiu de gândire, îndemnându-i să se pronunţe despre tot, să participe la tot, să cânte sau să critice tot. Acesta e spiritul filosofic, cea mai înaltă ambiţie a omului Luminilor: un sacrament de angajare deopotrivă în lume şi în idee. Iar Mercier este un publicist filosof în sensul cel mai propriu, mai ales pentru generaţia care a pornit Revoluţia: entuziast şi eclectic, amestecând raţionalismul militant cu efuziunea sentimentală, critica şi utopia, el cheltuieşte moştenirea enciclopedistă, risipind-o, dar şi că răspândind-o. Nu e nici un teoretician ca Montesquieu, nici un creator de talia lui Diderot, nici un critic de anvergura lui Voltaire. Ci un martor pătruns, lucrat, modelat de ideile acestora – cu deosebire ale lui Rousseau – şi un scrib care le notează, de multe ori după ureche, dar cu zel şi emoţie. Privirea lui de sociolog al străzii e pătrunzătoare, iar suflul anticipativ are vibraţie. Dorinţa lui de-a nota tot l-a făcut într-adevăr prea „atent la ceea ce nu se vede sau la ceea ce îţi distrage atenţia”, cum se exprima un contemporan. Nu e vorba de un cult al detaliului, ci de râvna de-a cuprinde, cu gândul şi cu stilul, cât mai mult dacă nu tot. Pentru un observator al moravurilor, e o mare calitate. Criticând *Tabloul Parisului,* lucrarea cea mai de succes şi, probabil, cea mai interesantă a lui Mercier,. Rivarol, mare pontif al literelor vremii, îi aducea involuntar un elogiu: e o lucrare, spunea el, „gândită pe stradă şi scrisă la margine de drum; autorul a zugrăvit pivniţa şi podul, sărind peste salon”. Cu alte cuvinte, a nesocotit canoanele de dragul observaţiei pe viu.

Fără a fi avut, la apariţie, succesul *Tabloului, Anul 2440* iese şi el, sub un anume aspect, din tipare. Nu din cele ale genurilor, ca să-l nemulţumească pe un Rivarol. Ci, mult mai important pentru cititorul de azi, întrucât atestă ingenuitatea înflăcărată a unui martor şi prozelit, a unui *transmiţător* de idei. Aşa cum eroul voltarian Candide e obligat de experienţă să-şi verifice rând pe rând toate clişeele leibniziene de gândire, Mercier ne pune în situaţia de-a cântări şi reevalua tot ceea ce, în modul nostru de-a gândi, ţine de rousseauism. Tocmai pentru că nu este un creator de idei, Mercier ne transmite ambianţa, circulaţia şi, la limită, consecinţele ideii. Ne oferă deci prilejul de-a ne confrunta, pe terenul unor principii şi valori care sunt, în bună parte, şi azi ale noastre, modul nostru de-a gândi cu cel al Luminilor;

faţă în faţă cu transparenţa lui ideologică, responsabilitatea cititorului e cu atât mai solicitată. Din această perspectivă, orice nuanţă depreciativă atribuită poligrafiei lui Mercier se cuvine înlăturată – mai ales când îl citim într-o singură operă, aceea care, cum am spus, ne interoghează cel mai mult.

Utopia lui Mercier, comportând obligatoriile două panouri cerute de regulile genului – critica şi (re) construcţia – porneşte, de fapt, din cea mai strictă contemporaneitate. (După cum lumea *Anului 2440* se limitează de fapt la Franţa: pentru că maximul de civilizaţie este reprezentat, în afara Franţei, prin faptul că se joacă *Cinna* de Corneille în China şi că Montesquieu este tradus în Japonia, Mexic şi Tahiti. În ciuda universalismului proclamat de Lumini, aici Mercier nu se deosebeşte prea mult de contemporanii lui ironizaţi de Montesquieu pentru că se uitau gură-cască la eroii lui persani şi se mirau foarte: cum poate cineva să fie persan?) Autorul însuşi îi previne pe oamenii anului 2440 că „fiecare lucru la timpul lui. Timpul nostru este al proiectelor... al vostru, al execuţiei.” Viitorul a şi început; după cum Parisul anului 2440 se afla aşternut pe hârtie încă din vremea lui Mercier. În virtutea ideii de progres, atât de scumpă Luminilor, viitorul nu numai că purcede direct, liniar din prezent: el nu este decât o perfecţionare a prezentului. Mai mult încă: în spiritul – nu însă şi conform literei – rousseaismului, perfecţionarea însăşi este înscrisă în natura umană, cumva ca o predestinare. Desigur, o predestinare cu semn schimbat faţă de cea religioasă, dar totuşi o predestinare. Progresul, în această perspectivă, constă în a „asculta glasul naturii”. Lumea, mai exact Franţa anului 2440, este aceea a unei „naturi” fizice şi morale regăsite. Însă nu printr-o revoluţie, ci printr-o conversiune. Ca orice reformist, – cum s-a şi dovedit a fi în timpul Revoluţiei, Mercier exclude ideea unei schimbări sângeroase. Cu o singură excepţie: emanciparea sclavilor din colonii, problemă cu privire la care el adoptă o atitudine extrem de radicală. În rest, el aşteaptă schimbarea de la maturizarea spiritelor, de la închegarea unui consens al opiniei; iar acesta poate fi obţinut (şi astfel apare în lumea anului de vis) pe de-o parte, prin „luminare”, pe de alta prin aplicarea directă a unora dintre cele mai circulate idei din spaţiul Luminilor: despotul luminat, separarea puterilor, libertatea comerţului etc. Totul, pentru candidul Mercier, merge ineluctabil pe calea progresului, accesul la viitorul de aur poartă marca facilităţii pentru că este pus, în toate aspectele, sub semnul moral: binele e tot atât de uşor de făcut ca şi răul, e suficient să te gândeşti să-l faci! În acelaşi spirit rousseauist, al dominantei morale, Mercier se interesează mai mult, dacă nu exclusiv, de politic, neglijând socialul, economicul, tehnicul, sau vădind – cum vom vedea – în aceste privinţe încăpăţânări retrograde de-a dreptul surprinzătoare pentru un viitor convenţional.

Modul în care Mercier își reprezintă accesul la viitorul ideal se traduce clar și succint în concepția lui despre construcții: „pentru a crea palatul Luvrului, a fost de ajuns să dărâmăm cocioabele care-l mascau din toate părțile". Deci, e vorba de o operație de *curățire,* de debarasare a esențialului de neesențial sau de nociv, de scoatere la iveală. Nu o mutație, ci o rafinare, cumva alchimică, dar în viziune tehnicistă. Operația e și mai explicită în ce privește cărțile din bibliotecile anului 2440 și cunoștințele socotite de Mercier necesare umanității viitoare. Întâi incendierea cărților „inutile", „frivole" sau „primejdioase": curățire prin foc a esenței valabile de toate „prostiile vremilor trecute" și sacrificiu închinat „adevărului, bunului simț, adevăratului gust". Apoi „reducerea" celor rămase și „corectarea" lor conform principiilor morale. Tot astfel sunt eliminate și din salonul de artă picturile licențioase sau războinice. Cât despre clasicii literaturii, Corneille, Racine, Molière de pildă, ei sunt după opinia lui Mercier, cam demodați; Voltaire este și el „redus" căci „era prea repezit în privința ideilor și nu le lăsa timp să se coacă... Așa încât prea arare vădește profunzime". Bineînțeles, Rousseau este păstrat în întregime. Cenzura lui Mercier, bizară și neașteptată din partea cuiva care se proclamă „le plus grand livrier de France", este de fapt îndreptată orbește spre promovarea valorilor vertuismului burghez: morală sentimentală, civism, virtute, gravitate etc., toate principii largi și generoase sub aspect, ca să spunem așa, terminologic, dar vădind, de îndată ce sunt duse până la ultimele consecințe, îngustimea și chiar intoleranța de fond a ideologiei de la care se reclamă. În predilecția lui Mercier pentru „reducere" se regăsește de altminteri o înclinare, care este a întregii epoci, pentru concentrate: antologii, colecții, adesea miniaturizate, așa cum este cabinetul monarhului, cu toate aparatele, planșele și mostrele lui, apar ca „rezumate ale universului". Înclinarea enciclopedistă este însă, în cazul lui Mercier, marcată de dirijismul ideologic apăsat al tuturor utopiilor, în general, al rousseauismului în special. Un dirijism contradictoriu în gândirea Luminilor, întemeiată pe toleranță și deschidere spirituală, dar care reprezintă într-un fel, latura de umbră, latența negativă a nepotolitei lor propensiuni pedagogice, de „luminare" și formare.

Dimensiunea critică a utopiei lui Mercier, strecurată în țesătura lumii anului 2440 căreia îi alcătuiește fondul de contrast, se constituie tot din ideile cele mai vehiculate în spațiul mental al Luminilor. E mai redusă decât dimensiunea utopică propriu zisă, cum e și firesc. Uneori cu virulență, prea arare însă cu ironie, așa cum o practică un Montesquieu sau un Voltaire – utopiile în general sunt lipsite de umor – sunt criticate absolutismul monarhic, intoleranța religioasă, luxul și trândăvia aristocrației, abuzurile administrative sau politice, și, cu deosebită tărie, privilegiile sociale: toate

teme curente în spaţiul Luminilor. Ele servesc drept introducere a ideilor constructive, şi ele curente, dar mai rar prezentate legat, într-un ansamblu cu ambiţii de coerenţă sistematică. Aşa de pildă, pe plan politic, separarea puterilor este realizată la Mercier printr-un stat de tip federativ compus din „provincii", guvernat „à l'anglaise" de un suveran flancat de un senat şi o adunare legislativă şi sprijinit de sfetnici înţelepţi. Printre aceştia îşi află locul şi omul de litere care a binemeritat fie pentru a fi „nimicit superstiţia" şi „susţinut dreptul popoarelor", fie datorită efortului de-a „săpa în mina fecundă a moralei".

Idealul filosofului de-a fi sfetnicul domniei este propriu mai ales primei jumătăţi a veacului al 18-lea. Mulţi reprezentanţi ai Luminilor printre care Voltaire şi Diderot, s-au străduit a-l încarna, dar au eşuat, cum era şi de aşteptat, dată fiind tocmai „natura" despotismului monarhic, cât se va fi vrut el de luminat, al regelui Frederic II al Prusiei ori al împărătesei Ecaterina II. Între acest ideal şi cel prezentat de Mercier există însă o diferenţă, care informează despre o evoluţie. La Mercier, omul de litere – romancierul, ca să-i spunem pe nume – este cel mai apt să judece valoarea suveranului, tocmai prin „istoria" ce-o povesteşte despre el, istorie „creuzet, în care eroul se topeşte dacă nu a fost cu adevărat om". (Filosoful, în schimb, a devenit în anul 2440 academicianul pustnic, înveşmântat în haina neoclasică a înţeleptului coborât dintr-o antichitate imaginată, şi el s-a retras în singurătatea propice geniului pentru a medita şi a produce idei folositoare umanităţii.) Este, într-un fel, un atestat de reconsiderare a romancierului şi a producţiilor sale – numai cele girate de morală, se înţelege. O confirmare a acestei reabilitări o mai aflăm în modul de-a dreptul romanesc în care Mercier îşi închipuie educaţia viitorului monarh luminat. Deşi monarhia nu este, pentru el, decât „o sperietoare de ciori instalată într-o grădină", formaţia tânărului-rege reeditează una din temele de predilecţie ale romanului Luminilor, tema copilului de pripas crescut în spiritul valorilor „naturale", departe de onoruri corupătoare, în simplitate şi frugalitate, deprins cu munca şi răspunderea. Educaţie „à la Emile", care face din tânăr un soi de Figaro redivivus, un „self-made man"; întronat mai apoi printr-o adevărată ceremonie de iniţiere, el va şti, susţine Mercier, să guverneze spre binele poporului, conform valorilor ce l-au nutrit ale acestuia. Tot de domeniul romanescului ţine şi descrierea justiţiei regale publice, care aminteşte izbitor de imaginea idilică legendară a regelui Ludovic IX – zis sfântul Ludovic – şezând sub nu mai puţin legendarul său stejar şi împărţind dreptate poporului.

Nici în privinţa celorlalte instituţii Mercier nu e mai radical. Deşi violent anticlerical, el promovează de pildă, o religie „naturală şi raţională", adică

acel deism filosofic ce străbate veacul, de la Voltaire citire, şi care s-a şi materializat într-o primă etapă a Revoluţiei în pomposul cult al Fiinţei Supreme.

Monarhie, familie, religie, arte sau comerţ, toate instituţiile anului 2440 se conduc după *Lege* şi funcţionează conform *Naturii*. Două instanţe cu iz de transcendenţă, care de altminteri obsedează de-a dreptul Luminile. Nu este greu de aflat, sub această Lege în care socialul nu s-a decantat nici de fizic, nici de biologic, instanţa mitică a unui model bântuit de imaginea tatălui; adică un model de gândire a lumii laicizat în toate consecinţele, nu însă şi în premise: modelul newtonian. Cât despre Natură, adevărată „parolă" a Luminilor, ea deghizează fie „raţiunea", fie afectul, fie pe amândouă. În cazul de faţă desemnând tocmai acea predestinare a progresului amintită mai sus. Pentru rousseauism, Natura e argumentul măciucă în orice împrejurare. Într-adevăr. În mentalitatea rousseauistă – ansamblu de atitudini şi opinii ce se reclamă ideologic de la Rousseau, dar nu trebuie confundat cu sistemul de idei al acestuia, după cum este informată filosofic de gândirea lui Leibniz, dar în mod indirect – a acţiona conform Naturii înseamnă a dezvălui în fiecare individ lăuntricul, cu necesitate bun, al fiinţei umane. Iarăşi dezvăluirea prin curăţare, debarasare a esenţei de inutil, deci de nociv. Printr-un soi de aberaţie anatomo-fiziologică, totul, pentru rousseauişti, stă în *inimă*: cuget, intelect, afect. E drept, concepţia s-a născut din dorinţa de-a se evita metafizica intelectualistă ascunsă îndărătul conceptului de suflet. Nu mai puţin însă inima de tip rousseauist poate tot, ştie tot, face tot: „Inima, iar nu geniul, realizează înfăptuirile mari şi generoase. Henric IV a fost cel mai bun dintre regi, nu datorită întinderii cunoştinţelor sale, ci pentru că iubea sincer oamenii". Gândul ne poartă din nou spre hagiografia istoriei: asemenea legendarului sfânt Ludovic, Henric IV îşi are şi el aura idilică de rege popular, o imagine curentă de altfel în manualele copiilor de clasa I ai veacului al 19-lea.

Prin aceeaşi concepţie despre calificarea *nec plus ultra* a naturii „sensibile" a omului se explică şi pornirea violentă, aparent inexplicabilă, a lui Mercier împotriva istoricilor, „mai vinovaţi decât principii", împotriva istoriei în general. Aici apar cu limpezime deopotrivă limita – cumva obligatorie – a criticii lui Mercier, contradicţiile gândirii lui şi caracterul magic, pentru el, al utopiei. Mercier nu agreează istoria, şi în primul rând istoria din timpul său, pentru că o consideră falsă, o *historia stultitiae*, o ţesătură de aventuri sângeroase şi nebunii ale principilor, ale cuceritorilor, toţi „duşmani ai omului". Ca atare, ea trebuie rezumată „la câteva mari trăsături", pentru a nu corupe sufletele tinere. Este un punct de vedere firesc de altminteri într-o gândire utopică, şi o consecinţă logică a concepţiei lui

Mercier despre „fatalitatea” progresului. În fond, el nu combate doar instituţiile, stările de fapt ale Franţei vechiului regim – ci şi *cuvintele* ce le desemnează. De aceea şi sunt istoricii mai vinovaţi decât principii. După cum consideră suficientă luminarea spiritelor – spre dezvăluirea lăuntricului de unde vorbeşte „glasul inimii” – pentru ca fericirea să fie atinsă, iar fericirea generală se realizează, printr-o aritmetică expeditivă, din suma fericirilor personale, Mercier exaltă unele cuvinte şi vestejeşte altele. Aşa de pildă, când ghidul este întrebat de povestitor ce fel de guvernare e în funcţie în lumea anului 2440, acesta răspunde: „Guvernarea au e nici monarhică, nici democratică, nici aristocratică: e raţională şi făcută pentru oameni.” Importantă pentru Mercier nu e referinţa cuvântului, ci calificarea lui ca parolă de raliere la ideologia vertuistă. Alt exemplu: Mercier nu este, ca Rousseau, un adversar al proprietăţii private, ci al cuvântului care-i desemnează pe deposedaţi. „Vai, vai de naţiunea împărţită în două clase cu necesitate duşmane, aceea a proprietarilor şi aceea a proletarilor” scrie el în a sa *Neologie*. Consecinţa imediată ar fi, logic vorbind, afirmarea dreptului la egalitate. Or, Mercier, în *Anul 2440* îşi explică pe larg poziţia antiegalitară încheind cu argumentul că „egalitatea extremă ar duce la o extremă confuzie”.

Contradicţiile, având aceeaşi sursă, ţâşnesc la el la tot pasul: Mercier este pentru libertate, dar împotriva emancipării femeii, pentru comerţ şi circulaţia bunurilor, dar într-o economie închisă, de tip agrar, pentru abolirea sclaviei – pasajul consacrat monumentului negrului răzbunător este impresionant şi de-o autentică vibraţie profetică –, nu însă şi a proprietăţii etc. Aceasta nu înseamnă nicidecum că ideile Luminilor rousseauiste, imaginea lumii anului 2440 ar fi pentru Mercier pure jocuri verbale. Dimpotrivă. Cuvintele, spune sociologul Emile Durckheim, înainte de-a fi cuvinte, sunt valori pentru cei ce le utilizează. Valori de preţ, crez de o viaţă sau chiar de o generaţie şi, cum de atâtea ori a dovedit-o istoria, ideal cerând totul, până la sacrificiul suprem. Iar poziţia lui Mercier, dincolo chiar de cerinţele genului, nu este a unui transmiţător indiferent, sau măcar obiectivist, de idei; ci a unui martor zelos, a unui prozelit înflăcărat. Pentru el – poate pentru literatura anticipativă în general – într-aceasta tocmai rezidă ceea ce am numit caracterul magic al utopiei. Vădit încă de la început, în chiar formula narativă adoptată: naratorul doarme şi se trezeşte brusc transportat, printr-un truc de iluzionism, într-altă lume care devine, tot atât de brusc, „mai reală” decât cea reală pentru că este profetizată, este *spusă*. Caracterul magic constă în eliberarea dorinţei, a intenţiei faţă de povestire, în investirea cuvântului cu putere fondatoare. De aici şi ingenuitatea lui Mercier care, într-un anume sens strict literal, uneori nu ştie ce spune:

pentru că este purtat de sistemul rousseauist, cumva vorbit de acesta, fără a realiza deplin şi lucid, antrenat cum este de înflăcărarea lui vizionară, consecinţele finale ale propriilor afirmaţii. Această realizare rămâne de datoria cititorului, a noastră mai ales, cei ce, apropiindu-ne de anul 2440, dispunem de o distanţă şi de o experienţă istorică suficientă pentru a le evalua sau chiar a le putea vedea aplicate. Dincolo de paginile, unele desuete, altele surprinzător de actuale, dincolo chiar de ceea ce pot ele oferi ca informaţie despre un mod de-a gândi şi despre o epocă faţă în faţă cu propriul viitor, un suflu de credinţă străbate utopia lui Mercier. Entuziasmul vizionar – chiar atunci când viziunile în sine apar demonetizate sau chiar comic de grave – şi ardoarea discursului ne pun, ca cititori, în situaţia adultului care priveşte jocul „de-a cuvintele” al copilului: îl invidiem pentru intensitatea, pentru pasiunea trăirii, uneori însă cădem pe gânduri faţă în faţă cu ceea ce a rezultat, pentru copil, din cuvintele de la noi învăţate. Căci de la Rousseau – nu însă şi de la rousseauişti – încoace, ştim că, în bună măsură, copilul este tatăl omului.

IRINA BADESCU

TABEL CRONOLOGIC

1740	Se naşte la Paris Louis-Sébastien Mercier, fiul unui mic alămar. Urmează studiile la College des Quatre-Nations.
1763–1765	Pentru scurt timp, Mercier este profesor de retorică într-un colegiu din Bordeaux. Profesoratul însă nu-l interesează; se preocupă tot mai intens de literatură, primele încercări datând încă din adolescenţă: poeme, scurte eseuri „filosofice" pe cele mai diverse teme la ordinea zilei.
1768	Mercier publică *Songes philosophiques* (Visuri filosofice), culegere de povestiri realizate după modelul voltairian; dintre acestea, *Songe d'un monde heureux* (Visul unei lumi fericite) prefigurează utopiile viitoare.
1771	Apare *L'An 2440 ou Rêve s'il en fut jamais* (Anul 2440 sau un vis cum n-a mai fost); roman-eseu „filosofic" de anticipaţie care expune, în lumina adeziunii lui Mercier la valorile rousseauismului, viziunea unei lumi a viitorului, reformată în spiritul acestor valori. Romanul nu a avut mare succes la apariţie, publicul nefiind pregătit pentru a recepta o operă ce nu va căpăta statut literar decât începând de la sfârşitul veacului al 19-lea (odată cu romanele lui Jules Verne) şi cu deosebire, în epoca contemporană. În anii ce urmează, preocupările lui Mercier se orientează exclusiv spre teatru; a scris în total peste 35 de piese (în majoritate, comedii „serioase", drame şi melodrame, dintre care cele mai cunoscute sunt *La Brouette du vinaigrier* (Roaba oţetarului), 1775, şi *Le Déserteur* (Dezertorul), 1782, precum şi o serie de lucrări teoretice în care promovează un teatru de tip realist şi moralizator, pe linia contemporană a dramei burgheze întemeiate de Diderot; un teatru a cărui formulă este bazată pe conflicte şi situaţii cotidiene, pe reînnoirea convenţiilor spectacolului, pe estetica sentimentalismului patetic.
1781	Mercier publică *Tableau de Paris* (Tabloul Parisului), un eseu psiho-sociologic îndrăzneţ, foarte modern ca factură, primit cu mare succes de către publicul vremii. Chiar contestările venite din partea partidei filosofilor – care acuză lucrarea de-a fi „o harababură", de-a conţine de-a valma „tot ce se poate afla într-un sertar răsturnat" – sunt

de fapt tot atâtea elogii pentru curajul cu care Mercier dărâmă prejudecăţile, mai ales literare, pentru interesul pasionat ce-l dovedeşte atât în înregistrarea detaliului semnificativ al vieţii de toate zilele cât şi în dezbaterea ideilor abstracte. Temându-se să nu fie luat la ochi de poliţie pentru concepţiile sale, Mercier se retrage un timp în Elveţia, de unde se întoarce nestingherit la sfârşitul anului 1785. Începe acum să se preocupe de politică, intră în vâltoarea evenimentelor premergătoare Revoluţiei. În 1787 publică *Notions claires sur les gouvernements* (Noţiuni clare despre formele de guvernare), un eseu de teorie a guvernării unde sunt luate în discuţie majoritatea opiniilor vremii asupra acestei probleme.

1788 Apare culegerea de povestiri-eseuri de factură utopistă *Songes et visions* (Visuri şi viziuni); cea mai cunoscută este *L'Homme de fer* (Omul de fier), povestea unui personaj fabulos, un „superman" care îndreaptă toate neajunsurile omenirii.

1789–1791 Mercier editează, mai întâi singur, apoi în colaborare cu literatul Carra, revista *Annales patriotiques et litteraires*. Duce o activitate politică din ce în ce mai susţinută. Membru al Grupului Social (extremist), în 1792 se desolidarizează de iacobini şi este ales deputat al departamentului Seine-et-Oise în Convenţia Naţională. În ianuarie 1793 votează împotriva ghilotinării lui Ludovic al XVI-lea şi pentru detenţia lui pe viaţă. După 30 mai 1793, când grupul lui Robespierre preia puterea, Mercier protestează împotriva „tiraniei montagnarde". Este arestat şi eliberat numai după instaurarea Convenţiei Thermidoriene, căreia îi împărtăşeşte întru totul vederile reformiste.

1795–1797 Mercier face parte din Consiliul celor Cinci-Sute. În această calitate, duce o activitate foarte intensă, intervine în dezbaterea diferitelor chestiuni, păstrând în general o poziţie moderată şi tradiţionalistă (susţine respectarea proprietăţii private, este împotriva divorţului, a emancipării femeii, a introducerii limbilor moderne în şcoli etc.)

În 1795, devine membru al Academiei. Doi ani mai târziu, reintră în învăţământ ca profesor de istorie, în ciuda propriilor convingeri anti-istoriste, la Ecole-Centrale; între timp continuându-şi activitatea publicistică – colaborări

neîntrerupte la *Journal de Paris* – şi literară.

1798 Mercier publică *Nouveau Paris* (Noul Paris), urmare şi dezvoltare ale Tabloului Parisului.

1801 Apare *Néologie ou Vocabulaire de mots nouveaux, à renouveler dans des acceptions nouvelles* (Neologie sau Lexicon de cuvinte noi, de reînnoit în accepţii noi), original eseu de semantică, înscris în sfera de preocupări caracteristice Luminilor pentru „invenţia” de cuvinte.

În perioada Consulatului, Mercier se raliază politicii lui Bonaparte. După proclamarea Imperiului, scriitorul se desolidarizează public de politica napoleoniană autoritară şi se retrage din viaţa literară.

1814 *ianuarie* Se căsătoreşte, după mulţi ani de convieţuire, cu Louise Machard, cu care avea deja trei fete.

25 aprilie Mercier moare la Paris

EPISTOLĂ ÎNCHINĂTOARE ANULUI 2440

An măreț și demn de respect, care vei aduce fără îndoială fericirea pe pământ; an pe care, vai mie! nu te voi fi văzut decât în vis; când va veni sorocul să țâșnești din sânul eternității, cei ce îți vor vedea soarele vor călca pe cenușa mea și pe a celor treizeci de generații stinse rând pe rând și dispărute în hăul fără fund al morții. Regii azi pe tron nu vor mai fi; și nici urmașii lor; iar tu, tu îi vei judeca pe monarhii aceștia ce vor fi murit și pe scriitorii ce trăiau supunându-se puterii lor. Numele prietenilor și apărătorilor umanității vor lumina, prețuite: gloria le va fi pură și strălucitoare. Iar hulitul norod de regi ce vor fi chinuit, în toate înțelesurile acestui cuvânt, specța umană, nu va scăpa oprobriului decât mulțumită neantului.

Gândirea supraviețuiește omului, iată apanajul său cel mai strălucit! Gândirea se ridică din mormântul lui și ia un trup durabil, nepieritor; iar în vreme ce fulgerele despotismului cad și se sting, pana scriitorului străbate întinderile de timp și-i absolvă ori pedepsește pe stăpânii universului.

M-am folosit de puterea primită la naștere; am făcut să se înfățișeze în fața rațiunii mele solitare legile, abuzurile, obiceiurile țării în care am trăit, neștiut și-n umbră. Am cunoscut ura curată pe care o ființă simțitoare o datorează opresorului; am urât din toate puterile tirania, am înfierat-o, am combătut-o cu tot ce mi-a stat în putință. An măreț și demn de respect, zadarnic mi-am înnobilat și înflăcărat ideile contemplându-te: în ochii tăi nu vor fi poate decât idei de sclav. Fii îngăduitor cu mine! mă înăbușă spiritul veacului și mă ține ca într-un clește; prostia e atotstăpânitoare: liniștea patriei mele seamănă cu aceea a mormintelor. În jurul meu numai cadavre viu colorate ce vorbesc, merg, dar în care principiul vieții nu a putut niciodată să facă să răsară nici cel mai mic lăstar. Până și vocea filosofiei, obosită și descurajată, și-a pierdut din putere: glăsuiește în mijlocul oamenilor ca în inima unui imens deșert.

O, de-aș putea să împart în două timpul ce mi-e dat să trăiesc, cum aș mai coborî, chiar acum, în coșciug! cât de bucuros m-aș despărți de înfățișarea triștilor, nefericiților mei contemporani, ca să mă trezesc în zilele pure pe care le vei zămisli, sub cerul tău fericit, când omul își va fi redobândit curajul, libertatea, independența și virtuțile. De-aș putea să te văd și altcum decât în vis, an dorit pe care te chem din toate puterile sufletului! Grăbește-te! vino să luminezi fericirea lumii! Dar ce spun? ieșit de sub puterea unui semn favorabil, mi-e teamă, vai! mi-e teamă ca nu cumva soarele tău să vină să lumineze, trist, un morman fără formă, de cenușă și ruine!

CUVÂNT ÎNAINTE

Dorinţa ca totul să fie bine e proprie filosofului. Prin cuvântul acesta din urmă, de care, fără îndoială, s-a făcut abuz, înţeleg o fiinţă virtuoasă şi sensibilă ce doreşte fericirea generală, căci are idei precise de ordine şi armonie. Răul oboseşte privirea înţeleptului, care se plânge; lumea bănuieşte că ar fi cârcotaş: se înşală. Înţeleptul ştie că e mult rău pe pământ, dar totodată are mereu prezentă în minte perfecţiunea aceea atât de frumoasă şi de emoţionantă ce poate şi chiar trebuie să fie lucrarea omului raţional.

Într-adevăr, de ce să ne fie interzis să sperăm, ca după ce va fi străbătut extravagantul cerc de neghiobii în care îl fac să rătăcească pasiunile, plictisit, omul acesta se va întoarce la lumina pură a judecăţii? De ce speţa umană nu ar fi asemănătoare individului? Pripit, violent, zăpăcit când e tânăr; înţelept, blând, moderat la bătrâneţe[2]*. Cel ce gândeşte astfel îşi impune sieşi datoria de a fi drept.*

Ştim noi însă ce e perfecţiunea? Poate fi ea zestrea unei fiinţe slabe şi mărginite? Acest mare secret nu e oare el ascuns sub acela al vieţii? şi n-ar trebui oare să ne despuiem de veşmântul nostru muritor ca să pătrundem sublima enigmă?

Să încercăm însă până atunci să facem în aşa fel încât lucrurile să fie acceptabile; sau, dacă şi aşa cer prea mult, să visăm măcar că sunt aşa. În ceea ce mă priveşte, absorbit de Platon, visez şi eu ca el. O, dragii mei concetăţeni! v-am văzut atât de des gemând în faţa abuzurilor de care am obosit să ne şi plângem! Când ne vom vedea oare visurile realizate? Să dormim, iată aşadar fericirea noastră.

---

[2] Să nu fi fost oare creată lumea decât pentru mâna de oameni ce fac azi umbră pământului? Ce sunt toate fiinţele ce au vieţuit în comparaţie cu acelea pe care Dumnezeu le poate crea? Alte generaţii veni-vor să ocupe locul pe care-l ocupăm; vor urca pe aceeaşi scenă; vor vedea acelaşi soare şi ne vor împinge atât de departe în vechime că nu va mai rămâne din noi nici urmă, nici vestigiu, nici amintire.

CAPITOLUL I
PARISUL FORFECAT DE UN BĂTRÂN ENGLEZ

Prietene sâcâitor, de ce mă trezeşti? Ce rău mi-ai făcut! Mă lipseşti de un vis a cărui dulce iluzie era preferabilă luminii supărătoare a adevărului. Ce plină de desfătare mi-era amăgirea şi ce nu aş da să-mi petrec în ea restul zilelor. Dar nu, iată-mă căzut din nou în îngrozitorul haos de care mă credeam scăpat. Stai jos şi ascultă-mă câtă vreme mintea-mi mai e încă plină de lucrurile ce au uimit-o.

Stăteam ieri-noapte de vorbă cu un bătrân englez al cărui suflet e cum nu se poate mai drept. Ştii că-mi plac adevăraţii englezi. Niciunde n-ai să-ţi găseşti prieteni mai buni; la nici un alt popor nu întâlneşti oameni cu o fire mai neşovăitoare şi mai generoasă. Spiritul de libertate ce-i însufleţeşte le dă o putere şi o vârtoşie extrem de rare la alte neamuri.

Naţia dumitale, îmi spunea el, e pradă unor erori pe cât de ciudate pe atât de numeroase: nu poţi nici să le pricepi şi nici să le numeri, iar mintea ţi se rătăceşte. Nimic nu mă zăpăceşte mai mult decât imobilitatea, aparentul calm ce ascunde îngrozitoarele zbateri ale atâtor lupte intestine. Capitala voastră e un amestec de neînchipuit.[3] Monstrul acesta inform e un receptacul atât pentru extrema opulenţă cât şi pentru mizeria cea mai cruntă: lupta lor e eternă! Ce lucru de mirare e corpul acesta ale cărui părţi se mistuie, dar care poate să se menţină în îngrozitoarea-i inegalitate![4]

Totul se face pentru capitală în regatul dumitale: i se sacrifică provincii, oraşe întregi. Şi ce altceva e ea dacă nu un diamant înconjurat de gunoaie? Ce amestec nemaivăzut de spirit şi prostie, de geniu şi delir, de grandoare şi nimicnicie! Plec din Anglia, mă grăbesc, vin în goana mare şi cred că ajung într-un centru luminat în care, unindu-şi talentele, oamenii ar fi trebuit să facă să domnească toate plăcerile din lume, precum şi belşugul şi confortul ce le măresc farmecul. Dar Doamne! ce cruntă dezamăgire pentru speranţele mele! În aceste locuri unde totul prisoseşte văd nefericiţi ce suferă de foame. În mijlocul atâtor legi înţelepte se comit mii de crime. În pofida atâtor regulamente de poliţie, totul e în neregulă. Peste tot piedici, obstacole, obiceiuri potrivnice binelui public.

---

[3] Întreg regatul e de fapt la Paris. Regatul seamănă cu un copil rahitic: toate sucurile urcă la cap şi-l măresc. Copiii de felul acesta au mai mult spirit decât ceilalţi, dar restul trupului le este plăpând şi extenuat: copilul spiritual nu trăieşte prea mult.

[4] Şi mai de mirare e felul cum se menţine. Nu rareori vezi pe câte cineva care nu e în stare să trăiască având o sută de mii de livre rentă şi care se împrumută de la altul ce se simte în largul său cu o sută de pistoli.

Mulţimea riscă în fiece clipă să fie strivită de incredibilul puhoi de trăsuri pe ale căror perne se lăfăiesc oameni ce valorează infinit mai puţin decât cei pe care-i stropesc cu noroi şi ameninţă să-i calce. Tresar de câte ori aud paşii grăbiţi ai unei perechi de cai ce înaintează la galop într-un oraş plin de femei grase, bătrâni şi copii. Adevărul e că nimic nu e mai insultător pentru natura omenească decât indiferenţa plină de cruzime faţă de pericolele ce renasc în fiece clipă.[5]

Treburile vă cheamă chiar de nu vreţi în cutare cartier, şi din el se răspândeşte un miros fetid ucigător. Mii de oameni respiră fără să vrea aerul otrăvit.[6]

Templele mai mult scandalizează decât îndreaptă pe calea virtuţii. Aţi făcut din ele locuri de trecere, mai rău uneori. Nu poţi sta jos dacă n-ai plătit; indecent monopol într-un sfânt lăcaş în care toţi oamenii, găsindu-se în faţa Fiinţei Supreme, ar trebui să se privească, măcar atât, drept egali între ei.

De-i imitaţi pe greci şi pe romani, nu aveţi atâta minte încât să vă menţineţi în limitele genului lor; le stricaţi maniera, care e simplă şi maiestuoasă; o stricaţi, spuneam, o desfiguraţi prin micimea ideilor voastre şi prin furia copilărească de care v-aţi lăsat cuprinşi pentru *joli,* pentru „drăguţ". Aveţi câteva piese de teatru adevărate capodopere, dar dacă, citindu-le, îmi vine cumva chef să merg să le văd jucate, nici nu le mai recunosc.

Aveţi trei teatre mici, întunecate şi sărăcăcioase. În primul se cântă cu multă energie; eşti năucit cu magnificienţă, iar maşinistul face risipă de minuni în mijlocul cărora începi să caşti. În cel de la doilea eşti făcut să râzi când ar trebui să plângi. Costumul e întotdeauna nepotrivit; şi în afară de jalnicii actori tragici pe care nimeni nu se mai osteneşte să-i critice, mai vezi şi câte o confidentă al cărei nas turtit e de ajuns pentru a spulbera şi cea mai reuşită iluzie. În ceea ce-l priveşte pe al treilea, acesta adăposteşte pe saltimbanci, care, când agită clopoţelul lui Momus, când lălăie ariete anoste. Îi prefer totuşi spălăciţilor de comedianţi francezi, căci sunt mai fireşti pe

---

[5] Voi, locuitorii dintâi ai pământului, v-aţi închipuit că va exista într-o bună zi un oraş în care vor fi nemilos călcaţi în picioare nefericiţii pietoni, care pe mâini, care pe picioare?

[6] Cimitirul Inocenţilor serveşte unui număr de douăzeci şi două de parohii pariziene. Se îngroapă aici de vreo mie de ani. Normal era să se găsească foarte departe, în afara incintei oraşului. Dar ce aţi făcut? L-aţi situat în mijlocul oraşului şi, parcă temându-vă că nu va fi destul de frecventat, l-aţi înconjurat cu prăvălii şi tarabe. E un mormânt veşnic deschis, veşnic plin, veşnic gol. Cochetele vin să-şi încerce, deasupra osemintelor putrezite ale unui miliard de morţi, farmecele panglicuţelor şi ale celorlalte flecuşteţe.

scenă şi slujesc mai bine publicul;[7] dar nu pot totuşi să nu recunosc că doar dacă nu mai ştii ce să faci cu timpul poţi să te amuzi cu prostiile pe care le debitează.

Ce mă face să surâd cu milă e faptul că astfel de oameni, cărora fiecare dintre noi le dă, ca să zic aşa, de pomană, îşi îngrămădesc cu neruşinare judecătorii într-o sală strâmtă unde, în picioare şi înghesuiţi unul în altul, aceştia trebuie să suporte mii de cazne fără să le fie măcar îngăduit să strige că se sufocă în clipa în care îşi dau duhul. Un popor ce poate să accepte o servitute atât de îngrozitoare chiar şi în plăcerile sale arată în ce măsură poate fi înrobit. Aşa că toate plăcerile acestea care, văzute de departe, suscită lauda, de aproape apar tulburi, alterate, şi trebuie să dai din coate dacă vrei să respiri un pic.

Cum nu îmi simt un asemenea curaj barbar, adio, plec. Fiţi mândri de monumentele minunate de cad în ruină; arătaţi cu admiraţie Luvrul, a cărui înfăţişare vă face vrednici nu de cinste, ci de ruşine, mai cu seamă când vezi de-a lungu-i atâtea bagatele strălucitoare a căror întreţinere vă costă mai mult decât ar trebui să cheltuiţi pentru a vă termina monumentele publice.

Dar asta încă nu-i nimic. Dacă aş aminti îngrozitoarea disproporţie dintre averi; dacă aş aduce la lumina zilei temeiurile ei ascunse; dacă aş vorbi despre obiceiurile voastre aspre şi pline de orgoliu, mascate de aparenţe amabile şi politicoase;[8] dacă aş zugrăvi mizeria în care se zbate cel sărac şi imposibilitatea de a ieşi din ea rămânând totuşi cinstit; dacă aş calcula rentele pe care le dobândeşte omul necinstit şi consideraţia din ce în ce mai mare de care se bucură pe măsură ce devine tot mai netrebnic...[9], toate acestea m-ar duce prea departe. Noapte bună. Plec mâine; plec mâine, zic: nu pot să mai trăiesc o zi într-un oraş atât de nefericit, deşi are totul pentru a nu fi astfel.

---

[7] Există o deosebire esenţială între comedianţii francezi şi comedianţii italieni: primii se consideră, cu cea mai bună credinţă, oameni de merit şi sunt insolenţi; cei din urmă sunt interesaţi, şi singura lor ţintă e banul. Din orgoliu, unii vor să pună stăpânire pe gustul publicului; din zgârcenie, ceilalţi încearcă să i se conformeze.

[8] Exceptându-i pe financiari, care sunt aspri şi nepoliticoşi în acelaşi timp, restul oamenilor bogaţi nu au decât unul dintre aceste două defecte: sau vă lasă, politicoşi, să muriţi de foame sau vă ajută cu grosolănie.

[9] Pe vremuri, omul virtuos nu era ajutat, dar cel puţin se bucura de stimă. Astăzi lucrurile nu mai stau aşa. Îmi amintesc răspunsul pe care o prinţesă îl dădu intendentului ei, pe care îl plătea cu şase sute de livre şi care se plângea că nu e suficient. „— Cum se descurca predecesorul tău? întrebă ea. Nu a rămas în serviciul meu decât zece ani, dar s-a retras cu o rentă de douăzeci de mii de livre. — Vă fura, doamnă, răspunse intendentul. — Ei bine, sună replica prinţesei, fură-mă!”.

Parisul m-a dezgustat ca şi Londra. Toate oraşele mari se aseamănă, a spus-o deja Rousseau cum nu se poate mai potrivit. S-ar părea că pe cât încearcă oamenii să facă legi mai bune pentru a fi fericiţi unindu-se într-un singur corp, pe atât se depravează şi înmulţesc numărul relelor de care suferă. Te-ai fi aşteptat, raţional, să se întâmple invers, dar prea sunt mulţi oameni ce au interes să se opună binelui obştesc. Am să caut un sat unde, respirând un aer curat şi oferindu-mi plăceri calme, să pot deplânge soarta triştilor locuitori ai acestor fastuoase închisori ce poartă numele de oraşe.[10]

Degeaba i-am amintit vorba din popor că *Parisul nu s-a făcut într-o zi* şi că toate erau deja perfecţionate în comparaţie cu veacurile trecute. „Ai răbdare doar câţiva ani, îi tot spuneam, şi poate că nimic nu va mai lăsa de dorit; desigur, dacă va fi cu putinţă să realizăm întru totul diferitele planuri propuse...”

— Ah! replică el, iată ticul de care suferă naţia dumitale. Mereu planuri peste planuri! Şi mai şi crede în ele! Eşti francez, prietene, şi cu tot bunul dumitale simţ te laşi molipsit. Fie, voi veni să te văd când toate aceste planuri vor fi fost îndeplinite. Dar până atunci voi trăi prin alte părţi. Nu-mi place deloc să am în juru-mi atâţia nemulţumiţi, atâţia nefericiţi a căror privire îndurerată îmi sfâşie inima.[11] Îmi dau seama că relele cele mai evidente ar putea fi înlăturate; dar crede-mă, nu se va face nimic: prea sunt simple mijloacele pentru a se recurge la ele, aşa că, pariez, vor fi căutate altele, aiurea. Mai pariez şi că dacă repetaţi cu atâta afectare cuvântul sacru de umanitate nu o faceţi decât pentru a vă scuti de îndeplinirea datoriilor pe care le implică.[12] De multă vreme păcatul vostru nu mai e neştiinţa, aşa că nu vă veţi îndrepta niciodată. Adio.

---

[10] În torentul acesta de mode, capricii, distracţii din care nimic nu durează şi fiecare o distruge pe cealaltă, sufletul celor mari îşi pierde până şi puterea de a se mai bucura şi ajunge neputincios atât să simtă măreţia şi frumuseţea cât şi să le producă.

[11] Nu există instituţie în Franţa care să nu tindă la distrugerea naţiei.

[12] Blestemat să fie scriitorul ce-şi linguşeşte veacul şi sfârşeşte prin a-l adormi, ce-l leagănă povestindu-i istoria eroilor săi antici şi a virtuţilor pe care nu le mai are; scriitorul care ascunde răul mistuitor şi, precum un şarlatan şmecher şi curtenitor, îl face să creadă că fruntea-i străluceşte de sănătate atunci când cangrena se pregăteşte să disloce membrele. Scriitorul curajos nu proferează o astfel de minciună periculoasă; dimpotrivă, el strigă: O, concetăţenii mei, nu, nu mai semănaţi deloc cu părinţii voştri; sunteţi politicoşi, dar cruzi, nu aveţi decât aparenţa umanităţii; laşi şi vicleni, nu aveţi nici măcar curajul marilor fărădelegi; crimele vă sunt mărunte, cum sunteţi şi voi.

CAPITOLUL II
AM ŞAPTE SUTE DE ANI

Se făcuse miezul nopţii când a plecat bătrânul englez. Eram cam obosit: am închis uşa şi m-am culcat. De îndată ce somnul mi s-a aşezat pe pleoape, am început să visez că dorm de secole, şi m-am trezit.[13] M-am dat jos din pat, dar mă simţeam greoi cum nu mă simţisem niciodată. Mâinile îmi tremurau, picioarele abia de mă ţineau. Cu greu mi-am recunoscut chipul când m-am privit în oglindă: când mă culcasem, părul îmi era blond, dar acum fruntea îmi era brăzdată de riduri, părul îmi albise, deasupra ochilor apăruseră două oase în relief, nasul mi se lungise şi pe faţă mi se răspândise o culoare pală, lividă. Vrând să fac câţiva paşi, mi-am sprijinit maşinal corpul într-un baston. Din fericire nu eram afectat de toanele atât de caracteristice moşnegilor.

Ieşind din casă am văzut o mare piaţă publică, necunoscută. Tocmai se terminase ridicarea unei coloane piramidale ce atrăgea privirile curioşilor. Înaintez şi citesc clar: anul de graţie MMCCCCXL, cu caractere de aur gravate pe fondul de marmoră.

La început crezui că e o greşeală a ochilor, ori mai degrabă a artistului şi tocmai voiam s-o spun celor din jur, dar nu mică îmi fu surpriza aruncându-mi privirea pe cele două ori trei edicte regale afişate pe pereţi: aceeaşi dată, MMCCCCXL, era cu fidelitate imprimată pe toate aceste anunţuri. Ce se întâmplă? îmi spusei, am îmbătrânit atât fără să-mi dau seama: am dormit şase sute şaptezeci şi cinci de ani!

Totul se schimbase! Cartierele pe care le ştiam atât de bine mi se arătau sub o înfăţişare diferită şi păreau înfrumuseţate de curând. Mă pierdui în străzile largi şi aliniate cu grijă, străbătui încrucişări vaste unde domnea atâta ordine, încât nu vedeai nici urmă de îmbulzeală. Nu mai auzeam strigătele amestecate şi bizare ce-mi spărgeau pe timpuri timpanele.[14] Nu întâlnii nicio trăsură gata să mă răstoarne, iar un bolnav de gută ar fi putut să se plimbe fără nicio grijă. Oraşul părea însufleţit, dar fără agitaţie şi fără dezordine.

Eram atât de fermecat încât nu-i vedeam pe trecătorii ce se opreau spre a mă privi din cap până în picioare, miraţi la culme. Ridicau din umeri şi zâmbeau, cum zâmbim noi când vedem pe cineva mascat. Şi într-adevăr,

---

[13] E suficient ca imaginaţia să-ţi fie puternic impresionată de un obiect pentru a ţi-l zugrăvi în timpul nopţii. Se petrec lucruri de mirare în vis; cel de faţă, după cum veţi vedea, e destul de interesant.

[14] Strigătele ce se fac auzite la Paris formează o limbă aparte, a cărei gramatică trebuie învăţată.

îmbrăcămintea mea le părea fără doar şi poate originală şi grotescă, într-atât era de diferită de a lor.

Un cetăţean (despre care aflai mai târziu că era un savant) se apropie de mine şi îmi spuse politicos dar cu o gravitate fermă:

— Bătrâne, la ce-ţi slujeşte deghizarea asta? Ţi-ai propus să ne aminteşti obiceiurile ridicole ale vreunui bizar? Nu avem nici cea mai mică dorinţă de a le imita, căci nimeni nu poate fi într-atât de nebun. Aşa că lasă gluma aceasta inutilă.

— Dar nu-i adevărat, răspunsei, nu m-am deghizat deloc; port hainele pe care le aveam şi ieri: voi sunteţi cei care minţiţi, cu afişele şi coloanele voastre. Parcă nu aţi avea de suveran pe Ludovic al XV-lea! Nu ştiu ce idei aveţi în minte, dar mi se par periculoase, luaţi aminte; nu e bine să te dedai unor astfel de mascarade, nu poţi fi într-atât de nebun. Oricum, sunteţi nişte impostori fără haz, căci e cu neputinţă să nu ştiţi că nimic nu poate clătina evidenţa propriei existenţe.

Ori se convinsese că deliram, ori socotea că vârsta înaintată pe care păream s-o am mă făcea să vorbesc în dodii, nu ştiu, dar mă întrebă în ce an m-am născut.

— În 1740, i-am răspuns.

— Ei bine, dacă aşa stau lucrurile înseamnă că ai nici mai mult nici mai puţin decât şapte sute de ani. N-avem de ce să ne mai mirăm, spuse mulţimii ce ne înconjura: Enoch, Ilie n-au murit; Mathusalem şi câţiva alţii au trăit 900 de ani; Nicolas Flamel vântură lumea precum evreul rătăcitor şi dânsul a găsit poate elixirul nemuririi ori piatra filosofală.

Spunând aceste cuvinte surâdea şi toată lumea se îngrămădea în juru-mi cu o amabilitate şi un respect cu totul deosebite. Ardeau de nerăbdare să-mi pună tot felul de întrebări, dar discreţia îi amuţea, aşa că se mulţumeau să repete şoptit: „Un om din veacul lui Ludovic al XV-lea! ce lucru curios!”.

CAPITOLUL III
LA NEGUSTORUL DE HAINE

Nu mă simţeam deloc în largul meu. Învăţatul îmi spuse:

— Uimitorul meu bătrân, mă ofer să-ţi slujesc de călăuză; să începem însă, rogu-te, prin a intra în prima prăvălie de haine ce ne va ieşi în cale, căci (adăugă el cu sinceritate) nu pot să te însoţesc dacă nu eşti îmbrăcat cuviincios. Vei recunoaşte că, într-un oraş civilizat în care guvernul interzice de pildă cu desăvârşire duelurile şi răspunde de viaţa fiecăruia, este de prisos, ca să nu zic necuviincios, să mergi împiedicat din pricina mai ştiu eu cărei arme dătătoare de moarte, ori să-ţi încingi sabia la şold când mergi sa stai de vorbă cu Dumnezeu, cu o femeie sau cu prietenii: aşa ar face numai un oştean într-un oraş asediat. Se mai ţinea încă, în veacul dumitale, la vechea şi barbara prejudecată cavalerească: se credea că e distins să târâi după tine o armă de luptă şi am citit chiar într-o carte de pe vremea dumitale că până şi bătrânii neputincioşi se făleau cu o sabie devenită inutilă. Cât de incomod şi de nesănătos e felul dumitale de a te îmbrăca: umerii şi mâinile sunt ca într-o închisoare, corpul e strivit, iar pieptul e strâns ca într-o chingă de nici nu poţi respira. Şi de ce, mă rog, să-ţi expui pulpele şi picioarele intemperiilor? Fiecare epocă îşi are moda ei, însă ori mă înşel cu totul, ori a noastră e pe cât de plăcută, pe atât de salutară: priveşte numai!

Într-adevăr, deşi nou pentru mine, felul în care era îmbrăcat n-avea nimic care să nu-mi placă. Culoarea pălăriei nu mai era tristă şi lugubră, nu mai existau colţurile acestea de prisos[15]: din pălăria noastră nu mai rămânea decât calota, destul de adâncă pentru a sta bina pe cap, terminată cu un fel de sul frumos răsucit care rămânea strâns când nu-ţi era de nicio trebuinţă şi putea fi desfăcut şi întins după placul posesorului, spre a-l apăra de soare ori de vremea proastă.

Împletit cu grijă, părul era strâns la spate[16], iar o idee de pudră îi păstra culoarea iniţială. Găteala aceasta simplă nu mai avea nimic din piramidele

---

[15] Dacă m-aş apuca să scriu istoria Franţei, aş zăbovi cu multă plăcere asupra capitolului „pălării". Tratat cum se cuvine, subiectul ar fi plin de curiozităţi şi ar stârni interesul. Aş face o paralelă între Anglia şi Franţa: una din ele ar opta pentru o pălărie mică atunci când cealaltă ar alege una mare; iar aceasta din urmă ar abandona-o pe cea mare în clipa în care prima ar abandona-o pe cea mică.

[16] Dacă mi-ar veni vreodată cheful să fac un tratat de coafură, ce mi-aş mai minuna contemporanii arătându-le că există vreo trei-patru sute de feluri de a răsuci părul omului! Oh, cât sunt de ingenioase meşteşugurile, şi cine poate să pretindă că le-a parcurs cu de-amănuntul!

noastre năclăite în pomadă şi orgoliu, nici din buclele ţepene care, departe de a închipui un păr ce flutură, n-au nici o altă calitate decât pe aceea de a fi de o rigiditate lipsită şi de expresie şi de graţie.

Gâtul nu-i era strangulat de nicio bentiţă de muselină[17]: era înconjurat de o cravată mai mult ori mai puţin călduroasă, după anotimp. Mâinile i se bucurau de toată libertatea în mânecile potrivit de largi, iar corpul, acoperit de un soi de cazacă subţire, era înveşmântat într-un mantou în formă de robă, util pe vreme de ploaie sau de ger.

Mijlocul îi era încins elegant cu o lungă eşarfă, ce dădea corpului o căldură potrivită. Nu purta jartiere, care-ţi intră în carne şi împiedică circulaţia. Avea ciorapi lungi, până la centură; şi o încălţăminte uşoară, un fel de gheată, îi îmbrăca piciorul.

Intrarăm într-o prăvălie unde mi s-a propus să-mi schimb veşmintele. M-am aşezat pe un scaun ce nu avea nimic comun cu ale noastre, care sunt încărcate de stofe şi te obosesc în loc să te facă să te simţi mai bine. Era un soi de canapea scurtă, care, mulţumită unui pivot, urma mişcarea corpului. Nu mă puteam obişnui cu ideea că sunt la un negustor de haine, căci nu-mi vorbea nici de cinste, nici de conştiinţă, iar magazinul său era cum nu se poate mai luminos.

[17] Nu-mi place să ne fie criticate gulerele, căci ne folosesc mai mult decât ne duce gândul. Nopţile pierdute, chefurile şi alte asemenea excese ne ofilesc. Strângându-ne puţin, gulerele ne pun din nou ceva culoare în obraji.

CAPITOLUL IV
HAMALII

Călăuza era din ce în ce mai îndatoritoare. Plăti ce cumpărasem de la hăinar. În banii noştri, socoteala se ridica la un ludovic, pe care-l scosei din buzunar. Negustorul mă asigură că-l va păstra ca pe o antichitate. Se plătea peşin în toate prăvăliile, iar poporul acesta, prieten al cinstei fără cusur, nu cunoştea cuvântul *credit*, perdea pentru o ingenioasă escrocherie folositoare ambelor părţi. Arta de a face datorii şi de a nu le plăti încetase de a mai fi îndeletnicirea lumii bune.[18]

La ieşire, mulţimea continuă să mă înconjoare, însă privirile nu aveau nimic batjocoritor ori jignitor; doar un zumzet îmi venea din toate părţile la ureche: Iată-l pe omul de şapte sute de ani! Ce nefericit trebuie să fi fost în prima parte a vieţii lui.[19]

Eram minunat să văd pe stradă atâta curăţenie şi atât de puţină înghesuială: a-i fi zis că e Sărbătoarea ungerii. Şi totuşi oraşul părea să fie extraordinar de populat.

Pe fiecare stradă un militar asigura ordinea publică; dirija circulaţia trăsurilor şi pe cea a oamenilor ce duceau poveri; deschidea mai cu seamă drum acestora din urmă, încărcaţi întotdeauna pe măsura puterii lor.

Nu vedeai niciun nefericit care să gâfâie, cu cămaşa udă de sudoare, cu ochii injectaţi şi capul parcă prins într-un cerc de fier, gemând sub o povară făcută, la un popor de omenie, doar pentru animale: bogatul nu-şi bătea joc de umanitate zornăindu-şi banii din pungă. Cu atât mai puţin puteai să vezi femeile, sex delicat şi slab, născut pentru a îndeplini îndatoriri mai blânde şi

---

[18] Carol al VII-lea, rege al Franţei, aflându-se odată la Bourges, ceru să i se facă o pereche de cizme; dar pe când le încerca, veni vistiernicul, care spuse cizmarului: „Strânge-ţi marfa, căci nu ţi-am putea plăti cizmele câtăva vreme. Maiestatea sa mai poate să umble o lună cu cele vechi”. Regele dădu dreptate vistiernicului, şi merita să aibă un asemenea om în slujba lui. Ce-ar spune, citind acestea, tânărul zăpăcit care se lasă încălţat râzând în sine că a mai găsit un sărman muncitor pe care să-l păcălească: dispreţuieşte pe omul care-i pune pantofi în picioare şi căruia nu-i dă niciun ban, dar aleargă să-şi risipească aurul în locaşurile dezmăţului şi crimei. De ce oare nu îi este întipărită pe frunte josnicia sufletească, pe fruntea ce nu roşeşte când se întoarce la fiece colţ de stradă pentru a scăpa de privirea creditorului! Dacă l-ar opri la o răspântie toţi cei cărora le datorează veşmintele de pe el şi şi-ar lua înapoi ce e al lor, ce ar mai rămâne pe el? Mi-ar plăcea ca pe străzile Parisului fiecare om îmbrăcat mai bine decât îi permite starea să fie obligat, cu ameninţarea unor pedepse straşnice, să poarte în buzunar chitanţa de la croitor.

[19] Cel ce are în mână miliţia unui stat şi finanţele este un despot în toată puterea cuvântului, iar dacă nu-i îngenunchează întotdeauna pe cei din jur e pentru că nu e întotdeauna folositor intereselor sale să-şi exercite întreaga putere.

mai plăcute, întristând privirea trecătorului transformate în hamali: nu le puteai vedea în pieţele publice siluind la fiecare pas natura şi acuzând barbara insensibilitate a bărbaţilor, spectatori liniştiţi la chinurile lor. Redate îndatoririlor stării lor, femeile îndeplineau unica grijă impusă de creator, aceea de a face copii şi de a-i consola pe cei din jur de greutăţile vieţii.

CAPITOLUL V
TRĂSURILE

Am observat că toţi cei care plecau ţineau dreapta în vreme ce cei care veneau ţineau stânga.[20] Mijlocul acesta simplu de a nu fi călcat de vreo trăsură fusese imaginat cu puţin înainte, într-atât e de adevărat că invenţiile folositoare nu se fac decât cu vremea. Evitai prin aceasta întâlnirile neplăcute. Toate ieşirile erau simple şi sigure, iar în ceremoniile publice, care atrăgeau mulţime de oameni, aceştia îşi bucurau ochii cu un spectacol ce place în mod firesc şi pe care ar fi nedrept să li-l refuzi. Fiecare se întorcea teafăr acasă, fără să fie strivit ori omorât. Nu mai aveam sub ochi priveliştea rizibilă şi revoltătoare a mii de trăsuri, înghesuite unele în altele, rămânând nemişcate ceasuri în şir în vreme ce bărbatul îmbrăcat în haine cu fir, bărbatul imbecil ce se lăsa purtat uitând că mai are şi picioare striga aplecat peste portieră şi se plângea că nu poate înainta.[21]

O mulţime numeroasă de oameni circula liber, cu uşurinţă şi în cea mai deplină ordine. Am întâlnit o sută de căruţe încărcate cu de-ale gurii ori cu mobile şi o singură trăsură; şi încă era vorba de o trăsură care transporta un bărbat ce mi se păru infirm.

— Ce s-a întâmplat, întrebai atunci, cu strălucitoarele trăsuri, elegant aurite, vopsite, lăcuite care, pe vremea mea, umpleau străzile Parisului? Să nu mai aveţi oare nici perceptori, nici curtezane[22], nici filfizoni? Aceste trei soiuri de nenorociţi insultau odinioară publicul şi păreau care mai de care să se întreacă în a-l speria pe târgoveţul de treabă, care o rupea la fugă de teamă să nu-şi afle cumva sfârşitul sub roţile unei trăsuri. Nobilii noştri luau străzile Parisului drept arena Jocurilor Olimpice şi îşi făceau un punct de onoare din a-şi omorî caii de atâta alergat. Scăpa cine putea.

— Asemenea curse nu mai sunt azi îngăduite, sună răspunsul. Înţelepte legi somptuare au stârpit luxul barbar ce îngrăşa un întreg popor de lachei şi de cai.[23] Răsfăţaţii soartei nu mai ştiu ce este trândăvia vinovată care revolta

---

[20] Străinul nu poate defel să înţeleagă cauza mişcării perpetue a francezilor, care, de dimineaţa şi până seara, sunt plecaţi din casa lor, de multe ori fără nicio treabă şi într-o agitaţie de neînţeles.

[21] Nimic mai comic decât să vezi pe un pod un şir de trăsuri ce se împiedică una pe cealaltă. Stăpânii privesc şi îşi pierd răbdarea. Vizitii se ridică în picioare pe capră şi înjură. Spectacolul acesta îi răzbună întrucâtva pe nefericiţii pietoni.

[22] Treceau odată şase cai minunat împodobiţi, înhămaţi la o trăsură superbă: lumea se aşezase pe două şiruri s-o vadă trecând. Meşteşugarii se descopereau pentru a saluta o prostituată.

[23] Întreţinând o mulţime de servitori, proştii bogaţi au fost pe bună dreptate asemuiţi unor miriapozi: au nenumărate picioare şi merg deosebit de încet.

privirea săracului. Seniorii de astăzi își pun și ei la treabă picioarele; au ceva mai mulți bani și mai puțină gută. Mai poți vedea totuși câteva trăsuri; sunt însă ale unor foști magistrați ori ale unora ce s-au distins prin servicii deosebite, iar acum sunt gârboviți de vârstă. Doar lor le mai este îngăduit să se lase transportați, la pas, pe străzile acestea unde și cel din urmă cetățean e respectat; iar dacă i-ar paște nenorocul să schilodească pe cineva, s-ar da cât ai clipi jos pentru a-l instala în trăsura lor și i-ar asigura, pe cheltuiala lor, un asemenea vehicul pe viață. O astfel de nenorocire nu se întâmplă totuși niciodată. Bogătașii cu titluri sunt persoane demne de toată stima ce nu cred că se înjosesc dacă acceptă ca echipajul lor să cedeze întâietate cetățeanului de rând. Însuși suveranul iese pe jos la plimbare; uneori chiar ne onorează casa cu persoana lui, iar când obosește, își alege ca loc de odihnă mai întotdeauna prăvălia unui meșteșugar. Îi place să ne amintească prin aceasta egalitatea naturală ce trebuie să domnească între oameni și de aceea nu citește în privirile noastre decât dragoste și recunoștință; aclamațiile izvorăsc din inima noastră, iar inima lui le aude și aprobă. E un nou Henric al IV-lea: aceeași măreție sufletească, același caracter, aceeași augustă simplitate; doar că e mai îndrăgit de soartă. Strada dobândește sub pasul său un soi de amprentă sfântă parcă, pe care o venerăm cu toții: nimeni nu îndrăznește să provoace aici vreun scandal; ți-ar fi rușine să comiți cea mai mică neregulă. „Dacă trece regele?" își zice fiecare, gând care ar curma el singur, cred, un război civil. Cât de puternic devine exemplul atunci când e dat de primul om al țării! ce impresie face! devine lege inviolabilă și poruncește tuturor!

CAPITOLUL VI
PĂLĂRIILE BRODATE

— Am impresia că lucrurile s-au mai schimbat, spusei călăuzei mele; toată lumea e îmbrăcată simplu şi modest, iar de când mergem, n-am întâlnit niciun costum cusut cu fir de aur şi n-am zărit nici galoane, nici manşete de dantelă. Pe vremea mea, luxul pueril şi ruinător luase tuturor minţile; un trup fără suflet era încărcat cu aurărie şi automatul căpăta astfel înfăţişare de om.

— E tocmai ceea ce ne-a făcut să dispreţuim vechiul semn al orgoliului. Ochiul nostru nu se opreşte defel la suprafaţa lucrurilor. Când cineva e cunoscut ca excelând în meseria lui, nu are nevoie nici de veşminte impunătoare, nici de mobile bogate pentru a i se recunoaşte meritul; nu are nevoie nici de admiratori care să-l laude, nici de protectori care să-l sprijine: acţiunile îi sunt grăitoare şi orice cetăţean îşi face un merit din a cere pentru omul respectiv recompensa cuvenită. Primii care fac acest lucru sunt cei ce-şi încearcă puterile în aceeaşi profesie. Fiecare scrie o petiţie pentru a zugrăvi în adevărata lor lumină serviciile aduse statului, iar monarhul nu întârzie să cheme la curte pe acel om atât de îndrăgit de popor. Stă de vorbă cu el ca să înveţe, căci nu crede că înţelepciunea îi e înnăscută, profită de lecţiile luminoase ale celui ce şi-a ales cutare ori cutare obiect drept ţintă fundamentală a meditaţiilor sale. Şi îi dă în dar o pălărie, pe care e brodat numele său, distincţie ce întrece panglicuţele albastre, roşii ori galbene ce împodobeau odinioară nişte bărbaţi pe care patria nu-i cunoştea absolut deloc.[24] Îţi închipui, desigur, că un ticălos nu ar îndrăzni să apară în faţa unui public a cărui privire l-ar demasca. Cine poartă o asemenea pălărie venerabilă poate să meargă oriunde, oricând îi e deschisă calea spre tron şi aceasta e o lege fundamentală. Dacă un prinţ ori un duce nu au făcut nimic care să le permită să-şi vadă brodat numele, ei se bucură de bogăţiile lor, dar nu poartă niciun semn distinctiv; pe stradă sunt urmăriţi cu aceeaşi privire cu care e urmărit cetăţeanul obscur ce se amestecă şi se pierde în mulţime. Distincţia aceasta e îndreptăţită de politică şi de raţiune: nu e jignitoare decât pentru cine se simte neputincios să se ridice vreodată. Omul nu e într-atât de perfect încât să facă binele numai pentru cinstea de a-l fi făcut. Dar nobleţea de care e aici vorba e personală, cum prea bine îţi dai seama,

[24] În vechime, oamenii se făleau spunând că se trag din zei; ce de eforturi pentru a fi nepotul lui Neptun ori Venus, vărul bun al lui Marte; alţii, mai modeşti, se mulţumeau să se tragă dintr-un fluviu, o nimfă sau o naiadă. Nebunii de azi au o ciudăţenie mai tristă: caută să descindă nu din strămoşi iluştri, ci necunoscuţi de când e lumea lume.

nicidecum ereditară sau venală. La douăzeci şi unu de ani, fiul unui bărbat ilustru se prezintă în faţa unui tribunal care va hotărî dacă să se bucure de aceleaşi prerogative ca şi tatăl său. Pe temeiul comportării trecute şi, uneori, pe baza speranţelor date de naştere, îi este confirmată cinstea de a aparţine unui cetăţean scump statului. Dar dacă fiul lui Ahile e un laş Thersit, ne luăm privirea de la el, scutindu-l de ruşinea de a fi văzut roşind; se va afunda în uitare pe măsură ce numele tatălui va deveni şi mai onorat. Pe vremea dumitale, ştiaţi să pedepsiţi crima, dar nu ofereaţi virtuţii nicio recompensă; era o legislaţie cu totul imperfectă. La noi, cel care, plin de curaj, salvează viaţa unui cetăţean aflat în primejdie[25], preîntâmpină vreo năpastă publică, ori face altceva măreţ şi folositor poartă pălăria brodată, iar numele lui, vrednic de toată stima, expus în văzul tuturor, are întâietate faţă de acela legat de o avere uriaşă, fie acesta Midas ori Plutus.[26]

— E foarte bine chibzuit. E drept, pe vremea mea se dădeau pălării, dar roşii; erau aduse de peste munţi şi nu însemnau nimic; erau râvnite cum nu se poate mai mult, dar nu prea ştiu pentru ce merite erau primite.

[25] E lucru de mirare că nu se acordă niciun fel de răsplată, celui ce salvează viaţa unui cetăţean. Printr-un decret al poliţiei se dă zece scuzi barcagiului care scoate din apă corpul un înecat, dar barcagiul care salvează viaţa unui om nu primeşte nimic.

[26] Atunci când sufletele sunt cuprinse de o cupiditate fără margini, entuziasmul virtuţii dispare, iar guvernul nu mai poate răsplăti decât cu sume imense pe cei pe care înainte îi recompensa cu mici semne de preţuire. Morala e că monarhii ar trebui să creeze o monedă care să te facă ilustru; dar nu va avea curs decât atunci când sufletele vor resimţi puternic acest imbold.

CAPITOLUL VII
PODUL DEBOTEZAT

Când te interesează discuţia, drumul ţi se pare scurt. Nu mai simţeam povara anilor, întinerit cum eram de vederea atâtor lucruri noi. Dar ce zăresc, o, cerule! ce priveliște. Sunt pe malul Senei și privirea mea fermecată aleargă de colo-colo, zăbovește asupra celor mai frumoase monumente. Luvrul e gata! Spaţiul ce se-ntinde între Tuilleries și Luvru formează o uriașă piaţă în care se ţin serbările populare. O galerie nouă în faţa celei vechi, în care mai era încă admirată mâna lui Perrault. Cele două mărețe monumente unite astfel constituiau cel mai minunat palat din Univers. Acolo locuiau toţi marii artiști. Ei formau cel mai demn cortegiu al maiestăţii suverane, care nu se mândrea decât cu ceea ce putea aduce împărăţiei slavă și fericire. Am zărit o minunată piaţă în care putea să încapă mulţimea cetăţenilor orașului. În faţa ei, un templu: cel al Dreptăţii. Arhitectura zidurilor era potrivită cu măreţia destinaţiei.

— E Pont-Neuf, nu-i așa? exclamai. Ce frumos e împodobit!

— Ce spui dumneata Pont-Neuf! I-am dat alt nume. Am schimbat de altfel mai multe, înlocuindu-le cu altele mai semnificative și mai potrivite, dat fiind că nimic nu impresionează mai mult imaginaţia poporului decât faptul că lucrurile își au denumirile potrivite și reale. Iată podul Henric al IV-lea, înţelegi? Asigurând legătura între cele două părţi ale orașului, nu putea să aibă un nume mai respectat. În fiecare din semilunele lui am pus efigia câte unei mari personalităţi, care, ca și el, i-a iubit pe oameni și nu a dorit decât binele patriei. Nu am stat nicio clipă pe gânduri să-i punem alături pe Cancelarul L'Hôpital, pe Sully, pe Jeannin, pe Colbert. Ce carte de învăţătură! ce lecţie publică e la fel de puternică, la fel de grăitoare ca șirul acesta de eroi a căror frunte tăcută dar impunătoare afirmă tuturor că e folositor și măreţ să câștigi preţuirea publică! Veacul dumitale nu a avut norocul să facă așa ceva.

— Ei, veacul meu se lovea de cele mai mari piedici ori de câte ori întreprindea ceva, oricât de mărunt. Se făceau cele mai extraordinare pregătiri pentru a vesti apoi un eșec. Un fir de nisip oprea din mișcare cele mai orgolioase mașinării. Se construiau cele mai frumoase lucruri în închipuire, iar limba ori pana păreau să fie instrumente universale. Toate își au vremea lor. A noastră a fost cea a nenumăratelor proiecte; a voastră e cea a realizărilor. Vă felicit. Cât îmi sunt de recunoscător că am trăit atât!

CAPITOLUL VIII
NOUL PARIS

Întorcând privirea spre podul numit odinioară Pont-au-Change, am văzut că nu mai era strivit de puzderia aceea de magherniţe.[27] Privirea mi se afunda cu plăcere în întinsa apă a Senei, iar priveliştea aceasta cu adevărat unică era pentru mine prilej de continuă încântare.

— Iată într-adevăr schimbări admirabile!

— E drept; păcat doar că ne aduc aminte de un eveniment funest, izvorât din deosebit de marea voastră nepăsare.

— A noastră? Despre ce e vorba, rogu-te?

— Istoria spune că aţi tot vorbit de dărâmarea cocioabelor acelea mizere şi că nu aţi făcut-o. Într-o bună zi, pe când magistraţii oraşului comandaseră, înaintea unui ospăţ somptuos, un anemic foc de artificii (pentru a sărbători vreun sfânt căruia, fără îndoială, francezii îi sunt deosebit de îndatoraţi), zgomotul tunurilor, al grenadelor şi al petardelor fu de ajuns ca să dărâme părăginitele cocioabe construite pe vechile poduri; se cutremurară şi căzură peste cei dinăuntru. Prăbuşirea uneia fu cauza prăbuşirii celei vecine şi aşa mai departe. Mii de cetăţeni au pierit, iar magistraţii, care încasau impozitul pe case, blestemară focul de artificii, ba chiar şi festinul. În anii ce urmară nu se mai făcu atât zgomot pentru nimic. Banii ce până atunci erau aruncaţi spre ceruri ori erau cauza unor grave indigestii fură folosiţi pentru crearea unui fond destinat restaurării şi întreţinerii podurilor. Am regretat cu toţii că ideea aceasta nu venise nimănui mai devreme: dar aşa a dorit soarta, ca veacul dumitale să nu vrea să-şi recunoască uriaşa prostie decât în momentul în care consecinţele ei se vor fi manifestat până la cea din urmă. Vino să ne plimbăm puţin pe aici: vei vedea ce demolări am mai hotărât, cred eu, cu multă înţelepciune. Aripile clădirii Les Quatre Nations nu mai strică priveliştea unuia dintre cele mai frumoase cheiuri, lăsând să se mai vadă urmele unei vindicaţii cardinale. Primăria am ridicat-o în faţa Luvrului, iar când organizăm vreo serbare populară nu uităm că e pentru popor. Piaţa e spaţioasă; nimeni nu mai e schilodit de focurile de artificii ori de

---

[27] Miile de oameni care vin să se întâlnească în acelaşi loc, care locuiesc în case cu şapte etaje, se îngrămădesc pe nişte străduţe neînchipuit de înguste, secătuiesc un sol deja epuizat, în vreme ce natura le oferea pretutindeni întinse şi vesele câmpii, constituie pentru filosof un spectacol deosebit de ciudat. Bogaţii vin aici să-şi mărească puterea şi să-şi apere abuzurile de putere prin însăşi puterea pe care o au. Cei mici se ţin de matrapazlâcuri, linguşesc şi se vând. Cei ce nu reuşesc sunt spânzuraţi; ceilalţi ajung oameni de vază. Îţi dai cu uşurinţă seama că în acest perpetuu conflict de interese nu mai sunt deloc cunoscute drepturile naturii şi ale cetăţeanului.

ghionturile soldaţilor care, pe vremea dumitale, lucru de necrezut, răneau uneori pe spectatori şi nu erau pedepsiţi.[28] Priveşte, în mijlocul fiecărui pod, statuia ecvestră a regilor care au urmat regelui vostru! Ridicându-se fără pompă în mijlocul oraşului, şirul acesta de regi oferă un spectacol interesant. Dominând fluviul ce udă şi fecundează cetatea, par să fie zeii ei tutelari. Aşezaţi asemenea preabunului Henric al IV-lea, au un aer mai popular decât închişi într-o piaţă[29], unde privirea e îngrădită. Pieţele de azi, întinse şi fireşti, nu au cerut prea multă cheltuială. Regii nu mai percep după moarte acest ultim tribut care, pe vremea dumitale, îi sleia pe cetăţenii ajunşi deja la capătul puterilor.

Am constatat cu multă satisfacţie că fuseseră înlăturaţi de la picioarele statuilor sclavii în lanţuri[30], că orice inscripţie fastuoasă fusese ştearsă şi că, deşi linguşirea grosolană e cea mai puţin periculoasă dintre toate, se renunţase cu grijă la orice semn de minciună sau orgoliu.

Am mai aflat că Bastilia fusese ştearsă de pe faţa pământului de către un prinţ ce nu se credea un zeu printre oameni şi căruia îi era teamă de judecătorul regilor; că pe locul îngrozitoarei fortăreţe (numită pe bună dreptate palatul răzbunării, şi încă al răzbunării regale) fusese ridicat un templu al clemenţei; că niciun cetăţean nu mai dispărea dintre ai săi fără să i se facă un proces public şi că ordinele de arestare în numele regelui – aşa numitele „scrisori cu sigiliu regal” – nu mai erau cunoscute de către popor, iar amintirea lor nu mai hrănea decât neobosita erudiţie a celor ce se străduiau să înţeleagă noaptea vremurilor barbare; se scrisese chiar şi o carte intitulată *Paralelă între ordinele regale şi ştreangul de mătase*.

Traversarăm pe nesimţite grădina Tuileriilor, în care intra oricine vrea; mi se păru cu atât mai frumoasă.[31] Nu mi s-a cerut plată pentru a putea sta jos în acest parc regal. Iată-ne şi în piaţa Ludovic al XV-lea. Luându-mă de braţ, călăuza îmi spuse zâmbind:

— Ai luat parte, nu, la inaugurarea acestei statui ecvestre?

— Da. Eram tânăr, dar tot atât de curios.

— Ştii dumneata că e o capodoperă demnă de veacul nostru? O admirăm încă în fiecare zi, iar când vrem să-i contemplăm din castel perspectiva ni se

---

[28] E ceea ce am văzut cu ochii mei şi las în grija magistraţilor, care trebuie să vegheze la apărarea omului mai mult decât la pregătirea nenumăratelor serbări publice.

[29] Cele mai multe dintre casele perceptorilor regali înconjură statuile regilor noştri; nici după moarte aceştia nu pot să scape de cercul escrocilor.

[30] Ludovic al XIV-lea spunea că dintre toate formele de ocârmuire din lume cel mai mult îi plăcea cea a Sultanului. Nu e cu putinţă să fii mai orgolios şi mai neştiutor totodată.

[31] Să interzici oamenilor de rând să intre în această grădină mi se pare o insultă gratuită şi cu atât mai mare cu cât aceştia nici nu-şi dau seama de ea.

pare, mai cu seamă la asfinţit, încununată cu cele mai frumoase raze. Minunatele alei formează un arc armonios, iar cine le-a plănuit nu era deloc lipsit de gust; a avut meritul rar de a fi prevăzut efectul pe care-l vor avea într-o bună zi. Am citit totuşi undeva că pe vremea dumitale câteva persoane pe cât de invidioase pe atât de neştiutoare dezaprobau şi statuia şi piaţa, pe care ar fi trebuit de fapt să le admire.[32] Dacă s-ar găsi azi cineva să spună o asemenea prostie, i-am întoarce spatele de cum ar deschide gura.

Îmi continuai plimbarea plină de surprize, dar n-am să vă reţin cu amănunte. De altfel, când ajungi să-l povesteşti, visul pierde mult. Fiece colţ de stradă îmi oferea o frumoasă fântână din care ţâşnea o apă pură şi transparentă; cădea dintr-o cochilie făcută dintr-o pânză de argint, iar cristalul ei te îmboldea să bei. Cochilia prezenta trecătorului o binevenită ceaşcă, iar apa se scurgea în şanţul de la marginea drumului, spălând din belşug caldarâmul şi dând naştere unui pârâiaş în permanenţă limpede.

— Iată, realizat şi îmbunătăţit, proiectul domnului Desparcieux, de la Academia voastră de ştiinţe. Priveşte, nu e casă care să nu aibă tot ce e necesar şi folositor vieţii. Ce curăţenie! şi ce cer curat! Nu mai construim acele coşuri funeste a căror ruină era o ameninţare pentru trecător, iar acoperişurile nu mai au panta aceea ciudată care, la cea mai uşoară boare, lăsa să cadă câte o ţiglă în strada plină de lume.

Urcarăm pe acoperişul unei case pe o scară pe care nu riscai să-ţi bagi degetele în ochi de întuneric. Ce plăcere, pentru mine care iubesc spaţiile deschise şi aerul curat, să aflu o terasă împodobită cu ulcele de flori şi acoperită de un umbrar frumos mirositor. Acoperişul fiecărei case avea o asemenea terasă, astfel încât, având aceeaşi înălţime, toate formau împreună un soi de imensă grădină, iar oraşul, văzut din înaltul unui turn, era încununat de flori, fructe şi verdeaţă.

Nu e nevoie să mai spun că spitalul nu era în centru oraşului.

– Dacă un străin ori un cetăţean, mi se spuse, se îmbolnăveşte departe de patrie ori de familie, nu-l mai transformăm, ca pe vremea dumitale, în prizonierul unui pat îngrozitor, între un cadavru şi un muribund, ca să respire aerul otrăvit al morţii în care o afecţiune simplă devine o boală necruţătoare. Am împărţit spitalul în douăzeci de case particulare, aflate în toate colţurile oraşului. Aerul nesănătos răspândit de hăul acela de oroare[33]

[32] Numai în Franţa arta de a păstra tăcerea nu e un merit. Recunoşti francezul mai puţin după figură şi accent decât după uşurinţa cu care vorbeşte şi-şi dă cu părerea despre toate celea; niciodată nu a ştiut să spună: *Nu mă pricep la asta*.

[33] Şase mii de nefericiţi sunt înghesuiţi în sălile spitalului parizian, în care nu circulă fir de aer. În braţul râului din apropiere sunt aruncate toate scârnăviile, iar apa lui, ce conţine germenii infecţiei, potoleşte setea unei jumătăţi din oraş. În braţul ce scaldă cheiul Pelletier,

e astfel împrăştiat şi nu mai ameninţă capitala. Bolnavii nu mai sunt mânaţi spre aceste spitale de către mizerie, nu vin cu mintea pradă ideii morţii, ori pentru a avea un mormânt asigurat; vin pentru că serviciile sunt mai prompte şi mai numeroase decât în propria lor casă. Nu vezi aici amestecul acela oribil, revoltătoarea învălmăşeală ce vestea mai degrabă un lăcaş al răzbunării decât unul al milosteniei. Fiecare bolnav îşi are patul şi poate să-şi dea obştescul sfârşit fără să acuze natura omenească. S-au verificat socotelile directorilor. Ce ruşine! ce durere! o ticăloşie cum nu s-a mai pomenit pe lume! Oameni aceia nemiloşi se îmbuibau din hrana sărmanilor; suferinţele semenilor le aduceau fericirea; încheiaseră un târg avantajos cu moartea... Dar să mă opresc: vremea acestor nedreptăţi s-a dus, adăpostul năpăstuiţilor e respectat ca fiind templul asupra căruia privirea dumnezeirii adastă cu cea mai mare bunăvoinţă; abuzurile fără de margini au fost corectate, iar sărmanii bolnavi nu mai au de înfruntat decât neajunsurile firii omeneşti: când aceasta e singurul izvor al suferinţei, suferi în tăcere.[34] Doctori învăţaţi şi milostivi nu mai dictează condamnări la moarte rostind la întâmplare precepte generale: îşi dau osteneala să examineze fiecare bolnav în parte, iar sănătatea nu întârzie să reînflorească sub privirea lor atentă şi grijulie. Doctorii aceştia fac parte dintre cei mai onoraţi cetăţeni. Într-adevăr, e oare ceva mai frumos, mai măreţ, mai demn de o fiinţă virtuoasă şi simţitoare decât a reînnoda aţa firavă a zilelor unui om, a acelor zile fragile, trecătoare, dar cărora meşteşugul dătător de viaţă le sporeşte vigoarea şi durata?

— Dar unde e Spitalul general?

între cele două poduri, mulţi boiangii îşi aruncă vopselele de trei ori pe săptămână. Am observat că apa rămâne neagră mai bine de şase ceasuri. Arcul ce formează cheiul Gesvre e un focar pestilenţial. Această parte a oraşului bea, fără excepţie, o apă infectată şi respiră un aer otrăvit. Banii risipiţi pe focurile de artificii ar fi de ajuns pentru a se stârpi acest flagel.

[34] M-am plimbat de unul singur într-o zi, agale, prin sălile spitalului Hôtel-Dieu din Paris. Ce loc de meditaţie asupra omului! Am văzut zgârcenia omenească împopoţonată aici cu numele de caritate publică. Am văzut muribunzi mai înghesuiţi decât ar trebui să fie chiar şi în mormânt unindu-şi răsuflarea şi grăbind moartea triştilor tovarăşi de mizerie. Am văzut durere şi lacrimi ce nu mişcau pe nimeni; am văzut secera morţii lovind în dreapta şi în stânga fără să se facă auzit vreun geamăt; ai fi spus că te găseşti într-un abator unde sunt sacrificate nişte biete animale. Am văzut oameni ce rămâneau de piatră la un asemenea spectacol şi care se mirau că putea cineva să fie mişcat. Două zile mai târziu eram la Operă. Ce spectacol costisitor! Decoruri, actori, instrumentişti, se făcuse totul pentru ca priveliştea să fie magnifică. Dar ce va spune posteritatea când va afla că oraşul avea între zidurile sale două locuri atât de diferite! Vai, cum se pot ele ridica pe acelaşi sol? Nu se exclud oare reciproc? De atunci Academia Regală de Muzică îmi întristează sufletul; de la întâiul sunet ce iese de sub arcuş am în faţa ochilor paturile dezgustătoare ale nefericiţilor bolnavi.

— Nu mai avem Spital general, nu mai avem Bicêtre[35], nu mai avem casă de nebuni sau, mai bine spus, de turbaţi. Corpul sănătos nu are nevoie de cauter. Luxul, ca o substanţă caustică ce este, cangrenase pe vremea dumitale cele mai sănătoase părţi ale statului, iar corpul politic era în întregime acoperit de răni ulceroase. În loc să le vindecaţi cu grijă, le înveninaţi şi mai tare. Gândeaţi că veţi înăbuşi crima recurgând la cruzime. Eraţi neomenoşi pentru că n-aţi ştiut să vă faceţi legi bune.[36] Vă era mai uşor să puneţi la cazne pe cel vinovat ori năpăstuit decât să stârpiţi dezordinea şi mizeria. Violenţa barbară n-a făcut decât să împietrească şi mai tare inimile criminale: aţi făcut să pătrundă în ele disperarea. Şi care au fost roadele? Lacrimi, strigăte de mânie, blesteme. Ospiciile vi le-aţi făcut luându-vă parcă drept model acel tărâm înfricoşător pe care-l numeaţi iad şi în ele miniştri ai durerii porunceau torturi cu nemiluita din plăcerea îngrozitoare de a pune la îndelungi cazne pe cei sensibili şi-nlăcrimaţi. Pe scurt (căci altfel nu m-aş mai opri), nu ştiaţi nici măcar să-i puneţi la muncă pe cerşetori; întreaga voastră înţelepciune politică era de a-i închide şi a-i lăsa să moară de foame. Nefericiţii aceştia, ce se prăpădeau într-un colţişor al regatului luaţi de o moarte prea puţin grăbită, şi-au făcut auzite până la noi gemetele; nu ne-am sfiit să plecăm urechea la strigătele lor umile; au străbătut un interval de şapte veacuri, iar această josnică tiranie e de ajuns pentru a revela altele o mie.

---

[35] E la Bicêtre o încăpere numită sala de forţă: e imagine iadului. Şase sute de nefericiţi, înghesuiţi claie peste grămadă, năpăstuiţi de mizerie, de lipsă de noroc, de răsuflarea celorlalţi, de păduchii ce se înfruptă din ei, de un plictis şi mai crud chiar, vieţuiesc în fermentaţia unei mânii reţinute. Este chinul lui Mézence, înmulţit cu o mie. Magistraţii sunt surzi la plângerile acestor nenorociţi. Au fost cazuri în care unii dintre aceştia din urmă s-au făcut vinovaţi de violenţă, îndreptată asupra unor paznici, medici ori preoţi ce-i vizitau; au ucis cu singurul gând de a părăsi locul îngrozitor în care se aflau şi de a găsi puţină odihnă pe roata călăului. Au dreptate cei ce spun că moartea ar fi mai puţin barbară decât ceea ce sunt ei făcuţi să îndure. O, magistraţi fără suflet, oameni de piatră, oameni nedemni de numele pe care-l purtaţi, ultragiaţi umanitatea mai mult decât au făcut-o ei. Niciodată ferocitatea călăilor n-a egalat-o pe a voastră. Hai, îndrăzniţi, fiţi şi mai neomenoşi, făcând ca justiţia să fie mai puţin înceată: ardeţi de vie turma de nefericiţi; v-aţi cruţa astfel osteneala de a vă exercita vigilenţa asupra îngrozitoarei lor sclavii, sclavie de două ori mai apăsătoare de îndată ce vă faceţi apariţia. La urma urmei, ar putea fi împiedicaţi de picioare cu o ghiulea de vreo cincizeci de ocale şi puşi să lucreze ogoarele. Dar nu: despotismul are victime pe care vrea să le ferească de orice privire. Pricep.

[36] Chiar aşa, domnilor magistraţi, disperarea săracului e provocată de neştiinţa, lenea şi graba voastră. Îl băgaţi la puşcărie pentru un fleac, îl puneţi să doarmă lângă un criminal, îi acriţi şi-i otrăviţi sufletul, îl uitaţi în mulţimea nefericiţilor; dar el, el îşi aminteşte nedreptatea făcută; cum nu aţi dat dovadă de măsură în stabilirea pedepsei, vă va imita şi totul îi va deveni egal.

Îmi plecai ochii, neîndrăznind să răspund, căci fusesem martorul acestor lucruri ruşinoase şi, neputând face mai mult[37], gemusem doar. Păstrai tăcerea o vreme, după care spusei:

— Vai, nu-mi mai zgândări rănile din suflet. Dumnezeu a îndreptat relele oamenilor, a pedepsit inimile lor împietrite; ştii că... Dar mai bine să mergem. Cred că aţi lăsat să dăinuie unul din viciile noastre politice: Parisul e tot atât de populat ca pe vremea mea şi, lucru dovedit, faţă de corp capul era de trei ori mai mare.

— Sunt fericit că-ţi pot spune, glăsui ghidul, ca numărul locuitorilor regatului e cu jumătate mai mare, că toate pământurile sunt cultivate şi că, prin urmare, capul se află astăzi într-o proporţie dreaptă cu membrele. Oraşul acesta frumos continuă să producă tot atâţia oameni de vază, savanţi, oameni întreprinzători în direcţii utile, genii sclipitoare ca toate celelalte oraşe ale Franţei luate împreună.

— Dar aş mai vrea să aflu un lucru destul de important: mai sunt magaziile de pulbere oare situate în aproape centrul oraşului?

— Nu suntem chiar aşa de imprudenţi cu o asemenea forţă; şi aşa sunt destul de numeroşi vulcanii aprinşi de mâna naturii ca să mai facem şi noi unii artificiali, de o sută de ori mai primejdioşi.[38]

---

[37] Mi-aş fi satisfăcut atât inima cât şi simţul dreptăţii denunţând acest atentat la umanitate, atentat îngrozitor pe care îţi vine greu să-l crezi; dar, vai, e comis în continuare.

[38] Aproape toate oraşele au în centrul lor magazii de pulbere. Fulgerele şi mii de alte accidente imprevizibile, necunoscute chiar, pot oricând să le dea foc. Mii de exemple îngrozitoare (lucru de necrezut) n-au putut până acum îndrepta speţa umană. Două mii cinci sute de oameni îngropaţi de curând sub dărâmăturile oraşului Brescia vor atrage poate atenţia guvernelor asupra acestui flagel provocat de mâna lor şi pe care ar fi atât de uşor să-l evite.

CAPITOLUL IX
JALBELE

Am văzut mai mulţi demnitari, având toate însemnele rangului lor, ce veneau să primească public plângerile poporului, pe care le raportau întocmai înalţilor magistraţi. Tot ce privea administraţia oraşului era tratat cu cea mai mare grabă: cei lipsiţi de putere[39] erau apăraţi şi toţi binecuvântau guvernul. Nu mai pridideam cu laudele la adresa acestei înţelepte şi salvatoare instituţii.

— Domnilor, să nu credeţi însă că gloria acestei descoperiri vă revine în întregime. Încă de pe vremea mea oraşul începuse să fie condus cum se cade. O legislaţie vigilentă cuprindea toate rangurile şi toate faptele. Unul dintre cei ce a menţinut-o în cea mai desăvârşită ordine trebuie neapărat să fie pomenit cu elogii: printre înţeleptele-i ordonanţe poate fi citită aceea care interzicea firmele extravagante şi grele, ce desfigurau oraşul şi puneau în primejdie viaţa trecătorilor; apoi aceea care perfecţiona, ca să nu zic chiar crea, iluminatul public; aceea care introducea un plan demn de admiraţie în activitatea pompierilor şi care a salvat astfel pe cetăţeni de mai multe incendii, atât de frecvente odinioară.

— Da, mi se răspunse, demnitarul despre care vorbeşti era un om neobosit, plin de zel în îndeplinirea datoriei, oricât ar fi fost de grea; poliţia nu fusese însă adusă încă la o adevărată perfecţiune. Principalul sprijin al unei conduceri vlăguite, neliniștite, minuţioase era spionajul, a cărui caracteristică era cel mai adesea nu un ţel, bine fixat, de utilitate publică, ci curiozitatea răutăcioasă. Secretele obţinute cu îndemânare puneau adesea faptele într-o lumină falsă, derutându-l pe magistrat. Armata delatorilor momiţi de bani forma de altfel o masă coruptă ce infesta societatea.[40] Adio plăcerilor ei. A-ţi împărtăşi tainele inimii nu mai era cu putinţă: te găseai în faţa crudei alternative de a fi ori imprudent ori ipocrit. Degeaba îşi lua sufletul zborul spre înaltele idei patriotice, îi era interzis să se lase în voia sensibilităţii: zărea capcana şi recădea trist în el însuşi, singuratic şi rece. Ce mai, trebuia să-ţi maschezi fără încetare faţa, gestul, vocea. Ce chin pentru

---

[39] Dacă un ministru de stat delapidează ori pune monarhia în primejdie sau dacă un general de armată varsă fără rost sângele soldaţilor săi, pedeapsa e ştiută: i ce interzice să mai apară în faţa monarhului. Delicte ce duc la pierzanie o naţie întreagă sunt astfel pedepsite ca nişte simple bagatele.

[40] Adunătura aceasta de regulamente frivole, bizare, poliţia aceasta atât de lăudată nu sunt în stare să impresioneze decât pe cei ce nu au cugetat niciodată la inima omenească. Severitatea deplasată duce la o odioasă supunere, ale cărei legături nu sunt nici pe departe trainice.

omul generos să-i vadă pe monştrii patriei cum zâmbesc înfigând pumnalul: îi vedea dar nu îndrăznea să-i numească![41]

[41] N-am avut, noi francezii, niciun Iuvenal. Şi ce secol l-a meritat mai mult? Iuvenal nu era satiricul egoist care au fost linguşitorul Horaţiu şi platul Boileau. Era un suflet tare, adânc indignat de viciu, pe care-l combătea şi-l urmărea până şi sub purpură. Cine va îndrăzni să se înhame la această sarcină sublimă şi generoasă? Cine va fi într-atât de curajos încât să moară pentru adevăr zicând veacului său: *„Îţi las testamentul pe care mi l-a dictat virtutea, citeşte şi roşeşte: acestea sunt cuvintele mele de adio”*?

CAPITOLUL X
BĂRBATUL MASCAT

— Dar cine-i, rogu-te, bărbatul acela cu mască pe faţă? Ce repede merge! parc-ar fugi.

— Un autor care a scris o carte proastă. Spunând proastă nu mă refer la defectele de stil ori de spirit: poţi face o lucrare excelentă chiar şi cu un bun simţ necioplit.[42] Mă refer doar la faptul că a adus la lumina zilei principii primejdioase, contrare sănătoasei morale, moralei universale ce vorbeşte tuturor inimilor. El umblă cu această mască pe faţă ca să nu-i crape obrazul de ruşine, până îşi va face uitată vina, scriind lucruri mai raţionale şi mai înţelepte. Îl vizitează în fiecare zi doi cetăţeni plini de virtute, care-i combat opiniile greşite cu armele blândeţii şi elocinţei, îi ascultă obiecţiile, îi răspund şi îl îndeamnă să se retracteze de îndată ce se va convinge de adevăr. Va fi reabilitat atunci şi, recunoscându-şi greşeala, va obţine un şi mai mare titlu de glorie; căci ce poate fi mai frumos decât să-ţi renegi greşeala[43] şi să adopţi cu o nobilă sinceritate un adevăr nou?

— Dar cartea lui primeşte aprobare să apară?

— Cine e omul care ar îndrăzni să judece o carte înaintea publicului? Cine poate să ghicească influenţa cutărui gând în cutare împrejurare? Fiecare scriitor răspunde personal de ceea ce scrie şi nu-şi ascunde niciodată numele. Publicul e acela care îl striveşte sub oprobriul său, dacă încalcă sfintele principii ce se află la baza comportării şi probităţii omului; dar tot el e cel care-l sprijină dacă a descoperit vreun nou adevăr, în stare să înlăture un şir de abuzuri; în sfârşit, vocea publicului e singurul judecător în asemenea cazuri şi doar ea e ascultată. Un autor, care este o persoană publică, e judecat de vocea aceasta generală, nu de capriciile unui singur om, care rar are privirea suficient de limpede şi de pătrunzătoare pentru a descoperi ceea ce va fi în ochii naţiei într-adevăr demn de laudă sau blam. Lucrul a fost de nenumărate ori dovedit: adevărata măsură a libertăţii civice e libertatea presei.[44] Nu te poţi atinge de una fără s-o ştirbeşti pe cealaltă. Gândirea trebuie să aibă întreaga ei forţă: e o crimă de lezumanitate să încerci să-i pui frâu, să vrei s-o înăbuşi în însăşi sanctuarul ei. Şi ce-mi va mai aparţine dacă nici gândul meu nu e al meu?

---

[42] Nimic mai adevărat, iar cutare predică a unul preot de ţară e cu mult mai folositoare decât cine ştie ce carte ingenioasă plină de adevăruri şi sofisme.

[43] Totul e demonstrabil într-o teorie; însăşi eroarea îşi are geometria ei.

[44] Propoziţia aceasta echivalează cu o demonstraţie geometrică.

— Pe vremea mea, cei de la putere nu se temeau de nimic mai mult decât de scriitorii buni. Sufletul lor vanitos şi vinovat se cutremura până în străfunduri când echitatea îndrăznea să dezvăluie ceea ce ei nu reuşiseră să facă.[45] În loc să apere cenzura publicului, care, bine controlată, ar fi cea mai puternică frână în calea crimei şi a viciului, nu au pregetat să condamne toate cărţile să treacă printr-o sită, care era adesea atât de deasă, încât de multe ori cele mai bune tratate erau pierdute: elanurile geniului erau supuse nemilosului foarfece al mediocrităţii, care-i reteza fără să se înduioşeze aripile.[46]

În juru-mi se auziră râsete.

— Era fără doar şi poate foarte amuzant, spuse unul, să vezi nişte oameni serioşi cum se apucă să despice gândul în două şi să cântărească silabele. Cu asemenea! piedici e şi de mirare că aţi putut totuşi face şi ceva bun. Cum să dansezi cu graţie şi naturaleţe sub greutatea covârşitoare a lanţurilor?

— O, cei mai buni dintre scriitorii noştri s-au hotărât, fireşte, să le scuture. Frica schimonoseşte sufletele, iar cel ce încearcă dragoste pentru om trebuie să fie mândru şi curajos.

— La noi, reluă cel ce vorbise înainte, poţi să scrii despre orice te şochează, căci nu mai avem nici sită, nici foarfece, nici cătuşe. Se scriu foarte puţine lucruri proaste, căci acestea cad de la sine în mocirlă, elementul lor firesc. Guvernul e cu mult deasupra a tot ce se poate spune: nu-i e teamă de pana însufleţită de raţiune şi s-ar acuza singur dacă lucrurile ar sta astfel. Ceea ce face e drept şi sincer. Îl lăudăm fără încetare şi, când interesul patriei o cere, fiecare dintre noi devine, în felul său, autor, fără să pretindă că doar lui i se cuvine titlul acesta.

---

[45] Într-o dramă intitulată *Nunta unui fiu de rege*, un ministru de justiţie, scelerat curtean, spune valetului său cu privire la scriitorii filosofi: „Amice, sunt dăunători. Nu-ţi poţi îngădui nici cea mai mică nedreptate fără s-o observe. Degeaba ne ascundem adevăratul chip de privirile lor pătrunzătoare punându-ne o mască. Privindu-te par să spună: Te ştiu eu prea bine! Domnilor filosofi, sper să vă fac să înţelegeţi că e primejdios să cunoşti un om ca mine: nu vreau să fiu cunoscut.”

[46] Jumătate din aşa-zişii cenzori regali nu pot fi socotiţi literatori, nici măcar mediocri, şi se poate spune despre ei că nici măcar nu ştiu să citească, în adevăratul înţeles al cuvântului.

CAPITOLUL XI
NOILE TESTAMENTE

— Cum, toată lumea scrie? Cerule, dar ce spui? Zidurile se vor aprinde precum silitra şi totul va sări în aer. Doamne-Dumnezeule, un popor de autori!

— Da, dar nu veninos, nici orgolios ori necugetat. Fiecare scrie ce gândeşte în clipele lui cele mai bune şi, ajuns la o anumită vârstă, strânge laolaltă cugetările cele mai pure pe care le-a avut de-a lungul vieţii. Când i se apropie ceasul morţii, face din ele o carte mai groasă ori mai subţire, după felul lui de a vedea lucrurile şi de a simţi: cartea e însuşi sufletul său. În ziua funeraliilor, e citită cu voce tare şi în aceasta constă tot elogiul ce i se aduce. Urmaşii adună cu respect cugetările strămoşilor şi meditează la ele. Iată care ne sunt urnele funebre şi cred că sunt preferabile somptuoaselor voastre mausolee şi monumente încărcate de inscripţiile stupide pe care le dictează trufia şi le gravează linguşeala. Ne facem o datorie din a lăsa urmaşilor imaginea vie a ceea ce ne-a fost viaţa. Amintirea aceasta respectabilă e singurul bun ce ne mai rămâne pe pământ.[47] Şi nu o neglijăm. Sunt lecţii nemuritoare pe care le lăsăm celor de după noi, iar aceştia ne iubesc mai mult. Portretele şi statuile nu redau decât trăsăturile fizice. De ce să nu zugrăvim însuşi sufletul şi sentimentele virtuoase ce l-au încercat? Ele se înmulţesc mulţumită expresiilor însufleţite de dragoste. Istoria gândurilor şi faptelor noastre e plină de învăţăminte pentru familie, care, alegând şi comparând, află cum să-şi perfecţioneze simţirea şi gândirea. Nu trebuie însă uitat că tot scriitorii cei mai importanţi, geniile veacului, sunt sorii ce antrenează şi fac să circule masa ideilor. Ei sunt cei ce dau primul impuls, iar cum inima lor generoasă arde de dragoste pentru umanitate, toate inimile răspund vocii lor sublime şi victorioase, ce face ca despotismul şi superstiţia să muşte ţărâna.

— Domnilor, daţi-mi voie, rogu-vă, să-mi apăr şi eu veacul, măcar în ce a avut şi el lăudabil. Am avut şi noi, gândesc, bărbaţi virtuoşi, bărbaţi de geniu.

— Desigur, însă barbari cum eraţi, când nu i-aţi recunoscut, când i-aţi persecutat. Am fost siliţi să aducem o reparaţie expiatoare sufletelor lor ultragiate: le-am ridicat statui prin care sunt omagiaţi atât de către noi cât şi de către străini. Piciorul lor drept striveşte pe cel ce le-a fost Zoil ori tiran:

[47] Cicero se întreba adesea ce se va spune despre el după ce va muri. Cel căruia nu-i pasă de buna sa reputaţie nu va face nimic pentru a o căpăta.

capul lui Richelieu, bunăoară, e sub coturnul lui Corneille.[48] Ştii oare că aţi avut o întreagă suită de bărbaţi minunaţi? Şi nu putem defel pricepe furia nebunească şi nesăbuită a celor ce i-au persecutat. Îşi măsurau parcă gradul josniciei cu înălţimea la care ajungeau aceste acvile; dar s-au ales cu ruşinea ce trebuie să fie veşnica lor pătimire.

Spunând acestea, mă conduse către o piaţă în care se aflau busturile bărbaţilor de seamă. I-am văzut acolo pe Corneille, Molière, La Fontaine, Montesquieu, Rousseau[49], Buffon, Voltaire, Mirabeau etc.

— Toţi scriitorii aceştia ce se bucurau printre noi de faimă vă sunt aşadar foarte cunoscuţi?

— Numele lor e abecedarul copiilor noştri; de îndată ce încep să judece îi punem să citească *Dicţionarul enciclopedic,* pe care l-am redactat cu grijă.

— Mă surprindeţi! *Enciclopedia,* o carte elementară? O, cum trebuie să vă fi avântat pre ştiinţele înalte şi ce nerăbdător sunt să vă fiu învăţăcel! Deschideţi-mi degrabă tezaurele voastre spre a mă bucura într-o clipă de câştigurile acumulate de şase secole de glorie!

---

[48] Mi-ar fi plăcut ca autorul să numească acele capete deasupra cărora vor călca Rousseau şi Voltaire precum şi pe cei ale căror nume se leagă de aceste mari spirite. Multe capete de prelaţi şi de neprelaţi nu se vor simţi de bună seamă în largul lor; dar va veni fiecăruia rândul.

[49] E vorba aici de autorul lui *Emil,* nu de poetul bombastic şi fără pic de idei care a avut talentul de a potrivi cuvinte de a le da câteodată o strălucire amăgitoare, dar care îşi masca prin aceasta sterilitatea sufletului şi răceala geniului.

CAPITOLUL XII
COLEGIUL CELOR PATRU NAŢIUNI

— Îi mai puneţi să înveţe greaca şi latina pe bieţii copii? Noi îi făceam să moară de plictis. Şi mai consacraţi oare zece ani din viaţa lor (cei mai frumoşi şi mai de preţ) pentru a le da o spoială de ştiinţă a două limbi pe care niciodată nu le vor vorbi?

— Ştim să folosim mai cu chibzuinţă timpul. Fără îndoială, prin vechimea ei greaca e o limbă venerabilă; dar i-am tradus[50] în mod desăvârşit pe Homer, Platon, Sofocle, cu toate că pedanţi de vază spuneau că frumuseţea lor nu poate fi vreodată atinsă. Cât despre latină, care, fiind o limbă mai recentă, nu poate fi atât de frumoasă, trebuie spus că a murit de moarte naturală.

— Cum asta?

— Peste tot învingătoare a ieşit franceza. Mai întâi s-au făcut traduceri atât de bune încât aproape că am fost scutiţi de a ne mai adresa originalului; apoi au fost compuse opere capabile să le pună în umbră pe cele din vechime. Noile poeme sânt incomparabil mai frumoase şi mai interesante pentru noi, mai legate de felul nostru de viaţă, de felul de a ne conduce treburile publice, de progresul cunoştinţelor noastre fizice şi politice şi, în sfârşit, de scopul nostru moral, pe care nu trebuie să-l pierdem niciodată din vedere. Doar câţiva savanţi mai ştiu cele două limbi din vechime despre care vorbeam. Titus Livius se citeşte cum citeşti *Coranul*.

— Pe frontispiciul colegiului din faţa noastră e totuşi scris cu caractere mari: „Şcoala celor Patru Naţiuni".

— Am păstrat monumentul, ba chiar şi numele, dar pentru a le folosi mai bine. Colegiul are patru clase, în care se învaţă italiana, engleza, germana şi spaniola. Îmbogăţiţi cu tezaurele acestor limbi vii nu mai avem de ce să-i invidiem pe cei din vechime. Naţia pe care am pomenit-o la urmă, ce purta în sânul ei o sămânţă de mărire pe care nimic n-a putut-o nimici, s-a luminat dintr-odată într-o zvâcnire puternică, neaşteptată şi nesperată. Revoluţia a fost rapidă şi fericită, căci lumina a cuprins mai întâi capul, spre deosebire de alte state, unde acesta e mai mereu în beznă. Prostia şi pedanteria sunt izgonite din colegiu, în vreme ce străinii sunt chemaţi să uşureze învăţarea

---

[50] În loc de a ne mai da tot felul de disertaţii despre capul lui Anubius, despre Osiris şi mii de alte inseilări inutile, de ce oare membrii Academiei regale de inscripţii nu-şi petrec vremea dându-ne, ei, care se laudă că le înţeleg, traducerea operelor greceşti? Demostene e aproape necunoscut. Ar fi ceva mai cu folos decât cercetarea solului de ace de păr purtate de femeile romane, a formei colierelor şi a problemei dacă agrafele de la rochiile lor erau rotunde ori ovale.

pronunţiei limbilor predate aici. Îi traducem pe cei mai buni autori, iar din corespondenţa aceasta izvorăsc noi lumini. Alt avantaj: întreţinându-se circulaţia gândurilor, urile naţionale se sting pe nesimţite. Popoarele şi-au dat seama că obiceiurile locale nu distrug raţiunea universală ce vorbeşte de la un capăt la celălalt al lumii şi că au cam aceleaşi idei în legătură cu problemele ce stârniseră în trecut dispute atât de îndelungate şi de violente.

— Dar Universitatea ce mai face, acest prim născut al regilor?

— E o prinţesă neglijată. Fată bătrână, după ce a asistat la ultimele clipe ale latinei, limbă fastidioasă şi denaturată, încă mai încerca să o facă să treacă drept o limbă nouă, proaspătă şi încântătoare. Fura perioade, stâlcea emistihuri şi, într-un jargon barbar şi morocănos, se străduia să reînvie limba din veacul lui Augustus. În cele din urmă şi-a dat însă seama că nu avea decât un firicel de voce acră şi discordantă şi că toată Curtea, Oraşul şi mai cu seamă înşişi discipolii ei căscau de mai mare focul auzind-o. Printr-un decret al Academiei a fost chemată în faţa acesteia spre a da seamă pentru ce a făcut vreme de patru veacuri cât a primit casă, masă şi o pensie. A încercat să-şi apere cauza în idiomul ei ridicol, pe care nici latinii n-ar fi izbutit de bună seamă să-l înţeleagă. Franceză nu ştia o iotă, aşa că nu îndrăzni să vorbească această limbă în faţa judecătorilor. Academiei i se făcu milă şi, blajină, îi ordonă să tacă. Mai avu apoi şi omenia de a o învăţa limba naţiei şi, de atunci încoace, despovărată de antica-i coafură, de morgă şi de riglă, nu mai ţinteşte decât la a-i învăţa pe ceilalţi, cu grijă şi cu simplitate, frumoasa limbă pe care Academia franceză o perfecţionează pe zi ce trece. Mai puţin timidă, mai puţin ezitantă, aceasta din urmă o corectează, fără însă a o enerva.

— Dar cu Şcoala militară ce s-a întâmplat?

— A avut destinul celorlalte colegii, cu care împărţea aceleaşi abuzuri, fără a mai vorbi de cele care erau privilegiul ei exclusiv, izvorâte din alcătuirea ei particulară. Nu faci oameni aşa cum faci soldaţi.

— Iertare dacă abuzez de bunăvoinţa dumitale, dar e ceva prea important ca să-l las deoparte: în tinereţile mele nu se vorbea decât de educaţie. Nu era pedant care să nu scrie o carte pe acest subiect şi te simţeai fericit dacă nu era şi plicticoasă. Dar cea mai bună dintre toate, cea mai simplă, mai raţională şi mai profundă totodată a fost arsă de mâna călăului şi criticată de oameni ce nu pricepeau din ea mai mult decât servitorul sus-numitului călău. Spune-mi, te implor, ce cale aţi urmat în formarea oamenilor?

— Mai curând decât de vreo instituţie, oamenii sunt formaţi de înţeleapta iubire de care dă dovadă guvernul nostru. Dar ca să nu vorbim acum decât de cultivarea spiritului, trebuie spus că, familiarizându-i pe copii cu literele, îi familiarizăm în acelaşi timp cu operaţiile de algebră. Meşteşugul acesta e

simplu şi de folos general; nu e mai greu de însuşit decât cititul: a dispărut şi cea mai mică urmă de dificultate, caracterele algebrice nemaifiind considerate magice.[51] Am constatat că ştiinţa aceasta obişnuieşte mintea să vadă lucrurile întocmai cum sunt şi că rigoarea ei, aplicată atât artelor liberale cât şi celor mecanice, este deosebit de preţioasă. Îi învăţam pe copii o infinitate de lucruri ce nu servesc cu nimic fericirii, aşa că nu am păstrat din ele decât ceea ce putea să le dea idei adevărate şi temeinice. Îi mai învăţam apoi două limbi moarte, ce păreau să cuprindă în hotarele lor ştiinţa universală, dar care nu puteau să le dea nici cea mai mică idee despre oamenii cu care aveau să trăiască. Ne mulţumim să-i învăţăm limba naţională, şi chiar ne permitem s-o modificăm după geniul lor, căci nu de grămătici avem nevoie, ci de oameni elocvenţi. Stilul e omul, iar sufletul puternic are nevoie de un idiom al său, diferit simţitor de nomenclatură, singurul sprijin al minţilor nevolnice ce nu au parte decât de o tristă amintire. [...] Nu e plăcut Domnului să le dăm aceste exemple de tâlhărie şi ambiţie. Pedantismul istoriei i-a înălţat pe regi printre zei. În ceea ce ne priveşte, îi învăţăm pe copii o logică mai sigură şi idei mai sănătoase. Cronologiştii cu suflet de piatră, nomenclatorii tuturor veacurilor, toţi scriitorii aceştia corupţi de romanţuri, care au pălit primii în faţa idolului lor, s-au stins odată cu panegiriştii prinţilor pământului.[52] Cum? Când timpul e scurt şi trece repede, să-l irosim pe cel hărăzit copiilor noştri silindu-i să-şi încarce mintea cu nume şi date, cu o puzderie de fapte şi de arbori genealogici? Ce lucruri de nimic în comparaţie cu întinsul câmp al moralei şi al fizicii care ni se deschide în faţa ochilor! [...] Dacă a existat vreodată un bărbat cinstit şi virtuos, contemporanii lui au fost nişte monştri, ce l-au strivit, iar tabloul virtuţii călcate în picioare, deşi cum nu se poate mai adevărat, desigur, e tot atât de primejdios de arătat. Doar un om gata format poate să privească un asemenea tablou fără să pălească şi chiar să încerce o anumită bucurie lăuntrică văzând trecătoarea victorie a crimei şi soarta veşnică a virtuţii. Pe copii, însă, trebuie să-i ferim de asemenea privelişti şi să-i facem, dimpotrivă, să devină prietenii ordinii şi ai echităţii, din care să

[51] Tiparul era cunoscut de puţină vreme la Paris când s-a întreprins publicarea *Elementelor* lui Euclid; dar fiindcă, aşa cum oricine ştie, sunt acolo cercuri, pătrate, triunghiuri şi tot soiul de linii, unul din muncitori a crezut că e o carte de vrăjitorie, menită să-l invoce pe necuratul, care ar putea să-l răpească în toiul lucrului. Iar cum meşterul insista, nefericitul a crezut că-i vrea pieirea şi închipuirea i-a luat-o într-adevăr razna încât, neascultând nici de raţiune, nici de confesor, a murit de frică la câteva zile.

[52] De la Pharamond şi până la Henric al IV-lea de-abia dacă au fost doi regi care să ştie, nu spun să domnească, dar să dea dovadă în administrarea treburilor obşteşti de bunul simţ cu care un particular îşi conduce economia casei.

plămădim, ca să zic aşa, însăşi substanţa sufletului lor. Nu-i învăţăm o morală comodă, făcută din probleme frivole, ci una practică, aplicabilă fiecăruia din acţiunile lor, o morală care vorbeşte prin imagini şi înclină inimile la blândeţe, la curaj, la sacrificarea dragostei de sine sau, într-un cuvânt, la generozitate. Dispreţuim îndeajuns metafizica, tărâmul acesta întunecat în care fiecare-şi construia propriul său sistem himeric şi, întotdeauna, nefolositor. Din ea erau extrase imperfectele imagini ale divinităţii, ea desfigura esenţa acesteia printr-o sumedenie de subtilităţi privitoare la atribute ce zăpăceau mintea omului, oferindu-i un teren alunecos şi mişcător, de unde în fiece clipă putea să cadă în îndoială. În ceea ce ne priveşte, îi învăţăm pe copiii noştri să simtă inteligenţa şi înţelepciunea Creatorului făcându-i să parcurgă întru aceasta minunatul dedal al acestei ştiinţe vii şi palpabile care este fizica, adevărată cheie a naturii. Bine înţeleasă, ştiinţa aceasta îi eliberează de o puzderie de greşeli, iar masa informă a prejudecăţilor e învinsă de lumina pură pe care o răspândeşte asupra tuturor lucrurilor. Când ajung destul de mari, le dăm voie să-i citească pe poeţi. Ai noştri au avut priceperea să îmbine înţelepciunea şi entuziasmul. Nu sunt dintre cei ce înşală raţiunea prin cadenţa şi armonia cuvintelor, dintre cei ce se lasă duşi, fără voie parcă, pe tărâmul erorii şi al bizareriei ori se amuză împopoţonându-i pe pitici sau făcând tot felul de giumbuşlucuri potrivite doar nebunilor: dimpotrivă, poeţii noştri sunt barzii acţiunilor măreţe ce ilustrează umanitatea, iar eroii sunt aleşi de oriunde întâlneşti curaj şi virtute. Venala şi mincinoasa trâmbiţă ce-i linguşea pe coloşii lumii a fost pe veci zdrobită. Poezia nu a mai păstrat decât trâmbiţa demnă de crezare, ce va răsuna negreşit de-a lungul veacurilor, căci anunţă, ca să zic aşa, vocea posterităţii. Având sub ochi asemenea pilde, copiii noştri primesc ideile pe care trebuie să le aibă cu privire la adevărata măreţie, iar grebla, suveica ori ciocanul au devenit obiecte mai de preţ chiar decât sceptrul, diadema ori hlamida domnească.

CAPITOLUL XIII
CE S-A MAI ÎNTÂMPLAT LA SORBONA?

— În ce limbă se mai ceartă oare domnii doctori ai Sorbonei? Mai sunt tot atât de caraghioşi cu orgoliul lor, cu robele şi pălăriile lor îmblănite?

— Nu se mai ceartă nimeni la Sorbona, căci de când a început să se vorbească franţuzeşte şi între zidurile ei, întreaga trupă de pedanţi a dispărut. Slavă Domnului, bolţile ei nu mai răsună de cuvinte barbare, mai puţin lipsite totuşi de înţeles decât extravaganţele pe care voiau să le spună. Şi am descoperit că băncile pe care stăteau aceste capete pătrate erau dintr-un lemn a cărui funestă virtute deranja şi mintea cea mai organizată, făcând-o să delireze cu metodă.

— Vai, de ce nu născut în veacul dumitale! Întreaga tinereţe mi-a fost chinuită de mizerabilii ăştia de inventatori de argumente; am crezut multă vreme că sunt imbecil, căci nu puteam să-i înţeleg. Dar la ce mai serveşte acum palatul durat de acel cardinal[53] ce făcea versuri proaste cu entuziasm şi punea să se taie capete bine făcute cu tot sângele rece cu putinţă?

— Clădirea aceasta măreaţă adăposteşte săli în care se studiază ceva ce e cu mult mai util umanităţii: se disecă tot felul de cadavre. Anatomişti înţelepţi caută în rămăşiţele morţii tot ce poate să micşoreze chinurile fizice. În loc să se mai analizeze propoziţii idioate, se încearcă să se descopere originea ascunsă a crudelor noastre boli, iar scalpelul nu pătrunde în carnea cadavrului lipsit de simţire decât spre binele posterităţii. Aceştia ne sunt doctorii, stimaţi, înnobilaţi, retribuiţi cu pensii de stat. Chirurgia s-a împăcat cu medicina, iar aceasta din urmă nu mai e certată cu sine însăşi.

— Ce minune! S-a tot vorbit de animozitatea femeilor frumoase, de violenţa geloasă a poeţilor, de veninul pictorilor, dar toate acestea erau prea blânde pe lângă ura care, pe vremea mea, îi însufleţea pe adepţii lui Esculap. Vorba unui şugubăţ, nu o dată medicina a fost pe punctul de a chema chirurgia în ajutor.

— Toate s-au schimbat: prietene şi nu rivale, ele nu mai sunt decât un trup, se ajută între ele şi, împreună, fac lucruri ce ţin uneori de miracol. Medicul nu mai roşeşte când face el însuşi operaţia ce se impune, iar când recomandă leacuri nu mai lasă prepararea lor în seama unui ajutor, ale cărui neglijenţă şi nepricepere le-ar putea face dătătoare de moarte, ci analizează cu proprii ochi calitatea şi doza preparatelor, lucru important, de care

---

[53] O, crud Richelieu, autor de tristă amintire al tuturor suferinţelor noastre, cât te urăsc! După ce l-ai detronat pe Ludovic al XIII-lea, ai introdus în Franţa despotismul. De atunci, naţia nu a mai făcut nimic măreţ, căci ce poţi aştepta de la un popor de sclavi?

depinde direct vindecarea. Nu mai stau la căpătâiul bolnavului trei practicieni, comic subordonaţi unul celuilalt, certându-se, înfruntându-se din priviri şi aşteptând greşeala rivalilor pentru a râde în hohote. Un medicament nu mai e un bizar amestec de principii dintre cele mai opuse, iar stomacul slăbit al bolnavului nu mai e arena unde otrăvurile sudului vin să înfrunte otrăvurile nordului. Binefăcătoarele sucuri ale plantelor ce cresc la noi şi sunt potrivite temperamentului nostru alungă humorile fără să sfârtece măruntaiele. Meşteşugul acesta e considerat cel mai important dintre toate, căci a fost dezbărat de spiritul speculativ şi de rutină, tot atât de funest pentru omenire precum au fost aviditatea regilor şi cruzimea miniştrilor.

— Mă bucur că lucrurile stau aşa. Îmi plac medicii voştri: nu mai sunt şarlatani interesaţi şi fără inimă, prizonieri ai periculoasei rutine ori dedaţi experimentelor barbare ce nu făceau decât să lungească suferinţele bolnavului, asasinat fără remuşcări. A, să nu uit: până la ce etaj îşi dau osteneala să urce?

— La orice etaj s-ar afla cineva care are nevoie de ajutorul lor.

— Ce minune: pe vremea mea, doctorii renumiţi nu urcau mai sus de primul; şi după cum anumite doamne cochete înţelegeau să nu primească în casa lor decât „manşete" şi „dantele", ei nu acceptau să vindece decât pe cei cu trăsură.

— La noi, doctorul care ar da dovadă de atâta neomenie şi-ar pierde pe vecie onoarea. Oricine poate chema doctorul, care nu e preocupat decât de gloria de a putea porunci sănătăţii să reînflorească pe obrajii suferindului. Iar dacă, lucru rar, acesta e prea sărac pentru a putea plăti onorariul cuvenit, atunci statul e cel care se ocupă de plată. În fiecare lună sunt înscrişi într-un registru bolnavii care au murit ori s-au vindecat, iar în dreptul celor dintâi e trecut întotdeauna numele celui care i-a tratat şi care trebuie să dea socoteală de reţete şi de tot ce a făcut în cursul bolii. Fireşte, e neplăcut, dar cum viaţa unui om e prea de preţ pentru a nesocoti mijloacele de a o păstra, înşişi medicii sunt interesaţi în aplicarea acestei înţelepte legi. Şi-au simplificat meşteşugul, şi l-au dezbărat de multe cunoştinţe absolut nefolositoare artei de a tămădui.

Credeaţi, în mod greşit, că un doctor trebuie să înveţe toate ştiinţele de pe lume, că trebuie să ştie temeinic anatomia, chimia, botanica, matematica şi, deşi fiecare dintre ele cere o viaţă de om, medicii voştri nu valorau nimic dacă nu erau şi oameni de spirit, plăcuţi în societate, pricepuţi în ale conversaţiei. Ai noştri se mărginesc să ştie temeinic să definească orice boală, să-i cunoască speciile şi să-i ştie simptomele şi, mai cu geamă, să cunoască temperamentul oamenilor în general şi pe al fiecăruia în parte. Nu

mai folosesc deloc pretinsele licori preţioase, nici misterioasele hapuri pregătite în secretul cabinetului: câteva medicamente le sunt de ajuns. Au recunoscut că natura acţionează după aceleaşi legi atât în ceea ce priveşte hrănirea plantelor cât şi nutriţia animalelor. Iată un grădinar, îşi spun; are grijă ca seva, adică spiritul universal, să circule în mod egal în toate porţiunile corpului; orice boală a plantelor vine de la îngroşarea minunatului fluid. Tot aşa, bolile ce-i năpăstuiesc pe oameni nu au vreo altă cauză decât coagularea sângelui şi a umorilor: redaţi-le lichiditatea firească şi circulaţia îşi va relua cursul, sănătatea va reînflori. Odată stabilit acest principiu, nu mai e nevoie de un prea mare număr de cunoştinţe pentru a-l aplica, căci toate vin de la sine. Privim drept leac universal toate plantele odorifere, bogate în săruri volatile, căci sunt cum nu se poate mai potrivite diluării sângelui prea îngroşat; e cel mai de preţ dar pe care ni l-a făcut natura spre a ne păstra sănătatea; îl folosim în toate bolile şi lui îi datorăm toate însănătoşirile.

CAPITOLUL XIV
SPITALUL INOCULĂRII

— Dar ce e, spune-mi, clădirea aceea izolată din faţă departe în plin câmp?

— E spitalul inoculării, al acelei vaccinări care a fost atât de combătută pe vremea dumitale, ca şi alte daruri folositoare pe care le-aţi obţinut. Tare încăpăţânaţi mai eraţi dacă atâtea experienţe evidente nu au fost în stare să vă facă să luaţi aminte la propriul vostru interes! Dacă nu ar fi existat câteva femei prea îndrăgostite de frumuseţea lor pentru a nu se teme că ar putea-o pierde, dacă nu ar fi existat câţiva principi prea puţin doritori de a-şi depune sceptrul între mâinile lui Pluton, niciodată nu aţi fi făcut această minunată descoperire. Încununată cu un succes deplin, urâtele au fost silite să tacă, iar cei ce nu purtau coroană nu au simţit mai puţin imboldul de a rămâne pe pământ ceva mai multişor. Nu se poate ca, mai devreme ori mai târziu, adevărul să nu răzbată şi să nu domnească până şi asupra spiritelor celor mai puţin docile.

Practicăm astăzi inocularea aşa cum era ea practicată pe vremea dumitale în China, Turcia şi Anglia. Departe de noi gândul de a refuza un ajutor salutar pe motiv că e nou. Nu ne stă deloc în fire, ca vouă, să ne certăm aprig numai pentru a fi pe scenă şi a reţine asupră-ne privirile publicului. Mulţumită activităţii noastre şi spiritului nostru scormonitor, am descoperit multe secrete admirabile, pe care nu a sosit încă vremea să ţi le prezint. Studierea temeinică a minunatelor plante medicinale pe care ignoranţa voastră le călca în picioare ne-a dat arta de a tămădui pneumonia, ftizia, hidropizia şi multe alte boli pe care leacurile voastre obişnuite nu făceau decât să le înrăutăţească. Igiena mai ales a fost tratată cu atâta limpezime încât fiecare a învăţat să vegheze asupra propriei sănătăţi. Nu ne lăsăm în întregime pe seama doctorilor, oricât ar fi ei de pricepuţi, şi fiecare dintre noi şi-a dat osteneala să-şi studieze propriul temperament, necrezând că un străin l-ar putea ghici de la prima privire. De altfel cumpătarea, elixir reparator şi conservator, contribuie la formarea unor oameni sănătoşi şi puternici, care oferă adăpost unor suflete tari şi pure, precum le e şi sângele.

CAPITOLUL XV
TEOLOGIE ŞI JURISPRUDENŢĂ

— Preafericiţi muritori! Nu mai aveţi aşadar teologi[54], căci nu mai zăresc tomurile acelea groase ce păreau a fi stâlpii fundamentali ai bibliotecilor noastre, obiectele acelea grele pe care cred că doar tipograful le citise. Dar, cum să zic, teologia este o ştiinţă sublimă...

— Cum nu mai vorbim despre Fiinţa Supremă decât pentru a o binecuvânta şi a o adora în tăcere, fără a mai isca dispute în privinţa atributelor divine, în vecii vecilor de nepătruns, am căzut de acord să nu mai scriem nimic în legătură cu acest subiect sublim şi cu mult peste puterile inteligenţei noastre. Sufletul e cel care îl simte pe Dumnezeu, şi nu are nevoie de ajutoare exterioare pentru a se înălţa până la acesta.[55] Toate cărţile de teologie şi jurisprudenţă au fost îngrămădite în subteranele bibliotecilor unde-s apărate de groase bare de fier; iar de suntem vreodată în război cu o naţie vecină, în loc să mai aţintim asupra ei tunurile, îi trimitem aceste cărţi primejdioase. Păstrăm aceşti vulcani de materie inflamabilă ca să ne răzbunăm pe duşmani, care nu vor întârzia să se distrugă mulţumită otrăvurilor subtile ce cuprind în acelaşi timp mintea şi inima.

— Mi-e uşor să înţeleg că poţi să trăieşti foarte bine fără teologie, dar nu pot pricepe cum s-ar putea fără jurisprudenţă.

— Avem şi noi jurisprudenţă, dar e diferită de a voastră, care era barbară şi stranie. Mai purtaţi încă amprenta vechii voastre sclavii. Aţi adoptat legi, dar ele nu erau făcute nici pentru moravurile voastre, nici pentru climat. Pe măsură ce lumina s-a pogorât în aproape toate minţile, au fost îndepărtate abuzurile ce făceau din sanctuarul justiţiei o vizuină de tâlhari. Ne-a cuprins mirarea când am văzut câtă vreme a fost lăsat să trăiască în pace monstrul acela negru devorator de văduve şi de orfani. Nu pricepem cum putea un procuror să traverseze nestingherit oraşul, fără să devină ţinta pietrelor

[54] Nu trebuie să-i confundăm aici pe moralişti cu teologii; cei dintâi sunt binefăcătorii omenirii, în vreme ce aceştia din urmă sunt flagelul şi ruşinea ei.

[55] Să coborâm în noi înşine, să ne întrebăm sufletul, să ne spună el de unde-i vin sentimentul şi gândirea. Ne va arăta fericita lui dependenţă, ne va atesta existenţa inteligenţei supreme a cărei simplă emanaţie este. Când se apleacă asupra sa, nu poate să nu-l vadă pe Dumnezeu, al cărui fiu şi imagine este, nu-şi poate nesocoti originea celestă. E un adevăr de sentiment, comun tuturor popoarelor. Omul simţitor va fi mişcat de spectacolul naturii şi-l va recunoaşte uşor pe Dumnezeu, care ne pregăteşte şi alte binefaceri. Omul nesimţitor nu-şi va împleti cu laudele noastre imnul admiraţiei sale. Primul ateu a fost inima care nu a iubit.

aruncate de mâini disperate. Augustul braţ ce ţinea sabia dreptăţii a lovit mulţimea acelor corpuri fără suflet, în care zăceau însă instinctul lupului, viclenia vulpii şi croncănitul corbului; înşişi slujbaşii lor, pe care-i lăsau să moară de foame ori de plictis, au arătat cei dintâi fărădelegile pe care le-au comis şi i-au atacat. Zeiţa Themis a vorbit şi rasa a dispărut. Iată sfârşitul tragic şi înfricoşător al acelor potlogari ce ruinau familii întregi mâzgălind hârţoage.

— Pe vremea mea se spunea că fără ajutorul lor o parte din cetăţeni ar fi rămas cu braţele în sân în faţa adevăratei bariere ce erau tribunalele şi că acestea ar fi devenit teatrul licenţei şi al violenţei, probabil.

— Fără îndoială că vorbeau aşa cei ce aveau monopolul hârtiei timbrate.

— Dar atunci, cum se judecă procesele?

— Ei, sunt judecate cât se poate de bine. Am păstrat ordinul avocaţilor, care cunoaşte întreaga nobleţe şi utilitate a misiunii sale; mai dezinteresat, a devenit mai respectabil. Avocaţii sunt cei care trebuie să expună clar şi, mai cu seamă, laconic cazul celui împilat, totul fără emfază, fără declamaţie. Nu mai pomeneşti pledoarii lungi şi reci, alimentate însă din belşug cu invective gândite a înflăcăra, dar care-l costau de fapt viaţa pe cel în cauză. Omul rău, cel a cărui cauză e nedreaptă, nu mai găseşte în avocatul acesta integru decât un bărbat incoruptibil ce-şi pune în joc onoarea pentru afacerile de care se ocupă şi refuză să-l slujească pe cel vinovat, care e astfel condamnat să se scuze tremurând în faţa tribunalului, unde apare fără apărător. Ne-am câştigat cu toţii dreptul fundamental de a ne apăra singuri cauza. Nu se mai lasă proceselor timp să se încurce: sunt judecate şi lămurite chiar de la început, iar cel mai lung timp ce li se acordă, când cazul e încâlcit, este de un an. Judecătorii nu mai primesc cadouri: s-au ruşinat de dreptul acesta, modic la început[56], dar pe care îl făcuseră să urce la sume exorbitante: ei înşişi au recunoscut că dădeau exemplu de rapacitate şi că, dacă există vreo situaţie în care interesul nu trebuie să treacă înaintea altor considerente, e cu siguranţă atunci când, înfricoşătoare clipă de cinste, omul vorbeşte în numele dreptăţii.

— Văd că ne-aţi schimbat enorm de mult legile.

— Legile voastre! Cum puteaţi da un asemenea nu indigestei colecţii de obiceiuri contradictorii, acelor petece descusute ce nu ofereau decât idei fără cap şi coadă şi imitaţii groteşti! Cum de aţi acceptat monumentul acela barbar, ce nu avea nici plan, nici ordine, dezgustătoare compilaţie în care răbdarea geniului era aspirată de un abis noroios? Au venit însă pe lume şi

---

[56] La început consta din câteva cutii de bomboane şi alte zaharicale. Azi trebuie să umpli aceleaşi cutii cu monede de aur. Iată ce gusturi lacome au auguştii senatori părinţi ai patriei.

nişte bărbaţi suficient de inteligenţi, de iubitori ai neamului lor, îndeajuns totodată de curajoşi pentru a se gândi la completa refacere a legilor şi, dintr-un haos ciudat, ei au făcut o statuie exactă şi bine proporţionată. Regii au acordat întreaga atenţie vastului proiect ce interesa mii de oameni. S-a recunoscut că studiul prin excelenţă este acela al legislaţiei. Numele lui Licurg, al lui Solon şi ale urmaşilor lor sunt dintre toate cele mai respectate. Scânteia de lumină a venit dinspre nord şi, ca şi cum natura ar fi vrut să ne arate cât de orgolioşi suntem, o femeie e cea care a început această revoluţie importantă.[57] Justiţia a vorbit atunci prin vocea naturii, legislatoare suverană, mamă a virtuţilor şi a tot ce se află pe pământ; a dat precepte puţine la număr şi întemeiate pe raţiune. Toate cazurile generale au fost prevăzute şi parcă înlănţuite de lege. Cazurile particulare derivă din ele firesc, ca ramurile ce ies dintr-un trunchi fertil; iar dreptatea, mai înţeleaptă decât jurisprudenţa însăşi, aplică probitatea practică tuturor evenimentelor. Noile legi sunt zgârcite în ceea ce priveşte sângele omenesc: pedeapsa e proporţională cu delictul. Ne-am lipsit şi de interogatoriile voastre înşelătoare, demne de un tribunal inchizitorial şi făcute pentru un popor de canibali. Nu-l mai condamnăm la moarte pe cel care a furat, căci ar fi o nedreptate neomenească să ucizi un om ce nu a dat moartea: tot aurul din lume nu face cât viaţa unui singur om: îl pedepsim luându-i libertatea. Rar curge sângele, dar când suntem siliţi să-l vărsăm întru înspăimântarea sceleraţilor, o facem cu cea mai mare pompă. Spre exemplu, nu avem milă pentru ministrul[58] care abuzează de încrederea suveranului şi se foloseşte împotriva poporului de puterea încredinţată. Criminalul nu are însă vreme să se plictisească în închisoare: pedeapsa urmează îndeaproape fărădelegea. Iar dacă se iscă vreo îndoială, preferăm să ne milostivim de el pentru a nu ne găsi în groaznica situaţie de a ţine închis un nevinovat. Vinovatul arestat e pus în lanţuri în văzul tuturor, căci trebuie să slujească de pildă vie şi răsunătoare a neostenitei veghi a justiţiei. Deasupra grilei ce se închide în urma lui rămâne veşnic o pancartă pe care e scris motivul pentru care a ajuns aici. Nu-i mai aruncăm de vii pe oameni în bezna mormântului, căci o asemenea caznă nu slujeşte la nimic şi e mai îngrozitoare chiar decât

---

[57] O ediţie a *Codului* Ecaterinei a II-a a fost în întregime arsă la Paris, în secret. Păstrez un exemplar, scăpat ca prin minune.

[58] Ce farsă şi tabloul miniştrilor noştri! Unul primeşte portofoliul mulţumită unor versuri galante pe care le-a făcut; un altul, după ce s-a ocupat de aprinderea felinarelor trece la corăbii, crezând că nu există nicio deosebire între vasele în care torni ulei vasele de război; un altul, în fine, în vreme ce tatăl său mai măsoară cu cotul, se ocupă cu administrarea finanţelor etc. Parcă s-ar fi pus pariul absurd de a nu se da posturi importante decât unora ce nu se pricep defel.

moartea! Vinovatul își arată la lumina zilei rușinea pedepsei. Fiecare cetățean știe de ce cutare e condamnat la închisoare, iar cutare la muncă silnică. Iar cel căruia trei pedepse nu-i sunt de ajuns pentru a se cuminți este însemnat, nu pe umăr, ci pe frunte, și izgonit pe vecie din patrie.

— Dar spune-mi, rogu-te, ce s-a întâmplat cu scrisorile-cu-pecete-regală, mijlocul acela prompt, infailibil, ce trecea peste toate obstacolele și dădea atâta satisfacție orgoliului, răzbunării și persecuției?

— Dacă ai pune serios întrebarea, răspunse călăuza pe un ton sever, l-ai insulta pe monarh, națiunea întreagă și pe mine însumi. Tortura și scrisorile-cu-pecete-regală[59] sunt la fel: nu pătează decât paginile istoriei voastre.

---

[59] Un cetățean e smuls brusc din sânul familiei, dintre prieteni, din societate. O bucățică de hârtie e un trăsnet invizibil. Ordinul de exil sau de închisoare e trimis în numele regelui și e întemeiat doar pe bunul lui plac. Nu e întovărășit de vreo altă formă în afară de semnătura miniștrilor lui. Intendenții, episcopii au la dispoziție teancuri de astfel de scrisori: nu mai e nevoie decât să treacă numele celui pe care vor să-l piardă, locul pentru aceasta fiind lăsat în alb. S-au văzut cazuri în care nenorociți au îmbătrânit în închisoare, uitați de cei ce-i persecutau; și niciodată nu s-a adus la cunoștința monarhului nici vina, nici necazurile și nici măcar existența lor. Ar fi de dorit ca toate parlamentele din regat să se unească împotriva acestui straniu abuz de putere: nu are la bază niciuna din legile noastre. Această problemă importantă pusă în discuție ar interesa întreaga națiune și ar lipsi despotismul de arma sa cea mai înfricoșătoare.

CAPITOLUL XVI
EXECUŢIA UNUI CRIMINAL

Înteţirea dangătului unui uriaş clopot îmi atrase deodată atenţia: sunetele triste şi lugubre păreau să murmure în văzduh cuvinte ca dezastru şi moarte. Toboşarul din garda oraşului îşi făcea cu paşi rari rondul, dând alarma, iar mersul acesta sinistru îşi găsea ecou în suflete, stârnind în ele o cumplită spaimă. I-am văzut pe cetăţeni ieşind trişti din case, vorbind cu vecinii, ridicând mâinile spre cer, plângând şi dând toate semnele unei dureri adânci. L-am întrebat pe unul din ei de ce bat funebru clopotele şi ce accident s-a întâmplat.

— Dintre cele mai înfricoşătoare, mi se răspunse cu un oftat. Justiţia este silită să condamne pe unul dintre concetăţenii noştri la pierderea vieţii, de care s-a făcut nedemn scăldându-şi mâna ucigaşă în sângele aproapelui său. Se împlinesc mai bine de treizeci de ani de când nu s-a mai văzut sub soare asemenea fărădelege: trebuie să plătească înainte de sfârşitul zilei. Oh! ce de lacrimi am vărsat gândindu-mă la excesele în care te aruncă oarba răzbunare! Aţi auzit de crima comisă alaltăieri-seară?... O, ce durere! nu e de ajuns că am pierdut un adevărat cetăţean, mai trebuie ca altul să primească la rându-i moartea... Plângea... Ascultaţi, ascultaţi cum s-a petrecut această tristă întâmplare ce ne îndoliază pe toţi.

Unul din compatrioţii noştri, temperament sanguin, cu o fire năvalnică, altfel plin de virtuţi, iubea o fată pe care urma să o ia în căsătorie. Pe cât de impetuos era caracterul lui, pe atât de blândă era firea ei. Fata se amăgea că-i va putea îmblânzi apucăturile, dar mai multe izbucniri de mânie, dese, de care el dădu dovadă (în ciuda grijii cu care se străduia să le ascundă), o făcură să tremure la gândul unirii cu un bărbat atât de violent.

Legea spune că femeia e absolut stăpână pe inima ei. Temându-se că nu va fi fericită, se hotărî dar să ia de soţ pe un altul, care avea o fire mai apropiată de a ei. Torţele acestei uniri aprinseră de mânie inima pasionată care din fragedă tinereţe nu ştiuse vreodată ce e cumpătarea. Îl provocă la duel, în secret, de mai multe ori pe rivalul fericit în dragoste, care însă nu-l luă în seamă, fiind mai curajos să ignori insulta, să pui stavilă unui resentiment îndreptăţit, decât să dai nebuneşte urmare unei provocări pe care o interzic de altfel atât legile cât şi raţiunea. Nedând ascultare decât geloziei, cel cuprins de patimă îl atacă însă alaltăieri, undeva în afara oraşului, la cotul unui drum, şi, cum celălalt refuză din nou să se bată, puse mâna pe o creangă de copac şi-l lăsă fără simţire la picioarele sale. După această groaznică întâmplare, barbarul mai avu neruşinarea să se amestece printre noi; dar crima se întipărise deja pe fruntea lui. De cum l-am văzut,

am recunoscut cu toţii fărădelegea pe care vrea să ne-o ascundă. L-am acuzat de crimă fără a şti încă natura delictului şi, puţin mai târziu, văzurăm apărând mai mulţi cetăţeni care, în lacrimi, purtau cu paşi măsuraţi la piciorul tronului justiţiei trupul însângerat care cerea răzbunare.

Când împlinim patrusprezece ani, ni se citesc legile patriei. Suntem obligaţi să le copiem fiecare cu propria noastră mână şi să jurăm că le vom respecta. Legea ne cere să declarăm justiţiei tot ce poate arunca lumină asupra infracţiunilor ce tulbură ordinea socială şi nu urmăreşte decât pe cel care a provocat un prejudiciu real. Reînnoim jurământul la fiecare zece ani şi, fără să fim delatori, veghem cu toţii la respectarea venerabilului tezaur de legi.

Ieri s-a lansat monitoriul, act cu totul şi cu totul civil. Oricine întârzie să spună ce a văzut e acoperit de infamie. Aşa se face că omuciderea a fost descoperită. Numai sceleratul înrăit în crimă poate să tăgăduiască, fără a se tulbura, fărădelegea proaspăt comisă şi un asemenea monstru, de care societatea noastră a fost curăţată, nu ne mai înspăimântă ca în veacurile trecute.

Vino, aleargă cu noi la chemarea justiţiei, care vrea ca întregul popor să fie martorul cutremurătoarelor ei sentinţe. E ziua victoriei sale şi oricât ar fi aceasta de funestă nu putem să nu aplaudăm. Nu vei vedea spectacolul unui nefericit aruncat de luni de zile în cine ştie ce temniţă, orbit de strălucirea soarelui, cu oasele zdrobite în torturile preliminare şi secrete[60], mai cumplite decât cele la care urmează să fie supus, îndreptându-se jalnic la vedere spre eşafodul ridicat într-o piaţă. Pe vremea dumitale, judecat în secretul cabinetelor, criminalul era pedepsit uneori, în tăcerea nopţii, la uşa cetăţeanului ce sărea speriat din somn la strigatele nenorocitului, fără să ştie dacă acesta cade sub loviturile călăului ori sub sabia vreunui asasin! Am terminat cu torturile care fac să se înfioare natura: respectam umanitatea chiar şi în persoana celui ce o ultragiază. Veacul dumitale credea că ucide doar un om, într-atât sângele rece cu care erau comandate atât de des asemenea scene tragice îi slăbise sensibilitatea. Departe de a fi târât într-un fel ce dă Justiţiei un chip josnic şi respingător, vinovatul nu are nici măcar

---

[60] Blestemat e statul care îşi rafinează legile penale. Moartea nu e oare de ajuns? Şi ne puteam noi închipui că omul o va face şi mai oribilă? Ce magistrat e acela care interoghează cu ajutorul a tot felul de pârghii şi care zdrobeşte fără să se grăbească un nenorocit, provocându-i încet-încet cele mai groaznice dureri? Se mai poate numi magistrat acela care, ingenios în găsirea de cazne, împiedică moartea atunci când, blândă şi milostivă, se apropie de victimă spre a-i aduce liniştea? Gândul se înfioară. Iar cine vrea să mediteze asupra inutilităţii torturii să citească admirabilul *Tratat asupra delictelor şi pedepselor:* desfid pe oricine să găsească vreun argument cât de cât solid întru apărarea acestei legi barbare.

cătuşe. De ce să-l mai striveşti sub povara lanţurilor de vreme ce îşi ia singur viaţa. Fireşte, Justiţia are dreptul să-l condamne la moarte, nu însă şi pe acela de a-l însemna cu stigmatul sclaviei. Îl vei vedea aşadar mergând liber în mijlocul unui pâlc de soldaţi al căror singur rost e de a deschide drum prin mulţime. Nicio teamă că s-ar dezonora încă o dată încercând să scape vocii teribile ce îl cheamă. Şi unde să fugă? Ce ţară, ce neam ar primi în sânul său un ucigaş?[61] Iar el, cum ar putea să şteargă îngrozitoarea pecete pe care mâna divină o pune pe fruntea criminalului? Uraganul remuşcărilor se zugrăveşte pe ea în caractere vizibile iar ochiul obişnuit cu priveliştea virtuţii deosebeşte fără greutate trăsăturile crimei. Şi, ca să închei, cum ar mai putea oare nefericitul de el să mai respire liber sub imensa piatră ce-i striveşte inima?

Sosirăm într-o piaţă întinsă străjuită într-o parte de treptele palatului de justiţie. În faţa sălii de audienţe trona un vast peron în formă de amfiteatru unde se aduna Senatul pentru a rezolva treburile publice, în prezenţa poporului: sub ochii acestuia trata el problemele importante ale patriei, mulţimea cetăţenilor adunaţi insuflându-i idei demne de augusta cauză încredinţată. Moartea cuiva era pentru stat o nenorocire, iar judecătorii nu ezitau să dea dezbaterii întreaga pompă, întreaga importanţă cuvenită. Ordinul avocaţilor ocupa locul ce-i era rezervat gata să intervină în favoarea nevinovatului, dar hotărâţi să păstreze tăcerea în ceea ce-l priveşte pe vinovat. De cealaltă parte, înconjurat de pastori, cu capul descoperit, prelatul invoca în tăcere pe Dumnezeu milostivul şi edifica mulţimea adunată în piaţă.[62]

---

[61] Se zice că Europa e civilizată, dar cine a comis la Paris un asasinat ori a dat faliment prin disimulare de fonduri se refugiază la Londra, Lisabona ori Viena, unde beneficiază nederanjat de nimeni de fărădelegea lui. Printre atâtea tratate, nu s-ar putea stipula că ucigaşul nu poate să primească nicăieri azil? Nu sunt oare toate statele şi toţi oamenii interesaţi în pedepsirea omuciderii? Dar monarhii cad mai degrabă de acord în ceea ce priveşte desfiinţarea iezuiţilor.

[62] Justiţia noastră nu înspăimântă, ci dezgustă: nu e pe lume spectacol mai odios şi mai revoltător decât acela în care un bărbat îşi scoate pălăria împodobită, îşi depune sabia pe eşafod, urcă treptele în haină de mătase ori plină de gaetane şi se apucă să „danseze" indecent pe trupul nefericitului pe care-l ştrangulează. De ce nu se dă călăului înfricoşătoarea haină pe care ar trebui s-o poarte? Ce înseamnă atrocitatea acesta comisă cu sânge rece? Legile îşi pierd demnitatea, iar supliciul puterea de a înspăimânta. Şi mai pudrat e judele. Nu trebuie să îngroş impresia pe care mi-a făcut-o spectacolul. M-am înfiorat, nu de fărădelegea comisă, ci de îngrozitorul sânge rece al tuturor celor care-l înconjurau pe vinovat. Ceva omenesc mi-a părut să aibă doar generosul bărbat care-l împăca pe nefericit cu Fiinţa Supremă şi-l ajuta să bea din caliciul morţii. Nu vrem oare decât să omorâm? Ne e necunoscută arta de a înfricoşa imaginaţia fără a ultragia umanitatea? Învăţaţi, oameni necugetaţi şi cruzi, învăţaţi să deveniţi judecători; cum se

Apăru şi criminalul. Era îmbrăcat cu o cămaşă însângerată şi, pe când înainta, îşi lovea pieptul dând toate semnele remuşcării sincere. Fruntea nu avea semnele îngrozitoarei tristeţi ce nu se potriveşte deloc celui care trebuie să ştie să moară, când e necesar, mai ales dacă îşi merită moartea. Fu silit să treacă pe lângă un fel de ţarc ce îngrădea, mi s-a spus, trupul celui asasinat. Fu condus în faţa acestuia şi priveliştea produse în inima lui remuşcări atât de puternice încât i se îngădui să se retragă. Se apropie de judecători şi îngenunche o clipă spre a săruta sfânta carte a Legii. Aceasta fu apoi deschisă şi se dădu citire, cu voce tare, articolului privitor la omucidere; fu pus şi el să citească. Se prăbuşi atunci pentru a doua oară în genunchi şi îşi mărturisi vina. De pe o estradă, şeful Senatului citi condamnarea cu glas puternic şi maiestuos. Consilierii şi avocaţii se aşezară cu toţii, semn că niciunul nu voia să-l apere.

După citirea sentinţei, şeful Senatului întinse criminalului mâna şi-l ajută să se ridice, spunându-i: „Nu-ţi rămâne decât să mori cu demnitate, spre a obţine iertarea Domnului şi a oamenilor. Nu te urâm: te plângem, iar amintirea ta nu se va bucura printre noi de cinstire. Supune-te de bună voie legii şi respectă-i severitatea mântuitoare. Priveşte-ne lacrimile: stau mărturie de netăgăduit pentru dragostea care ne va cuprinde inimile în clipa în care legea îşi va fi împlinit fatala misiune. Moartea e mai puţin îngrozitoare decât infamia. Pleacă-te uneia pentru a scăpa de cealaltă. Îţi mai e îngăduit să alegi: de vrei să trăieşti, vei trăi, dar în ruşine şi ţintă a întregii noastre indignări. Vei vedea soarele, dar te va acuza zi de zi că l-ai lipsit pe semenul tău de blânda-i şi strălucitoarea-i lumină. Iar aceasta îţi va deveni nesuferită, căci privirile noastre, ale tuturor, nu-ţi vor vorbi decât de dispreţul pe care-l avem pentru ucigaşi. Peste tot vei purta povara remuşcării şi ruşinea veşnică de a te fi împotrivit legii drepte ce te osândeşte. Fii drept cu societatea şi judecă-te tu însuţi!” [63]

---

preîntâmpină crima, cum se împacă datoria faţă de lege cu aceea faţă de om. Nu aş avea putere să vorbesc aici de caznele rafinate la care au fost supuşi câţiva criminali rezervaţi, ca să zic aşa, unui supliciu privilegiat. O, ruşine patriei mele! Ochii sexului ce părea făcut pentru milă rămaseră cel mai mult aţintiţi asupra oribilei scene. Să lăsăm cortina. Ce aş putea spune celor ce nu mă înţeleg?

[63] Cei care ocupă un loc ce le dă o oarecare putere asupra celorlalţi ar trebui să tremure dacă ar acţiona după cum le e firea; ar trebui să-i privească pe vinovaţi mai degrabă ca pe nişte nefericiţi mai mult ori mai puţin nebuni. E necesar aşadar ca omul care îi are în puterea lui să fie pătruns de gândul că acţionează asupra unor semeni rătăciţi pe căi nefericite din cauze ce ne rămân necunoscute. Pronunţând solemn condamnarea, severul judecător ar trebui să ofteze din pricina neputinţei sale de a-l salva pe răufăcător de la supliciu. Să înfricoşezi tâlhăria prin întreaga pompă a justiţiei şi să-l menajezi într-ascuns pe tâlhar: iată care ar trebui să fie cele două pivoturi ale jurisprudenţei criminale.

Ucigaşul făcu un semn cu capul, dând a se înţelege că e de acord cu moartea[64]. Se pregăti să o primească în mod curajos şi chiar cu decenţa care, în asemenea clipe, e cea mai frumoasă trăsătură a umanităţii.[65] Nu mai fu tratat ca un vinovat. Cercul de pastori se apropie şi se refăcu în juru-i. Prelatul îl îmbrăţişă în semn de pace şi, scoţându-i cămaşa însângerată, îl îmbrăcă într-o tunică albă, emblemă a reconcilierii lui cu oamenii. Părinţii, prietenii veniră grăbiţi să-l îmbrăţişeze. Păru mulţumit de mângâierile lor, de îmbrăcămintea ce i se dăduse ca mărturie că patria l-a iertat. Oroarea ultimelor clipe îi era ascunsă de mărturiile de prietenie. În îmbrăţişări uita chipul morţii. Prelatul se îndreptă spre mulţime şi alese acest moment pentru a ţine un discurs vehement şi patetic despre primejdia pasiunilor. Fu atât de frumos, atât de adevărat şi de emoţionant, încât toate inimile se simţiră cuprinse de admiraţie şi teamă. Fiecare îşi promitea să vegheze cu grijă asupra lui însuşi şi să-şi înăbuşe germenii de resentiment ce încolţesc în suflet, neştiuţi de nimeni, care, curând, devin substanţa unor pasiuni dezordonate.

În acest răstimp, un deputat din Senat se duse cu sentinţa la monarh, pentru ca acesta să o semneze cu propria lui mână. Nimeni nu putea să fie executat fără voinţa celui în care sălăşluia puterea sabiei. Bunul părinte ar fi vrut să cruţe viaţa nefericitului[66], dar trebui totuşi să renunţe în acele clipe la dorinţele atât de dragi inimii sale în faţa necesităţii unei sentinţe destinată a servi drept pildă.

Înapoindu-se deputatul, clopotele reîncepură să bată funebru, tobele îşi reluară marşul lugubru şi cum vaietele mulţimii se împleteau în văzduh cu sunetele acelea înspăimântătoare ai fi zis că întreg oraşul se afla în pragul unui dezastru universal. Prietenii şi rudele celui ce avea să-şi piardă viaţa îl îmbrăţişară pentru ultima oară. Prelatul invocă mila Fiinţei Supreme cu glas puternic şi cei prezenţi, într-un glas, strigară către bolta cerească: *Bunule Dumnezeu, ia-l la sânul tău! Fie-ţi milă şi iartă-l aşa cum îl iertăm şi noi!* O voce imensă urca spre a potoli mânia celestă.

Fu condus atunci spre ţarcul despre care am mai pomenit, cu paşi măsuraţi, înconjurat în continuare de cei dragi. Şase puşcaşi cu fruntea

---

[64] Fericită conştiinţă, jude echitabil şi prompt, nu te stinge în mine! Arată-mi că nu pot aduce oamenilor cel mai mic prejudiciu fără să mă expun la rându-mi şi că nu pot răni pe cineva fără a mă răni pe mine.

[65] Văzând pe un răufăcător suportând cu tărie supliciul, Agesilas a spus: *„Ah! netrebnicul, cum mai abuzează de virtute!”*

[66] Sunt mâhnit că regii au renunţat la acest vechi şi înţelept obicei: semnează tot felul de hârtii, dar de ce au renunţat la cel mai înalt privilegiu al coroanei?

acoperită cu un voal negru ieşiră în faţă. Şeful Senatului dădu semnalul înălţând cartea Legii: armele traseră şi sufletul dispăru![67]

Corpul nefericitului fu luat: crima fiind din plin ispăşită, el intra din nou în rândul cetăţenilor. Şters mai înainte, numele îi fu reînscris în registrele civile, alături de ale celor care muriseră în aceeaşi zi. Poporul acesta nu avea cruzimea de a urmări şi în groapă amintirea unui om şi de a face părtaşă la crimă familia celui care era singurul vinovat;[68] nu-i făcea plăcere să dezonoreze fără noimă pe cetăţeanul util şi să nefericească oamenii din barbara plăcere de a-i umili. Corpul fu purtat la crematoriu împreună cu acelea ale compatrioţilor ce plătiseră în ajun inevitabilul tribut cerut de natură. Singura durere a rudelor era dată de dispariţia unui prieten; şi cum în aceeaşi seară se întâmplă ca un post de încredere să devină liber, regele îl dădu, în semn de preţuire, fratelui ucigaşului. Toată lumea se bucură de această hotărâre dictată de echitate şi caritate.

Emoţionat, pătruns de cele văzute, mă adresai vecinului:

— Cât de respectată e la voi umanitatea! Moartea unui cetăţean e un doliu general pentru patrie!

— Aceasta se datorează faptului că legile noastre sunt înţelepte şi umane, urmărind mai curând cuminţirea decât pedepsirea criminalului: calea de a-l descuraja nu e să faci din pedeapsă un lucru obişnuit, ci unul înfricoşător. Avem grijă să preîntâmpinăm crima: am creat locuri destinate singurătăţii, unde vinovaţii găsesc oameni ce le insuflă părerea de rău, le înmoaie încetul cu încetul inima împietrită şi o fac să devină treptat sensibilă farmecelor pure ale virtuţii, a cărei putere o simte şi omul cel mai depravat. Îl vedem oare pe medic lăsând pradă morţii pe bolnavul cuprins de primul acces violent de febră? De ce să nu procedăm la fel cu cei ce s-au făcut vinovaţi, dar care se pot îndrepta? Puţine inimi sunt într-atât de corupte încât să nu poată fi îndreptate dacă dai dovadă de perseverenţă, iar puţin sânge vărsat când trebuie cimentează liniştea şi fericirea noastră. Legile voastre penale erau făcute pentru cei bogaţi şi apăsau pe umerii săracului. Idolul naţiunilor era aurul, averile erau înconjurate de edicte, de spânzurători, iar tirania, cu sabia scoasă, era stăpână pe zilele, sudoarea şi sângele nefericiţilor; nefăcând distincţie în stabilirea pedepselor, ea obişnui poporul cu acelaşi lucru în privinţa crimelor. Pedepsea la fel delictul cel mai mărunt şi atentatul cel mai grav. Ce a urmat de aici? Mulţimea legilor a făcut să se

---

[67] Am asistat la mai multe dezbateri pe tema: *dacă persoana călăului e infamă*; am tremurat la gândul că i s-ar putea ţine partea şi nu am putut fi de acord cu aceia care-l includeau în categoria cetăţenilor de obşte. Poate greşesc, dar aşa simt.

[68] Josnică şi demnă de dispreţ prejudecată, ce confundă toate noţiunile dreptăţii, e contrară raţiunii şi e făcută doar pentru un popor de imbecili.

înmulţească crimele şi infractorii au devenit tot atât de cruzi ca judecătorii: vrând ca membrii societăţii să formeze un tot, ele au strâns într-atât legăturile încât au provocat mişcări convulsive. În loc să uşureze, legăturile au intrat în carne vie şi sărmana umanitate află gemând că torturile călăilor nu inspiră niciodată virtutea.[69]

---

[69] Dacă examinăm validitatea dreptului de a pedepsi la moarte pe care societăţile omeneşti şi l-au atribuit, nu putem să nu fim speriaţi constatând cât de imperceptibil e punctul ce separă dreptatea de injustiţie, şi, oricât am aduna argumente după argumente, luminile minţii nu fac decât să ne rătăcească şi mai mult. Trebuie să ne întoarcem la legea naturală, singura ce respectă, mai mult decât instituţiile noastre, viaţa tuturor; ea ne învaţă că legea talionului e cea mai conformă cu dreapta raţiune. În formele de guvernământ de-abia născute şi care poartă încă amprenta firii, aproape nicio fărădelege nu e pedepsită cu moartea. În caz de omucidere nu e loc pentru îndoială, căci însăşi natura te-ndeamnă să ridici arma asupra ucigaşului; în caz de furt, barbaria ce condamnă la luarea vieţii se face însă pe deplin simţită; e o pedeapsă imensă pentru o bagatelă şi vocea unui milion de oameni care adoră aurul nu poate da valabilitate unui lucru esenţialmente nul. S-ar putea susţine că hoţul a încheiat cu mine un contract prin care consimte să fie pedepsit cu moartea dacă mă fură; dar nimeni nu are dreptul să încheie un asemenea contract injust, barbar şi neraţional: injust prin faptul că viaţa nu îi aparţine; barbar prin acela că nu respectă proporţiile; neraţional prin faptul că e incomparabil mai util ca doi oameni să trăiască decât unul singur să se bucure de o comoditate exclusivă ori inutilă.

Această notă vine dintr-un roman intitulat *Vicarul din Wakefield*.

CAPITOLUL XVII
NU CHIAR ATÂT DE FĂRĂ LEGĂTURĂ PE CÂT S-AR CREDE

Ne-am întreţinut vreme îndelungată pe această temă interesantă, dar câştigaţi tot mai mult de seriozitatea ei şi înfierbântându-ni-se creierii într-atât încât riscam să cădem în acel exces de gânduri ce te face întotdeauna să-ţi pierzi calmul necesar reflecţiei, l-am întrerupt brusc:

— Spune-mi, rogu-te, cine a învins, *Molinistul* ori *Jansenistul*?

Savantul îmi răspunse cu un nestăvilit hohot de râs şi nu-mi fu cu putinţă să scot altceva de la el.

— Fie-ţi milă, am reluat, şi dă-mi un răspuns ca lumea. Aici erau capucinii, colo franciscanii, iar dincolo carmeliţii; ce s-a întâmplat cu toţi acei purtători de sutană, sandale şi barbă, cu cinurile lor cu tot?

— Nu mai îngrăşăm în statul nostru o mulţime de automate pe cât de plictisite pe atât de plictisitoare, care făceau prostescul legământ de a nu fi niciodată oameni şi întrerupeau orice legătură cu cei neasemeni lor. Am găsit totuşi de cuviinţă că merită mai curând mila decât blamul nostru. Intraţi de la vârsta cea mai fragedă într-un ordin pe care nu-l cunoşteau, nu ei, ci legile acestuia erau vinovate de faptul că-i făceau să renunţe orbeşte la o libertate al cărei preţ le era necunoscut. Sihaştrii, al căror refugiu se înălţa, pompos, în mijlocul tumultului citadin, au început să simtă dulceaţa societăţii şi s-au lăsat în voia ei. La vederea dragostei dintre fraţi, la vederea fericirii taţilor, a liniştei familiilor, le-a părut rău că nu pot avea şi ei aşa ceva: regretând în secret clipa de rătăcire în care renunţaseră la o viaţă mai plăcută şi blestemându-se unii pe ceilalţi precum ocnaşii în lanţuri[70], au făcut ce au putut spre a grăbi ziua în care porţile închisorii aveau să se deschidă. Aceasta nu întârzie: jugul fu scuturat fără criză şi fără efort, căci îi sunase ceasul. La fel vezi cum cea mai uşoară atingere face ca fructul copt să cadă de pe ramul ce-l poartă.[71] Ieşind, dând cu toţii semnele unei uriaşe bucurii, din sclavi redeveniră adevăraţi bărbaţi. Robuştii călugări[72], în care

---

[70] În toate lăcaşurile religioase, în care bărbaţii sunt înghesuiţi claie peste grămadă, mocnesc războaie intestine. Şerpi ce se sfâşie în umbră. Călugărul e un animal rece şi trist; îl macină ambiţia de a urca în ierarhia cinului: are tot timpul necesar să reflecteze la ceea ce trebuie să facă pentru aceasta, iar ambiţia concentrată are în ea ceva sumbru. Ajuns la conducere, e dur şi nemilos prin esenţă.

[71] Nicio zguduitură violentă în materie de administraţie, căci nimic nu e mai primejdios; raţiunea şi timpul operează mari schimbări şi-şi pun irevocabila pecete.

[72] Tunând cu elocvenţa-i aprigă împotriva legămintelor monahale, Luther spunea că e tot atât cu neputinţă să respecţi legea de abstinenţă pe cât e să încerci să te desparţi de propriul tău sex.

părea că retrăiește sănătatea vârstei de început a lumii, cu fața îmbujorată de dragoste și bucurie, s-au căsătorit cu îndureratele porumbițe, purele fecioare care, sub vălul monahal, jinduiseră la o viață mai puțin sfântă, dar mai plăcută.[73] Îndeplinitră îndatoririle căsătoriei cu o fervoare edificatoare; carnea lor castă dădu naștere unor copii demni de o atât de frumoasă legătură. Nu mai puțin fericiți, soții lor norocoși nu mai dădură dovadă de multă grabă în a solicita canonizarea unor rămășițe pământești și se mulțumiră, fără mofturi, să fie buni tați, buni cetățeni. Sunt pe deplin convins că, după moarte, tot în paradis au ajuns, fără să-și facă pentru aceasta din viața lor un infern. E drept, episcopul de Roma găsi reforma cam ciudată, dar avea el însuși de făcut față unor probleme personale atât de serioase încât...

— Ce numești dumneata episcop de Roma?

— Papa, ca să folosesc o expresie de pe vremea dumitale, dar cum ziceam, am înlocuit mulți din termenii aceștia barbari. Nu mai știm ce înseamnă canonicatele, bulele, beneficiile, episcopatele cu venituri uriașe.[74] Nu ne mai ducem să sărutăm papucii succesorului unui apostol, care n-a găsit la învățătorul lui decât exemple de umilință, iar cum același apostol propovăduia sărăcia, atât prin faptă cât și prin cuvânt, nu ne mai trimitem aurul cel mai curat, cel mai necesar statului, pentru indulgențele cu care prea bunul magician se arăta atât de zgârcit. A simțit la început o oarecare

---

[73] Ce crudă superstiție aruncă în lanțurile unei închisori sfinte atâtea fete frumoase, înzestrate cu toate farmecele îngăduite sexului, lanțuri îndoite de recluziunea pe viață și de însăși lupta pe care o poartă cu ele înseși. Ca să simți întreaga suferință a unei inimi ce se autodevoră trebuie să fii în locul ei. Timidă, încrezătoare, amăgită, amețită de un entuziasm pompos, fata aceasta a crezut vreme îndelungată că religia și dumnezeul ei îi absorb toate gândurile. În toiul exaltărilor provocate de zei, natura trezește în inima ei puterea aceea de neînvins, de care nu devine conștientă și care o supune jugului său nemilos. Focul provoacă ravagii în simțurile ei: arde în liniștea sihăstriei. Ea opune rezistență, dar tăria îi e înfrântă: roșește și dorește. Privește în jur, se vede singură în spatele gratiilor de netrecut, în vreme ce întreaga-i ființă tânjește aprig după ceva fantastic căruia închipuirea aprinsă îi dă farmece noi. Din clipa aceasta s-a zis cu pacea. A venit pe lume pentru o fecunditate fericită; o legătură eternă o ține prizonieră și o condamnă nefericirii și sterilității. Descoperă atunci că legea a înșelat-o, că jugul ce distruge libertatea nu e jugul lui Dumnezeu, că religia care a ademenit-o fără scăpare e dușmanul naturii și al rațiunii. Dar la ce bun regretele și suspinele? Lacrimile, oftaturile se pierd în noaptea tăcerii. Otrava fierbinte ce-i curge prin vine îi alterează frumusețea, strică sângele, îl grăbește pașii spre mormânt. Fericită să ajungă în el, ea însăși deschide sicriul în care va afla stingerea chinurilor.

[74] Nu mă pot obișnui cu priveliștea unor prinți ai bisericii, înconjurați de toată pompa luxului, ce surâd cu dispreț la vederea mizeriei generale, cutezând să vorbească de morală și credință în strigări către norod, scrise de altfel de pedanți înfumurați ce insultă bunul simț prin nerușinarea lor scandaloasă.

neplăcere, desigur, căci nimeni nu-şi pierde cu inima uşoară drepturile, mai ales când sunt prea puţin legitime; dar şi-a dat curând seama că adevăratul său apanaj e cerul, că treburile lumeşti nu erau de căderea domniei sale şi că, în sfârşit, bogăţiile pământului erau zădărnicii, ca tot ce se află sub soare. Timpul, a cărui mână nevăzută şi surdă macină orgolioasele turnuri, a lovit şi acest mândru şi de necrezut monument al credulităţii omeneşti.[75] S-a prăbuşit fără zgomot: forţa stându-i în opinie, iar aceasta schimbându-se, totul s-a dus ca fumul. Tot aşa, după un înfricoşător incendiu, de-abia de mai zăreşti un abur imaterial şi uşor deasupra locului unde înainte era un rug uriaş. Un prinţ demn de a domni ţine sub stăpânirea lui această parte a Italiei, iar Roma şi-a regăsit astfel cezarii din vechime: înţeleg prin aceasta bărbaţi ca Titus ori Marcus Aurelius, şi nu nişte monştri cu chip de om. Frumoasa ţară şi-a primenit sufletul de când a scăpat de viermii puturoşi ce vegetau în murdărie. Regatul îşi ţine astăzi rangul şi are o fizionomie vioaie şi grăitoare, după ce vreme de mai bine de şaptesprezece veacuri a stat înfăşat în zdrenţele ridicole şi superstiţioase ce-l împiedicau să vorbească şi să respire.

[75] La turci, muftiul îşi întinde infailibilitatea până şi asupra istoriei. I s-a năzărit, pe vremea lui Amurat, să-i declare eretici pe toţi ce nu credeau că Sultanul va merge în Ungaria.

CAPITOLUL XVIII
MINIŞTRII BLÂNDEŢII

– Dar spune mai departe, iubite învăţător! Ziceai că revoluţia s-a făcut cum nu se poate mai liniştit şi mai fericit!

— A fost fructul filosofiei, care lucrează fără să facă în juru-i gălăgie, precum natura, cu o forţă cu atât mai sigură cu cât e mai nevăzută.

— Am o sumedenie de obiecţii să-ţi supun. E nevoie de o religie.

— Negreşit, luă el cuvântul cu energie. Arată-mi-l pe nerecunoscătorul care va rămâne mut în mijlocul miracolului creaţiei, sub bolta lucitoare a firmamentului. Adorăm Fiinţa Supremă, dar cultul pe care i-l purtăm nu mai e izvor de tulburări şi dispute. Avem puţini miniştri: înţelepţi, luminaţi, toleranţi; nu ştiu ce e spiritul partizan şi de aceea sunt mai iubiţi, mai respectaţi. Nimic nu e mai de preţ pentru ei decât să-şi înalţe mâinile spre tronul tatălui fiinţelor omeneşti: le iubesc pe toate, după pilda sa. Faptele şi vorbele le sunt însufleţite deopotrivă de spiritul blândeţii şi înţelegerii, de aceea, cum spuneam, toată lumea îi iubeşte. Avem un sfânt prelat ce trăieşte printre pastorii săi ca printre egali, ca între fraţi. Funcţiile nu se acordă decât la vârsta de patruzeci de ani, căci doar atunci se sting pasiunile turbulente, iar raţiunea, atât de târzie la om, îşi exercită pe deplin calma ei putere. Viaţa lor exemplară se ridică la cel mai înalt grad de virtute omenească. Ei îi consolează pe năpăstuiţi, ei îi fac pe nefericiţi să-l descopere pe Dumnezeul ce veghează asupră-le şi le priveşte zbuciumul spre a-i răsplăti într-o bună zi. Ei sunt cei care caută sărăcia sub haina ruşinii şi o ajută, fără s-o facă să roşească. Împacă spiritele învrăjbite, aducându-le cuvântul blândeţii şi păcii. În prezenţa lor, duşmanii cei mai înverşunaţi se îmbrăţişează, iar inimile lor înduioşate scapă de venin. Ce mai, îndeplinesc toate îndatoririle pe care le au cei ce îndrăznesc să vorbească în numele Stăpânului Veşnic.

— Îmi plac miniştrii voştri, spusei, dar să însemne aceasta oare că nu mai există printre voi oameni a căror principală ocupaţie să fie recitarea fonfănită, la orice oră din zi, de cântări, psalmi şi imnuri? Nimeni nu aspiră la sfinţenie? Ce s-a întâmplat cu ea? Şi care vă sunt sfinţii?

— Sfinţenie?! Te referi fără doar şi poate la cei ce aspiră la gradul cel mai înalt de perfecţiune, la cei ce se înalţă deasupra slăbiciunii omeneşti. Desigur, avem şi noi oameni de aceştia celeşti, dar îţi dai fireşte seama că nu duc o viaţă obscură şi retrasă şi că nu-şi fac un merit din a posti, din a psalmodia într-o latină stâlcită ori din a nu scoate o vorbă viaţa toată. Tăria şi constanţa sufletească şi-o arată la lumina zilei. Aflã dumneata că iau asupră-le toate muncile grele sau dezgustătoare pentru ceilalţi şi gândesc că

bunele oficii, acţiunile de caritate sunt mai plăcute Domnului decât rugăciunile. Să zicem că trebuie curăţate canalizările ori puţurile, că trebuie cărate gunoaiele sau că trebuie făcute muncile cele mai de jos, mai abjecte şi mai primejdioase, cum ar fi să cari o pompă în mijlocul incendiului, să mergi pe bârne ce ard, să te arunci în apă pentru a salva viaţa unui nefericit pe cale de a se îneca etc.; ei bine, victimele acestea generoase ale binelui general se lasă însufleţite şi ard de un curaj activ, în ideea măreaţă şi sublimă de a fi folositori şi de a-şi cruţa compatrioţii de durere. Îşi fac din ocupaţiile acestea o îndatorire, cu tot atâta bucurie şi plăcere de parcă ar fi vorba de ceva uşor şi frumos: fac totul pentru umanitate, totul pentru patrie şi nimic pentru ei. Unii stau ţintuiţi la căpătâiul bolnavilor, şi-i slujesc cu mâinile lor, alţii coboară în cariere de unde scot, smulg piatră: rând pe rând muncitori cu mâna, pionieri, hamali etc. par să fie sclavii unui despot ce-i zdrobeşte sub un jug de fier. Adevărul e că fiinţele acestea caritabile vor să fie pe placul Celui Veşnic ajutându-şi aproapele: nepăsându-le de relele prezente, aşteaptă răsplata lui Dumnezeu, căci renunţarea la plăcerile lumeşti se întemeiază pe dorinţa unei utilităţi adevărate, nu pe o fandaxie bigotă. Nu e nevoie să vă spun că respectul nostru le e asigurat în timpul vieţii şi după aceea, dar cum nici cea mai vie recunoştinţă nu este de ajuns, lăsăm Autorului a tot ce e bun achitarea imensei datorii, convinşi că e singurul care ştie adevărata măsură a răsplăţii meritate. Aceştia sunt sfinţii pe care-i venerăm, fără să credem nimic altceva decât că au perfecţionat natura omenească, a cărei mândrie sunt. Martirii creştini au avut şi ei, desigur, demnitatea lor. Fără îndoială că era frumos să-i înfrunţi pe tiranii sufletelor, îndurând moartea cea mai oribilă, refuzând să sacrifici sentimentul intim al unui adevăr adoptat de inimă şi de minte. Dar câtă glorie să-ţi închini întreaga viaţă unor lucrări umile ce renasc fără încetare, să devii binefăcătorul perpetuu al unei umanităţi care suferă şi geme, să ştergi lacrimile ce curg[76] şi să faci să înceteze, sau chiar să previi vărsarea unei picături de sânge. Oamenii aceştia ieşiţi din comun nu-şi prezintă viaţa drept pildă de urmat: nu se împăunează cu eroismul lor, nu se înjosesc pentru a-şi câştiga veneraţia celorlalţi şi mai cu seamă nu critică defel defectele aproapelui; sunt mult mai preocupaţi să-i facă acestuia viaţa mai plăcută şi

[76] În veacul trecut, un consilier din Parlament şi-a dat sărmanilor întreaga avere: rămânând fără nimic, cerşea peste tot pentru ei. Întâlneşte pe stradă un perceptor, se ia după el, îl urmăreşte spunând într-una: „Daţi ceva pentru săraci, daţi ceva pentru săraci”. Acesta rezistă şi răspunde cu vorbele obişnuite: „Nu pot face nimic pentru ei, domnule!”: Consilierul nu se lasă, vorbeşte, cere pomană pentru săracii lui, urmărindu-l până la uşa cabinetului. Pierzându-şi răbdarea, brutalul milionar îi dă o palmă. „Bun! e pentru mine, spuse consilierul; dar ce-mi daţi pentru săraci?”

mai uşoară, fruct al nenumăratelor lor acţiuni. Iar când aceste suflete nobile se duc la Fiinţa perfectă din care au emanat, nu le întemniţăm cadavrele într-un josnic metal; le punem pe hârtie povestea vieţii şi încercăm să-i imităm, măcar în amănunte.

— Dar încotro te întorci dai numai peste schimbări neaşteptate.

— Vei mai vedea şi multe altele. Dacă n-ar fi atestată de douăzeci de pene, am pune sub semnul întrebării istoria veacului dumitale. Cum? Slujitorii altarului erau turbulenţi, intriganţi, intoleranţi? Nişte viermi de nimica toată se persecutau şi se urau în timpul scurtei lor vieţi pentru că gândeau adesea altfel în privinţa câtorva subtilităţi inutile şi a unor lucruri neinteligibile; firave creaturi, aveau cutezanţa să sondeze intenţiile Atotputernicului, terfelindu-le cu pasiunile lor de nimic, orgolioase şi nebune! Am citit undeva că tocmai cei mai lipsiţi de caritate şi, în consecinţă, de spirit religios, o propovăduiau celorlalţi; că numărul celor ce purtau haina aceasta lucrativă, zălog al unei indolente lenevii, crescuse neînchipuit de mult; că, în fine, trăiau într-un celibat scandalos.[77] Se mai spune apoi că bisericile voastre semănau a piaţă, că vederea şi mirosul îţi erau în ele agresate şi că, în loc să înalţe sufletul către Dumnezeu, ceremoniile erau mai curând făcute pentru a distra... Dar aud sunetele limpezi ale trompetei sfinte anunţând ora rugăciunii. Vino să ne afli religia, vino în templul de colo să mulţumeşti Creatorului că ai văzut lumina soarelui său.

---

[77] E o lepră pentru stat clerul numeros care face public profesiunea de credinţă de a nu se ataşa decât de femeia altuia!

CAPITOLUL XIX
TEMPLUL

Dând colţul străzii, ajunserăm într-o frumoasă piaţă în mijlocul căreia se înălţa un templu de forma unei rotonde încununate de un minunat dom. Susţinută de un singur şir de coloane, clădirea avea patru mari intrări, iar pe frontonul fiecăreia puteai citi: *Templul Domnului*. Timpul dăduse deja zidurilor o patină venerabilă: erau cu atât mai maiestuoase. Care nu-mi fu însă mirarea când, pe un panou de la intrare citi următoarele versuri scrise cu slove uriaşe:

Tăcere adâncă despre cel bun şi sfânt,
Să-l adorăm în linişte, fără cuvânt.
Imens e misterul, iar mintea se pierde:
El singur îl ştie, putem numai crede.

— Să nu-mi spui, şoptii eu tovarăşului meu, că e din veacul dumitale.

— Dar nici că face elogiul secolului din care vii, răspunse el, căci teologii dumitale nu ar fi trebuit să spună mai mult. Se pare că e un răspuns dat de însuşi cel de sus, găsit printre nişte versuri de care nu făceam mare caz; nu cred însă să existe altele mai frumoase dacă ne gândim la înţelesul lor şi mi se pare că şi-au găsit aici adevăratul lor loc.

Ne luarăm după mulţime, care, cu un aer cucernic, cu pasul măsurat şi modest, pătrundea în vastitatea templului, umplându-l treptat. Lumea se aşeza, în ordine, pe nişte scăunele fără spătar, bărbaţii de o parte, femeile de cealaltă. Altarul era chiar în mijloc, fără niciun fel de podoabă, şi toţi îl puteau vedea pe preotul care aprindea tămâie. În clipa în care vocea sa intona cântările sfinte, corul asistenţei se făcea şi el auzit, alternativ. Vocile blânde şi domoale erau imaginea sentimentului de respect din inimile ce păreau pătrunse de măreţia divină. Nicio statuie, nicio alegorie, niciun tablou.[78] Pe toţi pereţii era repetat de mii de ori, în mai multe limbi, numele lui Dumnezeu, singur stăpân. Totul sugera unitatea divină şi fusese înlăturat cu grijă orice ornament: Dumnezeu se afla în sfârşit singur în templul său.

De ridicai ochii, vedeai cerul, căci domul nu era terminat de o boltă de piatră, ci de vitralii transparente. Cerul luminos şi senin anunţa bunătatea Creatorului; norii negri, care, rupându-se, lăsau să cadă torente de ploaie, zugrăveau aspectele sumbre ale vieţii şi arătau că tristul pământ nu e decât

[78] Au dreptate protestanţii: lucrările omeneşti înclină poporul spre idolatrie. Pentru a anunţa un Dumnezeu invizibil şi prezent e nevoie de un templu în care să fie doar el.

un loc de exil. Tunetul arăta tuturor cât de năprasnic poate fi Dumnezeu când îl mânii, iar calmul de după fulgerele orbitoare spunea că supuşenia dezarmează mâna ce vrea să se răzbune. Iar când vântul primăverii aducea aerul pur al vieţii precum un fluviu de balsam, se zugrăvea atunci adevărul salutar şi consolator că tezaurele misericordiei divine sunt de nesecat. Elementele şi anotimpurile, cu vocea lor plină de miez pentru cine îi dă ascultare, vorbeau astfel acelor oameni simţitori şi-i făceau să-l descopere pe stăpânul naturii sub toate aspectele lui.[79]

Nu auzeai sunete discordante. Până şi glasul copiilor era educat pentru intonarea imnurilor maiestuoase. Nu era o muzică săltăreaţă şi profană. Simple acorduri de orgă (defel zgomotoase) acompaniau vocea imensei asistenţe şi dădeau impresia că însăşi vocea nemuritorilor se împletea cu ruga publică. Nimeni nu intra şi nici nu ieşea în timpul slujbei; reculegerea fidelilor în adoraţie nu era întreruptă de venirea nici unui soldăţoi, a nici unei persoane care să-ţi ceară, inoportun, să-ţi dai obolul. Toată asistenţa era pătrunsă de un respect adânc religios şi mulţi se prosternaseră cu faţa la pământ. Înconjurat de atâta tăcere, de această reculegere universală, am fost cuprins de o teroare sacră: îmi părea că divinitatea însăşi coborâse în templu şi îl umplea cu prezenţa ei invizibilă.

Erau la intrare cutii ale milei, dar aşezate în locuri mai retrase. Poporul acesta ştia să facă opere de caritate fără să simtă şi nevoia de a le face remarcate. În sfârşit, în clipele de adoraţie, tăcerea era cu atâta sfinţenie păstrată încât natura locului împreună cu ideea fiinţei supreme creau în suflete o impresie adâncă şi salutară.

Cuvântarea pe care pastorul o adresa oilor sale era simplă, firească, elocventă prin conţinut mai mult decât prin stil. Vorbea de cel sfânt, cu singura intenţie de a-l face iubit; de oameni, cu aceea de a-i îndemna la omenie, bunătate şi răbdare. Nu încerca deloc să dea cuvântul spiritului, obligaţia lui fiind de a atinge sufletele. Părea un părinte ce se întreţine cu odraslele sale asupra conduitei celei mai potrivite. Şi erai cu atât mai pătruns cu cât morala aceasta venea de la un om de o cinste fără cusur. Nu m-am plictisit deloc, căci nu am găsit în discursul său nici declamaţie, nici portrete aproximative, nici figuri preţioase, şi mai cu seamă, nu am găsit

[79] Rătăcind prin pădure, contemplând cerul şi natura, adulmecând, ca să zic aşa, pe singurul stăpân pe care-l recunoaşte, sălbatecul e mai aproape de religie decât adeptul sfântului Bruno care se închide în chilie şi convieţuieşte cu fantomele închipuirii lui delirante.

acele zdrenţe de poeme, fără cap şi coadă, topite într-o proză devenită astfel şi mai indigestă.[80]

— Obiceiul cere, îmi spuse călăuza, să luăm parte în fiecare dimineaţă la o rugăciune publică. Durează un ceas, iar în restul zilei porţile templului rămân închise. Nu avem sărbători religioase; avem în schimb sărbători civile, care destind poporul fără a-l incita la libertinaj. Omul nu trebuie să rămână fără să facă nimic în nicio zi: aşa cum natura nu-şi abandonează nicio clipă funcţiile, omul, la rândul său, trebuie să-şi facă reproşuri dacă procedează altfel. A te odihni nu înseamnă a nu face nimic. Inactivitatea e o pagubă reală pentru patrie, iar încetarea lucrului e de fapt un diminutiv pentru moarte. Durata rugăciunii e fixată şi e de ajuns pentru a-ţi înălţa inima spre cer. O slujbă lungă aduce după sine scăderea fervorii şi dezgustul. O rugăciune secretă e mai puţin meritoasă decât una în care fervoarea se împleteşte cu faptul că e în văzul tuturor. Ascultă însă textul rugăciunii ce are curs printre noi; fiecare îl repetă şi cugetă la toate gândurile pe care le cuprinde:

„Fiinţă unică, increată! Creator inteligent al vastului univers! De vreme ce ai dat omului acest spectacol, de vreme ce o făptură atât de nevolnică a primit de la tine darul nepreţuit de a putea reflecta la marea şi frumoasa ta lucrare, nu-i îngădui să treacă, precum bruta, pe suprafaţa pământului fără să aducă omagiu atotputerniciei şi înţelepciunii tale. Îţi admirăm augustele lucrări. Îţi binecuvântăm mâna suverană. Te iubim ca stăpân, dar te iubim ca singurul părinte al fiinţelor. Da, eşti bun pe cât de mare eşti; toate ne spun aceasta, dar mai ales inima. Dacă unele năpaste ne mai apasă, trecător, în lumea asta, e desigur pentru că nu se putea altfel: ne e de ajuns, de altfel, să ştim că asta e voia ta; ne supunem cu încredere şi ne punem nădejdea în bunătatea ta infinită. Departe de noi gândul de a crâcni, îţi aducem dimpotrivă mulţumiri pentru faptul că ne-ai făcut în aşa fel încât să te cunoaştem.

Fie ca fiecare să-ţi aducă omagiu în felul său, după cum îi va spune inima că e mai bine şi mai înflăcărat: nu vom pune hotar fervorii. Ai vrut să ne vorbeşti doar prin vocea răsunătoare a naturii, iar întreg cultul nostru se rezumă la a te adora, la a te binecuvânta şi la a îndrepta către tronul tău strigătele noastre de fiinţe nevolnice, mizerabile, mărginite, strigăte ce-ţi spun că avem nevoie de sprijinul braţului tău.

---

[80] Ce-mi displace cel mai mult la predicatorii noştri e că sunt lipsiţi de principii ferme şi temeinice în materie de morală; îşi iau ideile din alte texte, nu din inimă; într-o zi sunt moderaţi, înţelegători, în alta intoleranţi, excesivi. Înşiruie cuvinte: nu le pasă dacă se contrazic, esenţial e să-şi poată face cele trei puncte ale predicii. L-am ascultat pe unul care-şi luase ideile din *Enciclopedie* dar tuna şi fulgera împotriva Enciclopediştilor!

Iar dacă ne înşelăm, dacă există vreun cult din vremuri de demult ori de astăzi ce-ţi este mai plăcut decât al nostru, fii bun şi deschide-ne ochii, te rugăm, şi risipeşte bezna din mintea noastră; ne vei găsi gata să-ţi dăm ascultare. Iar dacă eşti mulţumit cu sărmanul omagiu pe care ştim că-l datorăm atotputerniciei tale, iubirii tale cu adevărat părinteşti, dă-ne tăria de a avea mereu sentimentele de respect ce ne însufleţesc acum. Tu, care menţii în fiinţă omenirea şi a cărui privire o cuprinde dintr-odată, fă ca milostenia să înflăcăreze inimile tuturor locuitorilor globului, fă-i să se iubească precum fraţii, fă-i să-ţi înalţe acelaşi imn de dragoste şi recunoştinţă.

Nu nutrim gândul necugetat de a hotărî noi cât anume să trăim; fie că ne iei de pe suprafaţa pământului, fie că ne mai laşi, nu scăpăm de privirea ta scrutătoare; nu-ţi cerem decât să ne faci virtuoşi, să ne fie frică să-ţi încălcăm decretele de nepătruns pentru mintea noastră; că ne aşteaptă o moarte blândă sau aprigă, fii bun şi ia-ne la sânul tău, izvor de fericire veşnică, pe noi, umili supuşi ce ascultăm de voia ta. Inima ne tânjeşte după prezenţa ta. Cadă veşmântul muritor de pe noi ca să ne luăm în sfârşit zborul spre tine. Tot ce putem vedea din măreţia ta ne dă dorinţa să ştim şi mai mult. Prea ai făcut multe pentru om pentru a nu da şi cutezanţă gândurilor sale: iar dacă îşi îndreaptă spre tine dorinţele-i arzătoare e pentru că el, creatura ta, s-a născut pentru a-ţi primi binefacerile.”

— Domnule dragă, exclamai atunci, dă-mi voie să spun că religia voastră e aproape aceea a patriarhilor de demult, care, din înaltul munţilor, îl adorau pe cel sfânt în spirit şi adevăr.

— Întocmai. Ai găsit expresia potrivită, căci religia noastră e cea a lui Enoch, Ilie, Adam. Oricum, e cea mai veche. Religiile sunt ca legile: cea mai simplă e şi cea mai bună. Să-l adori pe Dumnezeu, să-ţi iubeşti aproapele, să-ţi pleci urechea la vocea acestei conştiinţe, acestui jude care veghează în permanenţă dinlăuntrul nostru, să nu înăbuşi niciodată vocea celestă din tine. Restul e impostură, viclenie, minciună. Preoţii pe care-i avem nu se pretind inspiraţi în întregime, ci spun că sunt ca noi, că orbecăiesc, ca noi, în beznă. Urmăresc punctul de lumină pe care cerul a binevoit să ni-l arate şi îl arată şi ei fraţilor lor, fără despotism sau ostentaţie. O morală pură şi nicio dogmă extravagantă, iată mijlocul de a nu avea nici necredincioşi, nici fanatici, nici superstiţioşi. Am găsit această fericită cale şi-i mulţumim din toată inima autorului a tot ce e bine.

— Îl adoraţi pe Dumnezeul vostru, dar credeţi în nemurirea sufletului? Ce gândiţi despre acest imens şi de nepătruns secret? Nu există filosof care să nu fi vrut să-l clarifice şi atât înţelepţii cât şi neghiobii şi-au spus părerea. S-au construit pe acest subiect sistemele cele mai diferite, şi cele mai poetice.

Îndeosebi imaginaţia legislatorilor pare să fi fost stârnită de această enigmă. Care e părerea veacului dumitale?

— Pentru a adora, ochii îţi sunt de ajuns, veni răspunsul; nu e nevoie să-ţi scrutezi prea mult fiinţa ca să vezi că există în noi ceva care trăieşte, simte, gândeşte, voieşte, se delimitează Părerea noastră e că sufletul e distinct de materie şi inteligent prin natura sa. Nu ne gândim prea mult la acest subiect: ne place să credem orice dă măreţie fiinţei omeneşti şi sistemul care o preamăreşte cel mai mult ne e şi cel mai scump, neputând gândi că ideile care slăvesc creaţia ar putea fi vreodată false. Nu te poţi înşela când alegi planul cel mai sublim; dimpotrivă, atingi exact ţinta urmărită. Îndoiala e slăbiciune, credinţa unei fiinţe inteligente nu poate fi decât cutezanţa gândului. De ce să ne târâm pe brânci spre nefiinţă când simţim că avem aripi ce ne pot purta până la ceruri şi când nimic nu se opune acestei nobile cutezanţe? În ipoteza că ne-am înşelat, înseamnă totuşi că omul a putut să închipuie o stare de lucruri mai frumoasă decât cea existentă şi că puterea suverană – să zic bunătatea? – e limitată. Mai credem apoi că toate sufletele sunt egale în ceea ce priveşte esenţa, diferite însă din punctul de vedere al calităţilor. Imateriale sunt şi sufletul omului şi acela al animalului, numai că unul a făcut un pas înainte pe drumul perfecţiunii: iată care e starea lui prezentă, ceea ce nu înseamnă că nu mai poate să se modifice. Mai credem totodată că toţi aştrii şi toate planetele sunt locuite, dar că nu poţi simţi într-una din aceste lumi ce simţi într-o alta. Această magnificenţă fără hotar, acest lanţ infinit de lumi diferite, acest cerc radios trebuie neapărat să fi fost fructul unui plan de creaţie de mare întindere. Ei bine! credem că aceste lumi minunate, măreţe, diferite una de cealaltă sunt locuinţe pregătite pentru venirea omului: îşi corespund, drumurile lor se întretaie şi toate se subordonează una celeilalte. Sufletul omenesc urcă în aceste lumi ca pe o scară luminoasă, ale cărei trepte sunt tot atâţia paşi spre perfecţiunea absolută. Urcând, nu pierde amintirea a ceea ce a văzut, a ceea ce a învăţat, ci strânge la un loc toate aceste idei ce formează comoara sa cea mai de preţ, dusă cu sine oriunde merge. De s-a avântat către o sublimă descoperire, străbate lumile ale căror locuitori i-au rămas mai prejos urcă proporţional cu ştiinţa şi virtuţile dobândite. Prin forţe proprii, Newton a zburat spre toate sferele pe care le calculase. Ar fi nedrept să gândim că suflul morţii a stins puternicul său geniu, distrugere mai întristătoare, mai de neconceput decât însăşi extincţia universului material. La fel de absurd ar fi să spunem că sufletul lui s-a aflat la aceeaşi înălţime cu acela al unui neştiutor ori al unui prost, căci, într-adevăr, la ce bun şi-ar perfecţiona omul sufletul dacă acesta nu ar trebui să se înalţe, prin contemplaţie sau virtute. Un sentiment intim, mai puternic decât toate obiecţiile, îi strigă totuşi: *dezvoltă-ţi toate*

forţele, dispreţuieşte moartea; nu depinde decât de tine să o convingi şi să-ţi prelungeşti viaţa, care e gândire. Cât despre sufletele de vierme, tăvălite în mocirla crimei ori a leneviei, ele se întorc la punctul de plecare sau sunt chiar retrogradate, rătăcesc vreme îndelungată la hotarele neantului, tind încetul cu încetul spre materie şi constituie o rasă animală abjectă. În vreme ce sufletele generoase se avântă spre lumina dumnezeiască, veşnică, ele se afundă în bezna unde de-abia de luceşte o palidă rază de existenţă. Murind, cutare monarh se transformă în cârtiţă; cutare ministru devine un şarpe veninos într-o mlaştină împuţită; în timpul acesta, scriitorul pe care-l dispreţuiau sau, mai bine zis, pe care nu-l cunoşteau ajunge la un rang glorios printre inteligenţele prietene ale umanităţii. Pitagora îşi dăduse seama de egalitatea dintre suflete şi presimţise migrarea lor dintr-un corp în altul; dar, după el, sufletele se învârteau în cerc, neieşind nicicând de pe orbită. Metempsihoza noastră e mai raţională şi superioară în raport cu prima, căci în faţa sufletelor nobile şi generoase ce şi-au ales drept ghid în viaţă fericirea semenilor lor se deschide, după moarte, o cale plină de glorie şi lumină. Ce crezi despre filosofia noastră?

— Mă farmecă, deoarece nu contravine nici atotputerniciei, nici bunătăţii Celui de Sus. Înaintarea aceasta, ascensiunea în lumi de el create, priveliştea creării globurilor, totul pare să corespundă măreţiei Monarhului care oferă spectacolul tuturor domeniilor sale ochiului făcut să-l contemple.

— Da, frate, reluă el entuziasmat, ce imagine interesantă este tot drumul acesta de sori, toate sufletele acestea îmbogăţite pe măsură ce-şi continuă călătoria în cursul căreia cunosc milioane de lucruri noi, se perfecţionează neîncetat, devin tot mai sublime pe măsură ce se apropie de fiinţa suverană, o cunosc mai bine, iubind-o cu tot mai multă înţelepciune, afundându-se în oceanul măreţiei sale! O, bucură-te, omule! Nu poţi înainta decât din minune în minune, eşti aşteptat de un spectacol în permanenţă nou, în permanenţă miraculos: poţi nădăjdui; vei parcurge întreaga imensitate a firii, până ce te vei pierde în zeul din care îşi trage mândra-i origine.

— Dar ce devin, am exclamat eu atunci, cei răi, cei ce au păcătuit împotriva legilor firii, care au fost de piatră la strigătele de îndurare, care au ucis inocenţa, care au domnit pentru ei înşişi doar? Deşi nu-mi plac ura şi răzbunarea, aş face cu mâinile mele un infern unde aş azvârli câteva asemenea suflete pline de cruzime: mi s-a înfierbântat sângele de indignare când am văzut relele pe care le-au făcut să se abată asupra celui slab, asupra celui drept.

— Nu e de căderea noastră, fiinţe slabe, pradă încă atâtor pasiuni, să ne pronunţăm asupra pedepsei pe care o vor primi, dar sigur e că omul rău va simţi asprimea judecăţii. Fiinţele perfide, crude, indiferente la durerea

celorlalţi vor fi exilate departe de privirea divină. Niciodată sufletul unui Socrate ori al unui Marcus Aurelius nu-l vor întâlni pe acela al lui Neron: întotdeauna între ele va exista o distanţă infinită. Iată lucrurile despre care cutezăm să fim siguri. Dar nu noi putem măsura greutăţile ce vor fi puse pe balanţa eternă. Credem că greşeala care nu a întunecat cu totul mintea, că inima care nu s-a înjosit până la insensibilitate, că regii care nu s-au luat drept dumnezei vor avea îngăduinţa să se purifice îmbunătăţindu-şi specia în cursul unui lung şir de ani... Vor coborî pe aştri unde vor afla cât sunt de dependenţi şi câtă nevoie au de îndurare, mulţumită durerii fizice – bici care va corecta amăgirea orgoliului lor. De se vor umili sub mâna care îi pedepseşte, de vor urma luminile raţiunii şi se vor supune, de vor recunoaşte cât sunt de departe de starea la care ar putea accede, de vor face eforturi să ajungă la ea, pelerinajul le va fi infinit scurtat; vor muri în floarea vârstei şi lumea îi va plânge, în vreme ce, părăsind cu zâmbetul pe buze trista planetă, vor geme gândindu-se la soarta celor ce rămân pe nefericita stea de care au scăpat. Cine se teme de moarte nu ştie aşadar de ce se teme: frica sa e fiica neştiinţei, iar neştiinţa e prima pedeapsă pentru greşelile comise. S-ar mai putea întâmpla, de asemenea, ca vinovaţii cei mai mari să-şi piardă preţiosul sentiment al libertăţii. Nu vor fi nimiciţi, căci avem oroare de ideea de neant, care nu poate să existe sub un principiu creator, conservator şi reparator. Să nu-şi facă iluzii omul rău că s-ar putea cufunda în nefiinţă; dimpotrivă, el va fi urmărit peste tot de atotpătrunzătorul ochi divin. Persecutorii de tot felul vor vegeta, stupid, în clasa cea mai de pe urmă a existenţei, vor fi neîncetat prada distrugerii mereu renăscute, ce-i va arunca iar şi iar în sclavie şi durere. Dar singur Dumnezeu ştie cât timp e necesar pentru pedeapsă ori iertare.

CAPITOLUL XX
PRELATUL

— Dar stai, priveşte-l pe omul acela: e un sfânt în viaţă. Îmbrăcat simplu, cu o robă violet, se ajută de un baston, iar mersul şi privirea nu-i sunt nici orgolioase, dar nici nu afectează modestia: e prelatul nostru.

— Cum! Şi merge pe jos?

— Desigur, precum primul dintre apostoli. I s-a dat de curând o lectică, dar nu se foloseşte de ea decât în cazuri de extremă necesitate. Aproape întreg venitul său se scurge în buzunarele celor săraci şi, înainte de a face o faptă bună, nu caută să afle dacă persoana care se va bucura de ea este ori nu fidelă opiniilor pe care el le profesează; împarte ajutoare tuturor nefericiţilor şi îi e de ajuns că aceştia sunt oameni. Nu e deloc încăpăţânat, ori fanatic, înverşunat, răzbunător şi nu abuzează de autoritatea sfântă pentru a se crede la aceeaşi înălţime cu tronul. Privirea îi e mereu senină, imagine a unui suflet blajin, constant şi liniştit, ce nu se înflăcărează şi nu îşi consumă energia decât pentru a face bine. Îl auzi adesea spunând celor pe care îi întâlneşte: „Milosârdia, prieteni, păşeşte, cum spune sfântul Pavel, în faţa credinţei. Fiţi milostivi şi astfel veţi trăi după lege. Certaţi-l pe cel ce greşeşte, dar fără orgoliu, nici arţag. Nu chinuiţi pe nimeni dacă e de altă credinţă şi feriţi-vă să vă preferaţi, în secretul inimii, celui pe care-l vedeţi căzut în greşeală, căci se poate ca mâine să fiţi chiar mai vinovaţi decât el. Fiţi modele de conduită. Nu-l socotiţi duşman pe cel ce e absolut stăpân pe mintea sa, căci fanatismul, în cruda-i îndărătnicie, a făcut destul rău pentru a nu ne teme până şi de cele mai mărunte manifestări ale lui şi pentru a nu încerca să le prevenim. Monstrul acesta pare să flateze pentru început orgoliul omului şi să mărească sufletul ce îi acordă adăpost; recurge însă imediat după aceea la viclenie, perfidie, cruzime, calcă în picioare virtuţile şi devine cel mai crunt flagel al umanităţii."

— Dar, am întrebat eu atunci, cine-i magistratul cu înfăţişare venerabilă cu care s-a oprit şi discută atât de prietenos?

— Unul din părinţii patriei, preşedintele Senatului, care l-a invitat pe patriarh la masă. În cursul sobrului şi scurtului lor dineu se va vorbi, şi nu o dată, de sărmanii muritori de foame, de văduve şi orfani, precum şi de mijloacele de a le alina suferinţa. Iată subiectul care îi face să se întâlnească şi pe care-l vor discuta cu tot zelul. Niciodată nu se lasă prinşi de zadarnicele discuţii asupra anticelor şi rizibilelor prerogative pentru care se pasionau copilăreşte spiritele grave din epoca dumitale.

CAPITOLUL XXI
COMUNICAREA CELOR DOUĂ INFINITURI

— Dar cine-i tânărul acela înconjurat de o mulţime entuziastă? Câtă bucurie se vede în toate mişcările lui! Cât de strălucitoare îi e faţa! De ce e atât de fericit? şi de unde vine?

— Un proaspăt iniţiat, răspunse grav călăuza. Deşi avem puţine ceremonii, există totuşi una ce corespunde primei comuniuni de pe timpuri. Urmărim îndeaproape înclinaţiile, firea şi faptele cele mai secrete ale unui tânăr. De îndată ce ne dăm seama că e în căutarea unor locuri retrase prielnice meditaţiei, de îndată ce-i surprindem privirea emoţionată aţintită spre firmament, contemplând într-un dulce extaz perdeaua azurie ce i se pare pe punctul de a se da deoparte, ne dăm seama că nu mai e timp de pierdut, căci vedem în toate acestea semnul că raţiunea sa a ajuns la deplina maturitate şi că poate prin urmare să profite de dezvăluirea minunilor creatorului. Alegem pentru aceasta o noapte când pe cerul senin străluceşte în toată splendoarea ei întreaga armată de stele. În tovărăşia părinţilor şi prietenilor, tânărul merge la observator, unde, fără a-l preveni, îl punem să-şi apropie ochiul de un telescop[81]: facem să defileze sub privirea lui planetele Marte, Saturn, Jupiter, toate aceste corpuri ce plutesc în spaţiu în deplină ordine. Deschidem, ca să zic aşa, pentru el abisul infinitului şi toţi sorii aprinşi vin să se îngrămădească în câmpul privirii lui mirate. În clipa aceea, un veritabil pastor îi spune cu o voce impunătoare şi maiestuoasă:

„Iată-l, tinere, pe făuritorul universului arătându-ţi-se înconjurat de toată lucrarea sa. Iată-l pe creator, a cărui orbitoare maiestate şi-a pus pecetea pe fruntea aştrilor, care ascultă de legile lui. Contemplând minunile ieşite din mâinile sale, află cu câtă dărnicie[82] ştie el să răsplătească inima ce i se deschide. Nu uita că printre operele lui auguste, omul – fiul său, înzestrat cu

---

[81] Telescopul e tunul care a spulberat toate superstiţiile, toate fantomele ce chinuiau rasa omenească. Se pare că mintea noastră s-a dezvoltat în proporţie directă cu imensul spaţiu descoperit şi străbătut de privire.

[82] Montesquieu zice undeva că reprezentările despre infern sunt complete, dar că nu prea se ştie ce să se promită oamenilor cinstiţi când li se vorbeşte de fericirea veşnică. E o amăgire a acestui spirit de excepţie care nu a gândit întotdeauna cum trebuie. Să cugete o clipă omul sensibil la mulţimea plăcerilor vii şi delicate datorate minţii: cum le întrec pe ale simţurilor! Şi ce e corpul fără suflet! De câte ori nu cădem într-o letargie delicioasă şi adâncă, în care, plăcut surprinsă, închipuirea se avântă fără nicio piedică şi-şi dă voluptăţi minunate şi variate ce nu au nimic asemănător cu plăcerile materiale. De ce n-ar putea creatorul să prelungească şi să dea mai multă forţă acestei fericite stări? Extazul în care cade sufletul celui drept când meditează la lucruri măreţe nu e oare prefigurarea plăcerii pe care o va gusta când va contempla vastul plan al universului?

puterea de a le percepe şi simţi – ocupă primul loc şi că e dator să facă cinste titlului ce îl onorează!”

Scena se schimbă: e adus un microscop şi i se dezvăluie un univers mai minunat şi mai încântător chiar decât primul, căci punctele vii pe care le vede pentru întâia oară şi care se mişcă în pofida micimii lor, puncte care au organe identice cu ale coloşilor pământului, îi arată un nou atribut al inteligenţei creatorului.

Pastorul i se adresează din nou, pe acelaşi ton:

„Sărmane fiinţe ce suntem, prinşi între două infinituri, striviţi din toate părţile de imensitatea dumnezeiască, să adorăm în tăcere mâna ce a aprins atâţia sori şi a dat totodată viaţă şi simţire imperceptibililor atomi. Nu se poate ca ochiul ce a închipuit delicata alcătuire a inimii, a nervilor, a fibrelor arahnidei să nu citească fără nicio greutate în ungherele cele mai ascunse ale inimii noastre. Care e gândul ce poate scăpa privirii absolute pentru care Calea laptelui nu e mai mult decât trompa moliei? Fie toate gândurile noastre demne de cel care le vede naşterea şi le urmăreşte. De câte ori pe zi nu poate sufletul nostru să se avânte spre el pentru a căpăta putere la sânu-i! Nu putem da vieţii noastre destinaţie mai bună decât aceea de a fi un veşnic concert de laude şi de rugăminţi de îndurare!”

Mişcat, mirat, tânărul e în puterea îndoitei impresii provocate în el aproape în aceeaşi clipă: plânge de bucurie şi nu poate să-şi potolească devoranta curiozitate care creşte pe măsură ce înaintează în cele două universuri. Cuvintele-i devin un imn de admiraţie, inima-i palpită de surpriză şi respect. Şi-ţi închipui cu câtă putere, cu cât adevăr adoră el în clipele acestea fiinţa supremă, cum se umple de prezenţa ei, în măsura în care telescopul îi întinde şi înalţă cunoştinţele făcându-le demne de locuitorul acestui univers minunat! Se vindecă de ambiţia pământească şi de măruntele uri zămislite de ea, îi iubeşte pe toţi oamenii însufleţiţi de suflul egal al vieţii, devine fratele a tot ce a fost atins de mâna divină.[83] De acum înainte îşi va face o glorie din a iscodi în ceruri puzderia de minunăţii. De când a avut prilejul să vadă lucruri măreţe se simte mai puţin mic şi-şi spune: mi s-a arătat creatorul, privirea-mi a vizitat Saturn, steaua Sirius şi sorii ce se-ngrămădesc în Calea laptelui. Simt să fiinţa lui mi s-a mărit de când atotfăuritorul a binevoit să stabilească o relaţie între neantul meu şi măreţia sa şi întrevăd destinul ce-l aşteaptă pe cel plin de virtute. O, măreţe Doamne, fă-mă să te ador, fă-mă să te iubesc pe vecie! Îşi umple, în repetate

---

[83] S-a râs adesea de un sfânt care spunea: *Paşte în voie, oaie dragă, sora mea; zburdaţi de fericire, voi toţi ce-mi sunteţi fraţi!* Sfântul valora mai mult decât toţi confraţii lui: era un filosof adevărat!

rânduri, sufletul cu priveliştea sublimă şi, cu începere din acea zi, e iniţiat în secretele fiinţelor gânditoare, pe care nu le va dezvălui însă niciodată nimănui pentru a permite aceeaşi plăcere şi aceeaşi surpriză celor ce nu au atins încă vârsta la care simţi întreaga valoare a acestor lucruri prodigioase. În ziua consacrată proslăvirii creatorului, în observator ni se oferă un spectacol înălţător: căzuţi în genunchi, cu ochiul lipit de telescop şi spiritul în rugăciune, nenumăraţii adoratori îşi înalţă, împreună cu privirea, sufletul către făuritorul acestor fastuoase minuni.[84] Cântăm atunci imnuri scrise în limba poporului de către cei mai buni poeţi ai naţiei; cuvintele se găsesc pe buzele tuturor şi zugrăvesc atât înţelepciunea cât şi clemenţa divinităţii. Nu putem deloc pricepe cum un întreg popor o invoca pe vremuri într-o limbă pe care nu o înţelegea: ori era nebun, ori ardea de zelul cel mai devorant.

Adesea, câte un tânăr nu mai rezistă şi dă glas, în faţa tuturor, sentimentelor de care îi e plină inima[85]: entuziasmul lui se transmite până şi inimilor celor mai reci, iar dragostea se aprinde şi se întipăreşte pe feţe. Ni se pare atunci că fiinţa veşnică a coborât printre noi să-i audă pe copiii săi vorbind de înţelepciunea sa augustă şi de clemenţa-i părintească. În acele zile de sărbătoare, fizicienii şi astronomii se grăbesc să ne dezvăluie cele mai frumoase descoperiri ale lor; crainici ai divinităţii, ne fac să-i simţim prezenţa în lucrurile ce ni se par a fi cele mai lipsite de suflet: totul e plin de Dumnezeu, spun ei, şi totul ni-l arată.[86]

Avem astfel toate motivele să ne îndoim că există vreun necredincios pe toată întinderea regatului.[87] Nu pentru că teama i-ar închide gura: dimpotrivă, ni s-ar părea destul de vrednic de plâns pentru a-i provoca alt chin decât ruşinea. Cel mult, dacă ar deveni pe faţă duşmanul înverşunat al

---

[84] Dacă degetul fiinţei veşnice ar grava mâine pe un nor cu litere de foc: *Muritori, adoraţi un Dumnezeu,* credeţi că ar fi cineva care să nu cadă în genunchi spre a adora? O, muritor lipsit de minte, e nevoie ca Dumnezeu să-ţi vorbească în franceză, chineză ori arabă? Ce altceva sunt nenumăratele stele semănate în spaţiu dacă nu litere sfinte, inteligibile pentru oricine, şi care anunţă văzului un Dumnezeu ce se arată?

[85] Când un tânăr e însufleţit de entuziasmul virtuţii, fie el periculos ori fals, nu e bine să-l contrariezi; lăsaţi-l, se va corecta şi singur; vrând să-l îndreptaţi, puteţi cu un cuvânt să-i ucideţi sufletul.

[86] Anticii aveau un cult deschis tuturor, făcut din serbări, dansuri, imnuri, ospeţe şi foarte puţine dogme. Divinitatea nu era în ochii lor o fiinţă solitară, înarmată cu fulgere, ci binevoia să se comunice şi să se facă văzută. O slăveau în bucurie, nu în tristeţe şi lacrimi. Legislatorul care cunoaşte bine sufletul omenesc îl conduce întotdeauna spre virtute pe calea plăcerii.

[87] Ateul e cel care trebuie să dovedească natura contradictorie a noţiunii de Dumnezeu şi imposibilitatea existenţei unei astfel de fiinţe; datoria celui care neagă e să-şi arate argumentele.

acestui adevăr palpabil, consolator şi salvator[88], l-am alunga dintre noi, nu înainte însă de a-l face să urmeze un curs intensiv de fizică experimentală: nu i-ar mai fi atunci cu putinţă să nege evidenţele aduse de aprofundarea acestei ştiinţe. Fizica experimentală a fost atât de ingenioasă în dezvăluirea raporturilor dintre lucruri, foarte depărtate dar extrem de simple acum că le cunoaştem, a expus la lumina zilei atâtea minunăţii şi a aruncat atâta lumină asupra tuturor aspectelor naturii, încât cine ar nega existenţa unui creator inteligent ar fi privit nu numai ca nebun, dar şi ca o fiinţă perversă, iar naţia întreagă s-ar înveşmânta în haine îndoliate pentru a da expresie durerii ei adânci.[89] Nimeni din oraşul nostru neavând mârşava manie de a vrea să se distingă prin opinii extravagante, diametral opuse judecăţii universale a oamenilor, mulţumim cerului că suntem cu toţii de acord asupra acestei chestiuni importante şi, odată acceptat acest lucru, nu-mi va fi greu[90] să-ţi arăt că pe o asemenea bază de neclintit, pot fi deduse toate principiile moralei celei mai pure.

Se credea în veacul dumitale că nu se poate da poporului o credinţă pur spirituală: eroare gravă. Mulţi dintre filosofii de atunci răneau natura omenească prin profesarea unei opinii atât de false. Cu toate acestea, nu ar fi fost greu să se ajungă la o idee de divinitate eliberată de orice aliaj impur. Nu e inutil să amintesc că *sufletul e cel care-l simte pe Dumnezeu*. De ce ar fi minciuna mai firească omului decât adevărul? V-ar fi fost de ajuns să-i alungaţi dintre voi pe impostorii ce făceau trafic cu cele sfinte, se pretindeau mediatori între divinitate şi om şi răspândeau prejudecăţi mai josnice chiar decât aurul pe care-l primeau. În sfârşit, idolatria – monstrul acela antic zeificat laolaltă de pictori, sculptori şi poeţi spre orbirea şi nenorocirea lumii – a fost răsturnată de mâinile noastre triumfătoare. La temeiul religiei noastre stă ideea unităţii dumnezeirii, fiinţă increată, fiinţă spirituală. Nu e nevoie decât de un soare pentru întreg universul. Nu e nevoie decât de o idee luminoasă pentru a pune pe calea cea bună raţiunea omenească. Suporturile străine şi false oferite ei nu făceau decât să o înăbuşe. I se atribuia uneori, trebuie să recunoaştem, o energie pe care nu o dă întotdeauna vederea simplului adevăr, dar era vorba de o periculoasă stare de beţie. Spiritul religios a făcut să apară fanatismul, care a vrut să impună

[88] Se vorbeşte despre mandarinii atei din China, care predică o morală cât se poate de admirabilă şi care se consacră trup şi suflet binelui public: nu vreau să spun că istoria minte, dar lucrul acesta mi se pare, dintre toate, cel mai cu neputinţă de închipuit.

[89] Prezenţa intimă şi universală a unui Dumnezeu bun şi măreţ înnobilează firea şi răspândeşte un nu ştiu ce aer viu şi animat pe care o doctrină sceptică şi care îndeamnă la disperare nu-l poate da.

[90] *Mă tem de Dumnezeu,* spunea cineva, *şi, după el, mă tem de cel ce nu se teme de el.*

cutare ori cutare obiect de adoraţie, dar libertatea omului, rănită în cel mai scump privilegiu, s-a răzvrătit pe bună dreptate. Avem oroare de genul acesta de tiranie şi nu cerem inimii nimic ce nu poate ea simţi; dar există, întreb, o inimă care să refuze dovezile luminoase şi emoţionante oferite spre propria ei fericire? Ai aduce un prejudiciu fiinţei infinit de perfecte dacă ai calomnia raţiunea prezentând-o drept o călăuză şovăielnică şi înşelătoare. Legea divină ce vorbeşte de la un capăt la celălalt al lumii e cu mult preferabilă religiilor artificiale inventate de preoţi. Dovada falsităţii lor e însuşi faptul că nu au decât efecte funeste: sunt nişte edificii care se înclină şi veşnic trebuie proptite. Legea naturală e însă un turn de neclintit[91]: ea nu aduce discordia, ci pacea şi egalitatea. Viclenii care au cutezat să vorbească de Dumnezeu potrivit pasiunii lor au făcut să treacă drept virtuţi acţiunile lor cele mai negre; anunţând o divinitate barbară, nefericiţii de ei au aruncat în braţele ateismului acele inimi simţitoare care preferau să nimicească până şi ideea unei fiinţe răzbunătoare decât să supună întregul univers unei asemenea fiinţe înspăimântătoare.[92]

Noi dimpotrivă, ne deschidem inimile atât de vizibilei bunătăţi a creatorului. Tenebrele de pe pământ, relele trecătoare ce ne lovesc, durerea, moartea, nimic nu ne sperie: toate acestea sunt, fără doar şi poate folositoare, necesare, şi chiar ne sunt impuse pentru fericirea noastră deplină. Cunoştinţele noastre au un hotar şi nu putem să ştim ceea ce numai Dumnezeu ştie. Dispare universul: ce ne pasă? Orice schimbare s-ar produce, tot în sânul Domnului vom cădea.

---

[91] Legea naturală, atât de simplă şi de pură, vorbeşte aceeaşi limbă tuturor neamurilor; e înţeleasă de orice fiinţă simţitoare, nu e înconjurată de tenebre, de mistere, e vie şi e gravată cu litere de neşters în toate inimile. Decretele ei sunt la adăpost de schimbările pământului, de injuriile timpului, de capriciile obiceiurilor. Orice om plin de virtute îi este preot. Greşelile şi viciile sunt victimele sale, universul îi este templu, iar creatorul unica divinitate care o slăveşte. Lucrurile acestea au fost spuse de mii de ori, dar nu e inutil să le mai spun o dată. Da, singura religie necesară omului este morala: e credincios de cum devine raţional şi virtuos de cum devine folositor. Coborând în străfundurile inimii sale, întrebându-şi fiinţa, omul află ce îndatoriri are faţă de sine însuşi şi faţă de ceilalţi.

[92] Doar strivindu-i pe oameni sub teroare, doar tulburându-le mintea au putut cei mai mulţi dintre legiuitori să-i transforme în sclavi şi să se amăgească singuri că-i vor menţine veşnic sub jugul lor. Infernul creştin e fără putinţă de tăgadă cea mai injurioasă blasfemie la adresa bunătăţii şi dreptăţii divine. Întotdeauna răul produce asupra omului o impresie cu mult mai puternică decât binele. Un zeu rău vorbeşte imaginaţiei mai mult decât unul bun: iată de ce toate religiile din lume sunt dominate de o tentă lugubră şi neagră, de ce îi predispun pe muritori la melancolie. Numele celui sfânt înnoieşte fără încetare în ei sentimentul de teamă. Autorul a tot ce e bun ar fi mai pe deplin cinstit de un sentiment de respectuoasă speranţă.

CAPITOLUL XXII
UN MONUMENT DEOSEBIT

Ieşind din templu, am fost condus într-o piaţă nu prea depărtată pentru a mă putea desfăta cu priveliştea unui monument construit de puţină vreme. Era din marmoră. Aţâţată, curiozitatea îmi inspiră dorinţa de a pătrunde misterul emblemelor aflate de jur-împrejur, dar nimeni nu vru să mi le explice: mi se lăsa plăcerea şi cinstea de a le ghici singur.

Privirea mi-a fost atrasă cu osebire de figura centrală, în care, după blânda maiestate a frunţii, nobleţea atitudinii şi atributele concordiei şi păcii, am recunoscut sfânta umanitate. Alte statui închipuiau femei în genunchi, într-o atitudine plină de durere şi căinţă. Vai, nu era greu să înţelegi sensul emblemei: ele figurau naţiile, care cereau umanităţii iertare pentru rănile îngrozitoare provocate, de mai bine de douăzeci de veacuri!

Îngenuncheată, Franţa cerea iertare pentru oribila noapte a Sfântului Bartolomeu, pentru, aspra revocare a Edictului de la Nantes şi pentru persecutarea înţelepţilor ce s-au născut în sânul ei; cum a putut oare comite asemenea sumbre atentate, ea, a cărei frunte e atât de blândă! Anglia îşi renega fanatismul, cele două roze, şi dădea mâna filosofiei, promiţând să nu mai verse decât sângele tiranilor.[93] Olanda îşi exprima dezgustul pentru partidele ei, al lui Gomar şi al lui Arminius, precum şi pentru supliciul la care-l supusese pe Bernevelt cel plin de virtute. Germania îşi ascundea fruntea trufaşă şi nu privea decât cu înfricoşare istoria luptelor intestine, a izbucnirilor demonice şi a furiei teologice, într-un atât de ciudat contrast cu firea ei rece. Polonia era indignată de confederaţii ei nesocotiţi care, pe vremea mea, îi sfâşiaseră trupul şi reînviaseră atrocităţile cruciadelor. Şi mai vinovată decât surorile ei, Spania gemea la gândul că îngropase noul continent sub treizeci şi cinci de milioane de cadavre, că hăituise în adâncul pădurilor şi în peşterile munţilor puţinii nefericiţi ce mai rămăseseră din vreo mie de naţiuni şi că dresase animale, mai puţin crude decât ea, să bea sânge omenesc...[94] Dar degeaba gemea, degeaba se ruga, căci înceata tortură a nenorociţilor osândiţi să coboare în minele de aur era o mărturie veşnică împotriva ei[95] şi făcea cu neputinţă iertarea. Sculptorul închipuise mai mulţi

---

[93] Şi s-a ţinut de cuvânt.

[94] Europenii în Lumea Nouă, ce subiect de carte!

[95] Când mă gândesc la nenorociţii care nu au comun cu firea decât suferinţa, îngropaţi cum sunt de vii în măruntaiele pământului, tânjind după lumina soarelui pe care au avut nefericirea să o vadă şi pe care nu o vor mai vedea, gemând în temniţa lor îngrozitoare de fiecare dată când respiră, ştiind că nu vor ieşi din înfricoşătoarea noapte decât pentru a intra în întunericul veşnic al morţii, un fior îmi străbate fiinţa şi am impresia că mă aflu şi

sclavi mutilaţi cerând îndurare cu privirea aţintită la cer: aveai impresia că le auzi strigătele şi te trăgeai îndărăt cu groază. Corpurile erau dintr-o marmură cu vene sângerii, astfel că înfricoşătoarea culoare era de neşters, ca şi amintirea fărădelegilor.[96]

Ceva mai departe vedeai Italia, cauza primă a atâtor rele, izvor al nebuniei ce a cuprins cele două lumi: prosternată cu fruntea în ţărână, stingea sub corpu-i torţa aprinsă a excomunicării şi părea a nu îndrăzni să ceară iertare. Am vrut să-i privesc mai de aproape trăsăturile, dar un trăsnet, care o lovise de puţină vreme, o desfigurase, aşa că mi-a fost greu să o recunosc, într-atât o înnegrise focul.

Victorioasă, umanitatea îşi înălţa capul în mijlocul femeilor umile şi umilite. Sculptorul îi dăduse trăsăturile curajoasei şi liberei naţiuni care a sfărâmat lanţurile tiraniei: pe cap purta pălăria marelui Tell[97], cea mai de cinstit diademă ce a încununat vreodată fruntea unui monarh. Zâmbea augustei filosofii, sora ei, ale cărei mâini pure şi albe se înălţau spre cer şi care îşi ţinea îndreptate spre ea privirile pline de dragoste.

Eram pe punctul de a părăsi piaţa când, în dreapta, pe un piedestal minunat, am văzut un negru, cu braţul întins, privirea mândră şi ţinuta nobilă, impunătoare. Rămăşiţele a douăzeci de sceptre zăceau la picioarele lui, unde mai puteai citi şi cuvintele *Eroului lumii noi!* Din piept îmi scăpă un strigăt de surpriză şi bucurie.

— Da, mi se răspunse cu o căldură ce era pe măsura emoţiei ce mă cuprinsese, natura l-a zămislit în cele din urmă pe minunatul, pe nemuritorul bărbat care avea să scape o întreagă lume de tirania cea mai crudă, cea mai lungă şi mai insultătoare. Geniul său, îndrăzneala, răbdarea, fermitatea, virtuoasa indignare i-au fost răsplătite: a sfărâmat lanţurile în care gemeau compatrioţii săi! Mulţimea robilor oprimaţi de cea mai odioasă sclavie păreau a nu fi aşteptat decât semnalul lui pentru a se transforma în

---

eu în mormintele unde ei locuiesc şi că respir mirosul torţelor ce luminează înspăimântătorul loc; văd atunci aurul, idol al pământului, sub înfăţişarea lui adevărată şi simt că providenţa a legat de metalul acesta, izvor al atâtor barbarii, şi pedeapsa nenumăratelor rele pe care le aduce cu el, înainte chiar de a ajunge la lumina zilei.

[96] Douăzeci de milioane de oameni au fost tăiaţi de sabia unei mâini de spanioli, iar imperiul Spaniei de-abia dacă numără şapte milioane de suflete!

[97] Dacă Platon ar învia din morţi, privirea i-ar cădea negreşit cu admiraţie asupra Republicilor helvetice. Elveţienii au excelat în ceea ce constituie esenţa republicilor, adică în păstrarea libertăţii lor, fără ca aceasta să împieteze cu ceva asupra libertăţii celorlalţi. Buna-credinţă, candoarea, dragostea pentru muncă, bunele relaţii cu toate naţiile, lucru unic în lume, puterea şi curajul menţinute într-o atmosferă de pace adâncă, în ciuda deosebirilor de religie, iată ce ar putea servi drept model celorlalte popoare, care ar trebui să roşească de nebunia lor.

tot atâţia eroi. Torentul ce rupe zăgazurile ori trăsnetul care loveşte sunt mai puţin iuţi şi mai puţin violente. Toţi au făcut în aceeaşi clipă să curgă sângele tiranilor lor: francezi, englezi, spanioli, olandezi, portughezi, toţi au căzut, seceraţi de fier, otravă ori foc. Însetat, pământul Americii a băut sângele pe care-l aştepta de atâta vreme, iar osemintele strămoşilor indigenilor, omorâţi cu mişelie, părură a se ridica şi a tresălta de bucurie. Băştinaşii şi-au recăpătat drepturile, imprescriptibile de vreme ce erau ale naturii. Eroul răzbunării lor a eliberat lumea aceasta al cărei zeu a devenit, iar vechiul continent l-a încununat cu laudele sale. A apărut ca furtuna ce se abate asupra oraşului plin de păcate, pe care fulgerele îl vor nimici. A fost îngerul exterminator, căruia Dumnezeul dreptăţii i-a înarmat braţul. A fost pilda vie a faptului că providenţa ţine mereu în rezervă asemenea suflete tari pe care le lasă pe pământ pentru a reface echilibrul distrus de fărădelegea ambiţiei feroce.[98]

---

[98] Eroul acesta îi va cruţa fără îndoială pe generoşii quakeri, care au redat singuri libertatea robilor lor negri, fapt ce m-a mişcat şi mi s-a întipărit în memorie, făcându-mă totodată să-i detest pe creştinii ce nu le vor urma pilda.

CAPITOLUL XXIII
PÂINEA, VINUL ŞI CELELALTE

Eram atât de fermecat de călăuza mea, încât mi-era mereu teamă să nu mă părăsească. Se făcuse de cină şi cum eram departe de cartierul meu şi toţi cei pe care-i cunoscusem muriseră, căutam din ochi un han unde să-l invit cuviincios să cineze cu mine spre a-i arăta măcar recunoştinţă pentru bunătatea sa, dar trebui să mă dau bătut, căci străbătusem mai multe străzi fără să întâlnim măcar un birt.

— Ce s-a întâmplat cu toţi birtaşii, hangiii şi cârciumarii care, uniţi într-o singură breaslă şi totodată dezbinaţi, se târau unii pe alţii pe la judecătorie, toţi câţi erau în acest mare oraş?[99] Întâlneai câte doi–trei la fiece colţ de stradă.

— Iată încă o eroare pe care veacul dumitale o lăsa să subziste. Era tolerată falsificarea ucigătoare pentru nişte cetăţeni altfel sănătoşi. La sfârşitul lucrului, mânaţi de sete şi de nevoia de a recăpăta puteri, cei săraci, adică trei sferturi din oraş, neputând să-şi procure costisitoarele vinuri naturale, îşi găseau încetul cu încetul moartea în băutura aceea detestabilă, a cărei folosire zilnică sfârşea prin a-i ascunde perfidia. Temperamentele erau slăbite, măruntaiele atacate...

— Ce vrei? Taxele se făcuseră atât de mari încât depăşeau cu mult preţul articolului şi ai fi zis că vinul era interzis de lege ori că pământul Franţei era precum al Angliei. Dar ce conta că un oraş întreg era otrăvit de vreme ce arenda pe ferme putea creşte de la un an la altul?[100] Taxele fiscale ruinau

---

[99] Cel ce face fripturi n-are voie să pună masa, iar cel ce pune masa n-are voie să facă fripturi. Statutele breslelor bunului Paris sunt pline de lucruri curioase. Grav, Parlamentul se adună în mai multe şedinţe pentru a fixa definitiv drepturile unui birtaş. S-a petrecut de curând un lucru unic în felul său: breasla librarilor parizieni pretinde că geniul unui Montesquieu ori al unui Corneille îi aparţine de drept, că tot ce emană din creierele ce gândesc sunt patrimoniul ei, că, fixate pe hârtie, cunoştinţele omeneşti sunt un articol pe care ea singură poate să-l comercializeze şi că autorul unei cărţi nu va avea alt beneficiu decât cel pe care va catadicsi ea să-l acorde. Toate pretenţiile acestea ciudate au fost făcute publice într-un memoriu tipărit. Om de litere plin de elocinţă şi de geniu, domnul Linguet a acoperit cu ridicol pe toţi aceşti rizibili neguţători; întreg ridicolul cade însă, în mod firesc, asupra prăpăditei legislaţii din Franţa privitoare la comerţ.

[100] Un sătean avea un măgar pe spinarea căruia puse odată două coşuri mari, în echilibru. Coşurile fură umplute cu mere, mai mult decât puteau ele să cuprindă. Deşi astfel împovărat, bietul animal mergea cu paşi ascultători, docili. Foarte aproape de sat, ţăranul văzu într-un pom câteva mere bine coapte. „Dacă tot cari atâta, le vei putea duce şi pe astea”, spuse el şi le aruncă în coş. Răbdător pe cât de pretenţios îi era stăpânul, măgarul se încordă atât cât îi fu cu putinţă: era la limita puterilor. Ţăranul mai găsi un măr pe drum. „O,

familii întregi, vinul costa cât ochii din cap, dar totul era spre satisfacţia înfiorătoarei avidităţi a cârciumarilor. Şi cum mărimile acestei lumi nu mureau de otrava ascunsă, nu le păsa că dispărea prostimea, cum era numită partea truditoare a naţiunii.

— Dar cum le era oare cu putinţă să-şi întoarcă privirea, cu bună ştiinţă, de la un abuz atât de criminal, atât de funest societăţii? Cum! se vindea pe faţă în oraş otravă şi rigoarea magistraţilor nu intervenea? Ah, popor barbar! La noi, amestecul necinstit e considerat o crimă capitală şi cel ce face un asemenea lucru e condamnat la moarte. Dar trebuie să spun că i-am măturat şi pe toţi acei mizerabili perceptori ce puneau taxe incredibil de mari şi corupeau toate bunurile de care se atingeau. Vinurile sosesc pe piaţă aşa cum le-a făcut natura şi târgoveţul parizian, că e bogat ori sărac, bea un vin binefăcător în sănătatea regelui, rege pe care îl iubeşte şi care e sensibil atât la stima cât şi la dragostea pe care i-o poartă supusul lui.

— Dar pâinea, pâinea e scumpă?

— Are un preţ aproximativ constant[101], căci s-a luat înţeleapta măsură de a institui hambare publice, pline în permanenţă pentru caz de nevoie şi din care nu vindem necugetat grâul în străinătate ca să-l cumpărăm trei luni mai târziu de două ori mai scump. S-au pus în cumpănă interesele cultivatorului şi ale consumatorului şi amândoi au fost mulţumiţi. Nu e oprit exportul, căci e folositor, dar i s-au dat limite înţelepte. Un bărbat luminat şi integru veghează la menţinerea echilibrului şi închide frontierele de îndată ce balanţa se înclină prea mult într-o parte.[102] Regatul e brăzdat de canale ce permit libera circulaţie: am unit râurile Saône, Mosella şi Loara şi am legat astfel cele două mări, joncţiune mult mai folositoare decât cea veche. Comerţul îşi răspândeşte tezaurele de la Amsterdam până la Nantes, Rouen şi Marsilia. Am construit în Provenţa canalul de care frumoasa provincie, răsfăţată de razele cele mai blânde ale soarelui, ducea lipsă. Degeaba unul dintre cetăţenii voştri vă punea la dispoziţie gândurile şi curajul lui: l-aţi

---

spuse el, n-ai să refuzi un măr, unul singur.” Bietul măgar nu putu să răspundă nimic, dar căzu de extenuare şi muri sub povară.

101 Cea mai bună cale de a micşora numărul crimelor e de a îndestula şi mulţumi poporul. Mizeria şi nevoia zămislesc trei sferturi din fărădelegi, iar poporul ce trăieşte în îmbelşugare nu are în sânul său nici ucigaşi, nici hoţi. Prima maximă pe care trebuie s-o ştie un rege e că moravurile oneste depind de o onestă îmbelşugare.

102 Facem cele mai minunate speculaţii din lume, calculăm, scriem, ne îmbătăm cu idei politice şi niciodată n-am făcut mai multe greşeli. Mai sigur ne-ar conduce fără doar şi poate sentimentul. Am devenit barbari şi sceptici ţinând în mână o pretinsă balanţă. Să redevenim oameni. Inima, nu geniul, face acţiunile măreţe şi generoase. Henric al IV-lea a fost cel mai bun dintre regi nu prin întinderea cunoştinţelor, ci prin dragostea lui sinceră de oameni: inima îi spunea ce le va aduce fericirea. Nefericit e veacul care doar raţionează.

lăsat să lâncezească într-o inactivitate silită vreme de douăzeci de ani, dar plăteaţi cu aur frivolităţile făcute de alţii. Ce să mai lungim vorba, pământurile ne sunt atât de bine lucrate, meseria de cultivator e atât de cinstită, ordinea şi libertatea domnesc într-atât la sate încât, dacă vreun potentat ar abuza de funcţiile lui pentru a crea cine ştie ce monopol, justiţia, care e deasupra palatelor, ar pune imediat stavilă îndrăznelii sale. Justiţia nu mai e un cuvânt van, ca în veacul dumitale: spada ei se abate asupra capului vinovat, şi exemplul e menit să-i înspăimânte mai degrabă pe cei mari, căci aceştia sunt, mai mult decât poporul, dispuşi la furt, jaf şi delapidări de tot soiul.

— Spune-mi, rogu-te, mai multe despre lucrul acesta atât de important. Aţi adoptat, aşadar, înţeleapta metodă de a face rezerve de grâu, lucru bun, căci se evită astfel, cum nu se poate mai sigur, calamităţile publice. Veacul meu a făcut greşeli grave în această privinţă: era tare în calcul, dar nu făcea niciodată să intre în socoteală înfiorătoarea sumă de abuzuri. Scriitori bine intenţionaţi presupuneau fără nicio noimă ordinea ca fiind dată, căci cu un asemenea element calculul se făcea cum nu se poate mai uşor. O, ce mai dispute în jurul faimoasei legi a exportului[103] şi, în timpul acesta, cât mai suferea poporul de foame!

---

[103] Faimoasa lege, în loc să fie semnalul fericirii publice a fost de fapt semnalul foametei: a pus stăpânire pe snopii recoltelor celor mai bogate şi l-a devorat pe omul sărac la uşa hambarelor ce se prăbuşeau sub belşugul de grâne. Un flagel moral, necunoscut până atunci naţiei, a înstrăinat-o de propriul ei pământ şi a aruncat o lumină crudă asupra depravării omeneşti. Omul s-a dovedit cel mai nemilos duşman al omului, exemplu înfiorător, primejdios ca însuşi flagelul. Legea a venit în cele din urmă şi a consfinţit neomenia. Cred în profunda omenie a autorilor acestei legi, ce va face poate bine într-o bună zi, dar aceştia ar trebui să-şi reproşeze veşnic că, fără să vrea, sunt cauza morţii mai multor mii de oameni şi a suferinţelor celor pe care moartea i-a cruţat. Prea s-au grăbit şi au văzut totul în afară de cupiditatea omenească puternic excitată de această amorsă primejdioasă. *Au pus în mâna comerţului un teasc,* spune cu energie domnul Linguet, *cu care acesta a stors vlaga poporului.* Oftatul public trebuie să atârne în balanţă mai mult decât *Efemeridele*. Se aud strigăte de durere: înseamnă că instituţia de azi e rea. Nu contează că motivul e local, el trebuia ghicit, prevăzut, prevenit. Trebuiau să se gândească la timp că nu se lasă o nevoie de primă necesitate în seama întâmplării şi că o atât de ciudată noutate într-un regat întins va provoca o zdruncinătură de pe urma căreia va avea de suferit partea sa mai slabă. Economiştii au promis că lucrurile se vor petrece exact invers şi ar trebui să mărturisească acum că, furaţi de însăşi dorinţa lor de bine general, nu şi-au gândit suficient proiectul şi l-au izolat, când se ştie că în politică totul se leagă. Nu e de ajuns să ştii să calculezi, mai trebuie să fii şi bărbat de stat, să-ţi dai seama că pasiunile distrug, alterează ori se transformă şi să te gândeşti ce efecte poate avea asupra celor săraci acţiunea celor bogaţi. Din obiect n-au vrut să vadă decât trei feţe, uitând-o pe cea mai importantă: cei ce muncesc, adică trei pătrimi din naţie. Preţul zilei de muncă nu a crescut, iar fermierul îi ţine într-o dependenţă şi mai strictă, aşa că nu pot linişti plânsul copiilor chiar dacă ar munci mai mult.

— Mulţumeşte providenţei ce conducea destinele regatului, căci fără ea aţi fi ajuns să paşteţi iarbă pe câmp. Dar s-a îndurat de voi pentru că nu ştiaţi ce faceţi. Dintr-o greşeală se nasc multe altele. Dacă există o ocupaţie comună aproape tuturor cetăţenilor, aceasta e agricultura, luată în sensul ei general. Fiind mai firave şi destinate treburilor pur domestice, femeile nu lucrează niciodată pământul; mâinile lor torc lâna, inul. Le-ar fi ruşine bărbaţilor să le pună la o muncă grea. Trei lucruri se bucură în ochii noştri de preţuire: să faci copii, să însămânţezi pământul şi să ridici o casă. Aşadar, munca la câmp e la noi moderată şi nu vei vedea nicicând pălmaşi trudind din zori şi până-n seară, înfierbântaţi de arşiţa zilei, prăbuşindu-se storşi de vlagă, pentru a cere în van o fărâmă din bunurile pe care le-au făcut să se nască. Exista oare soartă mai îngrozitoare, mai nefericită, decât cea a muncitorilor pământului, care nu aveau parte, după muncă, decât de noi trude şi care umpleau de obidă scurta şi mărunta lor viaţă? Ce robie nu era oare preferabilă luptelor nesfârşite cu josnicii tirani veniţi să jefuiască, prin birurile pe care le cereau, până şi căminul celor ajunşi în neagra sărăcie? Excesivul dispreţ cu care erau trataţi slăbea în ei chiar şi disperarea; în această situaţie vrednică de plâns, strivit, umilit, ţăranul pleca şi mai mult capul trăgând cu plugul o brazdă adâncă şi nu se mai deosebea de boul înjugat.

Câmpurile noastre mănoase răsună acum de strigăte de bucurie. Fiecare cap de familie dă exemplul, munca e moderată şi, odată terminată, bucuria renaşte. Pauzele de odihnă fac zelul şi mai activ, zel menţinut prin cântece şi dansuri câmpeneşti. Altădată mergeai să te distrezi la oraş, azi cauţi plăcerile la ţară, unde nu vezi decât chipuri zâmbitoare. Munca nu mai are înfăţişarea aceea hâdă şi revoltătoare, căci nu mai pare să fie soarta sclavilor. Eşti îndemnat spre datorie de o voce blândă şi totul devine uşor, chiar plăcut. În sfârşit, nemaiavând imensul număr de trândavi care, precum umorile stagnante, împiedicau circulaţia prin venele corpului politic, fiind dar stârpită lâncezeala, fiecare dintre noi are parte de plăcute ceasuri de tihnă şi niciuna dintre clase nu se vede asuprită spre a uşura condiţia alteia. Neavând nici călugări, nici preoţi, nici nenumăraţi servitori, nici valeţi

---

Scumpirea pâinii a fost un termometru pentru celelalte alimente şi fiecare s-a trezit pe jumătate mai puţin bogat decât înainte. Legea n-a fost aşadar decât un jalnic văl ce a permis cele mai înfiorătoare monopoluri. Menită să ducă patria pe culmile strălucirii, a fost folosită împotriva ei. Plângeţi acum, voi, autorii ei, şi, deşi aţi dat urmare imboldului generos al unor inimi cu adevărat patriotice, priviţi cât e de primejdios ca, necunoscându-ţi veacul, necunoscând oamenii, să le dai totuşi ceva binefăcător, pe care ei îl transformă în otravă. Sunteţi acum chemaţi să alinaţi bolnavul în timpul tratamentului ce-l omoară şi să-i recomandaţi un leac, să-l salvaţi de mai e cu putinţă: *hic labor, hoc opus*.

nefolositori, nici meşteşugari de puerile obiecte de lux, îţi dai desigur seama că într-un mic număr de ceasuri, fructificate în tot felul de lucruri de calitate, se produce mai mult chiar decât e nevoie, iar surplusul e îndreptat către străinătate, de unde ne vin în schimb alte noi articole. Priveşte-ne numai pieţele îmbelşugate, pline de tot ce e necesar vieţii: legume, fructe, peşte, păsări şi tot ce-ţi doreşti. Bogaţii nu-i mai înfometează pe cei lipsiţi de avere. Suntem departe de a ne teme că nu ne vom bucura îndeajuns de viaţă şi nu cunoaştem aviditatea de nepotolit de a strânge de trei ori mai mult decât putem consuma: avem oroare de risipă! De se întâmplă în vreun an ca natura să ne fie vitregă, nu mai mor de foame câteva mii de oameni: ne adresăm rezervelor obşteşti şi, în felul acesta, vedem cum spiritul prevăzător al omului a îmblânzit vitregia vremii şi mânia cerului. O mâncare neconsistentă, uscată, prost pregătită, nezemoasă e refuzată de stomacul celor mai laborioşi dintre noi. Bogatul nu mai alege făina cea mai pură pentru a lăsa celorlalţi doar tărâţa, ultragiu de neînchipuit, ce ar fi considerat o crimă ruşinoasă. De ne-ar ajunge la ureche ştirea că unul dintre noi a fost atins de suferinţele foamei, ne-am considera cu toţii vinovaţi şi întreaga naţie ar fi îndurerată.

Aşa se face că până şi cel mai sărac e lipsit de orice grijă privitoare la cele trebuincioase vieţii. Nu mai e smuls din culcuşul în care uita pentru câtăva vreme durerea de către spectrul ameninţător al morţii şi se trezeşte fără să privească trist primele raze de soare. Mâncând pentru a-şi potoli foamea, nu se teme defel că va face astfel să-i circule prin vene cine ştie ce otravă. Cei avuţi îşi folosesc banii întreprinzând noi experienţe folositoare, ducând la desăvârşire ştiinţele şi meşteşugurile, ridicând clădiri maiestuoase şi făcând tot felul de alte lucruri demne de întreaga cinstire. Avuţiile nu se mai scurg în sânul impur al un concubine ori pe tâlhăreasca masă pe care zornăie trei zaruri, ci, dimpotrivă, iau o formă, o consistenţă respectabilă în ochii încântaţi ai cetăţeanului. Posesiunile nu mai sunt atacate astfel de săgeţile invidiei: se aduc, din contră, binecuvântări mâinilor generoase care, având în păstrare bunurile providenţei, îndeplinesc intenţiile acesteia, construind monumente atât de folositoare. Gândindu-mă însă la bogătaşii de pe vremea dumitale îmi vine în gând că nici măcar canalizările nu cărau atâta materie scârbavnică precum sufletele lor: cu mâinile pline de aur, cu inimile pline de josnicie, făcuseră parcă o coaliţie împotriva celor săraci, abuzând de munca, de truda, de oboseala, de eforturile acestor nefericiţi, nesocotind sudoarea frunţii lor şi teama lor îngrozitoare în faţa viitorului, care le deschidea perspectiva unei bătrâneţi uitate de toţi. Violenţa devenise literă de lege, justiţia nemaiacţionând decât pentru a le consfinţi tâlhăriile. Şi aşa cum un incendiu se întinde din aproape în aproape, devorau tot ce se învecina cu

pământurile lor, dar de li se fura te miri ce, începeau să strige ca din gură de şarpe şi numai moartea putea să spele enormitatea crimei...

Ce-aş fi putut răspunde? Lăsai nasul în pământ şi, într-o adâncă reverie, îmi continuai concentrat mersul.

— Vei mai avea subiecte de reflecţie, îmi spuse călăuza. Şi pentru că tot ai privirea plecată, remarcă, te rog, că pe străzi nu mai sunt băltoace de sânge animal şi că nu mai sunt astfel stârnite în noi imagini de măcel. Aerul e ferit de mirosul acela de cadavru care dădea naştere atâtor boli. Dintr-o precauţie salubră, aş îndrăzni chiar să spun morală, tăierea animalelor se face numai în afara oraşului şi astfel, dacă firea ne-a osândit să mâncăm carne de animal, ne cruţăm cel puţin de priveliştea morţii. Meseria de măcelar e exercitată de străinii siliţi să se expatrieze; sunt apăraţi de lege, dar nu fac parte din clasa cetăţenilor. Nimeni dintre noi nu se dedă acestei îndeletniciri, de teamă ca nu cumva fraţii noştri să-şi piardă pe nesimţite sentimentul natural de compasiune, căci ştii foarte bine că mila este cel mai frumos şi mai de cinste dar pe care ni l-a făcut natura.[104]

---

104 Banianii nu mănâncă nimic din ce a avut odată viaţă şi le e teamă să nu omoare din greşeală până şi insecta cea mai neînsemnată. Hrănesc peştii aruncând orez şi bob în apa râului şi păsările presărând grăunţe pe pământ. De le iese în cale un vânător ori un pescar, îl roagă pe dată să renunţe; dacă acesta rămâne surd la rugăminţile lor, se oferă să-i cumpere puşca ori năvodul, iar dacă oferta le e refuzată, tulbură apa să sperie peştii şi încep să strige din toate puterile pentru a alunga vânatul şi păsările *(Istoria călătoriilor).*

CAPITOLUL XXIV
PRINŢUL HANGIU

— Plimbarea ţi-a făcut poftă de mâncare, mă întrebă călăuza, şi vrei să cinezi? Să intrăm în hanul acesta...

M-am tras trei paşi îndărăt.

— Glumeşti fără doar şi poate, căci uite ce intrare maiestuoasă, armoarii, blazoane! Trebuie să fie palatul unui prinţ.

— Ai dreptate! Şi e un prinţ bun, căci ţine în permanenţă întinse trei mese: una pentru el şi pentru familia sa, a doua pentru străini şi cea din urmă pentru săraci.

— Şi se găsesc multe astfel de mese întinse în oraş?

— La toţi prinţii.

— Dar nu îndeamnă asta la trândăvie şi parazitism?

— Nicidecum, căci de îndată ce observă că cineva a devenit obişnuitul unei astfel de mese, după ce îi sondează aptitudinile, cenzorii oraşului îi dau o slujbă. Dacă se dovedeşte bun doar la mâncare şi băutură, e alungat din cetate, aşa cum în republica albinelor sunt alungate din stup toate acelea care nu ştiu decât să se înfrupte din partea comună.

— Aveţi aşadar cenzori!

— Da, sau mai degrabă li s-ar cuveni un alt nume, acela de monitori, căci poartă peste tot făclia raţiunii şi vindecă spiritele neascultătoare sau răzvrătite folosind rând pe rând elocinţa inimii, blândeţea şi abilitatea. Mesele acestea sunt făcute pentru bătrâni, convalescenţi, femei însărcinate, orfani, străini, care vin să se ospăteze fără să le fie ruşine sau să-şi facă probleme. Găsesc aici o mâncare sănătoasă, uşoară, îndestulătoare. Iubind umanitatea, prinţul nu se lăfăie într-un lux pe cât de revoltător pe atât de fastuos; nu pune la muncă trei sute de slujitori ca să dea un dineu de douăsprezece persoane; nu-şi transformă masa într-un decor de operă; nu-şi face un titlu de glorie din ceea ce, la drept vorbind, e o ruşine, şi anume abundenţa fără margini, nesăbuită[105]: aşezându-se la masă, se gândeşte că nu are decât un stomac şi că ar însemna să facă din el un zeu dacă i-ar prezenta, precum idolilor antichităţii, o sută de feluri de mâncare din care nu va ajunge să guste decât câteva.

---

[105] Privind o stampă cu Gargantua a cărui gură, mare cât un cuptor, înghite la o singură masă o mie două sute de livre de pâine, douăzeci de vaci, o sută de oi, şase sute de pui, o mie cinci sute de iepuri, douăsprezece butoaie de vin, şase mii de piersici etc., cine nu-şi spune: *gura aceasta imensă e de rege?*

Vorbind aşa, intrarăm, după ce am traversat două curţi, într-o încăpere deosebit de lungă: sala străinilor. Toată lungimea era ocupată de o singură masă, la care fuseseră deja servite câteva persoane. Dată fiind vârsta mea înaintată, mi se făcu cinstea de a fi aşezat într-un fotoliu. Ni se dădu o supă suculentă, legume, puţin vânat şi fructe, toate foarte simplu preparate.[106]

— Ce lucru minunat, spusei la un moment dat. Să-i ospătezi pe flămânzi, iată o nobilă folosire a bogăţiei. Felul acesta de a gândi îmi pare potrivit şi demn de rangul prinţilor...

Totul avea loc în cea mai mare ordine, iar o conversaţie cuviincioasă şi însufleţită dădea acestei mese publice noi plăceri. Apăru şi prinţul spre a da porunci într-un fel nobil şi politicos. Surâzând, veni spre mine şi, rugându-mă să fiu sincer, îmi ceru să-i spun câte ceva despre veacul meu.

— O, primii dumneavoastră strămoşi nu erau aşa de generoşi precum sunteţi. Tot timpul şi-l petreceau la vânătoare[107] ori benchetuind, iar când împuşcau un iepure, o făceau din lipsă de ocupaţie, nu pentru a-l da să-l mănânce celor ce mureau de foame. Sufletul lor nu se înălţa niciodată spre ceva măreţ şi folositor. Aveau milioane pe care le cheltuiau pe câini, valeţi, cai, adulatori. În fine, s-au făcut curteni şi au uitat cauza patriei.

Toţi ridicau mâinile spre cer de mirare şi le venea greu să-mi dea crezare.

— Istoria, zicea câte unul, nu ne spune nimic din toate acestea.

— Aveţi dreptate, spusei atunci, mai vinovaţi decât principii sunt istoricii.

---

[106] Am văzut un rege intrând la un prinţ după ce traversase o curte plină de nefericiţi care cerşeau cu o voce stinsă: *Dă-ne pâine! dă-ne pâine!* Şi după ce a traversat fără să spună nimic întreaga curte, regele l-a întâlnit pe prinţ şi s-a aşezat la un ospăţ care a costat aproape un milion.

[107] Vânătoarea trebuie privită drept un divertisment ruşinos şi josnic. N-ar trebui să ucidem animale decât la nevoie, şi dintre toate îndeletnicirile aceasta este fără îndoială cea mai tristă. Recitesc cu o atenţie din ce în ce mai mare ceea ce Montaigne, Rousseau şi alţi filosofi au scris împotriva vânătorii. Îi iubesc pe indienii care respectă până şi sângele animalelor. Firea omului se lasă văzută în amuzamentele sale preferate. Ce plăcere îngrozitoare e să faci să se prăbuşească din tăria cerului o prepeliţă însângerată, să striveşti sub copita calului iepuri, să te iei după o haită de douăzeci de câini ce urlă ori să vezi cum e sfâşiat un sărman animal! Acesta e slab, nevinovat, timiditatea personificată. Locuitor liber al pădurii, moare sub muşcătura crudă a duşmanilor lui; vine apoi omul şi îi străpunge inima cu suliţa. Barbarul zâmbeşte la vederea pieptului scăldat de sânge şi a lacrimilor inutile cei şiroiesc din ochi. O astfel de petrecere a timpului îşi are izvorul într-un suflet aspru de felul lui, iar caracterul vânătorului nu e altceva decât o indiferenţă gata să se schimbe în cruzime.

CAPITOLUL XXV
O SALĂ DE SPECTACOL

După cină, mi se făcu propunerea să mergem la teatru. Întotdeauna mi-au plăcut spectacolele şi îmi vor place încă o mie de ani, de voi trăi atât. Inima îmi bătea de, bucurie. Ce piesă se va juca? Care e piesa de teatru ce trece drept capodoperă în ochii acestui popor? Vedea-voi roba persană, cea grecească, romană ori veşminte franţuzeşti? Fi-va detronat un tiran oarecare sau va fi înjunghiat un imbecil neatent? Vedea-voi o conspiraţie sau o umbră ce iese din mormânt în zgomot de tunet?

— Domnilor, aveţi măcar actori buni? Pe vremea mea, aceştia erau tot atât de rari ca şi marii poeţi.

— Fireşte. Îşi dau osteneala, studiază rolul, se lasă sfătuiţi de cei mai buni autori spre a nu da naştere unor rizibile contrasensuri. Sunt ascultători, deşi mai puţin analfabeţi decât cei din vremea dumitale. Se zice că găseaţi cu greu un actor sau o actriţă cât de cât acceptabili, restul fiind buni doar pentru scenele de pe bulevarde. Capitala ce rivaliza cu Roma şi Atena de abia dacă avea un teatru meschin şi sărăcăcios; şi mai era pe deasupra şi prost administrat. Actorul, plătit cu o avere, pe care nu o merita defel, îndrăznea să fie orgolios şi să-l şicaneze pe omul de geniu[108], care se vedea silit să-l lase să facă ce vrea din capodopera lui. Oamenii aceştia nu mureau de ruşinea de a fi refuzat ori de a fi jucat fără tragere de inimă cele mai bune piese de teatru, în vreme ce acelea pentru care se entuziasmau purtau, prin însuşi acest fapt, însemnul dezaprobării generale şi al eşecului. Pe scurt, publicul nu se mai interesă de murdarele şi micile lor afaceri. Avem patru săli de spectacol, în cele patru cartiere principale ale oraşului. Sunt subvenţionate de către guvern, căci au devenit o şcoală publică de morală şi bun gust. Am înţeles întreaga influenţă pe care superioritatea geniului o poate avea asupra sufletelor simţitoare.[109] Fără sforţare şi nici violenţă,

---

108 În Franţa, guvernul e monarhic şi teatrul republican. Nu e bine pentru perfecţionarea rapidă a artei dramatice şi aş îndrăzni chiar să spun că orice piesă excelentă pentru popor va fi respinsă de guvern. Domnilor autori, faceţi tragedii pe teme antice; nu vi se cer decât romane, nu icoane capabile să mişte şi să instruiască naţia; adormiţi-ne cu basme vechi, ca pe nişte copii, şi nu mai zugrăviţi evenimentele şi mai ales oamenii de azi.

109 La bâlci ori pe meterezele oraşului, se dau poporului piese grosolane, obscene, ridicole, când ar fi atât de uşor să i se ofere mici scene morale, instructive, vesele, pe măsura înţelegerii lui. Dar ce le pasă celor ce guvernează că la cârciumă sunt otrăvite trupurile turnându-se în cănile de cositor un vin falsificat şi că la bâlci sufletele sunt corupte cu farse jalnice. Dacă va lua *ad litteram* lecţiile de hoţie oferite la Nicolet şi prezentate drept acte nevinovate, spânzurătoarea îl aşteaptă. Există chiar o ordonanţă a poliţiei ce condamnă în mod expres poporul la scene burleşti licenţioase, interzicând histrionilor de pe metereze să

geniul a întreprins lucruri uimitoare. Mari poeţi au în mâna lor, ca să zic aşa, sufletele concetăţenilor, pe care le modifică după cum le e voia. Cât sunt deci de vinovaţi atunci când emit maxime primejdioase! Dar totodată cât de mărginită ne este recunoştinţa atunci când biciuiesc viciul şi slujesc umanitatea! Singura ţintă a autorilor noştri dramatici e perfecţionarea naturii omeneşti şi toţi năzuiesc să înalţe şi să întărească sufletele, să le facă de sine stătătoare şi virtuoase. Iar bunii cetăţeni se grăbesc să vadă şi să revadă capodoperele care mişcă, interesează, întreţin în inimă emoţia salutară ce te înclină la milă, trăsătură distinctivă a adevăratei măreţii.[110]

Ajunserăm într-o piaţă frumoasă în mijlocul căreia se înălţa o construcţie cu proporţii maiestuoase. Mai multe figuri împodobeau partea de sus a faţadei: în dreapta, Thalia smulgea masca viciului şi-i arăta cu degetul hidoşenia; în stânga, Melpomena deschidea cu un pumnal pieptul tiranului, lăsând să se vadă inima acestuia, devorată de şerpi.

Teatrul era în formă de semicerc, astfel încât spectatorii aveau cu toţii locuri bune. Stăteai jos, ceea ce, amintindu-mi cât de obosit ieşeam de la un spectacol de al nostru, îmi arăta înţelepciunea acestui popor ce se preocupa de confortul cetăţeanului. Nu constatai insolenta aviditate de a face să intre în sală mai multe persoane decât putea ea cuprinde în mod firesc, dimpotrivă, avuseseră grijă să lase mai multe locuri libere, spre folosul străinilor. Asistenţa era elegantă, femeile îmbrăcate fermecător, însă decent.

Spectacolul începu cu o simfonie, cu grijă aleasă pentru a se potrivi cu tonul piesei ce urma să fie jucată.

— Suntem cumva la Operă, căci iată o bucată sublimă? am întrebat eu.

— Am ştiut să îmbinăm, fără a le contopi totuşi, cele două spectacole într-unul singur sau, mai exact, am reînviat vechea alianţă în care se găseau, la antici, poezia şi muzica. În antracte, se interpretează arii întraripate care

---

spună ceva raţional în barăcile lor, toate acestea din consideraţie pentru respectabilele privilegii ale comedienilor regelui. Iar această ordonanţă a fost dată într-un veac rafinat, în anul de graţie 1767. Cât dispreţ pentru popor! Câtă indiferenţă pentru instruirea lui! Câtă teamă să nu cumva să i se introducă în suflet ceva din strălucirea luminii pure! E drept că, în schimb, sunt puricate cu toată grija emistihurile ce urmează să fie recitate pe scena franceză.

[110] Ce forţă, ce energie şi ce triumf n-ar cunoaşte teatrul nostru dacă, în loc să-l privească drept un lăcaş pentru oameni fără ocupaţie, guvernul l-ar considera o şcoală de virtute unde cetăţeanul îşi învaţă îndatoririle! Dar ce au făcut geniile noastre cele mai de seamă? Şi-au luat subiectele de la greci, romani, persani etc. şi ne-au înfăţişat moravuri străine sau, mai degrabă, artificiale: poeţi armonioşi, pictori infideli, ei au zugrăvit tablouri fanteziste. Cu eroii lor, cu versurile lor sforăitoare, cu monotonia lor, cu actele în număr de cinci, au stricat arta dramatică, al cărei rost e de a fi icoana simplă, fidelă, însufleţită a moravurilor contemporane ori a celor trecute dar care, totuşi, mai dăinuie.

zugrăvesc sentimente şi pregătesc sufletul să guste din plin ceea ce îi va oferi drama. Departe de noi muzica efeminată, barocă, zgomotoasă, care nu ne spune nimic. Operele voastre erau un amestec bizar, monstruos: am ales din ele tot ce aveau mai bun. Aşa cum era el constituit, veacul dumitale nu era ferit de întemeiatele critici ale înţelepţilor şi ale oamenilor de gust[111], dar azi...

Tocmai când pronunţa aceste cuvinte cortina se ridică. Scena se petrecea la Toulouse, din care am recunoscut capitoliul, magistratura municipală, judecătorii, călăii, poporul fanatizat. Apăru familia nefericitului Calas şi-mi smulse lacrimi. Bătrânul avea părul alb, o fermitate calmă, o blândeţe eroică. Destinul implacabil îngrămădea pe fruntea lui toate însemnele mincinoase ale crimei. Am fost mişcat de adevărul ce se degaja din piesă şi, din grija cu care fuseseră ocolite neverosimilul şi monotonia versurilor noastre rimate, vedeai intenţia de a evita orice desfigurare a emoţionantului subiect. Poetul urmărise progresia acelei întâmplări atât de crude şi nu avusese alt gând decât de a surprinde acel ceva pe care-l înfăţişa situaţia vrednică de plâns a fiecărui personaj sau, mai degrabă, de a împrumuta limbajul victimei, căci toată arta este să repeţi cu fidelitate strigătul ce scapă naturii. La sfârşitul tragediei, eram arătat cu degetul în vreme ce se spunea: „Iată un om din acel veac nefericit! A auzit strigătele populaţiei nestăvilite ridicate de acest David! A fost martorul acestui fanatism absurd!” M-am înfăşurat în mantie, mi-am ascuns obrazul şi am roşit pentru veacul meu.

Se anunţă pentru a doua zi tragedia *Cromwell sau Moartea lui Carol I*[112], iar toţi cei prezenţi părură extrem de satisfăcuţi. Mi se spuse că era o capodoperă şi că niciodată cauza regilor şi a popoarelor nu a fost înfăţişată cu mai multă forţă, elocinţă şi adevăr. Cromwell era un răzbunător, un erou demn de sceptrul pe care-l făcuse să cadă dintr-o mână perfidă şi criminală faţă de stat, iar regii, a căror inimă era înclinată spre o anumită nedreptate, nu au putut niciodată să citească drama fără ca fruntea lor orgolioasă să nu pălească.

Spectacolul continuă cu *Partida de vânătoare a lui Henric al IV-lea*, nume ce continua să fie adorat, memoria lui neputând fi umbrită de cei câţiva regi buni ce i-au urmat. Asistând la piesă, nu aveai nicio clipă impresia că omul ar fi fost mai prejos decât eroul şi nicicând învingătorul Ligăi nu mi s-a părut mai măreţ decât în clipa când, îndatoritor faţă de oaspeţii lui, cu braţu-i

[111] Deşi nu poate fi decât periculoasă, nu e spectacol mai îndrăgit de guvern ca opera: e singurul, de altfel, care-l interesează.

[112] Unde vă stă gândul, poeţilor tragici? Aveţi un asemenea subiect şi-mi vorbiţi de greci şi de persani, îmi oferiţi romane versificate: zugrăviţi-mi-l mai bine pe Cromwell!

victorios se apucă să care un teanc de farfurii. Poporul bătea din palme cu entuziasm, căci, aplaudând dovezile da bunătate şi de măreţie sufletească date de monarh, îşi copleşea cu aplauze propriul rege.

Am ieşit satisfăcut cum nu se mai poate.

— Dar aveţi actori excelenţi, care joacă din tot sufletul, simt, exprimă, actori care nu au nimic fals, prefăcut şi nu sunt nici grandilocvenţi ori exageraţi. Până şi confidenţii joacă aşa cum se cuvine. Ca să fiu drept, iată ce mă convinge: un confident ce se ţine de rol!

— Lucrul acesta se datorează faptului că la teatru, ca şi în viaţa civilă, încercăm cu toţii să ne facem cât mai bine meseria, care, oricât ar fi ea de măruntă, devine izvor de mândrie de îndată ce excelăm în ea. Declamaţia e la noi un meşteşug important şi îndrăgit de guvern. Moştenindu-vă capodoperele, le interpretăm cu o desăvârşire ce te va minuna. Ne facem un punct de onoare din a şti să redăm ceea ce geniul a zugrăvit, căci există oare artă mai frumoasă decât aceea de a da chip şi de a reda toate nuanţele sentimentului prin privire, voce şi gest? Ce ansamblu armonios şi mişcător şi câtă energie e în simplitatea lui!

— Aţi renunţat la multe prejudecăţi. Bănuiesc că actorii nu mai sunt umiliţi de nimeni.

— De când au renunţat la viaţa amorală. Există prejudecăţi primejdioase, dar sunt şi unele folositoare. Pe vremea dumitale trebuia, desigur, pus frâu periculoasei ispite ce îndrepta tineretul spre o meserie a cărei bază era libertinajul. Dar lucrurile s-au schimbat. Regulamente înţelepte i-au făcut pe actori să iasă din uitarea de sine în care se aflau, le-au deschis calea spre fericire şi azi fac parte din clasa cetăţenilor. De curând chiar, însuşi Prelatul l-a rugat pe rege să ofere o pălărie brodată unui actor care-l emoţionase în mod deosebit.

— Cum, bunul prelat merge la teatru!?

— De ce nu, dacă teatrul a devenit o şcoală de morală, de virtute şi de sentimente înălţătoare? Scrie undeva că părintele creştinilor se amuza teribil în templul divin auzind vocile echivoce ale nefericiţilor lipsiţi de bărbăţia lor. N-am ascultat niciodată asemenea accente vrednice de plâns, ce întristează deopotrivă urechea şi inima. Cum de au putut unii să îndrăgească o atât de crudă muzică? E îngăduit atunci, cred, să mergi să vezi minunata tragedie *Mahomet* în care e arătată, în adevărata ei lumină, inima unui scelerat ambiţios şi unde nebunia fanatismului e atât de bine zugrăvită încât se înfioară până şi sufletele simple ori mai puţin luminate care ar fi oarecum predispuse la aşa ceva. A, uite-l pe pastorul cartierului care tocmai se întoarce de la teatru împreună cu fiii lui discutând despre tragedia lui Calas. Le formează astfel gustul, le luminează mintea şi cum are oroare de

fanatism, gândindu-se la furia atrabilară care a pustiit, precum o epidemie, jumătate de Europă vreme de douăsprezece secole, mulţumeşte cerului că a venit pe lume mai târziu. În anumite perioade ale anului, ne desfătăm cu un lucru ce vă era absolut necunoscut: am reînviat pantomima, atât de îndrăgită de cei vechi. Câte organe n-a primit de la fire omul, animalul acesta inteligent, şi câte posibilităţi de a-şi gândi şi exprima numărul aproape infinit de sentimente! Totul e expresie la aceşti oameni elocvenţi: ne vorbesc cu degetele cu tot atâta claritate cu cât poţi dumneata să o faci cu gura. Hippocrate zicea că degetul mare al mâinii umane revelă existenţa unui Dumnezeu ordonator. Îndemânaticii noştri mimi arată de câtă magnificenţă a vrut acesta să facă uz când a alcătuit capul omului!

— Nu mai am nimic de spus: totul e cum nu se poate mai bine!

— Ce spui dumneata? Ne mai rămân multe de perfecţionat. Adevărat, am ieşi din barbaria în care eraţi cufundaţi; mai întâi doar câteva capete au fost mai luminate, dar naţia luată ca un tot era stupidă şi puerilă. Încetul cu încetul minţile s-au format. Ne rămân însă de făcut mai multe decât am săvârşit până acum, căci nu ne aflăm decât la jumătatea scării. Cu răbdare şi resemnare faci multe, dar mi-e teamă că binele absolut nu-i de găsit în lumea asta. Cred totuşi că doar căutându-l vom face ca lucrurile să fie măcar acceptabile.

CAPITOLUL XXVI
LAMPADARELE

Ieşirăm din sala de spectacole fără regrete şi fără a ne îmbulzi: ieşirile erau multe la număr şi largi. Lampadare atârnate de ziduri luminau desăvârşit străzile, iar luminile lor, combinându-se, nu lăsau nici umbră dar nici nu aveau strălucirea aceea de felinar, primejdioasă pentru vedere, căci opticienii de aici nu slujiseră cauza oculiştilor. Pe la colţuri nu vedeai prostituate care, cu un picior în şanţul canalizării, faţa boită, privirea îndrăzneaţă precum gestul să vă propună pe un ton neruşinat plăceri pe cât de grosolane pe atât de insipide. Nu mai erau îngăduite locurile de dezmăţ unde mergeau odinioară bărbaţii spre a se degrada, spre a se înjosi şi a roşi în proprii lor ochi, căci nu există din nefericire adevăr mai bine dovedit decât acela, trist, că o instituţie vicioasă nu e o frână pentru celelalte viciuri, care, dimpotrivă, sunt verigile de neseparat ale unui mic lanţ.[113]

Câţiva guarzi vegheau la odihna publică şi împiedicau tulburarea ceasurilor de odihnă.

— Iată singurii oşteni de care avem nevoie, îmi zise călăuza. Nu mai avem de întreţinut în vreme de pace o armată de dogi flămânzi pe care-i hrăneau pentru a-i asmuţi, la nevoie, asupra străinilor şi care au fost gata să-i înfulece pe cei ai casei. Dar torţa războiului odată consumată s-a stins pe vecie, iar suveranii au avut bunăvoinţa să-şi plece urechea la vocea filosofului.[114] Prinşi în cea mai trainică dintre legături, şi anume aceea a

---

[113] Nefericit e oraşul cu multe curtezane. Tinereţea se uzează ori piere în jalnice voluptăţi vinovate, iar tinerii dezmăţaţi se căsătoresc doar atunci când, surmenaţi şi ca totul stinşi, nu mai pot să-şi fecundeze soţia tânără şi înşelată care tânjeşte după ei:

„Semblables à ces flambeaux, à ces lugubres feux,
Qui brûlent près des morts, sans échauffer leur cendre.”
(Asemenea torţelor, lugubrelor făclii,
Ce ard lângă cadavru, fără a-l încălzi.)
Colardeau

[114] Carol al XII-lea e în mâinile unui guvern neputincios. Urcă pe tron; e la vârsta la care nu trăieşti decât prin simţuri şi iei primele senzaţii drept adevăruri imuabile. Toate ideile i se par bune pentru că nu ştie pe care s-o prefere. Fiind în această stare pernicioasă de activitate, îl citeşte pe Quintius Curtius, unde vede exaltat şi prezentat călduros ca model caracterul unui rege: îl adoptă. Doar războiul i se mai pare bun pentru a deveni ilustru. Ridică o armată, trece la fapte. Câteva succese îl confirmă în pasiunea sa măgulitoare. Pustieşte sate, distruge oraşe, devastează provincii şi state, răstoarnă tronuri. Îşi imortalizează pe veci nebunia şi îngâmfarea. Să presupunem că ar fi fost învăţat din tinereţe că un rege nu trebuie să caute decât pacea şi bunăstarea supuşilor săi; că adevărata glorie e dată de dragostea acestora; că un eroism liniştit, preocupat de legi, de arte, e mai de preţ decât unul belicos. Să mai presupunem că i s-ar fi dat o idee dreaptă despre pactul pe care

propriului interes, pe care l-au recunoscut după atâtea veacuri de rătăcire, au lăsat lumina raţiunii să le cuprindă sufletul. Li s-au deschis ochii în ceea ce priveşte datoria pe care o aveau faţă de fericirea şi liniştea popoarelor şi nu au conceput altă glorie decât pe aceea de a guverna bine, preferând să facă un mic număr de oameni fericiţi decât să dea cale liberă freneticei ambiţii de a domni peste ţări pustiite în care inimile sunt îndurerate şi puterea cuceritorului pe veci detestată. Înţelegându-se între ei, regii şi-au dat frontiere imperiilor, frontiere impuse parcă de natura însăşi, atunci când a separat statele respective prin mări, păduri ori munţi. Au înţeles că un regat mai puţin întins poate avea o formă mai bună de guvernământ. Tratatul general a fost dictat de înţelepţii tuturor naţiunilor, a fost adoptat în unanimitate şi astfel ceea ce un secol de fier şi noroi, ceea ce un om lipsit de virtute numea visurile unui om de bine a fost realizat de bărbaţi şi luminaţi şi simţitori. Vechile prejudecăţi, nu mai puţin primejdioase, care-i învrăjbeau pe oameni în ceea ce priveşte credinţa au fost şi ele uitate. Suntem cu toţii fraţi, iar indianul ori chinezul ce pun piciorul pe pământul nostru ne devin de îndată compatrioţi. Îi obişnuim pe copii să privească întregul univers ca pe o singură familie adunată sub privirea părintelui comun. Felul acesta de a vedea lucrurile este fără doar şi poate cel mai bun, de vreme ce luminoasa idee s-a răspândit cu o neînchipuită rapiditate. Excelente cărţi scrise de bărbaţi sublimi au fost făcliile de la care s-au împărtăşit şi alţii, iar oamenii, îmbogăţindu-şi cunoştinţele, au învăţat să se iubească unii pe ceilalţi şi să se stimeze. Vecinii noştri cei mai apropiaţi, englezii, au devenit aliaţii noştri intimi: două popoare generoase nu se mai urăsc pentru simplul motiv că îmbrăţişează nebuneşte rivalitatea proprie doar conducătorilor lor. Ne-am pus în comun luminile minţii şi darurile primite de la natură, spre avantajul tuturor. Englezoaicele, de pildă, pline de sensibilitate, au fost cum nu se poate mai pe placul francezilor, puţin cam prea uşurateci, iar franţuzoaicele au îndulcit în mod fericit umoarea melancolică a englezilor. Amestecul acesta este un izvor bogat de plăceri, de lucruri folositoare, de idei noi, primite cu bucurie şi îmbrăţişate. Marea schimbare a fost fructul tiparului[115], acest mare învăţător al omenirii.

popoarele l-au făcut în mod necesar cu regii lor şi că i-ar fi fost arătaţi cuceritorii stigmatizaţi de lacrimile contemporanilor şi de blamul posterităţii: dorinţa lui înnăscută pentru glorie s-ar fi îndreptat spre lucruri folositoare; şi-ar fi ocupat raţiunea şi luminile ei cu civilizarea statelor sale şi cu fericirea lor; n-ar mai fi devastat Polonia, ar fi guvernat Suedia. Iată cum o singură idee falsă intrată în mintea unui monarh îl îndepărtează de adevăratele sale interese şi aduce nefericirea pentru o bună parte a globului.

[115] Tiparul mai prezintă avantajul de a fi cel mai de temut frâu al despotismului, căci dezvăluie totul, face publice şi cele mai mărunte abuzuri, comunică eternităţii prostia şi

Săream de bucurie şi-l îmbrăţişam pe vestitorul acestor realizări care te consolau pentru ce a fost.

— O, cerule! strigai mişcat, oamenii au devenit în sfârşit demni de privirea ta, căci au înţeles că adevărata lor forţă stă în unire. Voi muri împăcat, căci mi-a fost dat să văd ceea ce îmi doream cu atâta înfocare. Cu câtă linişte te desparţi de viaţă, când vezi în jur doar inimi fericite, înaintând împreună, ca nişte surori, spre ţinta lungului lor drum, şi anume autorul vieţii!

---

chiar şi slăbiciunile regilor. Dezvăluirea unei nedreptăţi îşi prelungeşte ecoul până în cele mai îndepărtate colţuri ale universului şi revoltă toate sufletele libere şi simţitoare. Prietenul virtuţii trebuie să iubească tiparul, în schimb omul hain trebuie să tremure la vederea acestui instrument ce va răspândi în cele patru vânturi povestea nedreptăţilor pe care le-a săvârşit.

CAPITOLUL XXVII
CONVOIUL

Acoperit în alb, un dric înainta, precedat de instrumente muzicale şi încununat cu lauri de triumf; îl conduceau bărbaţi în haine de culoarea cerului, ţinând în mâini ramuri de laur.

— Ce este? întrebai.

— Carul victoriei, mi se răspunse. Cei ce părăsesc viaţa, cei ce au triumfat asupra mizeriilor existenţei, fericiţii care au ajuns la sânul Fiinţei Supreme, izvor a tot ce este bine, sunt priviţi drept învingători. Ne devin sfinţi: îi purtăm cu respect spre locul ce le va fi veşnicul lăcaş. Intonăm imnuri care exprimă dispreţul nostru faţă de moarte. În locul descărnatelor închipuiri ce vă împodobeau sarcofagele nu vezi aici decât chipuri zâmbitoare, căci aşa privim noi moartea. Nimeni nu-l plânge pe cel dispărut, ci fiecare îşi deplânge mai degrabă propria soartă. Adorăm mâna divină ce i-a chemat la el pe unii dintre noi. Supuşi irevocabilei legi a firii, de ce să nu îmbrăţişăm din toată inima starea aceasta care nu poate decât să ne amelioreze fiinţa?[116] Trupurile ne sunt transformate în cenuşă la trei mile depărtare de oraş, unde cuptoare veşnic aprinse în acest scop calcinează rămăşiţele pământeşti. Laolaltă cu cetăţeni de rând, acelaşi car funebru poartă doi prinţi şi un duce. Moartea şterge toate diferenţele şi ne readuce în starea de egalitate dată de natură copiilor ei. Înţeleptul obicei slăbeşte în inimile populaţiei groaza de moarte şi interzice mai-marilor lumii să fie orgolioşi. Rangul ţine de virtuţile pe care le ai, restul dispare, demnităţi, bogăţii, onoruri, care nu au nimic comun cu materia coruptibilă din care ne e făcut trupul şi care se face una cu cenuşa egalilor. Nimeni nu acordă vreo importanţă învelişului trecător. Nu cunoaştem epitafe, mausolee, amăgiri orgolioase şi puerile.[117] Nici măcar regii nu cheamă când mor prefăcuta groază în imensele lor palate: murind, nu găsesc mai mulţi linguşitori decât au avut în timpul vieţii. Coborând în mormânt, mâinile lor nu ne mai smulg puţinele bunuri rămase nouă, iar moartea lor nu mai ruinează un oraş

---

[116] Dacă nu are un suflet de babă fricoasă, care se teme excesiv de moarte, e cu siguranţă un om hain.

[117] O moarte, fii binecuvântată! tu eşti cea care loveşti tiranul şi-l iei de pe faţa pământului; tu pui frâu cruzimii şi ambiţiei, făcându-i una cu ţărâna pe cei adulaţi de o lume întreagă şi care dispreţuiau pe toţi; ei cad, iar noi răsuflăm uşuraţi. Fără tine durerile ne-ar fi veşnice. O, moarte, impui respect bărbaţilor cruzi şi fericiţi, vârând groaza în sufletele lor vinovate. Speranţă a celor neajutoraţi, întinde-ţi mâna asupra persecutorilor patriei mele! Şi voi, viermi hulpavi ce mişunaţi prin morminte, prietenii mei răzbunători, veniţi în grabă asupra acestor cadavre îngrăşate de crimă!

întreg.[118] Pentru a se evita greșelile, mortul nu e scos din casă până ce nu s-a întocmit un certificat de deces de către un inspector, om priceput, care specifică sexul, vârsta și boala defunctului. Se înscrie în registrele publice numele medicului, care l-a îngrijit, iar dacă, așa cum spuneam, în cartea pe care tot omul o lasă după moarte se găsește vreo cugetare frumoasă și folositoare, aceasta e extrasă și făcută publică: iată în ce constă tot elogiul funerar. E răspândită la noi credința salutară că, despărțindu-se de trup, sufletului îi e îngăduit să viziteze locurile îndrăgite să-i revadă pe cei apropiați. Plutește în tăcere deasupra capetelor acestora și are spectacolul prietenilor care îl regretă. Nu a pierdut acea înclinație, acea tandrețe care, aici, pe pământ, îl unea cu alte inimi simțitoare și își face o plăcere din a le sta în preajmă și din a îndepărta primejdiile ce amenință firavele trupuri. Convingerea aceasta plăcută și consolatoare insuflă, atât pentru acțiunile ce îți sunt cerute cât și pentru cele pe care singur le întreprinzi, încrederea de care duceați lipsă, tu și ai tăi, pentru că, departe de a avea asemenea imagini înduioșătoare, vă vârați în cap himere triste și negre. Îți închipui ce adânc respect inspiră o asemenea credință tânărului care, pierzându-și părintele, și-l închipuie martor al acțiunilor sale cele mai neștiute. Prinde a-i vorbi în singurătatea lui, care se însuflețește mulțumită augustei prezențe ce îl îndeamnă spre virtute, și dacă e încercat de gândul de a face ceva rău, își spune*: Mă vede tata! mă aude tata!* Tânărul își șterge lacrimile, căci sufletul nu-i e întristat de groaznica idee de neant. I se pare că e așteptat de umbrele strămoșilor lui, care nu-și încetinesc mersul decât pentru a-l avea alături. Și spune-mi, cine ar putea să refuze speranța în nenumurire? Și chiar de n-ar fi decât o închipuire, nu ar trebui ea oare să ne fie dragă și sfântă?

[118] Pompelor funebre fastuoase cu care regii sunt duși spre un cavou oarecare, ceremoniilor lugubre, festinurilor, mulțimii de imagini ale durerii generale, doliului universal nu le lipsește decât un lucru: o lacrimă sinceră.

ECLIPSA DE LUNĂ
Cel ce vorbește e un singuratec[119]

Am o căsuţă la ţară, care contribuie mult la fericirea mea. Oferă două priveliști diferite: una e făcută din câmpii fertilizate unde germinează preţiosul bob ce-i hrănește pe oameni; cealaltă, mai puţin întinsă, e adăpostul cel de pe urmă al rasei umane, hotarul trufiei lui, spaţiul mărginit în care, indiferent, braţul morţii își îngrămădește victimele liniștite.

Departe de a stârni în mine obișnuita repulsie izvorâtă din frică, vederea cimitirului face să mi se nască în minte înţelepte și folositoare reflecţii. În el, nu mai aud vacarmul orașelor ce paralizează sufletul. Singur cu augusta melancolie, gândul mi-e plin de lucruri mărețe. Aţintesc o privire imobilă și senină asupra mormântului în care omul adoarme spre a renaște, aducând mulţumiri naturii și justificând înţelepciunea veșnică.

Fastul zilei mi se pare trist. Aștept crepusculul și dulcele întuneric care, dând farmec tăcerii nopţii, încurajează avântul gândurilor sublime. De îndată ce pasărea nocturnă, scoţând un ţipăt lugubru, despică într-un fâlfâit greoi materia de umbră, apuc lira. Vă salut, tenebre maiestuoase! Înălţaţi-mi sufletul ascunzând ochilor mei scena schimbătoare a lumii, dezvăluiţi-mi tronul strălucitor al augustului adevăr!

Urechea a urmărit singuratica pasăre în zborul ei; se năpustește acum asupra unor oseminte și, cu o lovitură de aripă, face să se rostogolească tigva unde odinioară sălășluiau ambiţia, trufia, proiectele de o îndrăzneală nebună.

Se odihnește din când în când, pe piatra rece unde orgoliul a gravat nume pe care nimeni nu le mai citește, pe groapa sărmanului împodobită cu flori!

Ţărână a omului orgolios! dispari pentru totdeauna din univers. Mai cutezaţi să aduceţi aici himerice titluri! Trufie vrednică de plâns în tărâmul morţii! Am văzut oase devenite praf închise în trei rânduri de sicrie: refuzau pasă-mi-te să se amestece cu cenușa semenilor lor.

Apropie-te, trufaș muritor; aruncă-ţi privirea pe aceste morminte. Ce importanţă mai are un nume pentru cine nu mai are niciunul! Mincinosul epitaf menţine tristele silabe într-o lumină mai puţin avantajoasă decât noaptea uitării: e o banderolă bătută de vânt, plutind încă o clipă în aer înainte de a urma nava scufundată.

O, cât de fericit e cel ce n-a ridicat zadarnice piramide, ci a urmat neabătut calea onoarei și a virtuţii. A privit cerul și, văzând căderea

[119] Cred că pot introduce aici această pagină, căci e destul de potrivită cu subiectul, pe care chiar îl dezvoltă. E în stilul lui Young, dar am compus-o în franţuzește.

fragilului edificiu în care roiul necazurilor îi chinuia nemuritorul suflet, a binecuvântat spada care seamănă groaza în sufletul hain; iar când ne amintim chipul dreptului muribund, o facem pentru a învăţa să murim ca el.

A murit, acest om drept, şi ne-a văzut plângând, nu asupra trupului său, ci asupra noastră înşine! Înainte de a se stinge, fraţii lui făceau cerc în jurul patului mortuar, iar noi îi vorbeam de adevărurile consolatoare de care-i era sufletul plin: i-l arătam pe Dumnezeul a cărui prezenţă o simţea mai bine decât noi toţi câţi eram. Un colţ al cortinei părea să se fi ridicat pentru privirea ce se stingea... şi-a ridicat figura fericită, ne-a întins o mână liniştită şi ne-a zâmbit înainte de a muri.

Nemernic vinovat! tu, tiran ce semeni frica, tu care ai fost un scelerat, fericit în tot ce ai întreprins, moartea nu-ţi va fi blândă! Palid acum, pe patul de moarte, trecerea ta în lumea de dincolo îţi va arăta un spectru îngrozitor! Bea până la fund caliciul amar, bea ce conţine el mai oribil. Nu-ţi poţi ridica privirea nici la cer, n-o poţi aţinti nici pe pământ, căci amândouă te părăsesc, te resping: mori cuprins de groază, ca să nu mai trăieşti în infamie!

Dar clipa aceea teribilă, la al cărei gând hainul păleşte, nu-l înfricoşează defel pe cel nevinovat. Inima-mi recunoaşte irevocabila lege a năruirii şi privesc mormintele acestea drept tot atâtea creuzete încinse în care materia se topeşte şi se dizolvă, aurul se purifică şi se desparte pentru totdeauna de metalul de rând. Resturile pământeşti se desprind, iar sufletul se avântă spre frumuseţea începuturilor. De ce să priveşti cu groază rămăşiţele odinioară locuite de suflet? Ele nu trebuie să fie decât icoana fericită a eliberării lui: un templu antic păstrează ceva din maiestate până şi în ruine.

Cuprins de un sfânt respect pentru ceea ce rămâne din om, cobor pe pământul presărat cu sfânta cenuşa a fraţilor mei. Pacea, tăcerea, nemişcarea rece, totul îmi spune: se odihnesc! Înaintez, ocolesc mormântul unui prieten, mormânt care poartă urmele lopeţii ce l-a săpat. Mă reculeg cinstindu-i memoria. Mă opresc. Ascult cu atenţie, ca pentru a auzi măcar câteva din sunetele armonioase de care are parte în ceruri.

Astrul nopţilor lumina din plin, cu razele-i argintii, funebra scenă. Îmi ridicai ochii spre firmament spre a urmări mulţimea de lumi, norii în flăcări semănaţi în spaţiu cu o magnificenţă ce stârneşte uimirea. Îmi lăsai apoi privirea tristă peste mutul coşciug unde putrezeau ochii, limba, inima celui ce odinioară vorbea cu mine despre sublimele minuni şi admira pe autorul fastuoaselor miracole...

Brusc, se produse o eclipsă de lună la care nu mă aşteptam. Nu-mi dădui seama decât în clipa în care întunericul mă învăluise deja şi nu mai distingeam decât un punct infim şi strălucitor pe care bezna avea să-l cuprindă curând. O beznă adâncă îmi opreşte paşii, nu disting nimic. Merg la

întâmplare, mă învârt în loc. Ieşirea se ascunde. Norii se strâng, aerul şuieră, se aude în depărtare un tunet, ce soseşte zgomotos pe aripile de foc ale fulgerului. Mi se învălmăşesc gândurile, sunt cuprins de un fior, mă împiedic de o grămadă de oase; groaza îmi iuţeşte paşii. Dau de o groapă în aşteptarea unui mort: cad în ea. Mormântul mă primeşte de viu şi mă trezesc îngropat în măruntaiele umede ale pământului. Deja mi se pare că aud vocea morţilor salutându-mi venirea. Un fior de gheaţă mă străbate, o sudoare rece mă face să-mi pierd cunoştinţa şi mă prăbuşesc într-un somn letargic.

De ce oare n-am murit când eram în această stare de pace! Doar eram îngropat! Vălul ce ascunde veşnicia ar fi acum dat deoparte pentru mine. Nu mai am oroare de viaţă, ştiu să mă bucur de ea şi mă străduiesc s-o trăiesc în mod demn: dar în fundul sufletului meu o voce strigă că viaţa viitoare e preferabilă celei prezente.

Îmi revin. O lucire slabă începe să albească bolta înstelată. Raze, puţine la număr, brăzdează marginile norilor, cuprinşi încetul cu încetul de o lumină mai puternică, mai vie; toţi dispar curând la orizont, în timp ce eu privesc discul lunii pe jumătate ieşit din beznă. Iată-l acum în toată strălucirea, lucind ca înainte. Singuratecul astru îşi continuă mersul. Îmi recapăt curând curajul şi mă smulg mormântului. Pacea aerului, seninul cerului, razele albe ale norilor, totul mă linişteşte, îmi întăreşte sufletul şi risipeşte teama zămislită de beznă.

În picioare, privesc zâmbitor groapa care mă primise în sânul ei. N-avea nimic hidos. Ţărâna, doica mea, avea să-mi ceară, când va veni ceasul, pumnul de lut pe care mi l-a împrumutat. Nici urmă de fantomele cu care tenebrele îmi îngroziseră imaginaţia credulă.

Numai ea, imaginaţia, zămisleşte imagini sinistre. Prieteni dragi! Am crezut că văd icoana morţii în această întâmplare. Am căzut în groapă cu teamă această teamă pe care firea a dat-o vieţii ca unic sprijin în lupta cu relele ce o împresoară. Am fost însă cuprins de un somn dulce, nelipsit de o anumită voluptate. Dacă scena a fost îngrozitoare, n-a durat decât o clipă, aproape ca nici nu a existat pentru mine: m-am trezit în dulcea lumină a unei zile pure şi senine, am alungat copilăreasca teamă şi pacea s-a pogorât în străfundurile sufletului meu. Tot aşa, după scurtul somn numit moarte, ne trezim în splendoarea soarelui veşnic, care, luminând mulţimea fiinţelor, ne face să vedem nebunia prejudecăţilor noastre pline de teamă, precum şi izvorul nesecat şi neînceput al unei fericiri pe care nimic nu o va mai curma.

Dar ca să nu ai niciun motiv de frică, fii plin de virtute, muritorule drag! Înaintând pe scurta cărare a vieţii, fă în aşa fel încât inima-ţi să poată spune: „Nu-ţi fie teamă de nimic, mergi urmărit de privirea lui Dumnezeu, tatăl

tuturor oamenilor. Nu te gândi temător la el adoră-i dimpotrivă bunătatea, speră în mila lui, umple-te de încrederea fiului care iubeşte, nu de groaza sclavului vinovat ce tremură ca varga.”

CAPITOLUL XXVIII
BIBLIOTECA REGELUI

Uite ce visam când o blestemată de uşă aflată la căpătâi se deschise scârţâind din balamale şi produse o adevărată revoluţie în somnul meu. Pierdui din vedere şi ghidul şi oraşul dar, continuând să fiu impresionat de tabloul ce mi se întipărise în minte, mă regăsii din fericire în acelaşi vis. Acum eram singur, lăsat să mă descurc cum pot: era ziuă şi, prin simpatie desigur, mă aflam în biblioteca regelui, lucru de care a trebuit să mă asigur de nenumărate ori.

În locul celor patru săli lungi, nesfârşite, care conţineau mii de volume, am descoperit doar un cabinet micuţ cu cărţi despre care puteai spune orice, numai că ar fi fost voluminoase nu. Surprins de o atât de mare schimbare, nu îndrăzneam să întreb dacă nu cumva cine ştie ce incendiu fatal a devorat bogata colecţie.

— Un incendiu, desigur, veni răspunsul, aprins însă cu bună ştiinţă de mâinile noastre.

Am uitat poate să vă spun că poporul acesta este cum nu se poate mai îndatoritor, că se arată deosebit de respectuos cu cei în vârstă şi că răspunde întrebărilor ce i se pun, nu cum făceau fluşturaticii francezi care răspundeau punându-vă întrebări. Adevărat cărturar, bibliotecarul se apropie de mine şi, după ce-mi cântări obiecţiile şi reproşurile, îmi răspunse după cum urmează:

— Convinşi de experienţele cele mai riguroase că spiritul îşi ridică el însuşi în cale mii de dificultăţi inutile, am descoperit că o bibliotecă bogată e locul de întâlnire al celor mai mari extravaganţe şi al celor mai deşănţate himere. Spre ruşinea raţiunii, pe vremea dumitale întâi se scria şi de-abia după aceea se gândea. Autorii noştri urmează calea inversă şi i-am sacrificat pe toţi cei ce-şi îngropau cugetările într-un uimitor noian de cuvinte şi citate. Nimic nu rătăceşte mai mult mintea decât cărţile prost alcătuite, căci odată ce ai acceptat fără un examen prea atent primele noţiuni, cele ce urmează devin concluzii pripite şi mergi tot aşa, din prejudecată în prejudecată şi din greşeală în greşeală. Soluţia care ni se impunea era reconstruirea întregului edificiu al cunoştinţelor omeneşti, proiect ce părea de nerealizat, într-atât era de vast, dar n-a trebuit în fapt decât să înlăturăm lucrurile inutile care ascundeau adevăratul punct de vedere: tot aşa, pentru a ridica Luvrul, nu a fost nevoie decât să fie dărâmate cocioabele ce îl ascundeau privirii. În labirintul cărţilor, cunoştinţele circulau la întâmplare, revenind neîncetat la punctul de plecare fără a putea să se înalţe, iar ideea exagerată pe care şi-o făceau oamenii în legătură cu bogăţia lor ascundea de

fapt o sărăcie lucie. Într-adevăr, ce se găsea în mulţimea de tomuri? Cele mai multe repetau lucruri ştiute şi răsştiute. Întotdeauna filosofia ni s-a înfăţişat sub aparenţa unei statui celebre, copiată fără încetare, dar niciodată înfrumuseţată: originalul ne apare ca o întruchipare a perfecţiunii, în vreme ce copiile, fie ele din aur ori argint, parcă degenerează treptat. Filosofia este fără doar şi poate mai frumoasă dacă e cioplită în lemn de o mână aproape primitivă decât dacă e decorată cu podoabe de împrumut. De îndată ce se lasă în voia înclinării lor spre lenevie şi se abandonează opiniei celorlalţi, chiar şi oamenii talentaţi devin imitatori servili şi-şi pierd darul invenţiei şi al originalităţii. Câte proiecte ambiţioase şi câte speculaţii sublime nu au fost spulberate de uraganul opiniei! Timpul nu a adus până la noi decât lucrurile facile şi poleite care au avut aprobarea mulţimii, dar a înghiţit cugetările bărbăteşti şi energice, fie prea simple, fie prea înalte pentru a fi pe gustul vulgului. Dar cum zilele ne sunt numărate şi nu trebuie irosite într-o filosofare puerilă, am dat o lovitură decisivă măruntelor controverse scolastice.

— Şi ce-aţi făcut? Termină-ţi, rogu-te, povestirea.

— Într-o înţelegere deplină am adunat, pe un câmp, toate cărţile pe care le-am socotit frivole, nefolositoare ori primejdioase, şi am făcut din ele o piramidă, care, ca înălţime şi lărgime, părea un enorm turn: era fără posibilitate de tăgadă un nou turn Babel. Bizarul edificiu era încununat de ziare şi pe laturi era sprijinit cu instrucţiuni episcopale, avertismente parlamentare, rechizitorii şi panegirice. Era alcătuit din cinci ori şase mii de dicţionare, din vreo sută de mii de tomuri de jurisprudenţă, din cam tot atâtea poeme, din vreo mie şase sute de relatări de călătorie şi dintr-un miliard de romane. Am dat foc îngrozitorului vraf, sacrificiu expiator făcut adevărului, bunului simţ, bunului gust. Flăcările au luat cu ele, precum torenţii, prostia omenească, mai veche sau mai nouă. Focul a durat mult. Câţiva autori au fost arşi de vii, dar ţipetele lor nu ne-au oprit; în inima cenuşii am găsit pagini din operele lui P., ale lui De la H., ale abatelui A., care, dată fiind extrema lor răceală, n-au putut în niciun chip să ardă.

Zelul nostru, condus de luminile raţiunii, ne-a făcut aşadar să repetăm ceea ce făcuse odinioară orbul zel barbar. Dar cum nu suntem nici nedrepţi şi nici asemănători acelor sarazini ce-şi încălzeau apa de baie cu capodopere, am procedat la o triere şi spiritele savante au extras substanţa a mii de volume *in-folio,* transferând-o într-o mică plachetă, aproape la fel cum procedează pricepuţii alchimişti, care separă esenţa unei plante, o

închid într-o fiolă şi aruncă grosolana drojdie.[120] Am făcut compendii cu ce era mai important, am retipărit ce era mai bun şi totul a fast îndreptat în acord cu adevăratele principii ale moralei. Compilatorii noştri sunt bărbaţi vrednici de toată cinstirea şi îndrăgiţi de întreaga naţiune; aveau gust şi, cum erau capabili să creeze, au ştiut să aleagă numai ce era bun şi să arunce restul. Ne-am dat seama (căci trebuie să fim drepţi) că numai veacurilor însufleţite de un suflu filosofic le este dat să producă doar puţine lucrări, dar că al dumitale, secol în care cunoştinţele adevărate şi solide nu erau îndeajuns de înaintate, nu putea face ceva mai bun decât să adune cât mai multe materiale. Întotdeauna arhitecţii sunt precedaţi de salahori. La început, o ştiinţă se face bucăţică după bucăţică, fiecare îşi îndreaptă privirea asupra porţiunii ce îi revine şi astfel nimic nu scapă atenţiei, căci sunt analizate până şi detaliile. Nu se putea să nu scrieţi o puzderie de cărţi, dar nouă ne-a revenit asamblarea fragmentelor răspândite. Cei care nu au nimic în cap ori cel mult sclipiri de o clipă sunt şi cei mai mari palavragii: bărbatul înţelept şi învăţat vorbeşte puţin, dar bine. Priveşte, rogu-te, cabinetul în care te afli: vei găsi în rafturile lui tot ce a scăpat mâniei focului. Puţine la număr, cărţile acestea au primit aprobarea veacului meu.

Mânat de curiozitate, m-am apropiat de primul raft şi am văzut că nu păstraseră, în ceea ce-i priveşte pe greci, decât pe Homer, Sofocle, Euripide, Demostene, Platon şi mai cu seamă pe prietenul Plutarh şi că Herodot, Safo, Anacreon ori măruntul Aristofan fuseseră cu toţii arşi. Am încercat eu să-l apăr pe defunctul Anacreon, dar îmi fură opuse cele mai bune argumente cu putinţă, pe care nu le voi mai scrie aici căci n-ar fi deloc pricepute de veacul în care trăiesc.

Al doilea corp al bibliotecii, destinat autorilor latini, îi cuprindea pe Virgiliu, Plinius, în întregime, ca şi pe Titus Livius de altfel[121]. Lucreţiu fusese însă ars, cu excepţia câtorva pasaje poetice, fizica fiindu-i eronată, iar morala pernicioasă. Fuseseră suprimate, şi lungile pledoarii ale lui Cicero,

---

[120] Totul e schimbare pe globul acesta: mintea oamenilor modifică la infinit caracterul naţional, transformă cărţile făcându-le de nerecunoscut. Există oare un singur autor care, dacă gândeşte drept, se poate lăuda cu motive temeinice că nu va fi batjocorit de generaţia viitoare? Nu ne batem oare joc de înaintaşii noştri? Ştim oare ce progres vor aduce copiii noştri? Avem măcar idee de secretele pe care, brusc, ni le va dezvălui natura? Cunoaştem noi temeinic spiritul uman? Arătaţi-mi lucrarea care se întemeiază pe cunoaşterea aprofundată a inimii omeneşti, a firii lucrurilor şi a raţiunii drepte! Nu ne prezintă fizica un ocean din care de-abia cunoaştem marginile? De unde atunci rizibila trufie de a ne închipui, nebuneşte, că am trasat limitele unei ştiinţe?

[121] L-am recitit de curând pe acest istoric şi mi-am dat seama că virtutea romanilor nu consta în a sacrifica specia umană pe altarul patriei: erau buni cetăţeni, dar oameni îngrozitori.

mai degrabă retor abil decât filosof plin de elocinţă, dar fuseseră păstrate lucrările lui filosofice, una din realizările cele mai de seamă ale antichităţii. Îl găseai acolo şi pe Sallustius. Ovidiu şi Horaţiu[122] fuseseră epuraţi iar odele acestuia din urmă păreau cu mult inferioare propriilor sale epistole. Din Seneca mai rămânea un sfert. Tacit fusese menţinut, dar cum în scrierile sale găseşti un ton sumbru ce zugrăveşte umanitatea în culori închise şi cum nu trebuie să ne facem o idee greşită despre natura umană, căci nu trebuie să o identificăm cu tiranii, citirea lui nu era îngăduită decât minţilor bine alcătuite Catul dispăruse, ca şi Petronius de altfel, iar Quintilian era subţirel de tot.

Al treilea corp cuprindea cărţi englezeşti şi era cel mai bogat dintre toate. Îi găseai pe toţi filosofii produşi de insula aceasta războinică de negustori şi oameni politici. Milton, Shakespeare, Pope, Young[123] şi Richardson

---

[122] Scriitorul are toată delicateţea, toată vioiciunea spirituală, toată urbanitatea cu putinţă, dar prea a fost admirat în toate secolele. Muza lui inspiră la odihnă voluptoasă, un somn letargic, o indiferenţă dulce şi primejdioasă. Place probabil curtenilor şi tuturor acelor suflete efeminate căror morală se reduce în întregime la dorinţa de a nu vedea decât ziua de astăzi şi la îndrăgirea plăcerilor solitare.

[123] Domnul Le Tourneur a publicat o traducere din acest poet care s-a bucurat la noi de succesul cel mai mare, mai categoric, şi mai îndreptăţit: toată lumea i-a citit cartea plină de morală şi a admirat sublimul limbaj ce înalţă sufletul, îl hrăneşte şi încântă, deoarece se sprijină pe adevăruri importante şi vorbeşte despre lucruri din a căror autentică măreţie îşi extrage întreaga elevaţie. Niciodată nu am citit ceva mai original, mai nou şi chiar mai interesant. Îmi place sentimentul acesta adânc care, mereu acelaşi, se nuanţează şi se diversifică la nesfârşit. E un fluviu ce mă poartă. Îi gust imaginile vii şi energice a căror îndrăzneală e pe potriva subiectului. Găseşti şi la alţii dovezi, mai sistematice chiar, în favoarea nemuririi sufletului, dar nimeni n-a ştiut mai bine să trezească simţămintele. Poetul învinge inima, o supune, o pune în imposibilitatea de a aduce raţiuni contrare. Iată cât de mare poate fi magia expresiei, forţa elocinţei, care-şi înfige acul în suflete şi-l lasă acolo.

După mine, nu cenzorul care a cerut traducătorului o notă, ci Young are dreptate atunci când spune că din perspectiva veşniciei şi a recompenselor virtutea nu e decât un cuvânt, o himeră. Să nu ne lăsăm duşi de fantome metafizice, căci ce poate fi un bine din care nu rezultă alt bine, nici în lumea aceasta, nici în cealaltă? De câtă bucurie are parte în lumea aceasta omul drept şi virtuos? dar cel năpăstuit? Întrebaţi-i pe Brutus, pe Cato, pe Socrate bând otrava; încolţit, stoicul de bună credinţă va descoperi zădărnicia sectei lui. Îmi amintesc şi-mi voi aminti mereu excelentele cuvinte spuse de J.J. Rousseau unuia dintre prietenii mei. Vorbind despre propunerea de îmbogăţire ce i se făcuse, întovărăşită de condiţii ruşinoase şi de cerinţa de a o ţine secretă, J.J. Rousseau a adăugat: *Domnule, slavă cerului, nu sunt deloc materialist. Dacă aş fi, n-aş valora mai mult decât ei: recunosc doar recompensa adusă virtuţii.*

Mărturisesc că nu mă ridic la înălţimea lui Rousseau şi că mi-ar fi plăcut ca Dumnezeu să fi vrut altfel. Dar dacă m-aş crede în întregime muritor, în aceeaşi clipă m-aş considera dumnezeul meu, aş raporta totul la divinitatea mea, adică la persoana mea: aş practica aşa-

continuau să fie tot atât de vestiţi. Geniul lor creator, pe care nimic nu-l putea ţine prizonier, în vreme ce noi trebuia să ne măsurăm cuvintele, energia fecundă a sufletelor lor libere stârneau admiraţia acestui veac dificil. Uşuraticul reproş de a fi fost lipsiţi de gust dispărea în ochii acestor oameni care, îndrăgostiţi de ideile adevărate şi energice, îşi dădeau osteneala de a citi ştiind să şi mediteze la ce au citit. Din rândul filosofilor fuseseră totuşi înlăturaţi scepticii periculoşi care voiseră să clatine temeiurile moralei. Condus de sentiment, poporul acesta virtuos dispreţuise găunoasele subtilităţi şi nimic nu-l putuse convinge că virtutea ar fi o himeră.

Al patrulea corp conţinea cărţi italieneşti. *Ierusalimul eliberat,* cel mai frumos dintre toate poemele cunoscute, era la loc de cinste şi fusese arsă o întreagă bibliotecă de lucrări critice îndreptate împotriva încântătorului text. Faimosul tratat intitulat *Despre delicte şi pedepse* fusese adus în starea de desăvârşire pe care importanta lucrare o putea atinge. Am fost plăcut surprins să văd numărul mare de scrieri pline de cugetări filosofice date la iveală de această naţie, semn că sfărâmase talismanul ce părea să perpetueze în sânul ei superstiţia şi ignoranţa.

Am ajuns în cele din urmă la scriitorii francezi şi am atins cu o mână avidă primele trei volume din raft: Descartes, Montaigne, Charron. Montaigne fusese scurtat pe alocuri, dar, cum este filosoful care a cunoscut cel mai bine natura umană, scrierile îi fuseseră păstrate în ciuda ideilor nu totdeauna scutite de orice reproş. În schimb, fuseseră arşi şi Malebranche vizionarul şi tristul Nicole şi nemilosul Arnauld şi Bourdaloue cel crud. Tot ceea ce avea vreo legătură cu disputele scolastice dispăruse, aşa încât, atunci când am pomenit de *Scrisorile unui provincial* şi de desfiinţarea iezuiţilor, învăţatul bibliotecar a comis un anacronism dintre cele mai mari; i-am arătat greşeala şi mi-a mulţumit din inimă. Nu mi-a fost cu putinţă să găsesc *Scrisorile unui provincial,* şi nici măcar istoria mai recentă ce povestea

---

zisa virtute când mi-ar fi folositor, şi viciul la fel. Azi aş fura pentru prietenul sau pentru iubita mea; certându-mă cu ei, mâine i-aş fura pentru a-mi face măruntele plăceri. Şi în toate acestea aş fi cum nu se poate mai consecvent, de vreme ce aş face ceea ce e plăcut divinităţii mele. Iubind însă virtutea pentru recompensa legată de ea, iar recompensa neavând nimic arbitrar, trebuie să-mi reglez conduita nu după fantezia mea de moment, ci după inflexibila regulă fixată de veşnicul remunerator, care e şi legiuitorul. Aşa se întâmplă că adesea fac ceea ce trebuie să fac, deşi nu-mi place prea mult; iar dacă libertatea mea se hotărăşte să facă binele, fac, în ciuda ispitei contrare, ceea ce vreau şi nu ceea ce-mi place. Dacă cerul ar fi vrut să ne conducă numai prin gustul pentru frumos, nu ne-ar fi dat decât un suflet ce raţionează, fără a mai adăuga şi sensibilitatea inimii: făcând din noi fiinţe simţitoare urmează că a vrut să ne conducă prin atracţia exercitată asupra noastră de recompense.

amănunţit marea dispută; li se părea atât de măruntă! Vorbeau despre iezuiţi cum vorbim noi astăzi despre druizi.

Fuseseră trimişi din nou în neantul din care nici n-ar fi trebuit vreodată să iasă numeroşii teologi botezaţi *părinţi ai bisericii,* scriitori plini de sofisme, de bizarerii, de obscurităţi şi de inepţii, diametral opuşi unui Locke ori unui Clarke: păreau a fi depăşit (spunea bibliotecarul) limitele demenţei de care e în stare omul.

Luam câte o carte, o frunzăream, căutam câte un autor pe care îl cunoşteam. Cerule, ce distrugere! Ce de cărţi de mii de pagini transformate în fum!

— Dar unde-i celebrul Bossuet, tipărit pe vremea mea în paisprezece tomuri *in-quatro?*

— Nimic n-a mai rămas din el.

— Cum! vulturul ce se avânta în tăria cerului, geniul care...

— Cu mâna pe conştiinţă, ce-am fi putut păstra din el? Avea geniu, e drept[124], dar ce jalnic l-a folosit. Ne-am însuşit maxima lui Montaigne care zice că *nu trebuie să ne întrebăm cine ştie mai multe, ci cine ştie mai bine*. *Istoria universală* a numitului Bossuet nu era decât un sărman schelet cronologic[125] lipsit de viaţă şi culoare. Iar reflecţiilor nesfârşite cu care-şi întovărăşeşte subţiratica-i lucrare le-a dat un aspect atât de artificial şi de nefiresc, încât cu greu ne vine să credem că a fost citit mai bine de cincizeci de ani.

— Cel puţin elogiile lui funerare...

— Ne-au indignat peste poate, fiind un jalnic exemplu de limbaj slugarnic şi linguşitor. Cum e cu putinţă ca un reprezentant al Dumnezeului păcii şi adevărului să urce în amvon spre a aduce laude politicii funeste, ministrului zgârcit, femeii vulgare ori eroului criminal şi, descriind precum poeţii bătăliile, să nu verse nicio lacrimă asupra flagelului ce pustieşte pământul? Nu se gândea deloc în acele clipe să apere drepturile umanităţii, spunând monarhului trufaş, prin vocea sfântă a religiei, adevăruri mari şi

---

[124] Ce servicii n-ar fi adus raţiunii umane bărbaţi ca Luther, Calvin, Melanchton, Erasm, Bossuet, Pascal, Arnauld, Nicole etc. de şi-ar fi folosit geniul întru nimicirea greşelilor minţii omeneşti, perfecţionarea moralei, a legislaţiei, a fizicii în loc să combată ori, dimpotrivă, să întărească nişte dogme ridicole?

[125] Ca să se dea o aparenţă de adevăr cronologiei au fost inventate epocile, temelie iluzorie pe care s-a ridicat edificiul acestei ştiinţe imaginare. A fost lăsată pradă capriciului. Nu ştim să situăm principalele schimbări survenite pe glob, dar vrem să precizăm în ce veac a trăit cutare ori cutare rege. Suma de erori îşi duce liniştită traiul mulţumită înseşi calculelor cronologice. Se pleacă, de pildă, de la întemeierea Romei, dar această întemeiere e socotită pe baza unor probabilităţi, ori mai degrabă pe baza unor supoziţii.

înfricoşătoare. Mai degrabă voia să se zică: „Iată un om care ştie să vorbească. Îi elogiază pe morţi când cenuşa mai e caldă: cu atât mai mult îi va tămâia pe regii ce trăiesc." Nu suntem prietenii lui Bossuet. Nu numai că era orgolios şi dur, un curtean suplu şi ambiţios, dar a şi acreditat elogiile funerare, ce s-au înmulţit după el precum torţele şi care, ca şi acestea, răspândesc pe unde trec o duhoare otrăvită. Genul acesta de discursuri ni s-a părut a fi cel mai rău, cel mai frivol, cel mai primejdios din câte există, căci e artificial, rece, mincinos, fad, neruşinat: contrazicea întotdeauna strigătul obştei ce se repercuta de zidurile între care oratorul, declamând pompos, râdea în sinea lui de culorile mincinoase cu care îşi împodobea idolul. Gândeşte-te însă la Fénelon, rivalul şi învingătorul său, blând şi modest, prevenitor şi simţitor, autorul lui *Telemah* şi al mai multor scrieri pe care le-am păstrat cu grijă, căci, găseşti în ele, lucru rar, un fericit acord între raţiune şi sentiment.[126] Să compui *Telemah* la curtea lui Ludovic al XIV-lea ni se pare de o tărie vrednică de toată admiraţia. Regele n-a înţeles desigur cartea şi e tot ce se poate spune spre cinstea sa. Scrierea ar fi putut avea vederi mai largi, cunoştinţe mai adânci, dar câtă forţă în simplitatea ei, câtă nobleţe şi cât adevăr. Alături am pus operele bunului abate de Saint-Pierre, a cărui pană era lipsită de har, dar care a dat dovadă de o inimă sublimă. În şapte veacuri, ideile lui îndrăzneţe şi frumoase au ajuns la maturitatea necesară şi s-a dovedit că nu el era condus de himere, ci toţi acei care-l ridiculizau spunând că e vizionar. Visurile lui s-au transformat în realitate.

Dintre poeţii francezi figurau Corneille, Racine, Molière, dar comentariile pe care le prilejuiseră fuseseră arse.[127] Am pus bibliotecarului întrebarea ce va mai fi pusă probabil încă şapte sute de ani:

— Dintre cei trei, pe care a preferaţi?

---

[126] Elogierea sa a fost propusă de către Academia franceză drept temă concurenţilor apropiatului premiu de elocinţă. Dacă lucrarea va fi ce trebuie să fie, Academia nu o va putea premia. De ce să mai propui atunci subiecte pe care nu le poţi trata sub toate aspectele?

De altminteri, îmi place genul acesta, căci, discutând geniul unui bărbat de seamă, discuţi şi adânceşti arta căreia i s-a dăruit. Există lucrări excelente în acest domeniu, mai cu seamă cele ale domnului Thomas, care sunt lectura cea mai instructivă pe care o poate face un tânăr, căci îi dă cunoştinţe folositoare şi îi insuflă o dragoste raţională pentru glorie.

[127] Comentariile sunt opera invidiei şi neştiinţei. Zelul de care dau dovadă pentru regulile gramaticale îmi stârneşte mila şi cred că bărbatul de geniu nu poate avea destin mai crud decât de a fi judecat, în timpul vieţii ori după, de pedanţi, care nu te fac să vezi sau să simţi nimic. Nefericiţii critici, ce merg din cuvânt în cuvânt, seamănă cu miopii care, în loc să cuprindă dintr-o privire tabloul lui Le Sueur ori Poussin, se uită prosteşte la fiece trăsătură de penel fără să vadă vreodată ansamblul.

— Nu-l mai pricepem deloc pe Molière, căci au dispărut moravurile pe care le zugrăvea. Credem că a stigmatizat mai mult ridicolul decât viciul, iar voi aveaţi mai multe vicii decât trăsături ridicole.[128] În ceea ce îi priveşte pe cei doi tragici, ale căror plăsmuiri sunt mai durabile, mă mir că un om de vârsta dumitale poate pune o asemenea întrebare. Pictorul prin excelenţă al inimii omeneşti, cel care înalţă şi îmbogăţeşte sufletul, cel care a cunoscut cel mai bine ciocnirea dintre pasiuni şi adâncurile politicii avea fără îndoială mai mult geniu[129] decât rivalul său melodios, care, într-un stil mai pur, mai exact şi mai puţin energic, mai puţin strâns, nu a avut nici privirea lui pătrunzătoare, nici elevaţia, nici căldura, nici logica şi nici minunata lui diversitate de caractere. Adaugă la toate acestea scopul moral, mereu prezent la Corneille, care îl îmboldeşte pe om să caute elementul tuturor virtuţilor, libertatea. După ce şi-a efeminat eroii, Racine îşi efeminează spectatorul.[130] Gustul e arta de a exalta lucrurile mărunte: în această privinţă, Corneille e mai puţin înzestrat decât Racine. Timpul, judecător suveran ce azvârle în neant atât elogiile cât şi criticile, şi-a dat verdictul punând o mare distanţă între cei doi scriitori: unul e un geniu de prima mărime, celălalt, cu excepţia câtorva elemente luate de la greci, e doar un scriitor preţios, cum l-a caracterizat însuşi veacul său. Pe vremea dumitale, oamenii nu mai aveau tot atâta energie, voiau lucruri migălite, în timp ce măreţia are întotdeauna ceva aspru şi necioplit. Meritul principal devenise acum stilul, aşa cum se întâmplă la toate naţiile vlăguite şi corupte.

Am găsit şi un Crébillon, înfricoşătorul Crébillon, care a zugrăvit crima folosind îngrozitoarele culori ce o caracterizează. Mai era citit din când în când, dar nimeni nu mai consimţea să-l vadă jucat pe scenă.

---

[128] E greşit să spui, aşa cum am găsit într-un elogiu adus lui Molière, că mai uşor e să vindeci ridicolul decât viciul. Şi chiar de ar fi aşa, cărei maladii a inimii trebuie date primele îngrijiri? Va fi poetul complicele perversităţii generale adoptând, primul, jalnicele convenţii prin care hainii încearcă să-şi ascundă fărădelegile? Blestemat fie cel care nu simte întregul efect posibil al unei piese de teatru excelente şi care nu vede cât de sublimă e arta, în stare să unească atâtea inimi într-una singură!

[129] Corneille e original adesea prin aparenţa lui de sinceritate, de libertate şi de simplitate şi are chiar mai multă naturaleţe decât Racine.

[130] Racine şi Boileau erau doi curteni oarecare, ce se apropiau de monarh cu mirarea burghezului din strada Saint-Denis. Nu aşa se comporta Horaţiu în faţa lui Augustus. Nu găseşti ceva mai meschin decât scrisorile celor doi celor doi poeţi, extaziaţi că se află la Curte; cu greu îţi poţi închipui platitudini mai josnice. Cât despre Racine, a murit de supărare, că Ludovic al XIV-lea l-a privit chiorâş pe când traversa anticamera unde se adunau curtenii.

Vă închipuiţi că l-am recunoscut şi pe prietenul meu La Fontaine[131], ce continua să fie iubit şi citit. E primul printre poeţii moralişti, iar Molière, care avea gustul sigur, îi prezisese nemurirea. E drept că fabula este genul alegoric al sclavului care nu cutează să se adreseze stăpânului, dar, cum îndulceşte totodată tot ce poate avea aspru adevărul, e menită să fie multă vreme la preţ pe globul acesta, pradă a tot felul de tirani. Se prea poate ca satira să nu fie decât arma disperării.

Veacul acesta luminat îl înălţase pe inimitabilul fabulist deasupra lui Boileau[132], care, vorba abatelui Costar, făcea pe dictatorul în Parnas şi care, lipsit de imaginaţie, forţă, geniu, graţie şi sentiment, nu a fost decât un versificator exact şi rece. Fuseseră păstrate şi alte fabule, printre care câteva de La Motte şi toate cele scrise de Nivernois.[133]

Poetul Rousseau mi se păru destul de firav: se păstraseră din el doar câteva ode şi cantate, dar vă închipuiţi cu siguranţă că jalnicele-i epistole, plictisitoarele şi poticnitele-i alegorii, *Mandragora* şi epigramele, toate acele emanaţii ale unei inimi depravate, toate murdăriile acelea fuseseră încredinţate focului pe care-l meritau de atâta amar de vreme. Nu pot să enumăr aici tăieturile făcute în cărţi vestite de altfel, toate bine venite. N-am văzut pe niciunul din fluşturatecii poeţi care n-au făcut altceva decât să flateze gustul veacului şi au aşternut peste cele mai serioase obiecte de meditaţie înşelătorul smalţ numit spirit, amăgitorul raţiunii[134]: toate vorbele lor de duh, fruct al unei închipuiri frivole şi nestăpânite, reduse acum la adevărata lor valoare, se pierduseră în văzduh precum scânteile, care nu strălucesc mai viu decât pentru a se stinge mai degrabă. Toţi romancierii istorici, morali ori politici la care nu întâlneai decât absolut întâmplător adevăruri izolate, căci le lipsise ştiinţa îmbinării lor într-un tot care să le întărească pe fiecare în parte, toţi cei care nu se gândiseră niciodată la toate aspectele ori raporturile posibile ale unui obiect, toţi cei care, pradă dorinţei

---

[131] Poet prin excelenţă, La Fontaine e confidentul naturii şi admir cutezanţa celor ce scriu după el fabule din dorinţa vană de a-l imita.

[132] Criticul care, în loc să explice un autor, urmăreşte să facă din el un om ca toţi oamenii, se arată a fi trufaş, ignorant şi gelos, iar răutatea nu îl lasă să vadă clar ce e bun şi ce e rău într-o scriere. Critica nu e îngăduită decât celui cu luminile minţii, discernământul şi probitatea nealterate de niciun interes personal. O, criticule! cunoaşte-te bine şi, de vrei să judeci sănătos într-o privinţă anume, adu la cunoştinţa judecăţii tale că, doar cu biata-ţi minte, nu poţi judeca nimic.

[133] Nimeni nu-şi va mai aminti peste şapte sute de ani că încântătorul fabulist a fost duce şi priceput bucătar, ci doar că a fost un filosof ingenios.

[134] Când a văzut în templul lui Venus statuia lui Adonis, favoritul ei, Hercule a exclamat: *Nu e nimic divin în tine!* Observaţia poate fi aplicată multor scrieri cizelate, delicate, ingenioase, efeminate.

lor de speculaţii, nu văzuseră şi nu urmăriseră decât propriile lor idei, toţi scriitori, deci, amăgiţi de geniu sau de lipsa lui dispăruseră ori fuseseră supuşi foarfecelui unei înţelepte critici, care încetase de a mai fi instrument de prejudiciere.[135]

Folositoarea curăţire fusese făcută cu înţelepciune şi dragoste de ordine, la fel cum, atunci când în codrii deşi în care crengile împletite ascund drumul şi fac să domnească o umbră veşnică şi nesănătoasă, hărnicia omului aduce fierul şi focul: apar cărări presărate cu flori, blândele raze ale soarelui risipesc întunericul, iar verdeaţa, şi mai însufleţită încă, odihneşte privirea călătorului ce poate să înainteze acum fără teamă ori dezgust. Într-un colţ se afla o carte curioasă, care mi se păru bine scrisă, intitulată *Despre reputaţiile uzurpate*. Expunea motivele care duseseră la arderea atâtor cărţi şi care făceau ca pana atâtor scriitori, admiraţi totuşi pe vremea lor, să fie acum dispreţuită. Tot ea repara greşelile acelora pe care nedreptatea, invidia ori cine ştie ce altă pasiune îi făcuseră adversarii bărbaţilor de seamă ai timpului lor.[136]

Privirea îmi căzu pe un Voltaire.

— Cerule, dar nu mai e trupeş deloc! Unde sunt cele douăzeci şi şase de volume *in-quarto* ieşite de sub pana lui strălucită şi neostenită? Ce mirat ar fi vestitul scriitor de s-ar întoarce pe pământ!

— Am fost siliţi să ardem bună parte din ele. Ştii desigur că această minte deosebită a plătit un tribut destul de măricel slăbiciunilor omeneşti. Îşi încropea ideile fără să le lase timp să se coacă. În locul tihnitei discuţii conduse de ideea de adevăr prefera tot ce avea un caracter îndrăzneţ, de aceea rar a cugetat adânc. A fost o rândunică iute, care atingea cu graţie, fără să se ude, suprafaţa unui fluviu larg, care bea, ori mai degrabă îşi umezea ciocul, din zbor: părea un geniu, având doar spirit. Nu i se poate totuşi refuza cea mai importantă, mai nobilă şi mai mare dintre virtuţi: dragostea pentru umanitate, căci a detestat şi stigmatizat împilarea şi tirania de orice fel. A făcut să vină pe scenă morala raţională, care mişcă pe oricine şi a zugrăvit eroismul sub înfăţişarea lui adevărată. A fost, în sfârşit, cel mai mare poet francez. I-am păstrat poemul, în ciuda planului său mediocru, dar

[135] Un spirit înţelept ar trebui să dea un catalog raţional şi aprofundat al celor mai bune cărţi, din toate genurile, precum şi ordinea şi felul în care trebuie citite; ar mai trebui să ne comunice propriile lui observaţii şi să indice, la ceilalţi, pasajele cele mai fecunde pentru gândire.

[136] Ar trebui scrisă o carte, deja scrisă de altfel: *Despre marile evenimente pricinuite de cauze mărunte.* Dar cine va găsi adevăratul fir conducător? Ori o alta, foarte potrivită veacului: *Despre bărbaţii la putere deveniţi persecutori spre a sluji josnicia celor pe care îi dispreţuiesc*. În fine, o alta: *Crimele suveranilor.*

numele lui Henric al IV-lea îl va face nemuritor. Adorăm mai cu seamă frumoasele lui tragedii, izvorâte dintr-un penel de o vioiciune, varietate şi adevăr fără pereche. Am păstrat şi toate piesele în proză în care nu face pe bufonul, nu e indigest ori lipsit de sare: în ele e cu adevărat original![137] Dar ştii prea bine că în ultimii cincisprezece ani de viaţă nu mai avea decât o mână de idei, întoarse când pe-o faţă când pe cealaltă. Se repeta. Se lua la harţă cu oameni pe care ar fi făcut mai bine să-i dispreţuiască în tăcere. S-a apucat, din nefericire, să scrie injurii plate şi grosolane chiar la adresa lui Jean-Jacques Rousseau, îmboldit de o furie invidioasă din pricina căreia uita de sine şi scria fără spirit. Am fost suiţi să aruncăm pe foc aceste orori ce n-ar fi putut să nu-l dezonoreze în ochii întregii posterităţi, câtă va fi fiind ea. Mai grijulii cu onoarea lui decât el însuşi, pentru a-l salva pe marele bărbat, am distrus jumătate din ceea ce a făcut.

— Domnilor, sunt încântat şi în acelaşi timp edificat de faptul că-l găsesc aici în întregime pe Jean-Jacques Rousseau. Ce carte al său *Emil!*[138] Ce suflet simţitor transpare în frumosul său roman *Noua Eloiză!* Câtă energie, pătrundere şi simţ politic în ideile cuprinse în *Scrisori de pe munte!* Câtă demnitate şi câtă vigoare în toate celelalte scrieri ale sale! Gândeşte şi te face să gândeşti! Mi se pare că totul merită să fie citit.

— Aşa am gândit şi noi, îmi luă vorba bibliotecarul. Meschină şi crudă cum nu se mai poate a fost trufia veacului dumitale. Ca să fim drepţi, nici nu l-aţi înţeles: superficialitatea spiritului vostru nu şi-a dat osteneala să-l priceapă şi nu putem tăgădui că avea oarece dreptate să vă dispreţuiască. Până şi filosofii voştri s-au purtat ca prostimea... Dar găsesc că suntem amândoi de acord în ceea ce-l priveşte: ne înţelegem şi e de ajuns...

---

[137] Exactitudinii reci şi regularităţii ce-mi aminteşte neîncetat artificiul şi minciuna le prefer pe pictorul naturii care, aplicând penelul pe pânză, îi dă frâu liber, optând pentru o libertate sinceră şi îndrăzneaţă ce însufleţeşte culorile. Cât de strălucit este scriitorul care, lăsându-se cu totul în voia geniului său, se abandonează neglijenţelor voite, presară ici şi colo figuri reuşite şi variate, binevoieşte să aibă cusururi, se complace într-o anumită dezordine şi nu e nicicând mai interesant decât atunci când încalcă regulile. Acesta e omul de gust desăvârşit: ştie că plictisitoarea simetrie nu-i încântă decât pe proşti, că toate închipuirile vii vor să li se dea şi aripi, că doar vioiciunea ce reuşeşte să scoată din torpoare sufletul face să ai cititori şi că, precum focul elementar, scriitorul trebuie să fie mereu în acţiune. Secretul nu-i ştiut însă decât de puţini; ceilalţi se trudesc, transpiră, fac nenumărate eforturi, năzuiesc spre o perfecţiune scârţâitoare. Numai cine s-a născut scriitor e energic, sclipitor, rapid, deasupra regulilor, introducând în sufletul cititorului, dintr-o trăsătură de penel, atât ideea pe care o are, cât şi plăcerea. Aşa e Voltaire: un cerb care străbate în goană câmpul literelor, în vreme ce aşa-zişii iui imitatori, recii lui epigoni, cum ar fi La H. şi alte asemenea sloiuri de gheaţă, nu-s decât nişte broaşte ţestoase ce de-abia se târăsc.

[138] Câte platitudini nu s-au tipărit împotriva nemuritoarei opere! Cum de cutează cineva să scrie atunci când nu ştie să citească?

Răsfoind volumele de pe ultimele rafturi, am revăzut cu plăcere câteva din scrierile îndrăgite odinioară de naţia mea: *Spiritul legilor, Istoria naturală, Despre spirit,* aceasta din urmă având şi pasaje comentate.[139] Nu fuseseră uitate *Prietenul oamenilor, Belisarie, Operele* lui Linguet, elocventele *Discursuri* ale lui Thomas[140], Servan, Dupaty, Le Tourneur şi nici *Convorbirile lui Focion*. Recunoscui astfel numeroasele scrieri filosofice ale secolului lui Ludovic al XV-lea.[141] *Enciclopedia* fusese refăcută după un plan mai bine gândit, căci în loc de a mai da urmare jalnicului gust de a reduce totul într-un dicţionar, adică de a îmbucătăţi ştiinţele, fiecare era dată acum în întregul ei, iar privirea cuprindea dintr-odată, sub forma unor tablouri vaste înşirate în ordine, toate părţile ei constitutive. Ştiinţele, meşteşugurile, erau legate între ele prin firul unei metode interesante şi simple, iar tot ce se scrisese împotriva religiei creştine fusese ars ca un lucru devenit absolut nefolositor.

La cererea mea de a vedea cărţile de istorie, bibliotecarul îmi spuse:

— Locul le-a fost luat în parte de picturi, faptele având o certitudine fizică şi fiind deci de resortul penelului. La urma urmei, istoria e ştiinţa faptelor, raţionamentele şi reflecţiile aparţinând numai istoricului, nu lucrului însuşi. Pe de altă parte, faptele sunt puzderie. Ce de credinţe adânc înrădăcinate, ce de legende, ce de amănunte, fără sfârşit! Problemele veacului lor sunt cele mai interesante pentru contemporani şi totuşi, veac de veac, sunt singurele care nu au fost adâncite.

Istoricii au descris cu răbdare evenimentele antice, străine, dar nu şi-au îndreptat atenţia asupra prezentului. Spiritul conjectural a strălucit în defavoarea exactităţii, iar oamenii şi-au cunoscut atât de puţin slăbiciunea încât unii au cutezat să scrie istorii universale, mai nesăbuiţi în aceasta chiar şi decât naivii indieni, care puneau totuşi la temelia lumii fizice patru elefanţi. Istoria a fost până la urmă într-atât de desfigurată, într-atât de plină de minciuni şi de reflecţii infantile, încât, în comparaţie cu poveştile acelea

---

[139] Din trandafirul din care îşi extrage albina dulcea miere, păianjenul extrage otravă; tot aşa omul hapsân îşi întreţine perversitatea cu aceeaşi carte ce aduce înţeleptului cea mai mare mulţumire.

[140] Nu mai există tribune pentru discursuri, dar elocinţa n-a murit: vorbeşte, ridică uneori tonul, iar dacă nu poate uneori să reînsufleţească în noi virtutea, ne face măcar să ne ruşinăm şi să roşim.

[141] Filosofia care se ocupă cu natura omului, cu politica si morala răspândeşte lumini folositoare; detractorii ei sunt fie imbecili, fie proşti cetăţeni.

în care navigi fără busolă ca pe o mare neţărmurită, romanul a părut să găsească înţelegere la oamenii întregi la minte.[142]

Am alcătuit aşadar un mic compendiu, în care am creionat secolele, atenţia fiind reţinută de personajele care au avut cu adevărat o influenţă asupra destinului imperiilor.[143] Am lăsat deoparte domniile în timpul cărora nu vezi decât bătălii şi exemple de nebunie. A trebuit să le trecem sub tăcere şi să nu prezentăm decât ceea ce poate face cinste omului. E poate primejdios să înregistrezi toate excesele crimei, căci numărul celor ce s-au făcut vinovaţi poate fi privit drept scuză şi cu cât vezi mai puţine fărădelegi, cu atât eşti mai puţin tentat să comiţi. Am tratat natura umană aşa cum fiul respectuos, temându-se să nu-şi facă tatăl să roşească, a aruncat un văl peste urmele beţiei.

Apropiindu-mă de bibliotecar, i-am cerut la ureche istoria veacului lui Ludovic al XV-lea, urmarea *Veacului lui Ludovic al XIV-lea* de Voltaire.

Această istorie a fost scrisă în secolul XX. N-am citit vreodată ceva mai curios, mai ciudat, mai neobişnuit. Pentru a zugrăvi ciudăţenia circumstanţelor, istoricul nu lăsase deoparte niciun amănunt, iar curiozitatea şi mirarea mea creşteau la fiece nouă pagină. Mi-am schimbat multe din părerile mele şi am înţeles că veacul în care trăieşti e, pentru tine, cel mai îndepărtat cu putinţă. Am râs, m-am minunat, dar am şi plâns, cel puţin tot atât... Nu pot spune aici mai multe, deoarece actualitatea e precum acele pateuri ce nu sunt bune de mâncat decât atunci când s-au răcit.[144]

---

[142] De cugetăm la natura minţii omeneşti, putem uşor recunoaşte imposibilitatea de a face o adevărată istorie veche. Cea modernă şochează mai puţin părerea noastră despre verosimil, dar de la aceasta la adevăr e aproape tot atât ca de la adevăr la minciună. Nu învăţăm deci nimic din istoriile moderne. Fiecare istoric modifică faptele după ideea pe care şi-o face despre ele, aproape tot aşa cum fiecare bucătar îşi are felul său de a pregăti mâncărurile; eşti nevoit să mănânci după gustul bucătarului şi să citeşti după gustul scriitorului.

[143] Nu ştiu de ce atunci când se scrie o istorie se spune „veacul lui Carol al VI-lea", „al lui Ludovic al XIII-lea" etc. Această exprimare greşită induce în eroare pe cititorul nefilosof. Monarhul care, aşa cum se întâmplă cel mai adesea, nu şi-a influenţat cu nimic veacul trebuie trecut printre oamenii de rând şi, de pildă, după moartea lui Henric al IV-lea ar trebui spus „vom zugrăvi acum veacul lui Richelieu" etc.

[144] Totul se află cu vremea. Secrete pe care le credeai păzite cu străşnicie vor ajunge publice aşa cum râurile ajung în mare: nepoţii noştri vor şti tot.

CAPITOLUL XXIX
LITERAŢII

Părăsind biblioteca, am fost oprit de un bărbat care nu scosese nicio vorbă vreme de trei ceasuri şi cu care am început să discut. Conversaţia ajunse la literaţi.

— Nu am cunoscut mulţi, îi spusei, dar cei pe care îi frecventam erau blajini, cumsecade, modeşti şi cinstiţi. Iar dacă aveau şi cusururi, le răscumpărau prin atâtea calităţi preţioase încât, doar dacă nu erai în stare de prietenie, nu te lăsai cucerit. Caracterul celorlalţi era desfigurat de invidie, ignoranţă şi calomnie, deoarece orice persoană publică e expusă idioatelor vorbe ale mulţimii, care, deşi oarbă, susţine sus şi tare tot ce-i trece prin minte.[145] Puternicii zilei, lipsiţi de talent şi virtute, erau geloşi pe literaţi, ţintă a privirilor naţiunii, şi se prefăceau că-i dispreţuiesc.[146] Scriitorii mai aveau de luptat şi cu gustul nesocotit al publicului, care, zgârcit cu aplauzele în măsura în care era copleşit de atâtea opere, întorcea uneori capodoperelor spatele, pentru a se extazia la cine ştie ce bufonerie. Mai aveau nevoie şi de un curaj deosebit ca să rămână credincioşi unei cariere pentru care trufia omenească le dădea mii de ocazii de dezgust. Dar au înfruntat şi insolentul dispreţ al unora, şi cuvintele imbecile ale prostimii: stigmatizându-le duşmanii, dreptul renume le-a încununat nobila strădanie.

— Îi recunosc în descrierea pe care noi-o oferi, îmi spuse, atent, interlocutorul. Literaţii au devenit între timp cei mai respectabili cetăţeni. Nu e cineva care să nu simtă nevoia să fie mişcat, înduioşat, aceasta fiind plăcerea cea mai vie pe care o poate sufletul gusta. Lor le-a încredinţat statul

---

[145] Cutare, incapabil să scrie un rând, dar având talentul oral al satirei, tot criticând orice carte, tot dispreţuindu-i pe autori, dând astfel apă la moară răutăţii, s-a convins pe sine însuşi că e om de gust şi de fineţe; se înşală însă, atât în judecata despre sine, cât şi în judecata despre ceilalţi.

[146] Cele mai multe state nu îşi datorează splendoarea, puterea şi gloria de care se bucură puternicilor monarhi, celor mai bogaţi principi ai lor sau guvernatorilor. Nu oamenii politici au făcut să înainteze atât de mult artele, ştiinţele şi chiar şi arta de a cârmui. Cine a măsurat Pământul? cine a descoperit sistemul artelor? cine a scris istoria naturală? cine a scrutat secretele chimiei, anatomiei, botanicii? Numai şi numai oamenii obişnuiţi, care, în ochii înţeleptului, trebuie să-i pună în umbră pe aşa-zişii mai-mari ai lumii, pitici trufaşi care nu se hrănesc decât cu propriul lor orgoliu. Într-adevăr, nu regii, miniştrii sau cel investiţi cu autoritate sunt adevăraţii stăpâni al lumii, ci bărbaţii superiori, a căror voce tunătoare spune veacului lor: „Renunţă la cutare prejudecată prostească, gândeşte într-un fel mai nobil, calcă în picioare ceea ce ai respectat nebuneşte şi respectă ceea ce ai călcat neştiutor în picioare, profită de greşelile trecute spre a cunoaşte mai bine drepturile omului, adoptă-mi ideile; aceasta e calea pe care trebuie s-o urmezi, acum mergi singur şi-ţi garantez reuşita."

acest principiu al virtuţilor, iar ei, zugrăvind tablouri maiestuoase, înduioşătoare ori înfricoşătoare, îi fac pe oameni mai capabili de iubire şi, perfecţionându-le simţirea, îi înclină spre toate marile calităţi ce-şi găsesc în ea izvorul. Gândim cu toţii că scriitorii veacului dumitale i-au întrecut cu mult pe cei de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea în ceea ce priveşte morala ori ideile adânci şi folositoare, căci au zugrăvit greşelile regilor, nefericirile prin care au trecut popoarele, ravagiile produse de pasiuni, strădaniile virtuţii şi chiar efectele crimei. Credincioşi vocaţiei lor[147], au avut cutezanţa să sfideze trofeele însângerate închinate tiraniei de către servitute şi neştiinţă. Niciodată n-a fost mai bine apărată cauza umanităţii şi, deşi au pierdut-o printr-o fatalitate de neînţeles, intreprizii ei avocaţi n-au fost mai puţin încununaţi cu lauri. Toate adevărurile luminoase izvorâte din aceste suflete tari şi cutezătoare au fost păstrate şi transmise din generaţie în generaţie.[148] Multă vreme călcată în picioare, sământa e deodată purtată de un vânt prielnic; de găseşte un teren prielnic, creşte, se înalţă, se transformă într-un copac al cărui frunziş stufos e totodată podoabă şi adăpost. Dacă, fiind mai înţelepţi cu privire la ce este adevărata măreţie, dispreţuim fastul şi ostentaţia celor puternici şi ne îndreptăm privirile de la un timp spre lucruri demne de năzuinţa omului, aceasta o datorăm literaturii.[149] Scriitorii noştri au fost şi mai curajoşi decât ai voştri. Dacă vreun prinţ ar încălca legea, ei ar face să retrăiască vestitul tribunal din China, l-ar grava numele în bronzul înfricoşător în care ruşinea lui ar trăi veşnic: în mâinile lor istoria este un

---

[147] Neron dăduse găzduire în palatul său vestitei Locusta, pricepută ca nimeni alta în pregătirea otrăvurilor subtile. Într-atât dorea s-o aibă în preajmă pe femeia folositoare planurilor sale încât a înconjurat-o cu paznici. Ea a pregătit băutura ce i-a adus lui Britannicus moartea. Cum efectul otrăvii a fost şi înnegrirea feţei nefericitului prinţ, Neron a pus să fie dat cu un fard alb, ce oferea privirii doar paloarea unei morţi naturale. Pe când era însă dus spre mormânt, a început o ploaie care a spălat fardul şi a arătat lumii întregi ceea ce împăratul voia să ascundă. Alegoria e destul de potrivită: regilor le place să încălzească la sân monştri credincioşi; fie că sunt orbiţi, fie că dispreţuiesc legea, fie că sunt prea încrezători în propria lor putere, cred că înşală privirile aţintite asupra lor; curând însă, istoria se dovedeşte a fi ploaia abundentă ce spală pudra mincinoasă dând crimei culoarea firească.

[148] Minţile de rând şi cele ce nu au adâncit îndeajuns problemele ocârmuirii sunt departe de a vedea legătura dintre ştiinţe şi speculaţii, pe de o parte, şi fericirea şi bogăţia statului, pe de altă parte.

[149] Se poate susţine cu destulă certitudine că, progresând pe zi ce trece şi cuprinzând treptat toate statele, luminile minţii vor distruge definitiv ciudata mulţime de legi, înlocuindu-le cu altele mai fireşti, mai raţionale. Raţiunea publică va avea o voinţă puternică şi înţeleaptă ce va schimba la faţă naţiunile. Tiparul va aduce omenirii acest important serviciu. Să tipărim deci! Şi toată lumea, femei, copii, valeţi, să citească. Să nu tipărim însă decât ceea ce e adevărat şi folositor şi să chibzuim bine înainte de a scrie.

obstacol pentru falsa glorie, o acuzaţie la adresa criminalilor iluştri, creuzetul în care, dacă nu a fost om, eroul dispare. Fie ca stăpânii lumii, care se plâng că toţi cei ce vin la ei o fac silit ori cu viclenie, să-şi dea seama de greşeală: nu se află oare întotdeauna în preajma lor aceşti oratori muţi, intreprizi, independenţi, ce nu cer favoruri şi nu au așadar a se teme de vreo dizgraţie şi de la care ar avea de învăţat, fără să se simtă ofensaţi?[150] Să fim drepţi cu nobilii scriitori: nu există breaslă care să-şi fi îndeplinit mai bine menirea. Unii au nimicit superstiţia ori au susţinut drepturile popoarelor, alţii au săpat noi galerii în fecunda mină a moralei ori au zugrăvit virtutea dându-i chipul unei sensibilităţi îngăduitoare.[151] A uitat slăbiciunile de care au dat dovadă ca oameni şi nu mai vedem decât uriaşa lumină pe care au creat-o sau mărit-o, adevărat soare moral ce nu se va stinge decât odată cu făclia universului!

— Mi-ar face mare plăcere să-i pot vedea pe bărbaţii voştri iluştri, căci m-am simţit dintotdeauna puternic atras de scriitorii buni; îmi place să-i privesc şi mai cu seamă să-i ascult.

— Ai noroc, Academia este azi deschisă: va fi primit un literat.

— Va ocupa locul unuia care a murit, fireşte.

— Ce spui? Să trebuiască oare ca meritul să aştepte ca secera morţii să ia capul cuiva pentru a-i ocupa locul? Nu avem număr fix pentru academicieni: fiecare talent îşi găseşte aici cununa şi avem suficiente pentru a-i răsplăti pe toţi.[152]

---

[150] Am citit o excelentă tragedie de Eschil, şi anume *Prometeu*: alegoria – un geniu strivit de un despot – e frumoasă şi limpede. Pentru că i-a luminat pe oameni, pentru că le-a adus focul celest, e legat de vârful unei stânci; ars încetul cu încetul de razele soarelui, corpul îşi schimbă culoarea; nimfele pădurilor şi câmpurilor îl înconjoară cu gemete, îl plâng, dar nu-i pot alina suferinţa. Furiile îi leagă lanţuri de picioare, lanţurile îi intră în carne. Deşi supus la atâtea cazne, în inima lui nu poate pătrunde remuşcarea de a fi fost virtuos.

[151] Ce răsplată pentru autorul, prieten al binelui şi adevărului, care te face să-ţi cadă pe carte-i o lacrimă fierbinte ori, lăsând-o din mână, să oftezi din adâncul sufletului şi să-ţi ridici pentru câteva clipe privirea spre cer jurând că vei fi virtuos? Iată desigur cea mai frumoasă plată pe care o aşteaptă. Ce pot fi pe lângă acest triumf rumorile contradictorii zămislite de un renume pe cât de van pe atât de trecător, pe cât de nesigur pe atât de invidiat?

[152] Autorul care nu a făcut prea mare senzaţie se poate uşor consola zicându-şi că într-un veac mai puţin luminat ar fi fost un scriitor ilustru. Dacă ar fi mai sensibil la progresele cunoaşterii omeneşti decât la interesele vanităţii lui, s-ar bucura că rămâne doar un obscur autor.

CAPITOLUL XXX
ACADEMIA FRANCEZĂ

Ne îndreptarăm, deci, spre Academia franceză. Îşi păstrase numele, dar cât de schimbată era! Cât se transformase locul în care îşi ţinea adunările! Nu mai ocupa o parte din palatul regilor. O, uimitoare schimbări aduse de timp! Un papă s-a instalat în locul Cezarilor! Neştiinţa şi superstiţia au locuit la Atena! Artele frumoase au luat drumul Rusiei! S-ar fi putut oare crede pe vremea mea că muntele odinioară ridiculizat pentru că lăsase să se vadă pe culmile lui nişte măgari păscând ciulini avea să devină imaginea fidelă a Parnasului antic, sediu al geniului, locul ales de vestiţi scriitori? Se renunţase de aceea la numele de *Montmartre,* concesie făcută opiniei din pură complezenţă.

Umbrit din toate părţile de păduri venerabile, augustul loc era consacrat solitudinii. O lege specială interzicea producerea oricărui zgomot discordant în preajma sa. Carierele de ipsos erau epuizate, iar pământul zămislise noi straturi de piatră spre a sluji de temelie nobilului refugiu. Mângâiat de cele mai blânde priviri ale soarelui, muntele acesta hrănea copaci ale căror coroane înalte fie se împleteau în văzduh, fie desenau, din loc în loc, un început de deschidere prin care ochiul avid evada spre ceruri.

Urc în urma călăuzei, zăresc din când în când frumoase ermitaje situate la oarecare distanţă unul faţă de altul. Am întrebat atunci cine stă în acele locuri înconjurate de verdeaţă, pe jumătate întunecate, pe jumătate luminate, al căror aspect avea ceva interesant.

— Vei afla îndată. Grăbeşte-te, se apropie momentul.

Într-adevăr, am văzut un mare număr de persoane venind din toate părţile, şi nu în trăsură, ci pe jos. Vorbeau cu aprindere. I-am urmat într-o clădire destul de vastă, dar foarte simplu ornamentată. La uşa sanctuarului muzelor nu vedeai vreun ostaş de pază sprijinit în halebarda grea: nimic nu mă împiedică aşadar să intru, amestecat în mulţimea oamenilor de bine.[153]

Sala avea o acustică atât de bună încât şi cea mai şoptită voce de academician se făcea auzită până în ungherele cele mai îndepărtate. Nu mai puţin remarcabilă era ordinea ce domnea în ceea ce priveşte locurile: de jur-împrejurul sălii se înşiruiau mai multe rânduri de gradene, căci poporul acesta ştia prea bine că la Academie urechea trebuie răsfăţată, aşa cum ochiul e răsfăţat într-un salon de pictură. Am privit pe îndelete totul.

---

[153] Am fost întotdeauna ispitit să privesc cu atenţie personalele importante şi am constatat că totul – înfăţişare, gesturi, atitudinea capului, ţinută, privire – le deosebeşte de oamenii de rând. O nouă ştiinţă, fizionomia, se cere dusă la capăt.

Numărul fotoliilor academice nu mi se păru limitat prostește și, lucru curios, deasupra fiecăruia flutura un steag pe care se citeau deslușit titlurile scrierilor academicianului așezat în el. Oricine putea să se așeze într-un fotoliu, cu singura condiție să desfășoare deasupra capului un astfel de drapel pe care să-i stea scrise titlurile. Vă închipuiți, desigur, că nimeni n-ar fi îndrăznit să arboreze un steag alb, precum pe vremea mea episcopii, ducii, mareșalii, preceptorii.[154] Cu atât mai puțin ar fi cutezat cineva să ofere privirii severe a publicului titlul unei scrieri mediocre ori al unei imitații servile: se cereau lucrări care au împins înainte cunoașterea, iar publicul nu îngăduia nicio carte care să nu fie mai bună decât ultima scrisă pe aceeași temă.[155]

Călăuza mă trase de mânecă.

— Văd că te miri. Dar iată ce te va minuna și mai mult. Pe drum, mai multe căsuțe singuratice și fermecătoare ți-au atras privirea. Ei bine, în ele se retrage oricine se simte cuprins de necunoscuta putere ce-i poruncește să scrie. Academicienii noștri sunt un fel de călugări[156], căci doar în mijlocul singurătății crește geniul, se întărește și poate părăsi bătutele cărări pentru a se avânta spre noi orizonturi. Când se naște entuziasmul? Când autorul se apleacă asupra lui însuși, când scormonește în sufletul său, mină adâncă a cărei valoare e uneori neștiută chiar de stăpânul ei. Ce zei inspiratori pot fi singurătatea și prietenia![157] Ce-și poate dori mai mult cel ce caută natura și adevărul? Unde își fac ele mai bine auzită vocea sublimă? În vâltoarea orașului, în mijlocul puzderiei de mărunte pasiuni ce ne asediază, fără să știm, sufletul? Nu, doar la țară sufletul întinerește, simte măreția universului, măreție elocventă și calmă: expresia țâșnește, se înflăcărează, e însuflețită de sentiment, e colorată, iar imaginea devine grandioasă, precum orizontul. Pe vremea dumitale literații frecventau saloanele spre a amuza vreo femeiușcă și a o face să zâmbească echivoc. Își sacrificau ideile virile și energice imperiului modei: vrând să placă veacului își schimonoseau sufletul. În loc să se gândească la augustul șir de veacuri viitoare, cădeau

---

[154] S-a putut vedea pe bulevarde un automat care articula sunete și toată lumea s-a grăbit la spectacol. La curte, în barou, în academii, ce de automate cu chip de om își datorează accentele suflului invizibil și ascuns care le dezleagă limbile! Dacă acesta încetează, automatul amuțește.

[155] Se spune că nu poți să te distrugi. Oameni avizi de fumul acesta care e gloria, vă mai rămâne calea virtuții, unde nu veți avea mulți concurenți. Dar nu aceasta e gloria pe care o căutați. Pricep, vreți să se vorbească despre voi. Vă plâng și plâng specia omenească.

[156] Cine vrea să aibă forță sufletească încearcă s-o dobândească prin asiduitate; cel mai leneș e și cel mai înrobit.

[157] Omul e silit să facă uz mai multă vreme de minte decât de simțuri; e mai înțelept așadar să cauți plăcerile primeia, decât pe ale acestora din urmă.

sclavii gustului zilei şi înăbuşeau în ei vocea ce le spunea: *Fii sever ca timpul care zboară! fii inexorabil ca posteritatea!*[158] Se lăfăiau de altfel în fericita mediocritate ce era la voi bogăţia cea mai de preţ. În ce ne priveşte, nu mergem să-i întrerupem spre a ne amuza ori a pândi operaţiile sufletului lor sau, pur şi simplu, spre a ne putea lăuda că i-am văzut; le respectăm timpul aşa cum respectăm sfânta pâine a săracului. În schimb, suntem atenţi la tot ceea ce au nevoie şi la cel mai mărunt semn sărim să-i ajutăm.

— Fără doar şi poate că, aşa stând lucrurile, aceste locuri atrag multă lume. Nu sunt oare unii ce-şi iau titlul de academician doar pentru a-şi sluji lenea ori neputinţa reală?

— Nu, e un loc luminos unde orice pată ar fi pe dată văzută. Vicleanul şi impostorul se feresc să dea pe aici, căci nu ar putea privi în ochi pe omul de geniu a cărui privire pătrunzătoare nu se lasă de nimic înşelată. Cât despre cel pe care o înfumurare direct proporţională cu incapacitatea l-ar face să vină aici, el ar atrage atenţia unor persoane caritabile care s-ar grăbi să-l lecuiască, făcându-l să renunţe la un proiect ce s-ar dovedi cu siguranţă nefolositor lui însuşi. În fine, legea spune că...

Aici am fost întrerupţi de tăcerea generală lăsată brusc. Sufletul mi se concentră în întregime în ochi la vederea unui academician ce se pregătea să dea citire manuscrisului pe care-l ţinea în mână, cu graţie, ceea ce nu e puţin lucru.

Memorie nerecunoscătoare, fii blestemată! Ce mi-a făcut vicleana! O, de ce nu-mi pot aminti discursul său plin de elocinţă! Forţa lui, ordinea, trăsăturile de stil mi-au ieşit din minte, dar impresia de atunci şi-a lăsat amprenta în sufletul meu. Feţele celor prezenţi exprimau acelaşi sentiment cu cel încercat de mine şi care a fost una din cele mai delicioase plăceri gustate vreodată de inima mea. Câtă înţelepciune! ce imagini! ce adevăruri! Câtă augustă înflăcărare şi ce ton sublim! Oratorul vorbea despre invidie[159], despre izvoarele funestei pasiuni şi despre oribilele ei efecte, zugrăvind infamia cu care a pângărit laurii de pe fruntea mai multor bărbaţi de seamă. Tot ce are ea josnic, nedrept, detestabil era exprimat cu atâta forţă încât, plângând soarta nefericitelor victime ale oarbei pasiuni, fremătam la gândul

---

[158] Omul de merit e întotdeauna modest; omul mediocru îşi trâmbiţează peste tot măruntele calităţi. La fel, maiestuoasele ape ale fluviului curg în tăcere, în vreme ce pârâul sare zgomotos din piatră în piatră.

[159] Cât îi plâng pe cei roşi de invidie şi gelozie! Trec peste ce are frumos o carte şi nu ştiu să găsească în ea o hrană, necăutând decât ce e prost, adică pe măsura lor. Omul de litere care îşi fortifică raţiunea şi gustul printr-un exerciţiu continuu şi îşi creează astfel bucurii mereu noi e cel mai fericit dintre oameni dacă ştie să se ferească de invidie şi de o sensibilitate exagerată.

că am în piept o inimă infectată de otrăvurile ei. Cu atâta îndemânare fusese pusă oglinda în faţa fiecărui caz particular, sub atâtea faţete ridicole şi diferite erau arătate micimile sufleteşti, cu atâta fineţe, noutate şi pătrundere se analiza sufletul omenesc încât îţi era cu neputinţă să nu te recunoşti şi, recunoscându-te, să nu laşi să se nască în tine gândul de a abjura această slăbiciune de nimic. Teama ce te cuprindea ca nu cumva să semeni cât de cât cu groaznicul monstru al invidiei avea un efect salutar. O, spectacol plin de învăţăminte, o, clipă nemaiîntâlnită în analele literaturii! Am văzut cum persoanele din asistenţă se priveau cu ochi blânzi şi mângâietori. I-am văzut pe academicieni îmbrăţişându-se, plângând de bucurie, cu inima palpitând. Veţi crede oare? I-am văzut pe autorii răspândiţi prin sală imitându-i într-un elan plin de afecţiune şi, recunoscând talentul confraţilor lor, jurându-şi o prietenie veşnică şi de nezdruncinat. Pe toţi obrajii şiroiau lacrimi de înduioşare şi iubire de aproape: formau un popor de fraţi care înlocuiseră stupidele noastre bătăi din palme cu aceste atât de nobile manifestări.[160]

După ce fură bine gustate toate aceste clipe delicioase, după ce fiecare cugetă la diferitele sentimente încercate, după ce fiecare cită pasajele care îl mişcaseră cel mai mult şi după ce toată lumea îşi mai jură o dată dragoste veşnică, unul din membrii augustei societăţi se ridică zâmbind. O rumoare măgulitoare se făcu auzită în sală, căci avea reputaţia unui ironist socratic.[161] Dregându-şi vocea, spuse:

„Domnilor,

Mai multe motive mă fac să vă ofer astăzi un mic tablou, destul de curios cred, a ceea ce era Academia noastră în copilăria ei, către veacul al XVIII-lea adică. Întemeietorul său, acel cardinal pe care înaintaşii noştri îl lăudau peste poate şi căruia i se atribuiau, în instituţia noastră, vederile cele mai adânci cu putinţă, nu a întemeiat-o decât pentru că făcea versuri proaste, pe care însă le diviniza şi le voia admirate. Invitându-i pe scriitori să se unească într-un corp, cardinalul îşi dezvălui firea despotică şi îi făcu supuşii unor reguli pe care geniul întotdeauna le-a nesocotit. Neavând habar de ceea ce trebuia să fie o societate ca a noastră, a crezut de cuviinţă să nu-i acorde decât patruzeci de locuri, fapt care, având în vedere împrejurările, i-ar fi

[160] Când o replică mişcătoare ori sublimă îi surprinde pe cei prezenţi la un spectacol sau la academie şi când, în locul suspinului venit din adâncul sufletului, în locul emoţiei tăcute, aud furtunoasele plesnete cutremurând plafonul, îmi zic: degeaba bat din mâini, căci nu simt nimic; nişte oameni de lemn, care lovesc una de alta două scânduri.

[161] Ironia muşcătoare e fructul inechităţii, aşa cum gluma ingenioasă e fructul înţelepciunii: gluma şi veselia au fost cele mai tăioase arme ale lui Socrate.

făcut pe un Corneille ori un Montesquieu să aştepte la uşă toată viaţa fără să poată intra. Cardinalul îşi mai închipuia că, lăsat în nevolnicia lui, geniul ar rămâne neştiut dacă titlurile şi onorurile nu l-ar scoate din neant. Fără îndoială că ciudata părere şi-o făcuse gândindu-se la versificatori precum Colletet şi alţii, pe care îi făcea să trăiască din pur orgoliu.

Deveni aşadar un obicei ca aceia care aveau aur în loc de merit să ocupe un fotoliu printre cei al căror renume străbătea întreaga Europă. Cardinalul a dat exemplul şi mulţi nu s-au codit să-l urmeze. Bărbaţii de seamă ce reţinuseră atenţia veacului, asupra cărora erau aţintite toate privirile contemporanilor în aşteptarea viitorimii, bărbaţii aceştia care acoperiseră cu glorie locul unde îşi ţineau adunările şi-au văzut uşa luată cu asalt de către cei cu titluri şi avere. Aceştia le-au dat aproape să înţeleagă că strălucirea fireturilor ce-i împodobeau avea să se răsfrângă şi asupra lor, marii bărbaţi, şi că le era de ajuns să se aşeze alături de aceştia pentru a le semăna.

Fură astfel văzuţi mareşali, învingători sau învinşi, capete încununate de mitră dar care nu putuseră să-şi facă singuri strigările către mulţime, avocaţi, perceptori, financiari dându-se drept spirite luminate şi, deşi nu erau decât cel mult figuranţii spectacolului, crezându-se veritabilii lui actori. De-abia dacă din cei patruzeci, opt ori zece figurau pentru meritele lor: restul erau impostori.

Cu toate acestea trebuia ca un academician să moară pentru a i se ocupa locul, care nu rămânea astfel, cel mai adesea, mai puţin gol.

Ce poate fi mai rizibil decât faptul că academia aceasta, al cărei renume se răspândise în toată capitala, îşi ţinea adunările într-o săliţă strâmtă şi joasă! În fotoliile odinioară roşii vedeai din când în când câţiva bărbaţi plictisiţi, cântărind, într-o atitudine neglijentă, silabele sau cenzurând cuvintele unei piese în versuri ori ale unui discurs în proză, pentru a încununa apoi cu lauri, grav, pe cel mai rece dintre toate. Dar luaţi aminte, domnilor, nu se înşelau niciodată la numărătoarea bilelor, pe care şi le împărţeau în absenţa confraţilor şi, nu mă veţi crede, învingătorul primea nu o ramură de stejar, ci o medalie de aur purtând ridicola deviză *Pentru Nemurire!* Dar vai, nemurirea aceasta ajungea chiar a doua zi în creuzetul unui aurar, folosul cel mai real cu care se alegea atletul încoronat.

Nu o să-mi daţi crezare de vă voi spune că bietul învingător îşi pierdea uneori minţile[162], într-atât de nebunească şi de ridicolă îi devenea trufia, şi

---

[162] După premiile universităţii, sămânţă de orgoliu prostesc pentru minţile infantile, nu ştiu să existe ceva mai primejdios decât medaliile academiilor noastre literare. Laureatul se crede cu adevărat cineva, boală ce-l va măcina restul vieţii. Îi va dispreţui pe toţi cei ce nu

că judecătorii nu aveau altceva de făcut decât să decerneze inutile premii pe care nimeni nu ţinea să le afle.

Singurii admişi drept public erau autorii, dar îşi plăteau intrarea. Dimineaţa, cei de la Operă intonau o mesă pusă pe note; urma panegiricul lui Ludovic al IX-lea (nu prea pricep de ce), făcut de un preot care abia se mai ţinea pe picioare şi care-l lăuda mai bine de un sfert de ceas, cu toate că monarhul a fost, desigur, un rege de nimic[163]; venea de obicei rândul unui orator ce vorbea despre cruciade, ceea ce ce-l umplea de furie pe arhiepiscop şi îl făcea să demită din funcţie pe preotul orator care avusese curajul să se arate de bun simţ. Seara se mai pronunţa un elogiu, dar cum din fericire era de natură profană, arhiepiscopul nu-şi mai dădea verdictul în ceea ce priveşte doctrina lui.

Locul unde academicienii îşi arătau luminile minţii era straşnic păzit de puşcaşi şi de nişte vlăjgani de soldaţi aşa-zişi elveţieni care nu pricepeau franceza. Nimic mai nostim decât contrastul dintre piperniceala savanţilor şi statura uriaşă, înfricoşătoare, a acestora din urmă. Întrunirile lor erau numite *adunări publice*. Adevărat, publicul venea, dar era împiedicat să intre, ceea ce constituia o lipsă de recunoştinţă pentru osteneala pe care şi-o dăduse să vină să-i asculte.

Cu toate acestea, singura libertate de care se mai bucura naţiunea era de a-şi spune suveran cuvântul în legătură cu proza şi versurile ce i se ofereau, de a-l fluiera pe cutare autor, de a-l aplauda pe cutare altul şi, uneori, de a-şi bate joc de amândoi.

Furia academică pusese totuşi stăpânire pe toate minţile: nu exista om care să nu vrea să fie cenzor regal[164], după care academician. Se făceau calcule cu anii ce-i mai avea de trăit fiecare membru al academiei, în socoteli intrând gradul de vigoare de care-i mai dădea stomacul dovadă la masă, dar, având în vedere dorinţa aspiranţilor, secera morţii nu se abătea pe cât ar fi trebuit de repede. *Sunt nemuritori!* spunea lumea, iar când trecea vreunul dintre ei, auzeai pe câte cineva şoptind în barbă: «Ah! de-ar veni mai repede

---

au primit laurii pe cât de rari pe atât de iluştri. În *Mecure de France* din septembrie 1769, p. 184, r. 13, puteţi găsi unul dintre cele mai rizibile exemple de egoism: un autor ce n-a scris prea mult aminteşte publicului că, pe când era la colegiu, traducea în latină mai bine decât colegii lui şi îşi face din aceasta un merit închipuindu-şi că ocupă acelaşi rang şi în republica literelor... *Risum teneatis amici...*

163 Primul edict penal împotriva sentimentelor şi opiniilor individuale a fost dat de Ludovic al IX-lea, numit de popor şi Ludovic cel Sfânt.

164 Cenzor regal! Niciodată nu m-am putut stăpâni să nu râd la auzul acestei expresii. Nu ne dăm seama, noi francezii, cât suntem de ridicoli şi câte motive dăm viitorimii să ne privească, pe drept, cu milă.

clipa în care, în capul mesei, cu pălăria pe cap, să-ţi fac elogiul declarându-te un om de seamă, împreună cu Ludovic al XIV-lea şi cancelarul Séguier, când, deja uitat, te vei odihni în sicriul ornat cu epitafe.»

În sfârşit, în veacul în care aurul era mai presus decât orice, bogaţii făcură ce făcură şi îi goniră pe literaţi, astfel că, la generaţia următoare, perceptorii regali ajunseră singurii stăpâni ai celor patruzeci de fotolii, în care sforăiră la fel de bine ca şi înaintaşii lor, mai abili chiar decât aceştia la împărţirea bilelor. Atunci a apărut proverbul *Nu poţi fi academician de nu ai trăsură la scară.*

Disperaţi, neştiind cum să-şi recâştige domeniile uzurpate, literaţii conspirară la rândul lor, cu armele lor obişnuite, adică epigrame, cântece, vodeviluri[165], epuizând toate săgeţile satirei. Dar vai! se dovediră neputincioşi în faţa stratului de duritate ce acoperise într-atât inimile încât nu mai erau simţitoare nici măcar la împunsăturile ridicolului. Ar fi rămas domnii autori fără vorbe de duh de nu i-ar fi ajutat grava indigestie abătută asupra academicienilor reuniţi în jurul unei mese splendide. Apolon, Plutus şi zeul digestiei sunt certaţi între ei, aşa că, indigestia afectându-i atât ca bancheri cât şi ca academicieni, muriră aproape cu toţii. Oamenii de litere îşi recăpătară vechiul lor domeniu şi Academia fu salvată...”

Un hohot de râs cuprinse întreaga adunare, iar cineva veni să mă întrebe dacă cele spuse erau adevărate.

— Da, cu excepţia unor mici detalii. Când din înălţimea a şapte sute de ani îţi arunci privirea în trecut, e uşor să-i ridiculizezi pe cei ce au murit. Academia mărturisea, de altfel, chiar pe vremea mea că, singur, oricare din membrii ei era mai de valoare decât ea ca tot. Ce poţi spune mai mult? Nenorocirea e că de îndată ce oamenii se adună la un loc, capetele lor se îngustează, cum zicea Montesquieu, care ştia el ceva.

Am intrat în sala în care se aflau portretele academicienilor, în viaţă ori de odinioară. I-am contemplat pe cei ce au urmat academicienilor de pe vremea mea, dar ca să nu întristez pe nimeni mă voi feri să-i numesc, căci:

Vai! adevărul e adesea foarte crud,
Ne e drag, dar aduce nefericirea.

Voltaire

---

[165] Biete arme, ce pe deasupra le sunt şi interzise; cei mari se tem de ele şi în acelaşi timp le doresc.

Nu mă pot însă împiedica să nu vă povestesc ceva ce va face neîndoios multă plăcere sufletelor cinstite care iubesc dreptatea şi urăsc tirania, şi anume faptul că portretul abatelui de Saint-Pierre fusese reabilitat şi îşi recâştigase locul cu toate cinstirile datorate virtuţii lui deosebite. Fusese ştearsă astfel mârşăvia de care se făcuse în mod laş vinovată Academia atunci când s-a supus jugului unei servituţi de care ar fi trebuit să fie străină. Locul demnului şi virtuosului scriitor era între Fénelon şi Montesquieu, ceea ce mă făcu să laud nobilul simţ de dreptate. Nu am mai văzut însă nici portretul lui Richelieu, nici pe cel al reginei Cristina, nici pe al lui..., nici pe al lui..., nici pe al lui..., care, deşi imagini zugrăvite, erau cu totul nelalocul lor.

Am coborât muntele, lăsându-mi de mai multe ori privirea să rătăcească asupra boschetelor dese în spatele cărora locuiau minunatele genii care, în pace, contemplând natura, lucrau la modelarea inimii concetăţenilor lor pentru a o face virtuoasă, iubitoare de frumos şi de adevăr, şi-mi spusei în sinea mea: *Cât aş vrea să fiu demn de această Academie!*

CAPITOLUL XXXI
CABINETUL REGELUI

Nu departe de aceste locuri de basm se afla un vast templu ce mă umplu de admirație și respect. Pe frontispiciu stătea scris: *Compendiu al Universului.*

— E cabinetul regelui, mi se spune. Nu înseamnă că e proprietatea lui, ci a statului, dar i-am dat acest nume ca semn al stimei pe care i-o purtăm. Ca și vechii regi, practică și el, de altfel, medicina, chirurgia, artele. S-au întors acele vremuri fericite când cei puternici, care au în mâna lor fondurile necesare experiențelor, atrași de gloria de a face descoperiri importante pentru specia umană, se zoresc să ducă științele la gradul de perfecțiune care aștepta demult interesul și zelul lor. Persoanele cele mai de vază ale națiunii se folosesc de bogățiile lor pentru a smulge naturii secretele, iar aurul, altădată germene al crimei și imbold la lenevie, slujește acum omenirea și îi înnobilează eforturile.

Intru și am o plăcută surpriză! Templul era un palat însuflețit al naturii: tot ce a zămislit ea era aici adunat cu o abundență ce nu excludea defel ordinea. Avea patru aripi de o întindere imensă și era încoronat de cel mai vast dom ce mi-a fost dat vreodată să văd. Oriunde te întorceai, vedeai statui de marmoră în dreptul cărora puteai citi: *Inventatorului fierăstrăului. Inventatorului rindelei, Inventatorului strungului, cabestanului, scripetelui, macaralei* etc., etc.

Toate soiurile de animale, de vegetale și de minerale se găseau în cele patru aripi, în așa fel încât le vedeai pe toate dintr-o privire. Ce imensă și minunată asamblare!

În prima aripă vedeai de la cedru până la isop.

În cea de a doua, de la vultur până la muscă.

În cea de a treia, de la elefant la arahnidă.

În ultima, de la balenă la guvizi.

Mijlocul domului era ocupat de jocurile naturii: monștri de tot soiul, făpturi ciudate, necunoscute ori unice în felul lor. Căci natura, când lasă deoparte legile ei obișnuite, dă dovadă de o inteligență și mai pătrunzătoare decât atunci când nu se abate de la drumul cel drept. Pe margini, blocuri întregi smulse minelor dezvăluiau secretele laboratoare în care natura lucrează metalele pe care omul le-a făcut rând pe rând folositoare și primejdioase. Lungi straturi de nisip, inteligent prelevate și aranjate artistic, ofereau imaginea interiorului pământului și a planului urmat de acesta în stivuirea blocurilor de piatră, argilă, ipsos.

Cât de mirat am fost când, în locul celor câteva oase descărnate, am văzut balena însăţi, în imensitatea ei, hipopotamul monstruos, înfricoşătorul crocodil. Aranjamentul urma gradele şi varietatea de care natura a dat dovadă, astfel încât privirea cuprindea, fără efort, lanţul fiinţelor, de la cea mai mare la cea mai mică. În depărtare vedeai tigrul, pantera, în ţinuta mândră ce le caracterizează. Animalele vorace erau închipuite atacându-şi prada, iar energia mişcărilor şi suflul acela creator care le însufleţeşte aproape că fuseseră păstrate. Animalele mai blânde ori mai inteligente nu-şi pierduseră nici ele nimic din fizionomie: viclenie, inventivitate, răbdare, totul fusese reprezentat de îndemânarea omenească. Alături de fiecare animal se găsea scrisă istoria sa naturală, iar ceea ce ar fi fost prea lung pentru a fi notat era explicat verbal de oameni anume puşi s-o facă.

Scara fiinţelor, atât de combătută de contemporanii mei, dar pe care mai mulţi filosofi au avut înţelepciunea s-o bănuiască, era acum lucru evident. Vedeai cu claritate cum se întrepătrund speciile, cum se topesc, ca să zic aşa, una într-alta; cum, prin treceri delicate dar sensibile, nimic nu era întrerupt, de la plante până la animale; în fine, vedeai cum aceleaşi cauze le făceau să crească, să dureze şi să moară. Se observase că, prin toate operaţiile ei, natura tindea energic spre crearea omului şi că elaborând cu răbdare şi îndelungă chibzuinţă importanta lucrare, făcuse repetate încercări până să ajungă, treptat, la această perfecţiune care pare să fie ultimul efort pe care trebuie să-l facă.

Cabinetul nu era un haos, o adunătură indigestă în care obiecte răspândite ori îngrămădite nu dau nicio idee clară sau precisă, ci urmărea şi făcea inteligent să se vadă o anumită gradaţie. Dar ceea ce favoriza mai cu seamă ordinea era o substanţă pe care o descoperiseră şi care apăra exponatele de insectele născute din putrezirea lucrurilor.

Mă simţeam strivit de povara atâtor miracole. Privirea-mi îmbrăţişa tot luxul naturii. Cât l-am mai admirat în aceste clipe pe autorul ei! ce fervent omagiu am adus inteligenţei, înţelepciunii şi bunătăţii sale, aceasta din urmă mai preţioasă decât toate! Ce măreţ era omul plimbându-se printre atâtea minuni pe care le strânseseră mâinile lui şi care păreau create pentru el, căci el singur are posibilitatea să le vadă şi să le simtă. Lanţul acesta gradat, nuanţele lui, aparentele lacune întotdeauna umplute, ordinea aceasta progresivă, planul care nu permitea intermediar, ce spectacol e mai măreţ, după priveliştea cerurilor, pe pământul acesta care, el însuşi, nu-i totuşi decât un atom?[166]

[166] Trebuie să mărturisim că istoria ştiinţelor fizice e aceea a slăbiciunii noastre. Puţinul pe care-l ştim ţine de întinderea neştiinţei noastre. La fel ca pentru cei din vechime, pentru

— Dar de cât curaj uimitor a trebuit să se dea dovadă pentru realizarea acestor mărețe opere!

— Este lucrarea mai multor regi. Năzuind cu toții să-și cinstească titlul de ființă inteligentă, s-au lăsat înflăcărați de focul întreținut cu grijă al acestei pasiuni sublime și generoase care este curiozitatea de a destrăma vălul ce acoperă sânul naturii. În loc să numărăm războaiele câștigate de regii noștri, orașele luate cu asalt, cuceririle nedrepte și sângeroase, spunem: au făcut cutare descoperire în oceanul lucrurilor, au realizat cutare proiect folositor omenirii. Nu se mai cheltuiesc azi milioane pentru a-i duce la moarte pe oameni în cine știe ce războaie: banii sunt utilizați întru creșterea adevăratelor bogății, întru folosul geniului și ingeniozității, întru mărirea puterii și desăvârșirea fericirii. În toate timpurile au fost pătrunse secrete de către oameni în aparență necizelați; unele s-au pierdut, nestrălucind decât o clipă; dar ne-am dat seama că nu pierzi decât ceea ce ții cu tot dinadinsul să pierzi. Toate dorm în sânul naturii, nu trebuie decât să le cauți: sânul ei e vast și cuprinde mii de soluții pentru tot ce ai nevoie. Nimic nu e distrus în ordinea ființelor. Agitând în continuu masa ideilor, poți face să renască întâlniri între lucruri dintre cele mai depărtate.[167] Intim convinși de

---

noi fizica e o știință ocultă. Nu poți să o negi în întregime, are unele părți merituoase. Are însă vreo axiomă proprie? E foarte demn de elogii proiectul unei istorii naturale, dar e puțin cam prea vast de te gândești că unui om îi trebuie o viață întreagă pentru a observa o măruntă proprietate a unui mineral și că moare înainte de a-și epuiza cercetarea. Imensitatea obiectelor, a animalelor, a arborilor, a plantelor trebuie să înfricoșeze inteligența unui om. Dar trebuie oare să se lase descurajat? Nu, căci în această privință îndrăzneala e virtute, încăpățânarea e înțelepciune și nesăbuința lucru folositor. Trebuie să pândești natura îndelung, până își dezvăluie secretele. Nu e cu neputință spiritului uman s-o pătrundă, dar trebuie pentru aceasta ca lanțul observațiilor să nu fie întrerupt și ca fiecare savant să se arate mai preocupat de perfecțiunea științei decât de glorie, sacrificiu rar, dar necesar, ce va arăta cine este adevăratul prieten al oamenilor.

[167] Dacă vom compara punctul de unde au pornit științele fizice și punctul unde au ajuns azi, va trebui să recunoaștem că, în ciuda mașinilor, nu ne-am folosit cum se cade înțelepciunea și forța noastră de pătrundere. Omul ce nu se avea decât pe sine pare să fi fost mai puternic decât noi și pârghiile noastre de împrumut. Cu cât am dobândit mai mult, cu atât ne-am făcut mai leneși. Infinitul șir de experiențe n-a folosit decât la consfințirea greșelii. Mulțumiți că vedem, am crezut că am atins ținta și n-am mers mai departe. Savanții noștri trec cu ușurință peste mii de lucruri importante, a căror soluție e totuși de datoria lor să o dea. Iar fizica experimentală a devenit un soi de spectacol ori, mai exact, o șarlatanie publică, căci fizicianul ajută adesea cu mâna experiența anunțată și care se arată leneță ori neascultătoare. Ce constatăm azi? Descoperiri izolate, nefolositoare; savanți dogmatici ce sacrifică totul sistemului; o vorbărie care uimește prostimea, dar care stârnește mila celui ce dă deoparte lucioasa coajă a cuvintelor goale. Memoriile Academiei de Științe prezintă o mulțime de fapte, întâlnești în ele observații curioase, dar toată seamănă cu istoria acelor popoare necunoscute vizitate de un singur om și la care nimeni nu mai poate vreodată să

posibilitatea unor descoperiri uimitoare, nu am întârziat să le facem. Nu am lăsat nimic la voia întâmplării, cuvânt de demult, lipsit de sens și de aceea izgonit din limba noastră. Întâmplare e un sinonim pentru neștiință. Munca, perspicacitatea, răbdarea, iată instrumentele care silesc natura să-și dezvăluie cele mai ascunse comori. Omul a știut să tragă folos în întregime din toate darurile sale și, zărind culmea pe care putea ajunge, s-a avântat pe drumul infinit deschis în fața sa.

Se spunea că viața unui om este prea mărginită. Ei bine, ce-am făcut noi? Am înmănuncheat forțele tuturor indivizilor și așa au o putere de-a dreptul uimitoare. Unul desăvârșește lucrul început de altul. Lanțul nu se întrerupe nicicând, fiecare inel unindu-se strâns cu următorul: acest lanț de idei și de lucrări străbate astfel mai multe veacuri și urmează ca într-o bună zi să înconjoare, să îmbrățișeze universul. Nu doar grija pentru gloria personală, ci interesul pentru specia umană, aproape necunoscut pe vremea dumitale, e cel care fecundează întreprinderile cele mai dificile. Nu ne mai lăsăm rătăciți de vane teorii[168]: mulțumită cerului (și nebuniei voastre), toate s-au epuizat și au murit. Nu ne mai lăsăm călăuziți decât de făclia experienței. Scopul nostru e cunoașterea resorturilor secrete ale lucrurilor și lărgirea dominației omului prin dobândirea mijloacelor de a executa toate lucrările ce-i pot împlini ființa. Avem câțiva ermiți (singurii pe care-i toleram) ce trăiesc în mijlocul pădurii: dar pentru a studia plantele! Au ales această viață, și o iubesc. În anumite zile, vin aici spre a ne împărtăși multe din prețioasele lor descoperiri. În vârful munților am ridicat turnuri, unde se fac încontinuu observații ce se înmulțesc și completează reciproc. Am creat torente și cataracte artificiale pentru a avea forța necesară producerii celor mai puternice efecte ale mișcării.[169] Am construit băi aromatice pentru a reface corpuri vlăguite de vârstă, pentru a le împrospăta forțele și substanța,

---

ajungă. Călătorul și naturalistul trebuie crezuți pe cuvânt și trebuie să-i crezi chiar dacă s-au înșelat: nu poți trage din scrierile lor niciun folos, având în vedere distanța și greutatea de a le aplica spusele la un obiect real.

[168] Să-mi explice autorii de teorii fizice ori metafizice următorul fapt. În tinerețea lui, părintele Mabillon era cam sărac cu duhul. La douăzeci și șase de ani cade și se lovește cu capul de treapta unei scări de piatră. Imbecilul e supus unei trepanații și, după operație, dă dovadă de o inteligență pătrunzătoare, o uimitoare memorie și un zel deosebit pentru studiu. Acționând asupra creierului său, trepanul a făcut din el un alt om.

[169] Cele mai strălucite și mai costisitoare monumente nu sunt și cele mai de admirat atunci când nu-s ridicate decât pentru fastul inutil. Mașina ce pune în mișcare apele reședinței regale de la Marly nu are, în ochii înțeleptului, valoarea simplei roți învârtite de un pârâiaș pentru a măcina făina de mâine a mai multor sate ori pentru a ușura munca unui manufacturier laborios. Un geniu poate fi viguros, dar nu e mare decât atunci când slujește omenirea.

căci Dumnezeu nu a creat mulţimea plantelor tămăduitoare şi nu a dat omului priceperea de a le cunoaşte decât pentru a încredinţa ingeniozităţii sale grija de a-şi păstra sănătatea şi firul fragil şi preţios al zilelor.

Până şi locurile de plimbare, ce nu păreau făcute în ochii voştri decât pentru plăcere, şi-au plătit tributul lor de utilitate. Teiul, sterilul castan şi ulmul pitic au fost înlocuiţi cu pomi fructiferi, care bucură ochiul şi te îmbată cu mirosul lor. Spre a răspunde fericitei mărinimii a firii lipsită doar de mâna stăpânului căruia, ca să spun aşa, creatorul a supus-o, altoim copacii sălbatici. Avem imense crescătorii pentru tot soiul de animale. În adâncul deşerturilor am întâlnit specii ce vă erau necunoscute. Am făcut descoperiri extraordinare şi foarte folositoare, iar speciile au devenit de mai bine de două ori mai mari şi mai viguroase. În sfârşit, am constatat că rareori e inutilă osteneala pe care ţi-o dai cu natura, aşa că am regăsit multe din secretele pierdute pentru voi, fiindcă nici nu vă oboseaţi măcar să le căutaţi. Vă plăcea mai degrabă să îngrămădiţi cuvinte în cărţi decât să resuscitaţi, cheltuindu-vă energia, minunate capodopere. Precum cei din vechime, avem azi sticla maleabilă, pietrele speculare, purpura tyriană a veşmintelor împărăteşti, oglinda lui Arhimede, arta egipteană a îmbălsămării, maşinile care, tot la egipteni, au ridicat obeliscurile, materia giulgiului în care corpurile se transformau în cenuşă pe rug, arta de a topi pietre, lămpile inextingibile şi chiar şi sosul apician.

Plimbă-te prin grădinile acestea, unde botanica a ajuns la întreaga perfecţiune de care era în stare.[170] Orbi, filosofii voştri se plângeau că pământul e acoperit de otrăvuri: am descoperit că sunt cele mai active doctorii. Providenţei i s-a făcut dreptate şi i s-ar face dreptate în toate privinţele de nu ne-ar fi atât de firave şi de mărginite cunoştinţele. Nu mai auzi plânsete pe acest glob. Voci înlăcrimate nu mai strigă: *Totul e rău!* Sub privirea celui de sus spui: *Totul e bine!* Au fost studiate şi descrise chiar şi efectele otrăvurilor, cu care acum ne jucăm. Am izbutit atât de bine să extragem sucul plantelor încât facem din ele licori pe cât de pătrunzătoare pe atât de plăcute, care se infiltrează în pori, se amestecă imediat cu fluidele şi refac temperamentele, dând corpului fermitate, supleţe, robusteţe. Am descoperit secretul de a dizolva piatra în corp fără a arde intestinele.

---

[170] Tu, care traversezi câmpiile gândindu-te poate la corabia ce-ţi poartă comorile şi brăzdează mările, opreşte-ţi paşii, imprudentule! Calci în picioare o iarbă necunoscută şi tămăduitoare, capabilă să-ţi aducă în inimă bucuria şi sănătatea. E o comoară mai de preţ decât toate cele cu care vasul tău poate fi încărcat. După ce ai alergat după mii de năluci, sfârşeşte, ca J.J. Rousseau, prin a te apleca asupra plantelor.

Vindecăm ftizia, tuberculoza şi toate bolile considerate altădată mortale.[171] Dar cea mai frumoasă reuşită a noastră e stârpirea îngrozitoarei hidre, a ruşinosului şi crudului flagel ce ataca însăşi izvoarele vieţii şi ale plăcerii. Speţa umană mergea la ruină; am descoperit minunatul medicament ce avea să o redea vieţii, precum şi plăcerii, mai preţioasă chiar![172]

Mergând, noul Buffon îmbina cuvântul cu demonstraţia, arătându-mi obiectele fizice şi însoţindu-şi gestul cu reflecţii proprii

Ce m-a surprins cel mai mult a fost cabinetul de optică, unde erau strânse laolaltă toate accidentele luminii. Era o veşnică magie: dinaintea ochilor mei fură făcute să treacă peisaje, minunate privelişti, palate, curcubee, meteori, cifre de lumină, mâncăruri inexistente dar părând mai reale decât cele adevărate. Era un loc fermecat şi însuşi spectacolul genezei, produs cât ai clipi din ochi, nu mi-ar fi dat o senzaţie mai vie şi mai plăcută.

Mi-au fost arătate microscoape cu al căror ajutor am putut să văd fiinţe noi, scăpate privirii pătrunzătoare a observatorilor din vremea mea. Nu-ţi oboseau ochiul, fiind simple dar meşteşugite. Curiozitatea cea mai arzătoare mi-era satisfăcută la fiece pas: cu cât părea mai de nesecat, cu atât găsea ce să o stingă!

— Cât de mare mi se arată a fi aici omul, exclamai eu în repetate rânduri, şi cât de mici erau, în comparaţie, cei pe care veacul meu îi numea mari oameni.[173]

Nu mai puţin minunată era acustica. Se pricepuseră să imite toate sunetele articulate ale vocii omeneşti, strigătul animalelor, variatul cântec al păsărilor. Puneai în mişcare rotiţele unei maşinării şi, auzind răgetul leilor, tigrilor, urşilor, ce păreau să se devore între ei, te credeai brusc într-un

[171] E ruşinos ca un om să anunţe că deţine un secret folositor umanităţii şi să-l păstreze pentru el şi familie. Ce răsplată aşteaptă? Nefericitule! ai putea să te plimbi printre fraţii tăi spunându-ţi: fiinţele acestea care merg îmi datorează o parte din sănătate şi fericire. Dar nu simţi un astfel de orgoliu! Şi nu eşti mişcat de asemenea idee înduioşătoare! Ţine aur, nenorocitule, şi închină-ţi sufletul acestei plăceri: tu însuţi pronunţi verdictul, tu singur te pedepseşti.

[172] Sunt trist când aud făcându-se glume pe seama acestui flagel dureros: nu ar trebui să vorbim despre îngrozitoarea boală decât cu lacrimi în ochi, neurmându-l în această privinţă pe măscăriciul numit Voltaire.

[173] S-ar putea face o carte voluminoasă cu problemele de fizică, morală ori metafizică de care spiritul e asaltat şi în privinţa cărora geniile sunt tot atât de neştiutoare precum proştii. S-ar putea răspunde cu un singur cuvânt mulţimii acesteia de probleme fizice, morale sau metafizice, dar acest cuvânt aparţine celui mai adânc logogrif ce ne înconjoară. Cred că va fi descoperit într-o bună zi, căci îmi pun toate speranţele în spiritul omenesc care-şi va cunoaşte puterile, le va uni, şi-şi va spune că inteligenţa trebuie să pătrundă tot ceea ce este şi să supună tot ce atinge.

codru sălbatic. Auzul ţi-era sfâşiat şi ai fi zis că ecoul, şi mai formidabil chiar, repetă în depărtare sunetele discordante şi barbare. Dar tonurile discordante erau urmate de cântecul privighetorii, în al cărei gâtlej armonios fiecare particulă de aer devenea melodioasă, iar urechea percepea chiar şi freamătul îndrăgostitelor aripi şi gânguritul acela duios pe care vocea omului nu l-a putut niciodată imita decât imperfect. Beţia plăcerii se îmbina cu surpriza, iar voluptatea născută din fericitul amestec cuprindea toate inimile.

Ţintind către un scop moral chiar şi când era vorba de miracole meşteşugite, poporul acesta ştiuse să tragă folos şi dintr-o asemenea invenţie. De îndată ce un tânăr prinţ prindea a vorbi de război ori părea să fie cuprins de o pasiune belicoasă[174], era condus într-o sală pe care găsiseră de cuviinţă s-o numească *infernul*. Aici, maşinistul punea în funcţiune aparatul de care vorbeam şi în ureche se îngrămădeau toate grozăviile unei lupte, răcnetele de furie şi de durere, vaietele muribunzilor, sunetele terorii şi mugetul înfricoşătorului tunet, semn al nimicirii, hidoasa voce a morţii. Dacă, după aceasta, natura nu se făcea auzită în sufletul lui, dacă fruntea îi rămânea calmă şi senină, era închis pentru tot restul vieţii în această sală şi în fiecare dimineaţă i se punea din nou bucata muzicală spre a i se satisface înclinaţia fără ca omenirea să aibă de suferit.

Fără să mă prevină, intendentul cabinetului mă puse la încercare făcând să răsune deodată infernala operă.

— Cerule, fie-ţi milă! strigai eu din răsputeri astupându-mi urechile. Cruţă-mă, te rog, cruţă-mă!

O opri.

— Cum, nu-ţi place chiar deloc?

— Diavol ar trebui să fii ca să-ţi placă acest zgomot îngrozitor.

— Cu toate acestea, pe vremea dumitale era o distracţie la care regii luau parte aşa cum mergeau la vânătoare[175] (aceasta fiind, cum bine s-a spus, fidela icoană a războiului[176]), după care veneau poeţii să-i felicite că au

---

[174] Puternici potentaţi ce vă împărţiţi pământul, aveţi tunuri, mortiere, nenumărate armate cu nesfârşite şiruri de soldaţi. Un cuvânt de-al vostru le trimite să extermine un regat ori să cucerească o provincie. Nu ştiu însă de ce, deşi înconjuraţi de flamuri, îmi păreţi prăpădiţi şi mici. Romanii puneau să se lupte pigmei în circurile lor şi râdeau la loviturile pe care aceştia şi le dădeau, nebănuind că ei înşişi erau în ochii înţeleptului aşa cum păreau a fi pigmeii în ai lor.

[175] Depopularea mi se pare a fi cel mai mare avantaj al calamităţilor ce bântuie în Europa: dacă soarta omului e nenorocirea, în felul acesta sunt mai puţini nefericiţi. De e barbară cugetarea aceasta, blamul să cadă asupra autorilor calamităţilor.

[176] Ciudată şi vrednică de plâns e alcătuirea lumii noastre politice! Vreo zece capete încoronate ţin în lanţuri întreaga omenire, se vorbesc, îşi acordă unul altuia ajutor pentru a

speriat păsările cerului pe zece leghe roată şi că, plini de înţelepciune, au avut grijă să dea de mâncare corbilor. Poeţilor le plăcea chiar foarte mult să descrie bătălii.

— Rogu-te, nu-mi mai vorbi de boala molipsitoare ce se înverşunase asupra bietei speţe umane. Avea toate simptomele turbării şi nebuniei. Din înaltul tronului, regi laşi o trimiteau la moarte, iar turma ascultătoare, păzită de un singur câine, mergea cu zâmbetul pe buze la măcel. Cum s-o vindeci pe asemenea vremuri de amăgire? Cum să sfarmi talismanul magic? Un biet baston, un şnuruleţ roşu ori albastru, o cruciuliţă smălţuită răspândeau pretutindeni ameţeală şi mânie. Unii turbau doar la vederea unei cocarde ori a câtorva arginţi. A luat mult vindecarea, dar în ceea ce mă priveşte aproape ghicisem că balsamul alinătorilor al filosofiei avea să cicatrizeze ruşinoasele plăgi.[177]

---

o menţine în mâinile lor regale a o strangula după cum le e voia până îi provoacă, în cele din urmă, convulsii. Conspiraţia aceasta nu se ascunde, dimpotrivă e făţişă, publică, se face prin ambasadori. Gemetele noastre nu mai ajung la trufaşele urechi. Priviţi Europa: e un vast arsenal în care mii de butoaie de pulbere nu aşteaptă decât o firavă scânteie pentru a se aprinde. De multe ori, mâna unui ministru e cea care provoacă explozia ce incendiază nordul şi sudul, cele două capete ale pământului. Câte tunuri, bombe, puşti, ghiulele, gloanţe, săbii, câte marionete ucigătoare nu aşteaptă ascultând de biciul disciplinei, ordinul emanat din vreun cabinet spre a se deda jocurilor lor sângeroase? Însăşi geometria şi-a profanat divinele atribute, sprijinind, rând pe rând, mâniile suveranilor. Cu câtă precizie ştim să distrugem o armată, să secerăm o tabără, să asediem o cetate, să incendiem un oraş! Am văzut academicieni care calculau cu sânge rece încărcătura unui tun. Aşteptaţi, domnilor, să aveţi măcar un principat. Ce contează numele celui ce trebuie să domnească în ţara voastră? Patriotismul vostru e o virtute falsă, primejdioasă pentru omenire. Să examinăm puţin ce înseamnă cuvântul *patriotism*. Ca să fii ataşat unui stat, trebuie să-i fii membru. Cu excepţia a două-trei republici, nu există, la drept vorbind, vreo patrie. De ce mi-ar fi englezul duşman? Mă apropie de el comerţul, artele, toate legăturile cu putinţă şi între noi nu există antipatie naturală. De ce vreţi atunci să-mi separ cauza de a celorlalţi oameni, la un moment dat? Patriotismul e un fanatism inventat de regi şi funest universului, căci dacă naţia mea ar fi de trei ori mai mică aş avea de urât de trei ori mai mulţi oameni şi sentimentele mi-ar depinde de frontierele schimbătoare ale statelor. În aceeaşi zi ar trebui să dau foc casei vecinului şi să mă împac cu cel pe care ieri l-am înjunghiat. N-aş apăra la urma urmei decât drepturile capricioase ale unui stăpân dornic să comande sufletului meu. Nu! După mine, Europa nu ar trebui să formeze decât un vast stat şi îndrăznesc să formulez dorinţa de a o vedea unită sub o unică dominaţie. Cântărind totul, acesta ar fi un mare avantaj şi aş putea să fiu şi eu patriot. Dar ce e libertatea modernă, azi? Nu e, după cum spune un scriitor, decât eroismul sclaviei.

[177] Ce privelişte! două sute de mii de oameni răspândiţi pe întinse câmpuri în aşteptarea semnalului de a porni la măcel. Se omoară sub razele soarelui, deasupra florilor primăverii. Nu ura îi însufleţeşte, ci regii ce le poruncesc să moară. Dacă sângerosul eveniment s-ar întâmpla pentru prima oară, cei care nu i-au fost martori n-ar fi oare îndreptăţiţi să-l pună la îndoială? (Cugetarea aparţine D-lui Gaillard).

Am fost condus în cabinetul de matematici, care mi se păru deosebit de bogat şi cum nu se poate mai bine pus la punct. Fusese înlăturat din această ştiinţă tot ce aducea a joc de copii, tot ce era doar speculaţie aridă, nefolositoare ori depăşea marginile puterilor omeneşti. Erau aici maşini de tot felul menite să uşureze truda braţelor, înzestrate cu puteri cu mult mai mari decât cele cunoscute astăzi. Făceau tot felul de operaţii şi cele mai mari poveri erau pentru ele un fleac.

— Ai văzut obeliscurile, arcurile de triumf, palatele, îndrăzneţele monumente ce miră privirea: nu sunt lucrarea puterii muşchilor, nici a numărului muncitorilor ori a îndemânării acestora, ci a instrumentelor, a pârghiilor cele mai perfecţionate.

Se găseau acolo, într-adevăr, până la ultimul, cele mai exacte instrumente folosite în geometrie, în astronomie ori aiurea, cum se găseau şi busturile de marmoră, cu toate însemnele cuviincioase, ale autorilor de experienţe noi, cutezătoare, chiar dacă acestea duseseră la eşec (căci şi nereuşita e plină de învăţăminte).

Mi se spuse la ureche însă că mai multe secrete deosebite, uimitoare, nu erau încredinţate decât unui mic număr de înţelepţi, ca fiind lucruri de care, deşi bune în ele însele, s-ar fi putut abuza;[178] spiritul omenesc nu ajunsese încă, spuneau ei, să se poată sluji fără primejdie de cele mai rare ori mai importante descoperiri.[179]

---

[178] Biblia spune că regele Ezechias a interzis o carte despre virtuţile plantelor, temându-se ca acestea să nu fie folosite greşit, ceea ce ar fi dus la îmbolnăviri. Curios fapt, care dă de gândit.

[179] Îngrozitoare şi funestă pentru speţa umană a fost ziua în care un călugăr a descoperit că salpetrul e un praf ucigător. Ariosto spune că, după ce a imaginat o carabină, cuprins de milă, diavolul a aruncat-o în apele unui fluviu. Vai, nu mai e adăpost pe pământ! Nu mai e nevoie de curaj, devenit inutil, iar cetăţeanul temerar nu mai are ce aştepta de la braţ. Tunul e încredinţat unui mic număr de oameni, ce devin astfel proprietari absoluţi pe existenţa noastră. Dacă ajung la o înţelegere între ei, ce se va întâmpla cu nefericiţii de noi?

CAPITOLUL XXXII
SALONUL

Cum la acest popor artele se ţineau, la propriu şi la figurat, de mână, îmi trebuiră doar câţiva paşi pentru a mă găsi în faţa Academiei de pictură. Intrai în uriaşe saloane cu tablourile celor mai mari maeştri. Fiecare era echivalentul unei cărţi de învăţătură morală. Colecţia nu mai era refrenul eternei mitologii, de mii şi mii de ori copiată, căci aceasta, ingenioasă la începuturile artei, îşi dobândise din plin dreptul să pară plictisitoare. Chiar şi cele mai frumoase lucruri ajung obişnuite; refrenul e limba vorbită de proşti. Aşa s-a întâmplat şi cu linguşelile grosolane ale pictorilor adulatori ce-l zeificaseră pe Ludovic al XIV-lea: asemenea adevărului, timpul devorase pânza mincinoasă tot aşa cum pusese la adevăratul lor loc versurile lui Boileau şi prologurile lui Quinault. Artelor le era interzisă minciuna.[180] Şi nu mai existau nici acei neciopliţi numiţi *amatori,* care, ţinând lingoul de aur în mână, dădeau geniului porunci. Artistul era liber, nu dădea ascultare decât legilor pe care el le dicta şi nu se mai înjosea.

Nu mai vedeai, în saloanele acestea edificatoare nici bătălii sângeroase, nici desfrâul neruşinat al zeilor din poveste şi cu atât mai puţin monarhi înconjuraţi de virtuţile de care fuseseră lipsiţi: peste tot doar subiecte capabile să inspire sentimente de măreţie şi virtute. Mulţimea zeităţilor păgâne, pe cât de absurde pe atât de scandaloase, nu mai oprea penelul pictorilor, a căror menire era acum de a transmite viitorimii evenimentele cele mai de seamă. Erau consideraţi pictori cei care dădeau o idee mai nobilă despre om, cum ar fi clemenţa, generozitatea, devotamentul, curajul, dispreţul pentru trândăvie.

Fuseseră zugrăvite, am constatat, toate subiectele demne să fie transmise posterităţii. Imortalizată era mai cu seamă măreţia sufletească a suveranilor. L-am văzut pe Saladin plimbând un giulgiu; pe Henric al IV-lea aprovizionând cu alimente oraşul pe care-l asedia; pe Sully numărând fără

---

180 Văzându-l în galeria de la Versailles pe Ludovic al XIV-lea, cu fulgerul în mână, aşezat pe nori de azur, în chip de zeu vindicativ, mila dispreţuitoare pe care o resimt pentru penelul lui Le Brun se revarsă aproape asupra întregii arte; dar gândul că tabloul supravieţuieşte zeului cu fulgerul în mână şi artistului ce i-a dat aceste însemne mă linişteşte şi mă face să zâmbesc.

Prima dată când a văzut pânze de Tenier, Ludovic al XIV-lea a întors capul şi a poruncit să fie scoase din apartamentele sale. Dacă monarhul n-a putut să suporte imaginea acelor oameni de treabă ce beau şi dansează cu voioşie, dacă le-a preferat pe cele cu bărbaţii în uniforme albastre străbătând călare fumul şi praful unei tabere militare, sufletul său e deja osândit.

să se grăbească suma de bani pe care stăpânul său o destina plăcerilor; pe Traian sfâșiindu-și veșmintele spre a pansa rănile unui nefericit; pe Marcus Aurelius coborând de pe calul său avântat spre a primi jalba unei sărmane femei; pe Titus împărţind hrană şi leacuri; pe Saint-Hilaire arătând cu un braţ energic fiului său în lacrimi pe Turenne zăcând în praf; pe generosul Fabre punându-şi lanţul de ocnaş în locul tatălui său, şi aşa mai departe. Subiectele acestea nu erau considerate nici sumbre şi nici întristătoare. Nu auzeai vreun josnic curtean zicând: „Până şi pictorii vor să ne facă morală!" Dimpotrivă, toată lumea le era recunoscătoare că au strâns laolaltă cele mai frumoase trăsături ale firii omenești și că tablourile le erau copiate după istorie. Pictorii gândiseră pe bună dreptate că nimic nu putea fi mai folositor decât aceasta şi toate artele participaseră, dacă pot spune aşa, la o admirabilă conspiraţie în favoarea omenirii. Fericita alianţă aruncase o lumină şi mai limpede asupra sfintei efigii a virtuţii, care devenise şi mai demnă de adoraţie şi ale cărei trăsături mereu înfrumuseţate erau o şcoală publică pe cât de sigură pe atât de emoţionantă. Cum să rezişti vocii unanime a artelor frumoase ce-l slăvesc şi încoronează pe cetăţeanul liber şi generos?

Toate tablourile reţineau privirea, prin subiect cât şi prin execuţie. Pictorii se pricepuseră să îmbine linia italienească şi coloritul flamand sau mai degrabă le depăşiseră pe amândouă printr-un studiu atent. Însufleţindu-le lucrul, onoarea, singura monedă cu trecere la bărbaţii de seamă, îi răsplătea dinainte. Ai fi zis că natura e redată de o oglindă. Prietenul virtuţii nu putea să contemple frumoasele pânze fără să scoată un suspin de plăcere, în vreme ce omul vinovat nu cuteza să le privească de teamă ca nu cumva figurile neînsufleţite să ia deodată cuvântul spre a-l acuza şi face de râs.

Mi se spuse că toate tablourile erau propuse pentru un concurs, la care puteau lua parte şi străini, nefiind cunoscută măruntă tiranie de a proscrie tot ce se află dincolo de hotarele provinciei. Se dădeau patru subiecte pe an, pentru ca fiece artist să aibă vreme să-şi desăvârşească tabloul. Cel mai reuşit câştiga în curând adeziunea poporului. Vocea publicului era luată aici în seamă, ea fiind îndeobşte însuşi glasul echităţii, ceea ce nu înseamnă că ceilalţi nu primeau laudele cuvenite, fiecare după merit. Nedreptatea de a descuraja elevii nu le stătea în fire, căci maeştrii recunoscuţi nu erau încercaţi de nedemna, josnica invidie ce l-a exilat pe Poussin departe de patrie şi i-a adus lui Le Sueur moartea în floarea tinereţii. Se dezbăraseră de primejdioasa şi funesta încăpăţânare care, pe vremea mea, nu îngăduia discipolilor să urmeze altă manieră decât a maeştrilor. Nu mai făceau nişte imitatori reci din aceia care ar fi putut să urce foarte sus lăsaţi în voia lor şi

care ar fi trebuit doar, din când în când, sfătuiţi. În sfârşit elevul nu mai era strivit de sceptrul ce-l intimida, nu mai umbla ca o umbră tremurândă în urma magistrului capricios pe care mai trebuia pe deasupra să-l linguşească: de avea geniu, i-o lua înainte, iar călăuza se mândrea prima cu perfecţiunea artei învăţăcelului.

Aveau mai multe academii de desen, pictură, sculptură, geometrie practică. Pe cât erau de primejdioase artele în veacul meu, întrucât favorizau luxul, fastul, lăcomia, dezmăţul, pe atât de folositoare deveniseră ele acum căci nu urmăreau decât să dea lecţii de virtute şi să imprime oraşului maiestatea, agrementele, gustul simplu şi nobil care, prin legături secrete, înalţă sufletul cetăţenilor. Şcolile erau deschise publicului, iar elevii lucrau sub privirea acestuia. Oricine avea îngăduinţă să vină să-şi spună părerea, ceea ce nu înseamnă că maeştrii titulari erau absenţi. Niciun învăţăcel nu era însă elevul cutărui maestru, ci al tuturor maeştrilor pricepuţi în general. Doar evitând până şi umbra sclaviei, atât de funestă călirii virile şi independente a geniului, reuşiseră ei să formeze bărbaţi care să se ridice deasupra capodoperelor antichităţii. Tablourile lor erau atât de desăvârşite, atât de perfecte, încât pânzele rămase de la Rafael ori Rubens nu mai erau căutate decât de câţiva anticari, oameni întotdeauna îndărătnici şi încăpăţânaţi.

Nu e nevoie să vă mai spun că artele şi profesiunile erau cu toate libere, căci numai într-un secol barbar, tiranic, imbecil pui în lanţuri hărnicia şi ceri bani celui ce vrea să muncească în loc să-l răsplăteşti. Toate acele mici corporaţii burleşti nu-i reuneau pe oameni decât pentru a face să le fermenteze pasiunile într-un grad şi mai înalt: din captivitatea în care se găseau se năşteau o mulţime de probleme fără sfârşit ce-i făceau inevitabil duşmanii vecinului. Tot aşa, în închisoare, cei legaţi cu un singur lanţ îşi transmit accesele de mânie şi viciile. Vrând să le separe interesele, legiuitorul le-a făcut şi mai active, exact contrariul a ceea ce urmărea. Piedicile întâlnite de oricine vrea să dea urmare chemării sale erau izvorul a mii de fărădelegi, dădeau naştere trândăviei şi pungăşiilor. Cel sărac se vedea în neputinţa de a ieşi dintr-o stare vrednică de plâns căci o mână neîndurătoare îi închidea toate uşile şi singur aurul putea să ridice barierele. Pentru a avea un mic tribut, monarhul distrusese cea mai sfântă libertate şi înăbuşise toate forţele curajului şi hărniciei.

La poporul acesta luminat în ceea ce priveşte noţiunile fundamentale ale dreptului omului, fiecare avea ocupaţia spre care îl înclina gustul, chezăşie sigură a succesului. Cei ce nu manifestau nicio dispoziţie pentru artele frumoase îmbrăţişau o profesie mai uşoară, mediocritatea nefiind deloc acceptată în orice avea legătură cu geniul; gloria întregii naţiuni părea să

depindă de acele talente ce nu fac mai puţin gloria omului decât pe aceea a imperiilor.

CAPITOLUL XXXIII
TABLOURI EMBLEMATICE

Am ajuns într-o încăpere specială, unde erau închipuite veacurile. Li se păstrase nu numai fizionomia, ci şi trăsăturile ce le deosebeau. O robă neagră şi lungă era veşmântul veacurilor de neştiinţă. Cu ochii roşii şi scăpărând de mânie, personajul ce le reprezenta ţinea în mână o torţă aprinsă, iar în spatele lui vedeai ruguri, preoţi în odăjdii şi legaţi la ochi, nefericiţi care, ajutându-se unu pe alţii, făceau jertfa focului.

Ceva mai departe, fără vreo altă virtute decât o imaginaţie înflăcărată, un fanatic entuziast învăpăia închipuirea mulţimii concetăţenilor, nu mai puţin inflamabilă, făcându-i să-l urmeze aşa cum turma ascultătoare vine în fugă la chemarea ciobanului. Crezând că aud vocea cerului, regii îşi părăsesc tronul, statele pustiite şi aleargă să-şi piardă coroana, propria persoană şi supuşii în deşerturile fără margini. În ultimul plan al tabloului, puteai vedea fanatismul cum calcă în picioare capete de oameni şi agită torţe asasine. Monstru uriaş! Întreg pământul îi încăpea sub talpă, iar mâna-i ce ţinea cununa martiriului se înălţa până-n nori!

Mai puţin înflăcărat, mai contemplativ, iubitor de mister şi alegorie, un altul se arunca în braţele miraculosului. Înconjurat tot timpul de enigme, se îngrijea să facă şi mai adâncă întunecimea din jur. Vedeai aici inelele platonicienilor, numele pitagoreice, versurile Sibilelor, atotputernicele formule magice, precum şi iscusitele şi totodată prosteştile himere zămislite de spiritul omului.

Ţinând în mână un astrolab, un altul consulta cu atenţie calendarul şi calcula zilele favorabile şi nefavorabile. Pe faţa lungă se întipărise o gravitate rece şi taciturnă. La conjuncţia a două astre pălea; prezentul nu exista pentru el, iar călăul lui era viitorul; îşi dăduse chiar drept loc de cult ridicola ştiinţă numită astrologie, fantomă pe care o îmbrăţişa ca pe o coloană de neclintit.

Cu corpul învelit în fier, un alt personaj îşi îngropa capul într-o cască de bronz. Îmbrăcat în zale, înarmat cu o suliţă lungă, te făcea să te gândeşti doar la lupte pe viaţă şi pe moarte. Sufletul eroilor săi era mai dur decât oţelul veşmântului. Fierul hotăra care trebuie să fie drepturile, opiniile, dreptatea, adevărul. În fund se zărea ţin câmp de turnire, arbitri şi heralzi ce-l luau pe cel învins ori mai degrabă pe vinovat.

Un alt personaj era de o ciudăţenie extremă: arhitect barbar, înălţa coloane fără nicio proporţie cu masa pe care aveau să o susţină şi le împopoţona cu ornamente ridicole, considerând toate acestea drept un rafinament pe care nici grecii nici romanii nu l-au cunoscut. Logica îi era

stăpânită de aceeaşi dezordine: nesfârşite certuri pentru detalii, idei abstracte. În ultimul plan fuseseră zugrăviţi un fel de somnambuli care vorbeau şi se mişcau cu ochii închişi şi, scufundaţi într-un somn adânc, nu datorau legătura dintre două idei decât purei întâmplări.

Am trecut în revistă toate veacurile, dar mi-ar lua prea mult să vi le descriu aici în amănunt. Mai mult am zăbovit în faţa veacului al XVIII-lea, pe care odinioară îl cunoscusem. Pictorul îi dăduse înfăţişarea unei femei. Capul, mândru şi delicat, era împovărat de podoabe dintre cele mai alese. Gâtul, braţele, pieptul îi erau acoperite de perle şi diamante. Ochii îi avea vii şi strălucitori, dar gura îi era strâmbată de un zâmbet puţin cam forţat. Obrajii îi avea roşii. Privirea, seducătoare dar nesinceră, lăsa parcă să se întrevadă meşteşugul, ca şi vorbele pe care le-ar fi putut spune. La fiecare mână avea câte două panglici trandafirii, podoabă sub care se ascundeau de fapt două lanţuri de fier ce-i îngrădeau libertatea, nu într-atât însă încât să o împiedice să gesticuleze, să sară sprinţar şi să danseze. O făcea chiar prea mult, spre a-şi ascunde, cred, robia ori măcar pentru a o face mai puţin grea şi tristă. Am examinat-o amănunţit şi, urmărind cu privirea faldurile minunatelor veşminte, mi-am dat seama că poalele rochiei erau zdrenţuite şi pline de noroi. Gol, piciorul se scufunda într-un soi de mocirlă şi, pe cât de strălucitoare era partea de sus a corpului, pe atât de hidoasă era cea de jos, ceea ce mă făcu să-i găsesc o mare asemănare cu acele curtezane ce umblă pe străzi la căderea nopţii. Din spate, mai mulţi copii, slabi şi livizi, strigau ceva mamei lor în vreme ce înghiţeau cu lăcomie o coajă de pâine neagră. Degeaba încerca ea să-i ascundă sub poala rochiei, tot îi zăreai pe micii nefericiţi prin găurile acesteia. În depărtare zăreai minunate castele, palate de marmoră, grădini savant desenate, întinse păduri cu cerbi şi căprioare în care se făcea auzit sunetul cornului. Câmpurile însă doar pe jumătate lucrate erau pline de ţărani necăjiţi care se prăbuşeau, morţi de oboseală, de-a curmezişul brazdei. Mai veneau şi zbiri să-i înroleze cu sila pe unii şi să le ia celorlalţi bruma de lucruri pe care le mai aveau prin casă.[181]

---

181 Tirania e un copac primejdios pe care trebuie să te grăbeşti să-l smulgi din rădăcină de cum răsare. Înşelătoare e strălucirea lui. La început e doar un copăcel acoperit cu flori şi lauri, dar bea pe ascuns sângele ce-l udă. Curând creşte şi-şi ridica trufaş capul. Aruncă peste tot ce-l înconjoară o umbră orgolioasă şi funestă. Cad şi floarea şi fructul vecin, lipsite de binefăcătoarele raze de soare. Sileşte pământul să nu-l hrănească decât pe el şi sfârşeşte prin a semăna cu acel copac veninos ale cărui fructe dulci sunt otrăvite, care transformă într-un lichid coroziv picăturile de ploaie distilate de frunzele lui şi care, neputându-l supune la cazne, oferă călătorului obosit somnul şi moartea. Trunchiul îi devine noduros, principiile sevei sunt acoperite de un lemn tare, rădăcinile de fier se tot întind, iar barda libertăţii se ştirbeşte şi nu mai poate să-i muşte din carne.

Firea naţiilor era exprimată cu tot atâta fidelitate.

Îl recunoşteai pe gelosul şi răzbunătorul italian după culorile topite pe nesimţite în mii de nuanţe şi după faţa tristă, melancolică. În acelaşi tablou, seriozitatea feţei dispărea în tumultul unui concert, pictorul pricepându-se de minune să surprindă uşurinţa, supleţea cu care se transformă, cât ai bate din palme, italienii. În fundal, mimi făceau grimase şi alte gesturi comice.

Din vârful unei stânci, într-o atitudine mai curând mândră decât maiestuoasă, englezul domina oceanul şi făcea semn unui vas că pornească spre Lumea nouă de unde să-i aducă bogăţii. Citeai în privirea lui îndrăzneaţă că pentru el libertatea civilă înseamnă libertate politică. Ciocnirea valurilor mugind în vijelie era pentru auzul său dulce armonie. Braţul era pregătit să apuce oricând sabia războiului civil: zâmbind, privea un eşafod de unde se rostogoleau un cap şi o coroană.

Sub un cer luminat de fulgere, germanul era surd la strigătul elementelor şi nu ştiai dacă sfidează furtuna sau e doar insensibil la ea. Vulturi se sfâşiau furioşi în faţa lui: pentru el era un simplu spectacol. Închis în sine, arunca asupra propriului său destin o privire indiferentă sau filosofică.

Plin de o graţie nobilă şi rafinată, francezul avea trăsături şlefuite. Figura nu era originală, dar se vedea că are multă clasă. În priviri îi citeai imaginaţie şi mult spirit, iar zâmbetul plin de subînţelesuri te făcea să te gândeşti la viclenie. Ansamblul figurii era regulat, obrajii aveau o culoare plăcută, dar nu vedeai rumeneala şi frumoasele efecte de lumină pe care le admirai în celelalte tablouri. Erai obosit de mulţimea amănuntelor, ce-şi dăunau unul altuia. Nenumăraţi oameni purtând mici tamburine îşi dădeau toată osteneala să facă zgomot: credeau că imită bubuitul tunurilor. Era o înflăcărare pe cât de impetuoasă şi activă, pe atât de trecătoare şi neputincioasă.

CAPITOLUL XXXIV
SCULPTURA ŞI GRAVURA

Nu mai puţin brumoasă decât sora ei mai mare şi alături de ea, sculptura expunea şi ea minunăţiile ieşite de sub o daltă care nu se mai prostitua vânzându-se unor Cresus neruşinaţi ce înjoseau arta cerându-i să le cioplească în piatră venalul chip ori comandându-i alte subiecte tot atât de jignitoare. Bucurându-se de pensii de la guvern, artiştii îşi puneau talentul în slujba meritului şi virtuţii. Nu mai vedeai, ca în saloanele noastre, alături de bustul regilor pe care-i fura şi pe acelaşi plan cu ei, pe josnicul republican oferindu-şi fără ruşine privirii nevrednicul chip. Vreun bărbat demn de admiraţia viitorimii a presărat pe drumu-i fapte memorabile? A făcut un altul vreo acţiune măreaţă şi plină de curaj? Înflăcărându-se, artistul lua pe seama sa recunoştinţa generală şi, în secret, dădea chip uneia din faptele acestea de seamă, fără a face însă şi portretul autorului ei. Arăta apoi lumii lucrarea şi primea îngăduinţa să devină nemuritor împreuna cu marele bărbat. Lucrarea lui impresiona toate privirile şi nu mai avea nevoie de cine ştie ce rece comentariu.

Era cu desăvârşire interzisă sculptarea de subiecte ce nu vorbeau sufletului şi, ca urmare, nu mai erau stricate frumoase blocuri de marmoră ori alte asemenea materii preţioase. Toate subiectele licenţioase cu care ne împodobeam noi şemineele erau şi ele prohibite cu severitate, iar bieţii oameni nu înţelegeau nimic din legislaţia noastră când citeau în vreo carte de istorie că într-un veac în care se vorbea atât de des de religie şi moravuri capii de familie puteau să prezinte copiilor scene de dezmăţ sub cuvânt că sunt capodopere ale artei; de fapt nu erau decât lucrări în stare să aprindă imaginaţia cea mai cuminte şi să îmbie la desfrâu sufletele fragede, deschise tuturor influenţelor. Vărsau lacrimi auzind de obiceiul criminal atât de răspândit de a deprava inimile înainte chiar de a fi formate.[182]

---

[182] Printre abuzurile publice pe care vrem să le arătăm pot figura şi neruşinatele parade ce ofensează bunele moravuri şi tot atât de respectabilul bun simţ. Vorbind de spectacole, i-am uitat pe saltimbanci şi pe cei care merg pe sârmă, dar ce contează ordinea într-o lucrare dacă autorul reuşeşte să-şi prezinte toate ideile! Voi face ca Montaigne, folosind orice ocazie şi nu-mi va păsa de ceea ce vor spune criticii, fiindcă îmi închipui că sunt totuşi mai puţin plictisitor decât ei. Întorcându-mă acum la saltimbanci şi la cei ce merg pe sârmă, întreb dacă magistraţii au dreptate îngăduindu-i, căci, după ce şi-au irosit vremea în exerciţii pe cât de uimitoare pe atât de nefolositoare, îşi pun public în primejdie viaţa învăţându-i pe nenumăraţii spectatori să nesocotească moartea cuiva. Atitudinea lor e neruşinată şi răneşte atât privirea cât şi sufletul, deoarece pot obişnui sufletele încă necoapte să nu găsească plăcere decât în ceea ce e primejdios şi să gândească greşit că speţa umană poate fi subiect de amuzament. Se va spune poate că obiectul observaţiei e neînsemnat, dar am

Sculptorul cu care mă întreţineam avu grijă să-mi arate toate aceste mari schimbări. Îmi mai spuse că în veacul al XIX-lea a fost o atât de mare lipsă de marmoră încât s-a ajuns să se folosească nenumăratele şi nedemnele busturi de financiari, perceptori regali ori mărunţi slujbaşi ai acestora, blocuri gata pregătite ce au fost cioplite mai cu minte, dându-se la iveală chipuri mai cuviincioase.

În cea din urmă galerie, nu mai puţin curioasă prin mulţimea lucrărilor oferite privirii, fusese adăpostită colecţia universală de desen şi gravură. Cu toată desăvârşirea la care ajunsese aceasta din urmă, fuseseră păstrate stampele din veacurile trecute, căci o stampă nu e o carte: aceasta, prin însuşi faptul că nu e bună, e rea, în vreme ce o stampă, pe care o cuprinzi dintr-o privire, poate oricând sluji ca termen de comparaţie.

Galeria, întemeiată în veacul lui Ludovic al XV-lea, suferise mari schimbări. Nu mai era un cabinet micuţ adăpostind o biată masă la care cu greu se puteau aşeza zece–doisprezece amatori, ceea ce te silea să baţi drumul de pomană zile în şir, negăsind loc; nu mai era deschis doar în anumite zile, cel mult a zecea parte dintr-un an, mai puţin chiar dacă ne gândim la toanele directorului. Acum galeriile erau deschise zilnic şi încredinţate unor funcţionari curtenitori şi cuviincioşi, plătiţi cu promptitudine pentru a servi publicul la fel. În spaţioasa sală în care intrasem, găseai fără îndoială replica oricăreia din pânzele ori sculpturile expuse în celelalte galerii: era un compendiu al capodoperelor pe care se învredniciseră să le răspândească pe cât le stătuse în putinţă.

Gravura e tot atât de fertilă şi de binevenită ca şi tiparul, căci aşa cum acesta înmulţeşte exemplarele unei cărţi, ea înmulţeşte imaginile, făcând ca orice cetăţean, orice străin, să poată avea o copie pe potriva originalului. Toată lumea îşi împodobea casa, fără invidie, cu stampe interesante ce ofereau exemple de virtute şi eroism; dispăruseră aşa-zişii amatori, mofturoşi pe cât de ignoranţi, mereu în căutarea unei desăvârşiri închipuite pentru care îşi cheltuiau sănătatea şi banii, mereu traşi pe sfoară, ceea ce de altfel meritau.

Am parcurs cu aviditate voluminoasele cărţi în care acul gravorului descria cu atâta uşurinţă şi precizie contururile şi chiar culorile firii. Toate tablourile erau redate cu desăvârşire, acordându-se totuşi o atenţie sporită celor privitoare la meşteşuguri şi ştiinţe. Fuseseră complet refăcute planşele *Enciclopediei,* veghindu-se îndeaproape la riguroasa lor exactitate, merit suprem, căci greşeala cât de mică are aici urmări extreme. Am dat peste un

---

făcut constatarea că aceste jalnice spectacole au asupra mulţimii mult mai multă înrâurire decât toate artele dotate cu o cât de mică aparenţă de raţiune.

minunat curs de fizică lucrat în felul acesta, căci fizica fiind o ştiinţă ce se adresează mai ales simţurilor, imaginile sunt cele mai în stare, probabil, să te facă să o înţelegi, parte cu parte. Arta de a reproduce imagini folositoare era acum la mare preţ şi i se dădeau, mereu, noi şi noi dovezi de respect.

Totul era făcut cu cel mai desăvârşit bun gust, în maniera unui Gérard Audra, adâncită, adusă la perfecţiune. Vinietele cărţilor luaseră numele lui Cochin; cuvânt ce înlocuia atâtea expresii nefericite precum „cul-de-lampe”, adică „fund-de-lampă”.[183] Funesta lupă, cauză a slăbirii vederii atâtor gravori, fusese în sfârşit părăsită, iar amatorii de acum nu mai admirau cerculeţele acelea ce făceau tot meritul gravurilor din veacul meu, preferându-le desenul mare, precis, firesc, unde totul era spus în câteva linii potrivite, nobil trasate. Gravorii, modeşti, învăţau de la pictori, iar aceştia se păzeau să aibă capriciile unui maestru; între ei exista stimă, egalitate, prietenie şi se fereau cu străşnicie să-şi impute unul altuia cusururile vreunei lucrări. Gravura devenise de altfel foarte folositoare statului prin comerţul cu stampe făcut cu străinătatea, astfel încât se putea spune că în mâinile acestor artişti arama devenea aur.

---

[183] Domnul Voltaire, care a pledat atâta vreme pentru această importantă reformă, are aşadar motive de mulţumire anticipată.

CAPITOLUL XXXV
SALA TRONULUI

Spre marea mea părere de rău trebui să mă despart de bogatele galerii, însă, mânat de curiozitatea mea de nepotolit, de dorinţa de a vedea totul, mă trezii în centrul oraşului unde mi se oferi priveliştea unei mulţimi de bărbaţi şi femei, de toate vârstele, îndreptându-se cu grabă către un portic maiestuos împodobit. Auzeai din toate părţile: „Grăbeşte pasul! Poate că bunul rege a şi urcat pe tron. Hai, că nu-l mai vedem azi!” Mă luai după mulţime şi ce mă minună peste poate fu că niciun fel de străjer fioros nu aţinea calea poporului grăbit. Ajunserăm într-o sală imensă, susţinută de coloane. Înaintând, reuşii să văd tronul monarhului. Nu, e cu neputinţă să-ţi imaginezi ceva mai frumos, mai nobil, mai august, mai consolator despre maiestatea regală. Eram mişcat până la lacrimi. Nu vedeai cine ştie ce Jupiter cu fulgerul în mână, cine ştie ce aparat înfricoşător ori instrument al răzbunării, ci patru statui de marmoră albă închipuind puterea, cumpătarea, dreptatea şi clemenţa, pe care era înălţat, doar spre a face ca vocea să fie auzită de departe, un simplu jilţ de fildeş alb, încununat de un baldachin ţinut de o mână ce părea să iasă din boltă. De o parte şi de cealaltă, câte două plăci pe care erau gravate legile statului, limitele puterii regale, îndatoririle regelui şi ale supuşilor. Mai în faţă, vedeai statuia unei femei alăptându-şi pruncul, emblemă fidelă a regalităţii. Prima treaptă a tronului avea forma unui mormânt şi purta, cu litere groase, cuvântul VEŞNICIE. Sub ea odihnea trupul îmbălsămat al monarhului precedent şi sub ea avea să odihnească actualul rege, care acum auzea vocea tatălui amintindu-i că e muritor, că a fi rege e un vis şi că avea să rămână singur, faţă în faţă, cu renumele pe care şi-l va face!

Vasta sală era plină de lume când, înfăşurat într-o mantie unduind graţios, apăru monarhul. Fruntea îi era încinsă de o ramură de măslin, diadema sa, venerabilă podoabă de care nu se despărţea când era în public şi pe care toţi o respectau. Se auziră aclamaţii când urcă pe tron şi nu păru indiferent la aceste strigăte de bucurie. De cum se aşeză, numeroasa asistenţă fu însă cuprinsă de o tăcere cuviincioasă. Eram numai ochi şi urechi. Miniştrii dădură citire la tot ce avusese loc mai important de la ultima şedinţă, iar de ar fi deghizat adevărul, poporul era acolo şi i-ar fi făcut de ruşine pe calomniatori, cererile lui fiind întotdeauna ascultate. Dădură apoi socoteală de executarea poruncilor primite şi, la urmă, citiră, ca de obicei, preţurile zilei la alimente şi alte lucruri trebuincioase vieţii. Monarhul asculta şi, cu un gest al capului, îşi dădea consimţământul ori cerea o analiză mai amănunţită. Dacă s-ar fi auzit, din fundul sălii, cineva

spunând, cu o voce înlăcrimată, că are o întâmpinare de făcut, era chemat în faţă, chiar de ar fi fost din cea de pe urmă clasă, în mijlocul unui mic cerc de la picioarele tronului şi îşi prezenta aici ideile.[184] Dacă avea dreptate, era ascultat, aplaudat, i se mulţumea, iar suveranul îi acorda o privire ce îi arăta cât îl preţuieşte. Dar dacă, dimpotrivă, nu spunea decât absurdităţi ori ceva ce lăsa să se vadă vreun interes josnic, era dat afară în mod ruşinos şi huiduielile celor prezenţi îl petreceau până la uşă. Fiecare putea aşadar să ia cuvântul, fără a avea a se teme decât de ridicol, în cazul în care ideile îi erau mărginite ori greşite.

În timpul ceremoniilor publice, alături de rege mergeau doi mari ofiţeri, purtând în vârful lăncii unul un snop de grâu[185], celălalt un butuc de viţă de vie, spre a nu se uita vreodată că pe acestea se sprijineau statul şi tronul. În urmă venea pitarul, cu un coş plin de pâine din care dădea sărmanilor ce-i cereau. Coşul era cel mai sigur termometru al mizeriei publice şi, dacă s-ar fi întâmplat să se golească, miniştrii erau pedepsiţi şi alungaţi. Dar coşul rămânea plin, dovadă a abundenţei generale.

O şedinţă ca aceea la care asistam avea loc o dată pe săptămână şi ţinea trei ceasuri. Am ieşit, cu inima pătrunsă de tot atâta respect pentru rege cât am pentru Cel-de-Sus, iubindu-l ca pe un părinte şi cinstindu-l ca pe un zeu protector.

M-am întreţinut cu mai multe persoane despre tot ce văzusem şi auzisem. Erau surprinse de mirarea mea, totul părându-li-se simplu şi firesc.

— De ce, îmi spuse cineva, te înverşunezi să compari timpurile prezente cu acel veac de demult, bizar, extravagant, cu idei greşite despre lucrurile cele mai simple, veac în care fastul şi părerea celorlalţi despre tine era totul iar restul nimic şi în care virtutea era considerată simplă nălucire, pură născocire a câtorva filosofi visători?[186]

---

[184] Una dintre cele mai mari nenorociri ale Franţei e aceea că poliţia şi administraţia se află între mâinile magistraţilor sau ale unor oameni cu posturi şi titluri şi că nimeni nu catadicseşte să-i consulte, în numele obştei, pe cei ale căror ştiinţă şi înţelepciune sunt adesea eminente. Bunul cetăţean, luminat, nu-şi poate dezvolta talentele folositoare tuturor sau măreţia sufletească: de nu are însemnele funcţiei, trebuie să-şi sacrifice intenţiile şi să fie martorul tăcut al celor mai mari abuzuri.

[185] Împăratul Tai-Sung se plimba la ţară cu prinţul, fiul său, şi, arătându-i nişte plugari ce-şi vedeau de ale lor, spuse: „Priveşte cât trudesc de-a lungul anului sărmanii oameni spre a ne ţine pe noi. Fără munca lor, fără sudoarea lor, nu am mai avea acest imperiu, nici tu, nici eu."

[186] Trebuie să respectăm prejudecăţile poporului, spun minţile strâmte, fricoase, pentru care e de ajuns ca o lege să existe pentru a părea sfântă. Bărbatul virtuos, singurul căruia îi e dat să iubească şi să urască, e el oare încercat de această criminală moderaţie? Nu, el ia

asupră-şi vindicta publică. Drepturile lui se întemeiază pe geniul lui, iar dreptatea cauzei pe care o apără pe recunoştinţa posterităţii.

CAPITOLUL XXXVI
FORMA DE OCÂRMUIRE

— Fie-mi îngăduită o întrebare: ce formă de guvernământ aveţi? Monarhică, democratică, aristocratică?[187]

— Nici monarhică, nici democratică şi nici aristocratică, ci una raţională şi făcută pentru oameni. Nu mai există monarhie. Cum prea bine ştiaţi, fără să faceţi totuşi ceva, statele monarhice se îndreaptă spre despotism aşa cum fluviile se îndreaptă spre mare, iar despotismul se prăbuşeşte apoi şi el, foarte repede.[188] Întocmai aşa s-au şi petrecut lucrurile, şi n-a existat nicicând profeţie mai sigură. Având în vedere luminile dobândite, ar fi fost fără îndoială ruşinos pentru specia noastră să măsoare distanţa de la Pământ la Soare, să afle greutatea globurilor, dar să nu descopere legile simple şi fecunde în stare să conducă făpturile raţionale! Adevărat, trufia,

---

[187] Geniul unei naţii nu depinde în niciun fel de aerul pe care-l respiră; climatul nu poate fi cauza fizică a măreţiei ori josniciei lui. Toate neamurile pământului sunt puternice şi curajoase, dar forţele în stare să le pună în mişcare şi să le sprijine decurg din anumite împrejurări care uneori sunt prompte, alteori nu, dar se manifestă negreşit, mai curând ori mai târziu. Fericit poporul care, conştient sau instinctiv, prinde momentul!

[188] Doriţi să ştiţi ce principii generale conduc de obicei sfatul unui monarh? Iată cam ce se spune sau mai degrabă se face într-o astfel de ocazie: „Trebuie înmulţite impozitele de orice fel, căci niciodată prinţul nu e îndeajuns de bogat dat fiind faptul că e nevoit să ţină oaste, să dea lefuri ofiţerilor casei, aceasta din urmă trebuind să fie cu totul şi cu totul minunată. Dacă, prea împovărat, poporul se va plânge, vina va fi a lui şi va trebui reprimat. Nu e cu putinţă să fii nedrept cu el, căci, la urma urmei, tot ce are se datorează bunăvoinţei prinţului, care poate să-i ceară înapoi la un moment dat ceea ce a avut bunătatea să-i lase, mai cu seamă când ar face-o în interesul ori pentru strălucirea coroanei. E de altfel ştiut că, dacă trăieşte în belşug, un popor e mai puţin harnic şi poate să devină neruşinat. Ca să-l faci mai supus trebuie să-l faci mai puţin fericit. Întotdeauna sărăcia poporului va fi sprijinul cel mai de seamă al unui monarh şi cu cât fiecare în parte va avea mai puţine bogaţii, cu atât naţia va fi mai ascultătoare: odată supusă datoriei, o va îndeplini din obişnuinţă, ceea ce e cea mai bună formă de ascultare. Şi nu e de ajuns să fie supusă, mai trebuie şi să creadă ca domneşte un adevărat spirit de înţelepciune şi astfel, fără să cuteze a cugeta, va da ascultare decretelor emanate de ştiinţa noastră sigură."

Dacă un filosof, îngăduit de către prinţ, ar înainta în mijlocul sfatului şi ar spune monarhului: „Fereşte-te să dai crezare acestor siniştri sfătuitori ce te înconjoară, duşmani ai familiei tale. Măreţia ta, siguranţa, îşi au temeiul mai puţin în puterea ta absolută decât în dragostea poporului. De e nefericit, acesta doreşte mai înfocat revoluţia şi tronul tău ori al copiilor tăi se va clătina din temelii. Poporul e nemuritor, tu eşti trecător. Maiestatea tronului stă mai mult în dragostea părintească decât în puterea nemărginită, violentă şi contrară firii. Mai măsurat, vei fi mai puternic. Fii primul drept şi crede-mă că prinţii ce se lasă conduşi de morală sunt mai puternici şi mai respectaţi." Filosoful acesta ar fi luat, desigur, drept un vizionar şi poate că prinţul nici nu ar catadicsi să-l pedepsească pentru virtutea de care dă dovadă.

dorința de câștig și interesul ridicau mii de piedici, dar ce triumf poate fi mai mare decât găsirea modului de a pune în slujba binelui general puzderia pasiunilor individuale! În chiar clipa în care se supune puterii lor, corabia ce brăzdează mările poruncește totuși elementelor: ascultând de dublul imbold, reacționează continuu împotriva lor... Aceasta e poate icoana cea mai fidelă a unui stat: purtat de pasiuni vijelioase, împrumută de la acestea mișcarea și rezistă furtunilor. Esențială e măiestria celui ce stă la cârmă. Luminile voastre în ceea ce privește politica erau un crepuscul și-l acuzați prostește pe autorul naturii, pe el, care v-a dat inteligență și curaj pentru a vă putea conduce. A fost de ajuns un glas puternic pentru ca mulțimea să se trezească din somnul ce o toropise. Dacă opresiunea își învârtea paloșul asupra capetelor voastre, vinovată era slăbiciunea voastră. Libertatea și fericirea sunt ale celor ce îndrăznesc să și le ia. În lume, totul e revoluție: cea mai fericită dintre toate și-a avut clipa de maturitate, iar noi culegem acum fructele.[189]

Scăpați de împilare, ne-am ferit să lăsăm toate pârghiile și competențele guvernării, toate drepturile și atributul puterii în mâinile unui singur bărbat.[190] Învățând din nefericirile veacurilor trecute, n-am mai fost și noi necugetați. Nici măcar lui Socrate ori lui Marcus Aurelius, de s-ar fi întors pe lume, nu le-am fi încredințat puterea arbitrară, nu din neîncredere, ci din teama de a nu înjosi cumva calitatea sfântă de om liber. Nu este oare legea expresia voinței generale? Cum să încredințezi unui singur om o asemenea comoară? Nu are și el momente de slăbiciune? Și chiar de nu ar avea, ar renunța oare oamenii la tot ce au ei mai de preț, anume libertatea?[191] Viața

---

[189] Pentru unele state bate neapărat o oră: o oră înfricoșătoare, sângeroasă, dar semnal al libertății. E vorba de războiul civil! În tumultul lui apar marii bărbații, unii atacând, alții apărând libertatea. Războiul civil dezvoltă talentele cele mai ascunse. Apar bărbați extraordinari, demni să comande celorlalți. E un remediu îngrozitor, dar necesar după starea de abrutizare în care cade statul și de nesimțire în care cad sufletele.

[190] Conducerea despotică e liga în care se reunesc suveranul și câțiva favoriți spre a înșela și despuia pe toți ceilalți. Suveranul, sau reprezentantul său, eclipsează societatea, seamănă în ea vrajba, devine o făptură unică și centrală care stârnește după plac pasiunile și le face să-i slujească interesele. Decide ce e drept și ce nu, capriciul devine lege, iar favorurile acordate devin măsura stimei publice. Sistemul e prea violent pentru a putea dura. Dar justiția e o barieră capabilă să-l apere în mod egal și pe supus și pe prinț. Numai libertatea poate crea cetățeni generoși: din ei, adevărul face ființe raționale. Doar în fruntea unei națiuni generoase și mulțumite un rege este puternic. Națiunea odată înjosită, tronul se prăbușește.

[191] Libertatea face minuni, învinge natura, face să rodească piatra, dă o înfățișare veselă celor mai triste ținuturi, dă lumini păstorilor făcându-i mai înțelepți decât trufașii sclavi de pe la curțile cele mai rafinate. Alte climate, capodopere cu care se mândrește firea, căzute în servitute nu mai arată decât pământuri părăsite, chipuri palide, priviri prefăcute ce nu

ne-a învăţat cât de potrivnică adevăratelor interese ale naţiei poate fi suveranitatea absolută. Arta de a strânge tributuri rafinate, progresiva înmulţire a forţelor acestui înfricoşător cabestan, încâlcitele legi ce se băteau cap în cap, procesele ce înghiţeau averile particularilor, oraşele pradă tiranilor cu privilegii, venalitatea dregătorilor, a miniştrilor şi a intendenţilor ce luau diversele ţinuturi ale regatului drept ţări cucerite, o subtilă asprime a inimii capabilă să justifice neomenia, ofiţeri regali ce nu aveau de dat socoteală în faţa poporului, pe care-l insultau în loc să-i asculte plângerile, iată efectele despotismului mereu la pândă, care-şi punea în joc, spre a abuza de ele, toate luminile, precum lentilele ce nu se încălzesc decât spre a produce un incendiu. Străbăteai Franţa, acest frumos regat asupra căruia s-au oprit privirile benefice ale firii, şi ce vedeai? Cantoane pustiite de perceptori, oraşe transformate în târguri, târguri transformate în sate, iar satele în cătunuri; iar în loc de orăşeni şi săteni, cerşetori! Relele acestea erau ştiute, dar se închideau ochii în faţa cauzelor lor evidente şi toţi se lăsau prinşi în sistemul cupidităţii[192], ale cărui umbre autorizau jaful general.

Nu o să crezi, dar revoluţia a avut loc fără nicio greutate, mulţumită eroismului unui mare bărbat. Un rege filosof, demn de tronul pe care-l refuza, dorind fericirea oamenilor mai mult decât această iluzie de putere, temându-se de posteritate şi de sine însuşi, oferi provinciilor şansa de a-şi recâştiga vechile prerogative. Îşi dădea seama că, pentru a fi condus cu înţelepciune, un regat întins avea nevoie de unirea diverselor lui regiuni. Aşa cum, în trupul omenesc, în afară de circulaţia generală, fiecare parte îşi are propria sa circulaţie, tot aşa fiecare provincie, supunându-se legilor generale, îşi modifică legile particulare ţinând seama de sol, poziţie, comerţ, interesele proprii. Aşa se face că totul trăieşte, totul înfloreşte. Rostul provinciilor nu mai este de a sluji şi împodobi capitala.[193] Nicio poruncă

îndrăznesc să se ridice spre bolta cerului. Omule, dacă mai poţi încă alege, alege între a fi fericit şi a fi ticălos; teme-te de tiranie, urăşte sclavia! Ia arma, mori sau trăieşte în libertate!

[192] Vrând să dea Doamnei de ***, în trecere prin Soissons, o imagine a belşugului din Franţa, un intendent a poruncit să fie smulşi pomii fructiferi din împrejurimi şi să fie plantaţi pe străzile oraşului, căruia i s-a scos pentru aceasta pavajul. De crengi atârnau ghirlande de hârtie aurită. *Fără să-şi dea seama,* intendentul acesta era un mare pictor.

[193] Din greşeală şi neştiinţă izvorăsc toate relele ce năpăstuiesc omenirea. Omul nu e rău decât pentru că se înşeală cu privire la propriile lui interese. În fizica speculativă, astronomie, matematici poţi bate câmpii fără nici un neajuns adevărat, dar politica nu îngăduie nici cea mai mică greşeală. Există vicii de administraţie mai pustiitoare decât flagelurile fizice, o greşeală de a ei putând aduce decimarea populaţiei şi sărăcirea regatului. Dacă e nevoie vreodată de raţionament sever şi pătrunzător, aceasta nu se poate întâmpla decât atunci când apar cazuri obşteşti problematice, unde argumente contrare dar de

oarbă nu mai vine de la tron să tulbure locuri unde privirea suveranului n-a putut vreodată pătrunde. Provinciile sunt stăpâne pe propria lor siguranţă şi fericire, principiul vieţii nemaigăsindu-se undeva departe, ci în chiar inima lor, mereu gata să fecundeze totalitatea şi să înlăture relele ce s-ar putea ivi. Ajutoarele sunt încredinţate unor persoane de nădejde, care nu vor lucra de mântuială la însănătoşirea bolnavului şi nu se vor bucura de loviturile ce le-ar putea slăbi patria.

Suveranitatea absolută a fost dar abolită. Şeful statului a păstrat numele de rege, dar n-a fost atât de nesăbuit încât să poarte şi povara ce-i strivea strămoşii. Puterea legislativă a fost încredinţată Stărilor generale, administraţia treburilor obştei, politice şi civile. Senatului, monarhului rămânându-i să vegheze la aplicarea legii. Senatul e răspunzător faţă de rege, regele şi Senatul răspund în faţa Stărilor generale, adunate o dată la doi ani, spre a decide, prin vot, de tot ce e de căderea lor, adică legi noi, dregătorii vacante, rele de îndreptat. Cazurile deosebite ori neprevăzute sunt supuse înţelepciunii monarhului. Acesta e fericit[194], iar tronul e de neclintit pe o bază cu atât mai solidă cu cât libertatea naţiunii îi garantează coroana.[195]

Suflete ce nu ar fi ieşit cu nimic din comun au acum virtuţi datorită veşnicului imbold al marilor întreprinderi. Cetăţeanul nu mai e separat de

---

putere egală împiedică mintea să încline într-o parte ori alta. Nimic nu e atunci mai primejdios decât rutina, aducătoare a unor nefericiri de neînchipuit, de care statul nu-şi dă seama decât în clipa prăbuşirii. Niciodată nu vor fi aşadar prea multe luminile artei complicate de a conduce, cea mai mică abatere de la drumul cel drept ducându-te aici pe o cale din ce în ce mai depărtată de ţintă şi pricinuind o eroare imensă. Până acum legile nu au fost decât paliative ce se pretindeau remedii universale; cum atât de bine s-a spus, ele au fost zămislite de nevoie, nu de filosofie: acesteia din urmă îi revine datoria să îndrepte tot ce e în ele greşit. Dar cât curaj, cât zel şi câtă dragate de om vor trebui să-l însufleţească pe cel ce va transforma informul haos într-o construcţie armonioasă! Cel geniu va fi însă mai îndrăgit de întreaga speţă umană? Să-şi spună fiecare că acesta e cel mai înalt ţel cu putinţă, că priveşti cu osebire fericirea omului şi că îi e cu neputinţă să nu-şi exercite influenţa asupra virtuţilor acestuia.

[194] Domnul d'Alembert spune că regele ce îşi face datoria e cel mai nefericit dintre oameni şi că acela care nu şi-o face e cel mai de plâns. De ce ar fi primul cel mai nefericit dintre oameni? Din pricina mulţimii treburilor? Dar munca fericită e o bucurie. Socoate el că e puţin lucru să fii intim satisfăcut de a fi adus oamenilor fericirea? Ori că virtutea nu-şi conţine răsplata? Iubit de toţi, urât numai de haini, de ce n-ar gusta plăceri sufleteşti? Cine nu s-a simţit mulţumit că a făcut un bine? Regele care nu-şi face datoria e cel mai de plâns. Nimic mai meritat, de e sensibil la remuşcare şi ruşine; de nu, e şi mai vrednic de plâns. Nimic mai pătrunzător decât această din urmă observaţie.

[195] Chiar şi o republică are nevoie de un şef, cu puteri însă limitate. E un simulacru ce-l impresionează pe ambiţios, făcându-l să renunţe la proiectele necugetate. Regalitatea e astfel un fel de sperietoare într-o grădină: alungă vrăbiile venite să ciugulească.

stat, ci face corp comun cu el și să-l vezi cu câtă însuflețire pune umărul la tot ce poate aduce acestuia măreție.[196] Decretele Senatului sunt toate întemeiate, iar acesta își explică în puține cuvinte motivele și intențiile. Nu putem deloc pricepe cum în veacul dumitale (luminat, zice-se) magistrații cutezau să vă propună, cu morga lor trufașă, decizii dogmatice, semănând cu decretele teologilor, ca și cum legea nu ar fi rațiune publică și nu ar trebui explicată poporului, pentru ca acesta să-i dea mai repede ascultare. Domnii cu pălărie de catifea ce-și spuneau părinți ai patriei nu știau așadar arta de a convinge, artă ce nu te costă mare osteneală și are efecte puternice; sau mai degrabă, neavând idei precise și nicio gândire sigură, rând pe rând confuzi, răzvrătiți, sclavi târâtori, tămâiau și sâcâiau tronul, când revoltându-se pentru mărunțișuri, când scoțând poporul la mezat pe bani buni. Îți închipui că am renunțat la asemenea magistrați obișnuiți din tinerețe să fie nesimțitori spre a putea dispune la rece de viața, averea și onoarea cetățeanului. Cutezători când era vorba să-și apere măruntele privilegii, lași de îndată ce era în joc interesul tuturor, căzuseră până la urmă într-o nesfârșită nepăsare, iar lumea nu-și mai dădea osteneala nici măcar să-i corupă.

Magistrații noștri sunt cu totul altfel și merită pe deplin numele de părinți ai patriei cu care îi cinstim. Frâiele ocârmuirii sunt încredințate unor mâini energice și înțelepte, ce nu acționează la întâmplare. Domnește astăzi legea și nimeni nu e mai presus de ea, așa cum se întâmpla, lucru îngrozitor, pe vremea guvernării voastre barbare. Fericirea generală a patriei se întemeiază pe siguranța fiecărui cetățean în parte, care nu are a se teme de oameni, ci de lege, pe care chiar și suveranul o are deasupra sa.[197] Veghea

---

[196] Cei ce au afirmat că într-o monarhie regele e păstrătorul voinței nației au spus o absurditate, căci nimic nu e mai ridicol decât să crezi că oamenii, ființe raționale, pot spune unuia ori mai multora dintre ei: „Voia ta, ori a voastră, e a noastră." Altceva au spus monarhilor popoarele: „Lucrați în numele nostru, după voia noastră limpede exprimată."

[197] Orice ocârmuire în care un singur om e deasupra legii și poate s-o încalce nepedepsit e nefericită și nedreaptă. Degeaba s-a străduit un bărbat de geniu să ne facă să gustăm principiile ocârmuirilor asiatice: prea rănesc natura umană. Priviți mândra corabie stăpână pe elemente: cea mai mică manevră greșită e de ajuns pentru a face să intre în ea unda amară aducătoare de pieire. Tot așa, un om singur, aflat deasupra legilor, va introduce în corpul politic toate nedreptățile și fărădelegile cu putință, care, efect de neocolit, îi vor grăbi ruina. Are vreo importanță că mori de mâna unuia ori a mai multora? Ce importanță că tirania are o sută de brațe, dacă unul singur ajunge dintr-un cap în celălalt al imperiului și apasă asupra indivizilor și dacă regenerează în însăși clipa în care e retezat? De altfel, nu despotismul sperie, nu el înfricoșează, ci răspândirea lui. Vizirul, pașa etc. își imită stăpânul și ucid așteptând să fie uciși. În regimurile din Europa, reacția simultană a tuturor corpurilor, ciocnirea lor întrețin momente de echilibru, când poporul respiră: limitele

acestuia îi face pe senatori mai grijulii față de funcție și îndatoriri, încrederea arătată îi face să înfrunte mai ușor greutățile, iar autoritatea sa le dă puterea, tăria necesară luării de decizii. Sceptrul, a cărui greutate îi strivea pe regii voștri, e astfel ușor în mâna monarhului nostru, care nu mai e o victimă fastuos îmbrăcată, neîncetat sacrificată treburilor statului, ci un om cu doar atâta povară cât îi îngăduie puțina putere primită de la fire. Avem un principe cu frica lui Dumnezeu, pios și drept, având mereu în minte ideea ființei veșnice și a patriei, temându-se de pedeapsa divină și de blamul posterității și pentru care conștiința curată și gloria fără pată sunt cea mai înaltă fericire. Binele e făcut nu atât de talente deosebite în ceea ce privește mintea ori cunoștințele, ci de dorința sinceră a unei inimi drepte ce îl iubește și căreia îi place să-l facă. Departe de a mări fericirea regatului, geniul atât de lăudat al câte unui monarh se întoarce adesea împotriva libertății țării. Cât despre noi, am împăcat două lucruri ce păreau aproape cu neputință de armonizat, și anume binele statului și binele persoanelor particulare. Pe vremuri, unii pretindeau că fericirea obștească, a statului, e neapărat distinctă de fericirea unora dintre membrii lui. Nu am dat urmare unei asemenea politici barbare, întemeiată pe necunoașterea adevăratelor legi și pe disprețul față de oamenii sărmani dar atât de necesari. Erau niște legi ticăloase și crude, ce presupuneau că omul e rău din naștere. În ceea ce ne privește, suntem foarte înclinați să credem că omul s-a înrăit doar de la instituirea acelor legi: despotismul a obosit inima omului și, iritând-o, a uscat-o și corupt-o.

Regele are toată puterea și toată autoritatea necesară facerii binelui, dar mâinile legate când e vorba de rău. Națiunea îi e prezentată întotdeauna într-o lumină favorabilă: i se arată meritele, fidelitatea față de prinț, oroarea pentru jugul străin. Am numit cenzori cu dreptul de a-i alunga din preajma lui pe toți cei ce l-ar îndemna să uite de religie ori l-ar îmboldi la libertinaj, minciună sau la funesta artă de a acoperi cu ridicol virtutea.[198] Nu mai e cunoscută la noi nici acea categorie de oameni care, sub numele de nobilime (venală, culme a ridicolului), se grăbea să se târască la picioarele tronului, nu voia să urmeze decât cariera armelor ori pe aceea de curtean, era trândavă, își hrănea orgoliul cu vechi pergamente și oferea rizibilul spectacol al unei trufii egalate doar de nimicnicie. Infanteriștii își vărsau sângele cu tot atâta neînfricare ca și cel mai nobil dintre nobili, dar nu-l

---

puterii lor respective, mereu mutate, țin loc de libertate și te mângâi cu fantoma acesteia dacă nu-i poți atinge realitatea.

[198] Cred cu toată puterea că aproape întotdeauna suveranii sunt oamenii cei mai de treabă de la curte. Narcis era mai negru la suflet decât însuși Neron.

puneau la tot atât de mare preţ. În Republica noastră, un astfel de titlu ar fi fost, de altfel, jignitor pentru celelalte stări, căci cetăţenii sunt egali, singura deosebire dintre ei fiind aceea pe care virtutea, inteligenţa şi munca o pun între oameni.[199] În afara numeroaselor obstacole, bariere, precauţii ce se iau pentru ca, în cazuri de calamitate publică, să nu uite nicio clipă cu ce e dator celor sărmani, monarhul mai trebuie să ţină, an de an, şi un post solemn de trei zile, timp în care suferă de foame, e mistuit de sete, doarme într-un pat sărăcăcios. Teribilul şi salutarul post îi înclină inima spre o milostenie mai iubitoare faţă de cei săraci. E drept că suveranul nostru nu are nevoie să fie luminat de o asemenea senzaţie fizică, dar aceasta e legea statului, lege sfântă, urmată şi respectată până azi. Asemenea regelui, şi miniştrii şi ceilalţi bărbaţi apropiaţi de frâiele cârmuirii îşi fac o datorie din a se lăsa încercaţi de nevoie şi a simţi ei înşişi durerea născută din ea; astfel, mai târziu, sunt mânaţi de un imbold mai puternic să uşureze suferinţele celor ajunşi sub imperioasa şi dura lege a mizeriei lucii.[200]

[199] De ce n-ar putea francezii să-şi dea o ocârmuire republicană? E cineva în tot regatul care să nu cunoască preeminenţa nobilimii, întemeiată pe însăşi instituirea ei şi confirmată de obiceiuri mai multe veacuri la rând? De îndată ce, în timpul domniei lui Jean, a scăpat de ticăloşenie şi a luat parte la adunările neamului, fără a stârni împotrivirea nobilimii trufaşe şi orgolioase, starea a treia a fost văzută de aceasta alăturându-se celorlalte clase din regat, deşi vremurile mai erau pline de prejudecăţile civilizaţiei fiefurilor şi carierei armelor. Principiu mereu activ, mai presus decât cele mai înţelepte instituţii, onoarea franceză va deveni într-o bună zi sufletul unei republici, mai cu seamă când gustul pentru filosofie, cunoaşterea legilor politice, amintirea atâtor rele vor fi distrus uşurătatea şi indiscreţia care desfigurează strălucitele calităţi ce ar face din francezi, de ar şti să-şi cântărească, chibzuiască şi urmărească până la capăt proiectele, fruntea popoarelor universului.

[200] În faţa colibei unui filosof, se ridica un munte înalt şi bogat, mângâiat de cele mai blânde priviri ale soarelui, acoperit de păşuni frumoase, spice aurii, cedri şi plante frumos mirositoare. Păsările cele mai plăcute vederii şi cele mai savuroase pentru gust brăzdau în stoluri grăbite cerul şi umpleau totul cu ciripitul lor armonios. Pădurile erau pline de cerbi şi căprioare jucăuşe, iar cele câteva lacuri hrăneau în apa lor argintată păstrăvi, ştiuci, merlani. Coasta muntelui era împărţită între trei sute de familii, care trăiau aici în fericire, pace, belşug, cu sufletele pline de virtuţile zămislite de acestea. Toţi binecuvântau cerul la răsăritul şi apusul soarelui. Dar iată că pe tron urcă nepăsătorul, voluptuosul, risipitorul Osman şi, curând, cele trei sute de familii, ruinate şi alungate, pleacă în bejenie. Frumosul munte încăpu pe mâna vizirului lui Osman, nobil-tâlhar, care, cu ceea ce rămăsese de pe urmele nefericiţilor, îşi îmbuibă câinii, concubinele, linguşitorii. Într-o bună zi, aflat la vânătoare, Osman se rătăceşte şi-l întâlneşte pe filosof, a cărui colibă mai ferită scăpase torentului nimicitor. Fără ca monarhul să-şi dea seama, filosoful îl recunoaşte şi-l tratează cum se cuvine. Ajung să vorbească despre vremurile în care trăiau. „Vai, spuse bătrânul înţelept, nu mai târziu de acum zece ani pe aici se mai ştia ce e veselia; dar astăzi nevoia crudă îl stoarce pe sărman, îi întristează sufletul, iar sărăcia extremă cu care se luptă zi de zi sfârşeşte prin a-l duce în mormânt. Toţi suferă...” Aici monarhul îl întrerupe: „Dar spune-mi, rogu-te, ce e mizeria?” Filosoful oftează, tace şi-i arată drumul spre palat.

— Dar asemenea schimbări au luat fără îndoială multă vreme şi a trebuit să înfruntaţi tot felul de piedici şi greutăţi! Câtă energie aţi cheltuit!

Zâmbind cu bunătate, înţeleptul îmi răspunse: „Nu e mai greu să faci binele decât să faci răul. Adevărat, pasiunile omeneşti sunt obstacole imense, dar de îndată ce spiritele s-au lămurit care le sunt adevăratele interese, devin drepte şi nepărtinitoare. Părerea mea e că lumea ar putea fi condusă de un singur bărbat, dacă inimile ar simţi un imbold pentru toleranţă şi echitate. În ciuda inconsecvenţei ce vă era firească, aţi ştiut să vedeţi că într-o bună zi raţiunea avea să facă progrese uriaşe. Efectele acestora s-au făcut simţite, iar primul fruct al reformei au fost fericitele principii ale unei ocârmuiri înţelepte."

CAPITOLUL XXXVII
MOŞTENITORUL TRONULUI

Mai asaltat de întrebări decât a fost vreodată judecătorul din *Huronul*[201], continuam să pun la grea încercări răbdarea vecinilor.

— L-am văzut pe rege aşezat pe tron, dar mi-a scăpat din vedere, domnilor, să vă întreb unde se găsea fiul lui numit pe vremea mea delfin.

Unul dintre ei luă cuvântul, spunându-mi în modul cel mai cuviincios cu putinţă:

— Convinşi cum suntem că de educaţia celor mari depinde fericirea popoarelor şi că virtutea se învaţă aşa cum te molipseşti de un viciu, veghem cu cea mai mare grijă asupra primilor ani de viaţă ai prinţilor. Moştenitorul tronului nu e crescut la curte, unde, linguşitori, unii ar cuteza poate să înrădăcineze în el gândul că e mai presus decât ceilalţi oameni, aceştia fiind, de fapt, mai prejos decât insectele. I se tăinuieşte cu grijă destinul înalt. La naştere, e însemnat pe umăr cu o amprentă regală, după care urmează să fie recunoscut. E încredinţat apoi unor persoane a căror fidelitate secretă nu a fost pusă la mai puţine încercări decât cinstea şi care se leagă în faţa fiinţei supreme să nu dezvăluie niciodată prinţului faptul că urmează să fie rege, jurământ de temut, pe care nu cutează vreodată să-l încalce.

De cum iese de sub îngrijirea femeilor, pleacă în plimbări, în călătorii şi se are grijă de educaţia lui fizică, aceasta trebuind întotdeauna s-o preceadă pe cea morală. E îmbrăcat ţărăneşte, i se dau mâncărurile cele mai obişnuite şi e învăţat din timp să fie sobru: îşi va da astfel seama mai târziu că felul în care îşi organizează viaţa de fiecare zi trebuie să slujească drept pildă şi că dărnicia rău înţeleasă ruinează statul şi pătează onoarea nesăbuitului risipitor. Vizitează rând pe rând provinciile, află în ce constau muncile câmpului, lucrul din manufacturi, vede ce produc diversele pământuri. Vede totul cu proprii lui ochi, intră în coliba plugarilor, stă cu ei la masă, le dă o mână de ajutor, învaţă să-i respecte. Vorbeşte familiar cu toţi cei întâlniţi în cale. Caracterul lui se dezvoltă astfel în libertate, iar el se crede tot atât de departe de tron pe cât e de aproape.

Mulţi regi au devenit tirani nu pentru că ar fi avut un suflet hain, ci pentru că imaginea sărmanilor din ţările lor nu a ajuns niciodată până la ei.[202] Dacă

---

[201] *Huronul* sau *Naivul*, roman de Voltaire, unul dintre cele mai bune ieşite de sub pana sa. Să-l închizi pe Huron la Bastilia împreună cu un jansenist e o închipuire dintre cele mai ingenioase.

[202] În dreapta tronurilor stă întotdeauna prejudecata, gata să strecoare greşeli în urechea regilor. Timidul adevăr se îndoieşte că va ieşi învingător şi, pentru a se apropia, aşteaptă să i se facă semn. Din gura lui ies însă cuvinte atât de ciudate încât urechea se

tânărul prinţ ar fi lăsat să se mângâie cu gândul plăcut că va avea negreşit puterea, poate că, mai târziu, dată fiind ticăloasa inimă omenească, ar încerca să-şi împingă mai departe limitele autorităţii.[203] Din nefericire, aşa au înţeles măreţia regală mulţi suverani şi, prin urmare, interesul lor a fost întotdeauna potrivnic naţiunii.

Când atinge vârsta de douăzeci de ani, mai devreme chiar dacă inima i s-a format mai repede, tânărul prinţ e condus în sala tronului şi e lăsat în mulţime, ca simplu spectator. În acea zi, toate stările statului sunt adunate, la curent cu ceea ce are să se petreacă. Deodată, monarhul se ridică şi pronunţă de trei ori numele tânărului. Mulţimea deschide cărare şi, uimit, acesta înaintează şovăitor spre tron, urcă tremurând. Regele îl sărută şi declară în faţa tuturor că acesta îi este fiul.

— Cerul, spune apoi el cu un glas plin de emoţie şi maiestate, cerul te-a destinat să porţi povara regatului. Douăzeci de ani am trudit spre a te face demn de aceasta; nu înşela speranţa poporului ce te priveşte! Fiule, aştept de la tine un zel pentru treburile statului egal cu al meu.

Ce clipe! Ce de idei năvălesc în sufletul lui! Monarhul îi mai arată apoi mormântul unde odihneşte propriul său înaintaş, mormântul pe care e săpat cu litere groase cuvântul VEŞNICIE, şi-i spune cu o voce nu mai puţin impunătoare:

— Fiule, am făcut tot ce era cu putinţă pentru clipa aceasta. Calci pe cenuşa străbunului tău, pe care trebuie să-l readuci la viaţă: jură că vei fi drept ca el! În curând mă voi găsi în locul lui şi gândeşte-te că din mormânt te-aş acuza dacă ai abuza de putere. Ah, dragul meu băiat, fiinţa supremă şi regatul îşi au privirile aţintite asupra ta: niciunul din gândurile tale nu le rămâne necunoscut. Dacă, în această clipă, se găseşte în adâncul sufletului tău o sămânţă de ambiţie ori trufie, mai ai vreme s-o subjugi: renunţă la coroană, coboară de pe tron, pierde-te în mulţime. Obscur cetăţean, vei fi mai mare şi mai respectat decât monarh trufaş şi laş. Inima-ţi să nu se lase amăgită de himera autorităţii, ci să se lase pătrunsă de blânda şi măreaţa idee că vei putea face un bine real oamenilor. Îţi promit că vei fi răsplătit cu dragostea poporului ce ne ascultă, cu iubirea mea şi că te vei bucura de

---

pleacă iar la ceea ce spune înşelătoarea fantomă pe limba tuturor. Regilor, învăţaţi idiomul sever şi filosofic al adevărului: de nu-i ştiţi limba, degeaba l-aţi mai căuta!

[203] Oamenii au o înclinaţie firească pentru despotism, căci nimic nu e mai uşor decât să-ţi mişti buzele spre a fi ascultate. E cunoscută povestea cu sultanul care vrea să-i fie spuse istorii amuzante şi pentru aceasta ameninţa cu moartea. Alţii fac cam la fel când spun popoarelor lor: amuzaţi-mă, şi muriţi de foame!

ajutorul monarhului universului. El e regele, dragul meu fiu, noi suntem doar umbre ce trecem pe pământ spre a-i împlini augustele planuri.[204]

Mişcat, înduioşat, având întipărită pe faţă o modestă pudoare, tânărul prinţ nu cutează să-şi ridice ochii la mulţimea ce-l împresoară şi-l judecă din privire. Pe obraji îi şiruie lacrimi, plânge la gândul nenumăratelor îndatoriri care-l aşteaptă. Curând însă, se poartă ca un erou: a fost învăţat că un adevărat bărbat trebuie să se sacrifice pentru semenii săi şi că, firea neputând hărăzi omului o fericire lipsită de umbre, cel căruia naţia îi încredinţează puterea trebuie să facă mai mult decât a fost natura în stare. Nobilul gând îi ajunge în suflet, îl întăreşte, îl înflăcărează: face legământul în faţa tatălui său jurând pe cenuşa sfântă a strămoşilor, sărută sceptrul pe care el cel dintâi trebuie să-l cinstească, aduce prinos fiinţei supreme, e uns rege. Stările statului i se închină şi, într-un elan de bucurie, toată lumea strigă: „O, rege care ai ieşit din mijlocul nostru, rege care ne-ai cunoscut atâta vreme şi de atât de aproape, fie ca strălucirea coroanei să nu te facă să uiţi cine eşti şi ce suntem”.[205]

Nu poate urca pe tron înainte de a fi împlinit douăzeci şi doi de ani, fiind împotriva bunului simţ să te supui unui rege-copil, şi, la fel, la vârsta de şaptezeci de ani trebuie să lase sceptrul, căci arta de a conduce cere energie supleţe a organelor şi un nu ştiu ce fel de simţire care, din păcate, se stinge în suflet pe măsură ce trece vremea.[206] Ne temem, de altfel, şi că obişnuinţa de a avea puterea ar face să i se ivească în suflet acea ambiţie concentrată numită zgârcenie, ultima şi cea mai tristă patimă cu care are omul de luptat.[207] Moştenirea merge în linie dreaptă, iar monarhul septuagenar mai este încă de folos statului prin sfatul său ori prin exemplul trecutelor virtuţi.

---

[204] În piesa lui Garnier, Nabuchodonosor, ajuns în culmea puterii şi a victoriilor, spune: Ce e oare acest Dumnezeu ce porunceşte ploii, vântului, furtunii? Peste ce domneşte? Peste mări, peste stânci.

Supuşi nesimţitori, dar eu comand oameni:

Sunt Dumnezeul pământului pe care suntem.

[205] Grecii şi romanii încercau senzaţii mult mai vii decât ale noastre. O religie întru totul sensibilă, numeroase probleme legate de înaltele interese ale republicii, un aparat impresionant fără a fi şi fastuos, aclamaţiile poporului, adunările naţiei, discursurile publice, ce izvor nesecat de plăceri! Pe lângă aceşti bărbaţi parcă am lâncezi, aproape că suntem morţi!

[206] Ce bine ar fi dacă, atunci când anii ne vor fi încărunţit părul, am putea să ne odihnim amintindu-ne faptele omenoase şi binefacerile cu care ne-am semănat drumul vieţii! Nu ne-ar rămâne atunci, nouă, atâţi câţi suntem, decât sentimentul că am fost plini de virtute, ori ruşinea şi remuşcarea de a fi fost păcătoşi.

[207] Şi risipa e de temut! Uneori un tânăr prinţ refuză pentru că are în el valoarea pe care o refuză; bătrânul însă oferă tot timpul pentru că nu are cu ce umple golul lăsat de farmecele dispărute.

În perioada dintre recunoașterea sa publică și ziua când devine major, tânărul rege mai are de trecut prin câteva încercări. I se dau în permanență pilde puternice și grăitoare. Vor să-i dovedească faptul că regii nu sunt altfel plămădiți decât restul omenirii, că nu au nici mai mult nici mai puțin păr în cap, că sunt supuși în timpul vieții acelorași slăbiciuni, că în ochii Celui-de-Sus sunt egali cu ceilalți și că singura temelie a măririi lor e bunăvoința pe care le-a arătat-o poporul alegându-i? E chemat un hamal de vârsta lui și de aceeași talie și sunt puși să se ia la trântă: oricât e el de vânjos, fiul de rege e de cele mai multe ori pus la pământ și hamalul îl ține așa țintuit până se dă învins. Tânărul prinț e apoi ajutat să se ridice, după care i se spune:

— Vezi bine dar că nimeni nu e prin legea firii supus nimănui, că nimeni nu se naște rob, că regii se nasc oameni și nu regi, că, într-un cuvânt, specia umană nu a fost făcută pentru bunul plac al câtorva familii. După legea naturală, nici măcar atotputernicul nu vrea să conducă lumea cu sila, ci sprijinindu-se pe voințe libere. Să vrei să faci din oameni sclavi înseamnă așadar să sfidezi ființa supremă și să fii tiran cu oamenii. Iar hamalul care l-a învins la trântă îi face o plecăciune și spune la rându-i:

— Pot fi mai vânjos decât tine, dar aceasta nu-mi dă niciun drept și nici motiv de mândrie. Adevărata forță e dreptatea, adevărata glorie e măreția sufletească. Mă plec ție ca suveran ce-mi ești, păstrător al tuturor forțelor individuale, iar atunci când cineva va voi să mă robească va trebui să sari în ajutorul meu: te voi chema și mă vei apăra de omul nedrept și puternic...

I se întâmplă tânărului prinț să cadă în greșeală și să facă un lucru necugetat? Chiar a doua zi își vede greșeala gravată pentru totdeauna în gazete.[208] Uneori se miră, se înfurie, dar i se răspunde cu răceală:

— Există un tribunal integru ce veghează și zi de zi notează în scris toate faptele prinților. Viitorimea va afla și va judeca tot ce ai făcut ori spus; doar de domnia ta depinde să o faci să gândească lucruri ce îți vor fi de cinste.

Dacă prințul își dă seama de greșeală și o îndreaptă, gazetele de a doua zi anunță această frumoasă trăsătură de caracter și aduc nobilei acțiuni toate elogiile pe care le merită.[209]

Lucrul spre care e cu osebire îndemnat, ce i se sădește în inimă prin numeroase pilde, este oroarea de fast, de fastul acela van care a pierdut

---

[208] Mi-ar place ca principii să fie uneori curioși să știe ce crede publicul despre ei; într-un sfert de ceas ar afla cât le-ar ajunge să chibzuiască tot restul vieții.

[209] Spui: „Nu mă tem de sabia oamenilor, sunt curajos." Și te înșeli. Ca să fii într-adevăr curajos ar trebui să nu te temi nici de limba, nici de pana lor. Priviți astfel, regii cei mai măriți de pe Pământ, din toate timpurile, au fost lașii cei mai mari: gazetarul din Amsterdam nu-l lăsa pe Ludovic al XIV-lea să moțăie.

atâtea state şi a pătat numele atâtor suverani.[210] I se spune că palatele poleite seamănă cu decorurile de teatru, al căror carton pare aur masiv. Copilul crede că vede un palat adevărat: nu fii, aşadar, copil. Fastul şi alaiurile strălucite sunt rătăciri ale trufiei şi vicleniei, menite să insufle mai mult respect şi mai multă teamă. Căpătând datorită lor o fire slugarnică, supuşii se obişnuiau cu jugul. Dar înjositu-s-a vreodată într-atât un rege încât să se coboare la nivelul supuşilor? Ce poate fi luxul găunos de zi cu zi pe lângă un chip sincer şi binevoitor care atrage poporul? Nevoile monarhului nu sunt mai întinse decât ale ultimului supus. „Precum bouarul, nu are mai mult de un stomac, spunea Jean-Jacques Rousseau; dacă vrea să guste cea mai pură dintre plăcerile care există, s-o guste pe aceea de a fi iubit, dar să facă totul pentru a se arăta vrednic de ea.” [211]

În sfârşit, nu trece zi în care să nu-i fie amintită existenţa fiinţei supreme, ochiul ei mereu de veghe, teama pe care trebuie să o aibă de această privire, respectul datorat providenţei şi încrederea în înţelepciunea ei infinită. Fiinţa cea mai respingătoare dintre toate e, fără tăgadă, regele ateu. Prefer să mă aflu pe o corabie greu încercată de furtună condusă de un pilot beat: întâmplarea mă poate, oricum, scăpa.

Tot la vârsta de douăzeci şi doi de ani îi e îngăduit să se căsătorească. Nu-şi caută soţie de alt neam, care, de cele mai multe ori, are o fire mult prea deosebită de obiceiurile locului şi denaturează sângele francezilor, făcându-i să fie conduşi mai degrabă de spanioli şi italieni decât de urmaşii curajoşilor noştri strămoşi. Nu, pe tron urcă o cetăţeancă.

Regele nu jigneşte o întreagă naţie gândind că frumuseţea şi virtutea cresc doar prin alte părţi. Cea care, în timpul călătoriilor, l-a fermecat şi l-a iubit pe prinţ când nu avea nici sceptru nici coroană urcă acum pe tron împreună cu cel ce o iubeşte şi e îndrăgită şi respectată de naţie, atât pentru afecţiunea ei cât şi pentru că a ştiut să se facă iubită de un erou. Nu numai că insuflăm în felul acesta fetelor cuminţenia şi virtutea, oferindu-le perspectiva unei răsplăţi vrednice de strădania lor, dar evităm şi războaiele

---

[210] Cauză a prăbuşirii statelor şi a călcării în picioare a tuturor virtuţilor, luxul îşi are izvorul în corupţia Curţii, de la care toată lumea se inspiră.

[211] Invitat la cină de un prinţ suveran, vecinul său, împreună cu alţi câţiva mici potentaţi, după ce-i ascultă pe toţi lăudându-se cu puterea şi ascultarea de care se bucură, ducele de ***, primul Wirtemberg cu acest titlu, luă cuvântul şi spuse: „Nu vă invidiez pe nici unul dintre voi pentru puterea primită de la cer. Dar cu un lucru mă pot lăuda şi eu, anume cu faptul că mă pot plimba în micul meu stat, la orice oră, singur şi în siguranţă. Rătăcesc uneori prin pădure, mă culc la rădăcina unui copac şi, liniştit, în mijlocul poporului meu, nu am a mă teme nici de pumnalul vreunui asasin, nici de sabia unuia care ar vrea să se răzbune.”

de familie care, cu totul străine binelui statului, au pustiit de atâtea ori Europa.[212]

În loc de a risipi, în ziua nunţii, aurul în festinuri superb plictisitoare, în strălucite serbări, fără rost, în focuri de artificii şi alte asemenea extravaganţe şi nebunii îngrozitoare, prinţul pune să se construiască un monument public, cum ar fi un pod, un apeduct, un drum, un canal ori o sală de spectacole, monument ce-i va purta numele. E ştiut că lumea îşi aminteşte întotdeauna de binefaceri, dar că uită risipa necugetată care nu lasă în urmă-i decât nenorociri şi accidente înfiorătoare.[213] Mulţumit de generozitatea prinţului, poporul nu mai e nevoit să repete cu voce scăzută fabula de demult în care, din fundul bălţii ei, o sărmană broască se lamentează văzând splendoarea nunţii soarelui.[214]

---

[212] Cele mai multe dintre războaiele noastre vin, se ştie, din pretinsele alianţe politice. O, ce bine ar fi dacă Europa şi Africa s-ar putea căsători o dată pentru totdeauna cu Asia şi America!

[213] Mai trebuie oare să amintesc aici înfricoşătoarea noapte din 30 mai 1770? Ea va fi o veşnică acuzaţie la adresa poliţiei, care îi favorizează pe bogătaşi îngăduindu-le barbarul lux de a umbla în trăsură. Trăsurile au fost cauza îngrozitorului dezastru. Iar dacă înfiorătorul accident nu va face să se dea o ordonanţă prin care să se permită târgoveţului să umble fără teamă pe stradă, la ce nu va trebui să ne aşteptăm de la celelalte năravuri, cu rădăcini mai adânci chiar şi mai greu de stârpit? Aproape opt sute de persoane şi-au pierdut viaţa în urma nemaipomenitei învălmăşeli şi săptămâni de-a rândul nu s-a mai vorbit de altceva.

[214] Am citit într-un poem următoarele două versuri:

Ces rois enorgueillis de leur grandeur suprême,
Ce sont des mendiants que couvre un diadème.

(Regii trufaşi de gloria lor supremă,
Cerşetori sunt, pe cap cu o diademă.)

Adevărat, căci cer fără încetare, iar poporul plăteşte rochia augustei mirese, festinul, focurile de artificii, cearşafurile brodate ale patului nupţial şi, imediat după ce se naşte un copil regal, strigătele acestuia se transformă în tot atâtea edicte.

CAPITOLUL XXXVIII
DESPRE FEMEI

Bărbatul săritor ce-mi lămurea toate câte erau avu bunăvoinţa să urmeze cu tot atâta sinceritate.

— Trebuie să ştii că virtuţile şi farmecele sunt singura zestre a femeilor noastre. Au aşadar tot interesul să-şi desăvârşească trăsăturile morale şi astfel, dintr-un condei al legii, am nimicit hidra cochetăriei, cea zămislitoare de atâtea cusururi, vicii, maimuţăreli.

— Cum, nici o altă zestre?! Femeile n-au nimic al lor? Cine le mai ia atunci de soţie?

— Nu au zestre deoarece, prin fire, depind de sexul ce le aduce putere şi glorie. Se cuvine ca nimic să nu le sustragă acestui legitim ascendent care e, oricum, mai puţin înfricoşător decât la ce le împinge funesta lor libertate. Se ajunge, de altfel, la acelaşi lucru: luându-şi soţie, bărbatul nu primeşte nimic de la aceasta, dar îşi mărită fetele fără să-şi dezlege punga. Nu mai vezi nicio fată care, mândră de zestrea avută, pare să facă un hatâr soţului pe care-l acceptă.[215] Bărbatul dă de mâncare femeii care îi face copii, iar aceasta, primind totul din mâna soţului ei, are toate motivele să fie mai fidelă şi mai ascultătoare. Iar legea fiind una pentru toată lumea, niciuna dintre ele nu-i simte povara. Femeile nu au altă distincţie decât aceea venită de la soţ: în întregime supuse datoriilor impuse de sexul lor, întreaga lor cinste e să urmeze austerele legi care, singure, pot să le asigure fericirea. Chiar de are o slujbă dintre cele mai umile, un cetăţean care nu şi-a pierdut onoarea se poate căsători cu o fată de cel mai înalt rang, dacă ea consimte şi nu există încercare de seducere ori deosebire de vârstă. Deşi drumurile în viaţă se despart, toţi cetăţenii îşi regăsesc egalitatea de la începuturi când e vorba să semneze un contract atât de pur, de liber şi de folositor fericirii lor, cum e cel de căsătorie. Aici se opreşte puterea părintească[216] şi civilă. Căsătoriile ne sunt fericite, căci, interesul ce corupe totul nu pângăreşte legături atât de dragi. Nici nu-ţi închipui ce uşor a putut o lege atât de simplă să nimicească

---

215 Întrebată de o femeie din Lacedemonia ce a adus în zestre soţului ei, o ateniană a răspuns: „Castitatea!”

216 De câtă neruşinare şi monstruozitate dă dovadă tatăl ce sâcâie douăzeci de tribunale, însufleţit de barbara trufie de a nu-şi da fiica unui bărbat pentru că, în secret, a hărăzit-o altuia. Şi mai cutează să citeze ordonanţe civile, el care a uitat că cele mai sfinte legi ale firii îi interzic să aducă la disperare pe fata nefericită asupra căreia nu are vreo altă autoritate legitimă decât de a o copleşi cu binefaceri. Nenorocitul veac în care eu trăiesc se face remarcat din păcate şi prin aceea că numărul taţilor răi e mai mare decât cel al copiilor denaturaţi. Izvorul acestui neajuns? Legea, din nefericire.

vicii şi frivolităţi ca bârfa, gelozia, lenea, dorinţa de a înlătura o rivală şi alte asemenea fleacuri, nimicuri.[217] În loc să-şi mai ducă trufia la culmea perfecţiunii, femeile şi-au cultivat mintea şi, nemaiavând a strânge averi, au strâns bunătate, modestie, răbdare. Muzica şi dansul nu mai constituie meritele lor principale, căci au avut bunăvoinţa să înveţe gospodărie, arta de a place soţilor şi de a-i creşte copiii. Extrema inegalitate dintre ranguri şi dintre averi, cel mai nimicitor viciu din câte cunosc societăţile politice, dispare: nimeni nu are de ce să roşească în faţa patriei, căci şi cel din urmă cetăţean se poate înrudi cu cel mai de vază. Legea i-a unit pe oameni pe cât i-a stat în putinţă: în loc să creeze deosebiri jignitoare, ce nu zămislesc decât trufie, pe de o parte, ură, pe de altă parte, a preferat să înlăture ceea ce îi învrăjbeşte pe copiii născuţi din aceeaşi mamă. Femeile sunt la noi, întocmai ca la vechii gali, fiinţe plăcute şi neprefăcute, pe care le respectăm şi cărora le cerem sfatul în orice împrejurare. Nu afectează jalnicul jargon preţios[218], ce se bucura de atâta trecere la voi. Nu pretind nici să decidă ierarhia diverşilor oameni de geniu, mulţumindu-se să aibă bun simţ, calitate cu mult preferabilă sclipirilor artificiale, frivolelor amuzamente cu care se ocupă cei ce nu au nimic de făcut. Dragostea, principiu fecund în virtuţi dintre cele mai preţioase, conduce şi veghează la interesele patriei, căci cu cât guşti mai multă fericire la sânul ei, cu atât îţi devine mai dragă. Gândeşte-te, dar, câtă afecţiune avem noi pentru ea. Femeile au avut şi ele, fără îndoială, de câştigat, căci, în locul găunoaselor şi costisitoarelor plăceri căutate din trufie, se bucură acum de întreaga noastră iubire şi preţuire. Avându-ne inima, gustă o fericire mai temeinică şi mai pură decât în obositoarea urmărire a unor triste voluptăţi trecătoare. Ele au în încredinţare primii ani de viaţă ai copiilor noştri, care nu au alţi preceptori. Mai vigilente, mai instruite decât în veacul dumitale, cunosc mai bine plăcerea de a fi mamă în înţelesul larg al cuvântului.

---

[217] Firea a hărăzit-o pe femeie treburilor casei şi altor asemenea îndeletniciri. A pus mai puţină varietate în caracterul ei decât în cel al bărbatului. Aproape toate femeile seamănă între ele: au un singur ţel, ce se manifestă, în toate ţările, prin efecte asemănătoare.

[218] Neîndemânatecă e femeia care vrea să arate în orice împrejurare că are spirit. Dimpotrivă, întreaga artă ar fi să-l ascundă, căci ce căutăm noi, bărbaţii, cu adevărat la o femeie? Inocenţă, candoare, un suflet proaspăt, simplu, sincer, o timiditate atrăgătoare Femeia ce-şi arată întinderea ştiinţei pare să spună: „Iubiţi-mă, domnilor; am minte multă şi voi fi deci mai perfidă, prefăcută, mai abilă decât altele."

— În ciuda perfecţiunii de care daţi dovadă, îl întrerupsei eu, omul tot om rămâne, cu fanteziile, slăbiciunile şi dezgusturile sale. Ce faceţi când torţele căsătoriei sunt înlocuite de ale discordiei? Divorţul e îngăduit?[219]

— Fireşte, dacă ai motive legitime pentru aceasta. Pentru ruperea legăturii e de ajuns, de pildă, dacă e cerută de amândoi soţii, nepotrivirea de umori. Căsătoria nu e un mijloc de a deveni fericit, ci un contract al cărui scop e pacea şi îngrijirea reciprocă. Nu suntem într-atât de lipsiţi de minte încât să ţinem cu sila laolaltă două inimi ce se îndepărtează una de cealaltă, înnoind tortura crudului Mezenius, care lega un trup viu de un cadavru. Divorţul e singura ieşire cuviincioasă, căci înapoiază societăţii doi oameni pierduţi unul pentru altul. Nu o să-ţi vină să crezi că pe cât de uşor le este oamenilor să divorţeze, pe atât de greu le vine să o facă şi numai la gândul acesta tremură simţindu-se dezonoraţi că nu pot să îndure împreună necazurile unei vieţi trecătoare. Virtuoase mulţumită principiilor pe care le au, femeile găsesc plăcere în împlinirea îndatoririlor casnice. Datoria împletită cu sentimentul e întotdeauna veselă, nimic nu mai pare greu şi totul capătă o amprentă emoţionantă.

— Mă apucă disperarea la gândul că sunt aşa bătrân. M-aş căsători pe dată cu una din femeile acestea plăcute. Cele de pe vremea mea erau aşa trufaşe şi-şi dădeau atâtea ifose! Cele mai multe erau atât de prefăcute şi de rău crescute încât lumea te găsea nebun de legat dacă le bătea gândul însurătorii. Cochetărie, un gust fără margini pentru plăceri, o completă indiferenţă pentru tot ce nu ţinea de persoana lor, iată din ce le era plămădită firea. Se prefăceau simţitoare, dar nu erau omenoase decât cu

---

[219] Atribuindu-şi rolul de reformator al legilor divine, naturale şi civile, Nicolae I a abrogat, în veacul al IX-lea, divorţul, care se bucurase de aprobarea tuturor neamurilor pământului şi fusese autorizat şi de evrei şi de creştini. Ce soartă are şi speţa umană! Un singur om o poate lipsi de o libertate preţioasă, dintr-o legătură civilă face un lanţ de nesfărâmat, sfânt, şi seamănă pe vecie discordii domestice. Inepta şi ciudata lege primeşte sancţiunea inviolabilă a mai multor veacuri, iar capriciul pontifului zămisleşte războaie intestine ce tulbură interiorul caselor şi pustiesc statele. E cum nu se poate mai clar că dacă divorţul ar fi îngăduit, căsătoriile ar fi mai fericite. Ar fi mai puţină teamă în faţa unei legături ce nu te-ar înlănţui de nefericire. Femeia ar fi mai plină de grijă, mai ascultătoare. Neţinând decât de voinţa soţilor, legătura ar fi mai puternică. De altfel, dacă starea populaţiei e foarte diferită de ceea ce trebuie ea să fie, cauza secretă, care macină pe tăcute monarhiile catolice, e numai şi numai indisolubilitatea căsătoriei. Dacă monarhiile acestea vor mai tolera multă vreme atât celibatul ce domneşte printre noi, rod al celei mai jalnice administraţii cu putinţă, cât şi celibatul ecleziastic, presupus a fi de drept divin, nu vor mai putea opune armatelor numeroase, sănătoase şi viguroase ale popoarelor la care divorţul e îngăduit decât nişte trupe vlăguite. Cu cât vor exista mai puţini celibatari, cu atât vor fi mai caste, mai fericite si mai fecunde căsătoriile. Scăderea speţei umane duce în mod necesar imperiile la ruina completă.

iubiţii. Ca să nu mai vorbesc de pudoare: era considerată ceva ridicol. Aşa se face că orice bărbat cu mintea la cap alegea burlăcia, ca fiind răul cel mai mic. Un alt motiv, nu mai puţin puternic, era greutatea de a-ţi creşte copiii. Ezitai, apoi, să dai copii unui stat ce avea să-i copleşească sub povara lipsurilor, precum generosul elefant, care, prins de oameni, se potoleşte singur şi se refuză plăcutului instinct spre a nu-şi hărăzi urmaşii sclaviei. Însăşi soţii aveau grijă, în focul pasiunii, să înlăture posibilitatea unui copil pentru căminul lor, aşa cum alungi departe de casă cine ştie ce făptură vorace. Omul fugea de om, căci din traiul laolaltă numai mizeria ar fi avut de câştigat. Sărmanele fete prindeau rădăcini în locul unde se născuseră şi piereau precum florile care, arse de soare, se usucă şi cad. Cele mai multe ajungeau în mormânt fără să-şi fi împlinit dorinţa de a se mărita. Fiecare clipă a vieţii torcea pentru ele durere şi plictis, iar de încercau să se despăgubească, o făceau riscându-şi cinstea şi sănătatea. Numărul celibatarilor ajunsese înspăimântător de mare şi, culme a nenorocului, atentatul acela la umanitate părea să se justifice.[220] Prezintă-mi însă, rogu-te, şi restul înduioşătorului tablou al moravurilor voastre. Cum aţi reuşit să stârpiţi acele flageluri pornite, pare-se, să nimicească întreaga omenire?

Ridicând privirea la cer, cu figura însufleţită de ceva nobil şi demn, călăuza îmi răspunse pe un ton ceva mai ridicat:

— O, Doamne! dacă omul e nefericit, vina e numai şi numai a lui, căci se izolează şi nu se mai vede decât pe sine, se risipeşte ocupându-se de mărunţişuri şi nu bagă seamă la ce l-ar putea îmbogăţi. Hărăzindu-l societăţii, alături de rele providenţa a pus şi leacurile în stare să-i aline suferinţele. Ce îndatorire mai constrângătoare există oare decât aceea de a ne întrajutora? Nu e şi dorinţa întregii speţe omeneşti? De ce s-a lăsat atunci de atâtea ori amăgită? Repet: femeile noastre sunt soţii şi totodată mame, iar din aceste două virtuţi decurg toate celelalte Şi-ar pierde cinstea dacă şi-ar mâzgăli obrazul cu roşu, dacă ar priza tutun, dacă ar bea şi şi-ar pierde nopţile, dacă ar avea pe buze cântece licenţioase ori dacă şi-ar permite o cât de mică familiaritate cu bărbaţii. Armele lor sunt mai sigure: blândeţea, modestia, farmecele neprefăcute şi acea decenţă date doar lor de natură şi

---

[220] Gustul pentru celibat începe să domnească atunci când ocârmuirea devine atât de proastă pe cât poate să fie. Lipsindu-se de o legătură atât de duioasă, cetăţeanul renunţă pe nesimţite la dragostea de viaţă, iar sinuciderile devin frecvente. Arta de a trăi e atât de grea încât existenţa devine o povară. Toate relele fizice adunate la un loc ar mai fi de suportat, nu şi cele politice, de o sută de ori mai îngrozitoare pentru că nu răspund nici unei necesităţi. Omul blestemă societatea care ar fi trebuit să-i uşureze suferinţa şi-şi rupe lanţurile. În 1769, la Paris, o sută patruzeci şi şapte de persoane şi-au dat singure moartea.

care e adevăratul lor motiv de mândrie.[221] Își hrănesc la sân copilul fără să aibă impresia că fac un efort peste măsură de mare şi, cum nu e doar un moft, au lapte îmbelşugat şi pur. Corpul copilului e călit de timpuriu: e învăţat să înoate, să ridice greutăţi, să le arunce cât mai departe cu îndemânare. Educaţia fizică ni se pare un lucru important şi formăm temperamentul înainte de a-i grava cel mai mic lucru în minte, care trebuie să fie de om, nu de papagal. Mama e atentă la mijirea tânărului gând şi, de îndată ce organele pot da ascultare voinţei, chibzuieşte la felul cel mai potrivit de a-i îndrepta sufletul spre virtute. Cum trebuie să transforme firea sensibilă în omenie, mândria în măreţie sufletească şi curiozitatea în cunoaştere a lucrurilor sublime, se hotărăşte pentru acele fabule în stare să mişte sufletul şi folosite nu pentru a pune un văl asupra adevărului, ci pentru a-l face mai atrăgător şi pentru a feri o minte încă crudă de tăişul lui ascuţit. Mai are grijă ca niciunul dintre gesturile făcute în prezenţa copilului şi niciunul dintre cuvintele pronunţate să nu-şi pună o tristă amprentă pe inima lui, apărându-l astfel de suflul viciului, ce vestejeşte atât de repede floarea nevinovăţiei.

Educaţia diferă după funcţia pe care copilul va fi chemat s-o îndeplinească într-o bună zi în societatea noastră, căci, după ce ne-am eliberat de jugul pedanţilor, ar fi ridicol să-i învăţăm pe copii lucruri pe care mai târziu le uită pentru că nu le sunt de niciun folos. Fiecare profesie îşi are greutăţile ei şi ca să excelezi în ea trebuie să i te dedici cu totul. În ciuda unor întăritoare descoperite de curând, mintea omului nu poate cuprinde mai mult de un obiect o dată, cu excepţia câtorva genii, aşa că nu trebuie să cerem copilului decât să se aplece cu sârguinţă asupra unui astfel de obiect, fără să pretindem şi incursiuni ce nu pot decât să-l rătăcească. Voi consideraţi dorinţa de universalitate drept un lucru ridicol; pentru noi, e de-a dreptul nebunie! Când mai creşte şi inima începe să simtă legăturile ce-l unesc cu ceilalţi oameni, în locul nefolositoarelor cunoştinţe vârâte fără niciun discernământ în capul tinerilor, mama, cu acea elocinţă blândă şi firească pe care o au doar femeile, îl învaţă ce înseamnă moravuri, decenţă, virtute. Va aştepta pentru aceasta clipa în care natura ajunsă la apogeul strălucirii ei vorbeşte chiar şi inimii celei mai nesimţitoare şi în care vântul eliberator al primăverii redă viilor, pădurilor şi câmpurilor întreaga lor frumuseţe.

[221] Atâta vreme cât Franţa va fi dominată de femei ce dau tonul şi judecă meritele şi inteligenţa bărbaţilor, francezii nu vor avea nici tărie sufletească, nici gospodărie bună, nici gravitatea şi nici caracterul viril ce-i caracterizează pe oamenii liberi.

— Băiatul meu, îi va spune strângându-l la pieptul ei matern[222], priveşte câmpurile înverzite şi minunatele coroane ale copacilor; până nu demult, aceştia păreau morţi, lipsiţi cum erau de pletele lor strălucite şi împietriţi totodată de frigul care pătrundea până în măruntaiele pământului. Dar există o fiinţă bună, un tată, un tată al nostru al tuturor. Locuieşte în ceruri, dar nu-şi părăseşte copiii şi, de acolo de unde este, cuprinde în privirea lui părintească tot ce a zămislit. Când zâmbeşte el, soarele începe să strălucească, pomii se acoperă de flori şi pământul de daruri, iarba creşte spre a hrăni animalele ce ne dau nouă lapte. Şi de ce-l iubim pe Domnul, o, dragul meu? Pentru că e puternic şi bun. Tot ce vezi e de mâna lui şi ceea ce vezi nu e nimic pe lângă ce nu ţi se dezvăluie încă. Veşnicia, pentru care a fost făcut sufletul său nemuritor, va fi pentru tine un şir nesfârşit de surprize şi bucurii. Bunătatea şi măreţia îi sunt fără margini, şi ne iubeşte, fiind părintele nostru. În fiece noua zi ne va face şi mai mult bine dacă vom fi virtuoşi adică dacă vom asculta de poruncile lui. Ei, băiatul meu iubit, cum să nu-l adorăm şi cum să nu-l binecuvântăm?

La aceste cuvinte, cad amândoi cu fruntea în ţărână şi gândurile lor împletite urcă spre tronul celui veşnic. Mama îşi obişnuieşte în felul acesta fiul să-l vadă pe Dumnezeu în tot ce-l înconjoară şi îi hrăneşte sufletul cu laptele adevărului, spunându-şi:

— Fac voia Creatorului, care mi l-a încredinţat. Voi fi aspră cu patimile dăunătoare fericirii şi voi alătura pornirilor mamei neabătuta vigilenţă a prieteniei.

Ai văzut la ce vârstă e iniţiat în taina comunicării celor două infinituri. Aşa înţelegem noi educaţia: numai sentiment. Avem oroare de cugetătorul atotbatjocoritor, înfiorător flagel al veacului dumitale, care vestejea, usca tot ce atingea şi ale cărui amabilităţi erau sământă de viciu. Dar dacă tonul uşuratec e primejdios, ce poate fi raţiunea lipsită de simţire? Un corp descărnat, fără culoare, fără farmec şi aproape fără viaţă. Ce este o idee nouă şi chiar adâncă, dacă nu are ceva viu care să vorbească simţirii? Ce nevoie am de un adevăr ce mă îngheaţă? N-are nici cea mai mică vlagă, nici urmă de putere: doar ce vine din inimă e plin de farmec şi are forţa torentului. Ne place, în schimb, elocinţa plină de imagini vii şi mişcătoare, în stare să dea aripi de foc gândului. Ea cuprinde dintr-o ochire obiectul, se duce drept la el, nu-l slăbeşte o clipă, căci plăcerii de a fi mişcat i se adaugă aceea de a afla

[222] Kebes ne zugrăveşte impostura stând la poarta dinspre viaţă şi punându-i pe toţi ce vor să treacă să bea din cupa greşelii. Fericiţi cei ce doar au gustat, aruncând apoi paharul!

totul.[223] Astfel filosofia nu e pentru noi deloc aspră. Şi de ce ar fi aşa? De ce să nu o împodobim cu flori? Găseşte oare virtutea mai multă cinstire în ideile ciudate şi lugubre decât în acelea vesele şi mântuitoare? Nu credem că plăcerea emanată dintr-o mână binevoitoare a coborât pe pământ pentru a ne speria cu apariţia sa. Plăcerea nu e un monstru, ci, cum spune Young, un nume mai vesel pentru virtute. Ţinând departe de noi gândul de a nimici pasiunile, motorul nevăzut al fiinţei noastre, le privim, dimpotrivă, drept un dar de preţ de care trebuie să ne folosim cu chibzuială. Fericit e sufletul locuit de pasiuni puternice. Ele îi fac mândria, măreţia, bogăţia. Înţeleptul îşi cultivă, la noi, mintea, izgoneşte departe de el prejudecăţile şi dobândeşte lumini folositoare şi plăcute. Toate artele care au putut să-i lărgească hotarele minţii şi să-l facă mai drept i-au desăvârşit şi sufletul. Odată împlinit lucrul acesta, nu mai ascultă decât vocea firii supusă legilor raţiunii, iar raţiunea îi prescrie fericirea.[224]

---

[223] Mai mult decât pe orice altceva ne bizuim pe moravurile externe, adică pe obiceiuri. Iată de ce am neglijat educaţia. Anticii vorbeau despre toate lucrurile într-un fel ce se adresa simţirii şi dădeau studierii ştiinţelor un nu ştiu ce atrăgător al cărui secret s-a pierdut. Inteligenţa oamenilor de astăzi păcătuieşte prin lipsa sentimentelor: sub nuiaua pedanţilor noştri, până şi minţile cele mai înzestrate au devenit seci peste poate. Există oare pe lume instituţie mai ridicolă decât cea a colegilor noştri, dacă punem faţă în faţă maximele lor aride şi lipsite de viaţă şi educaţia publică pe care Grecia o dădea tineretului, împodobind înţelepciunea cu toate farmecele ce încântă la această vârstă fragedă? Învăţătorii noştri sunt nişte făpturi înspăimântătoare şi nu trebuie să ne mirăm că primii care fug de ei şi-i părăsesc sunt cei ce ar trebui să le fie discipoli.

[224] Cauza relelor nu e focul pasiunilor, bidiviu nărăvaş şi nestăvilit care, încăpând pe mâna unui nepriceput, se ambalează, îl răstoarnă şi-l calcă în picioare, dar care, bine strunit de un stăpân inteligent, ascultă şi poate fi văzut câştigând cele mai grele curse. Micimea pasiunilor e semn de sărăcie interioară, căci, într-adevăr, ce altceva poţi spune despre cetăţeanul greoi, tăcut, al cărui suflet insipid nu manifestă gust pentru nimic? Care e liniştit pentru că nu face nimic? Care vegetează şi se supune voinţei magistratului pentru că el nu resimte nicio dorinţă? E om ori stană de piatră? Puneţi alături de el un bărbat cu sentimente clocotitoare: acesta se va lăsa în voia impetuozităţii pasiunilor sale şi va destrăma vălul ştiinţelor. Va face greşeli, dar va fi un geniu. Duşman al inactivităţii, însetat de ştiinţă, din ciocnirea lui cu lumea se va înălţa o minte luminată, folositoare patriei; va da poate cenzurii de furcă, dar îşi va fi cheltuit toată energia sufletească şi toate petele ce-l vor fi acoperit vor dispare, căci e un geniu util.

CAPITOLUL XXXIX
IMPOZITELE[225]

— Spune-mi, te rog, cum sunt la voi percepute impozitele? O fi desăvârşită legislaţia voastră, dar nişte dări tot plătiţi, nu?

În loc de răspuns, călăuza mă luă de mână şi-mi îndreptă paşii spre o spaţioasă întretăiere de drumuri unde, aşezată pe patru roţi, puteai vedea o casă de bani înaltă de douăsprezece picioare. Partea de sus avea o deschizătură, ca o cutie a milei, ferită de ploaie de o streaşină fixată la o oarecare distanţă, în dreptul căreia era scris *Tribut datorai regelui, reprezentant al statului;* alături, una mai mică, însoţită de cuvintele *Dar benevol*. Văzui cum mai multe persoane cu o înfăţişare degajată şi mulţumită aruncau înăuntru mai multe pachete pecetluite, tot aşa cum, pe vremea mea, puneai o scrisoare la cutie. În vreme ce admiram simplitatea plătirii impozitului şi-mi puneam tot felul de întrebări ridicole, lumea mă privea ca pe un biet moşneag scăpat de o boală cumplită şi indulgenţa binevoitoare a acestor oameni de treabă nu mă lăsă nici acum în aşteptarea răspunsului. Mărturisesc că pentru a întâlni oameni aşa de săritori trebuie să visezi. O, ce popor cinstit!

---

[225] Ascultaţi, prieteni, un apolog. Era demult, cam pe la începutul lumii, o întinsă pădure de lămâi, cu fructe zemoase, frumoase şi aurii cum nu s-a mai pomenit de atunci. Crengile se lăsau sub povară şi parfumul pe care-l împrăştiau îmbălsăma până departe aerul. La o vreme, s-a pornit un vânt puternic, care a făcut să cadă lămâi şi a rupt chiar şi nişte ramuri. Pentru a-şi potoli setea, câţiva călători au cules şi ei lămâi şi, după ce le-au stors, le-au călcat în picioare. Văzând acestea, neamul lămâiesc a angajat paznici care să-i îndepărteze pe trecători şi să ridice ziduri în jurul pădurii spre a stăvili vânturile. La început, paznicii s-au arătat devotaţi şi dezinteresaţi, dar n-au întârziat să pretindă că munca grea le dădea o sete grozavă şi au făcut lămâilor următoarea rugăminte: „Doamnelor, murim de sete trudind pentru voi; îngăduiţi-ne să facem fiecăreia o mică incizie. Nu vă cerem, pentru a ne umezi buzele uscate, decât o picătură de suc; nu veţi fi mai slabe, iar noi şi copiii noştri vom căpăta puteri noi pentru a vă sluji."

Încrezătoarele lămâi nu găsesc cererea necuviincioasă şi acceptă să li se facă incizia. Dar ce se întâmplă? De îndată ce le-o făcură, domnii apărători le-au stors cu o mână devenită pe zi ce trecea mai energică şi ajunseră chiar să nu se mai poată lipsi de sucul de lămâie, pe care-l foloseau la toate mesele şi în toate sosurile. Domnii regenţi constatară că o lămâie dă cu atât mai mult suc cu cât o storci mai tare. Văzându-se sleite, lămâile s-au gândit să amintească înţelegerea de la început, dar paznicii n-au ţinut seamă de plângerile lor şi, deveniţi mai puternici, le-au pus în teasc şi le-au stors întrecând orice măsură. Nerămânând din ele decât coaja, o supuseră şi pe aceasta forţelor în mişcare ale înfricoşătorului cabestan. Pe scurt, s-au scăldat în sângele lămâilor. Frumoasa pădure fu în curând o amintire, rasa lămâilor fu nimicită şi, după ce se obişnuiseră cu răcoritoarea băutură, tiranii se văzură lipsiţi de ea din pricina risipei făcute. Căzură la pat şi muriră cu toţii de febră putridă. Fie-le ţărâna uşoară!

— Marea casă de bani pe care o vezi, mi se spuse, e perceptorul nostru general. În ea își depun cetățenii banii cu care sunt datori pentru întreținerea statului. Într-una din despărțituri suntem obligați să depunem an de an a cincizecea parte din venit. Cel ce primește bani pentru munca sa, dar nu are nici un alt bun, și cel care are doar atât cât se poate ține în viață sunt scutiți de impozite[226], căci cum am putea lua o bucată din pâinea pentru

[226] Iată ce ar putea spune suveranilor cultivatorii, locuitorii satelor, poporul: „V-am înălțat deasupra capetelor noastre, garantăm cu averea și cu viața noastră strălucirea tronului și liniștea persoanei voastre. Ne-ați promis în schimb belșug și o viață ferită de primejdii. Cine ar fi crezut că sub ocârmuirea voastră avea să dispară de prin cantoane bucuria și că serbările aveau să se termine în doliu? Ori că teama și spaima aveau să înlocuiască blânda înțelegere?! Câmpurile înverzite ne zâmbeau pe vremuri și ogoarele ne promiteau o răsplată pentru truda noastră. Azi, însă, roadele sudorii noastre ajung în mâini străine, cătunele pe care ne plăcea să le înfrumusețăm cad în ruină, iar bătrânii și copiii noștri nu mai au pe ce să-și pună capul. Gemetele ni se pierd în văzduh și fiecare nouă zi aduce cu ea o sărăcie și mai mare decât cea de care ne plângeam în ajun. De-abia de mai păstrăm ceva din înfățișarea omenească și animalele ce pasc iarba sunt, fără îndoială, mai puțin nefericite decât suntem noi.

Soarta ne-a lovit însă și mai rău. Cei puternici ne disprețuiesc și spun că nu avem mândrie. Ne strică pacea căminelor, ne ademenesc fetele, le răpesc și ele ajung pradă nerușinării. Degeaba îl implorăm pe cel ce ține paloșul legii: își întoarce privirea de la noi, nu se lasă înduioșat de durerea noastră și-l sprijină doar pe asupritor.

Vederea fastului ce ne sfidează mizeria ne face și mai nesuferită starea în care ne găsim. Ni se suge sângele, dar n-avem voie să ne plângem! Omul hain, care trăiește într-un lux strigător la cer, se bucură de lucrurile făcute de mâna noastră: ars de josnica sete de aur, uită că noi, prin munca noastră, i-l aducem și ne crede sclavi, căci nu suntem nici furioși, nici sângeroși.

Nevoia perpetuă în care ne zbatem a alterat blândețea moravurilor, iar reaua-credință și hoția s-au strecurat printre noi, căci de obicei necesitățile vieții sunt mai puternice decât virtutea. Dar cine ne-a dat exemple de jaf? Cine a stins în inimile noastre acea nevinovăție ce ne ținea laolaltă într-o înțelegere deosebită? Cine ne-a adus nefericirea, mamă a tuturor viciilor? Mai mulți concetățeni au refuzat să aibă copii pe care foamea i-ar amenința chiar în leagăn, alții, pradă disperării, au pronunțat blasfemii la adresa providenței. Cine sunt adevărații autori ai acestor crime?

Fie ca îndreptățitele noastre plângeri să pătrundă până la tron! Fie ca regii să se trezească și să-și amintească faptul că s-ar fi putut naște în locul nostru și că odraslele lor ar putea ajunge ca noi! Legați de solul țării ori formând, mai curând, partea ei esențială, nu putem să nu muncim pentru a-i satisface nevoile. Tot ce cerem e un bărbat drept, însuflețit de gândul de a ne cunoaște puterile, și să nu ne strivească sub povara pe care, mai bine gândită, am fi dus-o cu bucurie. Liniștiți și îmbogățiți de munca noastră, mulțumiți de soartă, am privi fericirea celorlalți fără a avea a ne face griji cu privire la cea personală.

Drumul nostru e pe jumătate făcut. Inima ne e pe jumătate pradă durerii. Mai avem puține clipe de trăit. Dorințele pe care le exprimăm se referă mai mult la patrie decât la noi, sprijinul ei. Dar dacă asuprirea va fi și mai mare, ne vom prăbuși, iar patria se va răsturna; căzând, îi va strivi pe tirani. Nu cerem această zadarnică și tristă răzbunare, căci, ajunși în

care nenorocitul trebuie să muncească o zi întreagă? În cealaltă despărţitură se pun daniile, destinate unor fundaţii folositoare ori realizării proiectelor ce se bucură de aprobarea publicului. E uneori mai plină chiar decât cealaltă, căci ne place să fim liberi în darurile pe care le facem şi generozitatea noastră nu are alt temei decât raţiunea şi dragostea de ţară. De îndată ce regele dă un edict folositor, care merită aprobarea tuturor, putem fi văzuţi grăbindu-ne cu toţii să punem în această cutie semnul recunoştinţei noastre. Răsplătim astfel acţiunile luminoase ale monarhului: îi e de ajuns să propună şi îi oferim mijloacele de a-şi realiza măreţele planuri. În fiecare cartier se găseşte o astfel de casă de bani. Tot aşa, în toate oraşele din provincie, unde-şi plătesc tributul locuitorii satelor, adică fermierii înstăriţi, căci, în ceea ce-i priveşte pe pălmaşi, singura avere le sunt braţele, capul nefiind dator cu nimic nimănui. Vitele şi porcii sunt chiar scutiţi de odioasa plată la care întâia oară au fost supuşi evreii şi pe care voi o acceptaţi fără să vă daţi seama cât vă înjosea.

— Nu înţeleg, spusei. Mărimea impozitului e lăsată la voia poporului? Înseamnă că mulţi se scutesc singuri, fără a da măcar de bănuit.

— Absolut deloc, iar teama dumitale e fără temei. Trebuie să-ţi spun mai întâi că dăm din toată inima: tributul nu e mare şi are la bază echitatea şi dreapta judecată. Nu există cineva printre noi care să nu-şi facă o obligaţie de onoare din a-şi plăti până la ultimul bănuţ datoria sa cea mai sfântă şi cea mai legitimă. De altfel, dacă cineva capabil să plătească nu ar face-o, vezi tabloul acesta cuprinzând numele tuturor capilor de familie? Imediat s-ar descoperi că nu şi-a depus pachetul pecetluit căci i-ar lipsi semnătura, s-ar acoperi pe vecie de ruşine şi ar fi privit aşa cum priveşti un hoţ: titlul de prost cetăţean l-ar urmări până la moarte. Cazuri de felul acesta sunt deosebit de rare, dacă ne gândim că daniile întrec de cele mai multe ori impozitul. Dând o parte din câştig statului, cetăţeanul ştie că e în propriul său folos şi că dacă vrea să se bucure de anumite avantaje trebuie să facă şi el ceva. Dar ce sunt cuvintele pe lângă ceea ce pot vedea proprii tăi ochi? Îţi voi arăta ceva pe care n-aş fi în stare să-l exprim cum se cuvine. Azi soseşte de pretutindeni dreptul tribut pe care fidelul popor îl datorează binefăcătorului său suveran, simplu păstrător al darurilor ce îi sunt oferite. Vino la palat să asişti la venirea deputaţilor din provincie.

---

mormânt, ce importanţă mai are pentru noi nefericirea celorlalţi? Vorbim suveranilor, dacă mai sunt încă oameni. Dar dacă inima li s-a împietrit cu totul, nu vor întârzia să afle că ştim să murim şi că moartea ce ne va lua în curând pe toţi va fi pentru ei cu mult mai îngrozitoare decât pentru noi”.

Într-adevăr, de-abia făcurăm câţiva paşi că întâlnirăm bărbaţi ce trăgeau cărucioare pline de casete încununate cu lauri. Se scotea sigiliul, iar casetele erau urcate pe cântar pentru a se vedea pe loc cât atârnă banii dinăuntru prin scăderea greutăţii casetei, ştiută dinainte. Plata se făcea numai în numerar şi suma totală, cunoscută cu precizie, era anunţată tuturor în sunet de trâmbiţe şi fanfară. După ce se trecea totul în revistă, se afişa rezultatul şi se făcea cunoscut bugetul statului, depus în tezaurul regal sub paza controlorului de finanţe.

Era zi de sărbătoare. Lumea îşi punea flori în păr, striga *Trăiască regele!,* ieşea pe drumurile pe unde aveau să apară purtătorii de tribut, pline de mese întinse. Deputaţii provinciilor îşi adresau saluturi, îşi făceau daruri. Se bea în sănătatea monarhului în zgomotul salvelor de tun, iar din oraş răspundeau alte salve, semn că suveranul le mulţumeşte. Regele venea în mijlocul mulţimii vesele, răspundea aclamaţiilor supuşilor cu o privire blândă şi prevenitoare, care inspira încredere şi te făcea să răspunzi dragostei cu dragoste. Îi era străin meşteşugul de a se purta viclean cu poporul acesta ce-l privea ca pe un tată.

Vizitele pe care le făcea nu ruinau oraşul, mai cu seamă că nu costau decât strigăte de bucurie[227], primire cu atât mai strălucită şi mai măgulitoare. Munca nu era întreruptă, dimpotrivă, fiecare îşi făcea o datorie din a se prezenta privirii regelui cu felul de îndeletnicire pe care-l îmbrăţişase.

Având scrisori de împuternicire, un intendent străbate provinciile, primeşte plângerile, duce direct la picioarele tronului jalbele supuşilor ori cântăreşte el însuşi abuzurile. Ia la rând oraşele şi de fiecare dată când

---

[227] Am văzut într-o zi intrarea unui prinţ într-un oraş străin. Tunurile au început să tragă. Prinţul era îmbrăcat cu haine scumpe şi avea o trăsură aurită, supraîncărcată cu paji şi lachei. Caii călcau mândru şi nechezau, de parcă ar fi purtat fericirea. Acoperişurile erau pline de lume, ferestrele erau toate deschise, pe străzi nu mai puteai arunca un ac. Săbiile călăreţilor luceau în soare, soldaţii prezentau puştile şi aerul răsuna de sunetul trompetelor. Poetul îşi acorda lira, oratorul îşi dregea glasul. Prinţul soseşte în faţa palatului, i se arată drumul şi înfăţişarea sa inspiră o bucurie respectuoasă. Stăteam la o fereastră de unde priveam totul, cugetând. Mergând peste câteva zile pe stradă, tare m-am mai minunat văzându-l pe acelaşi prinţ fără suită, fără trăsură, deghizat. Nu ştiu de ce, nimeni nu se mai uita la el şi, dimpotrivă, toată lumea îl îmbrâncea. Soseşte un şarlatan, într-un soi de cărucior la care erau înhămaţi câţiva câini voinici şi care avea drept vizitiu o maimuţă. Geamurile se deschid, se aud chemări şi toate privirile se îndreaptă spre şarlatan. Purtat de mulţime, însuşi prinţul se numără printre privitori. Mă uitam la el şi-mi părea că-l aud zicând: „Amăgitoare aclamaţii ale mulţimii, să nu-mi întunecaţi niciodată mintea cu cine ştie ce trufie nesăbuită. Nu omul de acolo atrage mulţimea, ci bizarul lui echipaj. Nu eu atrăgeam privirile oraşului, ci valeţii mei, caii, strălucirea veşmintelor şi poleiala trăsurii."

pedepsește o fărădelege e înălțată o piramidă zugrăvind hidra învinsă. Ce istorie poate fi mai plină de învățăminte decât monumentele acestea morale, mărturie a faptului că suveranul își împlinește cu adevărat îndatoririle domniei! Intendenții umblă *incognito,* întocmesc rapoarte secrete, se deghizează: adevărați spioni, ce lucrează însă la binele patriei.[228]

— Controlorul de finanțe[229] trebuie să fie un om deosebit de integru, nu? Știi povestea cu câinele care, escortat de cumpătare, ducea stăpânului cina fără să se atingă de ea până în ziua în care, îmbiat de ce vedea în jur, a mâncat și el o parte. Să aibă bărbatul acesta îndoita virtute de a se înfrâna tot timpul și de a nu cuteza să pună mâna?

— Fără îndoială. Nu înalță nici palate, nici castele. Nu e cuprins de furia de a-i ridica în funcțiile cele mai înalte pe verii nepoților unchiului dinspre mamă ori pe foștii săi valeți. Nu risipește aurul ca și cum bogățiile regatului ar fi ale lui.[230] De altfel, toți cei cărora li se încredințează tezaurul public nu pot, în niciun chip, să folosească bani. Te-ai face vinovat de înaltă trădare dacă ai primi din mâna lor cea mai măruntă monedă. Plătesc, e adevărat, câteva servicii, dar cu bilete semnate de însăși mâna suveranului. Statul le dă tot ce au nevoie, dar n-au niciun galben în proprietatea lor.[231] Nu pot nici să vândă, nici să cumpere, nici să construiască. Casă, masă, îmbrăcăminte, distracții, toate le sunt oferite gratuit de corporațiile statului. Intră la un negustor de țesături, iau o stofă și pleacă. Negustorul trece în catastif: *Dat în cutare zi păstrătorului venitului statului cutare lucru.* Și statul plătește. Și peste tot la fel. Îți dai, firește, seama că, de are cât de cât rușine, controlorul de finanțe nu va abuza de drepturile sale; și chiar de ar abuza, tot câștigați am fi în comparație cu ce vă costau pe voi acești domni. Au fost suprimate

---

[228] În Turcia și în Franța de astăzi guvernatorul unei provincii e tot atât de stăpân ca și regele cel mai absolut, de unde și mizeria poporului. Iată cea mai nefericită formă de administrație civilă.

[229] Fouquet spunea: „Am toți banii regatului și știu tariful oricărei virtuți."

[230] După ce deținătorii de monopoluri, administratorii, perceptorii publici și-au sacrificat reputația de probitate în favoarea dorinței de îmbogățire, după ce au acceptat să fie odioși, nu le trece prin minte să dea avuțiilor strânse o destinație folositoare, ci încearcă să-și facă uitate prin fast nașterea și soarta și caută în plăceri de tot soiul uitarea a ceea ce au fost și a ceea ce au făcut. Dar nu acesta e cel mai mare rău pe care-l fac, ci faptul că bogăția lor îi corupe într-o și mai mare măsură pe cei ce-i invidiază.

[231] Viciile interne ce pregătesc ruina statului sunt uriașa risipă de bani publici, necugetatele cadouri date unor oameni de nimic, fastul necunoscut până și uzurpatorilor cei mai nerușinați. Se poate observa din istorie că tiranii cei mai subtili au fost și cei mai risipitori. Am citit undeva că Augustus, stăpânul lumii, avea patruzeci de legiuni pentru care cheltuia anual 12 milioane. Iată ce ar trebui să ne dea de gândit.

registrele, căci nu slujeau decât la a ascunde furtul din avutul obştesc, pe care, ca să zic aşa, îl legitimau.

— Şi cine e prim-ministrul vostru?

— Auzi întrebare?! Însuşi regele. Războinicul, judecătorul, negustorul pot, desigur, să acţioneze prin intermediari, dar regalitatea nu poate fi împărţită.[232] Dacă e bolnav sau plecat în vreo călătorie, dacă e prins de treburi deosebite, regele însărcinează pe cineva cu împlinirea poruncilor, iar cel însărcinat nu poate fi decât un prieten, căci doar un asemenea sentiment poate sili un om să se înhame de bunăvoie într-o atât de grea întreprindere, iar stima noastră îi dă puterea de moment de care are nevoie. Însufleţit şi răsplătit de prietenie, precum Sully ori D'Amboise, el spune stăpânului său adevărul şi, pentru a-l sluji mai bine, nu ezită să-l supere. Îi combate pornirile şi-l îndrăgeşte pe om, căci îi e scumpă gloria monarhului[233]: împărtăşindu-i truda, îi împărtăşeşte veneraţia pentru patrie, moştenirea cea mai de preţ, desigur, pe care o poate lăsa urmaşilor şi singura care-l preocupă.

— Vorbindu-ţi de impozite, am uitat să te întreb dacă mai cunoaşteţi acele loterii periodice în care, pe vremea mea, sărmanul popor îşi pierdea toţi banii.

— Nu, nu ne trece prin minte să înşelăm speranţa încrezătoare a oamenilor. Nu supunem partea săracă a cetăţenilor unui impozit de o ingeniozitate atât de crudă. Sărmanul care, ostenit de prezent, nu putea trăi decât în viitor, îşi arunca preţul sudorii şi veghii în fatala roată de unde aştepta să-i zâmbească norocul. Dar mâna crudului zeu înşela întotdeauna aşteptările sărăciei sale. Dorinţa aprigă de a duce o viaţă mai bună îl împiedica să cugete şi, cu toate că şarlatania era vizibilă, fiecare îşi închipuia că avea să fie până la urmă favorizat de soartă, într-atât e de adevărat că inima încetează să mai fie legată de viaţă numai înainte de a se desprinde de speranţă. Mândrele clădiri în care venea să cerşească puţină viaţă erau ridicate cu banii agonisiţi de el, poporul flămând: luxul altarului era lucrarea lui, dar de-abia de era îngăduit acolo. Întotdeauna străin, întotdeauna alungat, săracul nu avea voie nici să se aşeze pe piatra cioplită de el; arca

---

[232] Istoria generală a războaielor ar putea avea titlul *Istoria pasiunilor miniştrilor,* căci, spre a se răzbuna pentru o uşoară rănire a orgoliului, aceştia pun pe picior de război, prin negocieri perfide, cutare imperiu îndepărtat şi liniştit.

[233] Fidelitatea nu e servila plecare la voinţa altuia. I se dă drept simbol un câine ce-şi urmează peste tot stăpânul nedrept şi barbar, gudurându-se şi alergând orbeşte la cea mai mică poruncă. În ceea ce mă priveşte, cred că adevărata fidelitate constă în respectarea strictă a legilor raţiunii şi dreptăţii, nu în servila sclavie. Cât de fidel mi se pare Sully când rupe promisiunea de căsătorie pe care o făcuse în scris Henric al IV-lea.

aceasta, ce ar fi trebuit, după dreptate, să fie a lui şi să-i slujească de adăpost, era locuită de preoţi cu salarii grase.

CAPITOLUL XL
DESPRE NEGOŢ

— Din ce mi-ai spus mai demult, mi s-a părut că înţeleg că francezii nu mai au colonii în Lumea Nouă şi că fiecare regiune a Americii formează un regat aparte, deşi unit cu celelalte printr-o legislaţie comună.

— Am da dovadă de lipsă de minte dacă ne-am gândi să ne trimitem compatrioţii să trăiască la două mii de leghe de noi. De ce să ne despărţim de fraţii noştri? Clima e aici tot aşa de bună ca şi în America, lucrurile necesare le găsim şi aici din belşug şi de o foarte bună calitate. Coloniile erau pentru Franţa ceea ce era casa de la ţară pentru o persoană particulară: mai devreme ori mai târziu, casa de la oraş era ruinată de cea de la ţară. Avem şi noi negoţurile noastre, dar le facem numai cu ce ne prisoseşte. Înţelepţi, am interzis cele trei otrăvuri fizice de care nu vă lipseaţi nicio clipă: tutunul, cafeaua şi ceaiul. Vă puneaţi un praf nenorocit în nară şi vă pierdeaţi memoria, pe care nici aşa nu o aveaţi prea grozavă. Vă ardeaţi stomacurile cu licori, ce-l distrugeau accelerându-i activitatea. Bolile de nervi, atât de răspândite printre voi, se datorau poşircilor ce spălau sucul hrănitor dătător de viaţă animală. Nu mai facem negoţ decât în interior, şi ne este bine: bazat în principal pe agricultură, distribuind aşadar alimentele cele mai necesare, el satisface nevoile, nu orgoliul omenesc. Nimeni nu roşeşte că-şi munceşte singur pământul şi că duce arta cultivării câmpului la cea mai înaltă desăvârşire. Până şi monarhul are câteva pogoane şi veghează îndeaproape lucrarea lor. Nu mai e cunoscută categoria aceea de oameni cu titluri a căror unică petrecere a timpului era trândăvia. Adevăratul părinte al luxului nimicitor a fost negoţul peste hotare. Zic nimicitor, căci a adus o îngrozitoare inegalitate între averi, făcând să ajungă în câteva mâini aurul întregii naţii. Pentru ca o femeie să poarte la urechi patrimoniul a zece familii, ţăranul asuprit era silit să-şi vândă pământul strămoşesc şi să părăsească plângând locurile unde nu mai vedeai decât mizerie şi dispreţ, căci nesătuii monştri ce îngrămădeau averi peste averi îşi îngăduiau să-i dispreţuiască pe cei pe care-i dezmoşteneau.[234]

[234] Râd cu milă văzând atâtea minunate proiecte de politică agrară sau demografică, în vreme ce impozitele, mai mari ca niciodată, sleiesc poporul truditor, iar grâul e scumpit de cei ce au monopolul asupra lui şi a banilor din regat. Cât să mai strigăm în trufaşele şi surdele urechi: libertate completă, absolută pentru negoţ şi navigaţie! Sunt singurele căi de a hrăni poporul şi de a evita rapida lui decimare, ale cărei semne se văd deja. Dar vai, patriotismul e o virtute de contrabandă, în vremurile acestea când e considerat bun cetăţeanul care nu trăieşte decât pentru sine, nu se gândeşte decât la sine, care tace şi închide ochii de teamă de a nu se îngrozi. Îi sunt chiar lăudate prudenţa, cumpătarea. Cât

Pentru început, am desfiinţat imensele companii ce înghiţeau toate averile particulare, înăbuşeau cutezanţa generoasă a naţiei şi aduceau lovituri atât de puternice moravurilor şi ţării. Era fără îndoială plăcut să bei ciocolată, să savurezi mirodenii, zahăr şi ananas, sa bei licori din Barbade ori să te îmbraci cu minunatele stofe din Indii. Dar erau oare senzaţiile acestea cu adevărat atât de voluptuoase încât să închideţi ochii asupra nenumăratelor şi nemaipomenitelor rele pe care slăbiciunea voastră avea să le producă în cele doua emisfere? V-aţi dus şi aţi sfărâmat sfintele legături ale sângelui şi firii pe ţărmul Guineii, l-aţi înarmat pe tată împotriva fiului spunând că veniţi în numele creştinismului şi al omului. Orbi şi barbari mai eraţi. Aţi aflat-o pe propria voastră piele, şi experienţa v-a fost fatală. Setea de aur, ajunsă la paroxism în toate inimile; aviditatea ce-a făcut să dispară plăcuta cumpătare; virtutea şi dreptatea trecute în rândul himerelor; avariţia, albă la faţă, neliniştită, brăzdând pustietăţile oceanelor şi umplând cu cadavre fundul mărilor; o întreagă rasă de oameni vânduţi, cumpăraţi, trataţi precum cele mai de pe urmă animale; regi deveniţi negustori trecând prin foc şi sabie întregul glob pentru flamura unei fregate; în fine, aurul, ieşit din minele peruane ca un fluviu de foc, curgând în Europa spre a usca pe unde trece rădăcinile fericirii şi sfârşind, după ce a chinuit şi sleit rasa omenească, prin a se pierde pe vecie în Indii, unde superstiţia îngroapă în măruntaiele pământului ceea ce avariţia se străduieşte să-i smulgă. Iată fidel zugrăvite avantajele aduse lumii de comerţul exterior.

Corăbiile nu ne mai fac înconjurul pământului pentru a ne aduce coşenilă şi indigo. Ştii care sunt minele noastre? Munca şi ingeniozitatea. Încurajam cu multă grijă tot ce ne uşurează viaţa şi aduce bunăstarea. Dimpotrivă, proscriem sever tot ce ţine de fast, ostentaţie, trufie, de dorinţa copilărească de a fi singurul posesor al nu ştiu cărui fleac. Aruncăm în mare perfidele diamante, primejdioasele perle şi toate pietrele strălucitoare ce împietresc inimile. Vă credeaţi deosebit de ingenioşi în rafinamenturile trândăviei voastre, dar află de la mine că trăiaţi doar în ce prisosea adevăratei grandori, în umbra ei, şi că nici măcar nu eraţi voluptuoşi. Intenţiile voastre fluşturatece şi mărunte aveau drept hotar dorinţe de o zi, şi, nefiind în stare să vă satisfaceţi adevăratele nevoi, nefiindu-vă cunoscută arta de a trăi fericiţi, torturându-vă departe de ţintă, luându-vă la fiece pas închipuirile drept realitate, nu eraţi decât nişte bieţi copii încântaţi de strălucitoare

---

despre mine, nu pot să tac şi voi spune ce am văzut. Trebuie să vii într-o provincie din Franţa ca să vezi culmea sărăciei. În 1770 e a treia iarnă consecutiv de când pâinea e foarte scumpă. Chiar de anul trecut ţăranii ajunseseră la mila publică, dar acum va fi nenorocire, căci cei ce până azi au trăit vânzând de prin casă nu mai au ce vinde. Poporul acesta dă dovadă de o răbdare care mă face să admir puterea legilor şi a educaţiei.

cioburi de sticlă. De ies din port, corăbiile noastre nu poartă cu ele fulgerul spre a prinde, pe vasta întindere de ape, o pradă ce fuge formând la orizont un punct de-abia vizibil. Ecoul mărilor nu mai înalţă până la cer jalnicele strigăte ale unor nebuni furioşi ce-şi dispută viaţa şi întâietatea pe câmpiile de apă nemărginite şi pustii. Vizităm şi noi neamuri de la capătul pământului, dar nu pentru a le lua roadele câmpului, ci pentru a vedea ce au mai descoperit folositor în legislaţie, în viaţa de zi cu zi, în ştiinţele fizice, în moravuri. Corăbiile ne mai servesc şi la adunarea diverselor cunoştinţe de astronomie, căci cele mai bine de trei sute de observatoare semănate în lumea întreagă surprind cea mai mică schimbare petrecută în ceruri. Pământul e o gheretă în care sentinela firmamentului veghează neadormită. Astronomia a devenit o ştiinţă de seamă şi folositoare, deoarece face cunoscute cu voce de tunet măreţia creatorului şi demnitatea făpturii gânditoare ieşite din mâinile sale... Dar pentru că vorbeam de negoţ, să nu uit realizarea cea mai de preţ din toate vremurile. Mi s-a spus că ai fost foarte bogat şi în tinereţe ţi-ai plasat fără îndoială banii într-o bancă pentru a trăi din rentă ori, şi mai bine, cum făcea jumătate din Paris, într-o „tontină”, cum numeaţi voi sistemul bancherului italian. Ingenioasă era loteria aceasta unde jucai pe viaţă şi pe moarte şi unde capetele pleşuve vedeau cum le plouă în pungă banii asociaţilor duşi de pe astă lume. Bună rentă trebuie să fi avut şi dumneata! Renunţaţi la tată, mamă, fraţi, surori, veri şi prieteni numai să vă vedeţi venitul dublat. Îl făceaţi pe rege moştenitorul vostru şi moţăiaţi într-o trândăvie adâncă, fiecare trăind pentru sine.

— Dar ce spui dumneata?! Edictele de tristă amintire care au desăvârşit decăderea şi au distrus sentimente până atunci respectate, barbarul rafinament care a consfinţit public egoismul, izolându-i pe cetăţeni şi făcând din fiecare o fiinţă moartă şi singuratecă, toate acestea îmi smulgeau lacrimi amare când mă gândeam la soarta viitoare a statului. Vedeam cum averile particulare se topesc, dispar şi cum masa excesivei opulenţe creşte de pe urma lor. Dar şi mai mult mă făcea să sufăr fatala lovitură dată moravurilor. Legăturile dintre inimile făcute să se iubească dispăruseră. Răsturnând bariere pe care interesul nicicând n-ar fi cutezat să le atace, autoritatea suverană pusese în mâna acestuia, care şi aşa era de temut, o sabie şi mai ascuţită.

— Bunul meu bătrân, mă întrerupse călăuza, bine ai făcut că ai adormit, căci de nu, ai fi văzut cum rentierii şi statul îşi primesc pedeapsa pentru mutuala lor nesăbuinţă. Mai luminată, politica n-a mai făcut de atunci asemenea greşeli: nu-i mai ruinează pe cetăţeni, dimpotrivă, îi uneşte şi îi îmbogăţeşte.

CAPITOLUL XLI
CINA

Cum soarele se apropia de asfinţit, cel ce-mi slujea de călăuză mă invită să intru în casa unuia dintre prietenii lui unde trebuia să cineze. Nu mă lăsai rugat, căci nu văzusem încă niciun interior şi acesta mi se pare lucrul cel mai interesant într-un oraş. Când citesc o carte de istorie, sar multe pagini căutând înfrigurat amănunte din viaţa de zi cu zi: găsindu-le, nu mai am nevoie să citesc restul, căci îl ghicesc.

Nu mă aflam într-unul din acele apartamente minuscule, ca o celulă de nebun, cu pereţii nu mai laţi de trei degete şi în care iarna îngheţi, iar vara te coci. Dimpotrivă, încăperile erau mari, sonore, te puteai plimba prin ele, iar acoperişul, ridicat pe o şarpantă solidă, sfida atât gerul cât şi razele soarelui. Casele nu mai îmbătrâneau odată cu cei ce le construiseră.

Pătrunzând în salon, îl văzui imediat pe stăpânul casei, care îmi ieşi în întâmpinare fără să se fandosească şi fără morgă.[235] În prezenţa sa, soţia şi copiii aveau o atitudine firească, dar respectuoasă, iar *Monsieur,* fiul cel mare, nu-şi persifla tatăl spre a-mi da măsura spiritului său; nici mama şi nici bunica lui măcar nu ar fi aplaudat asemenea vorbe de duh.[236] Surorile lui nu erau nici sclifosite, nici mute şi mă salutară cum nu se poate mai graţios, după care îşi văzură de treburi. Nu trăgeau cu urechea şi nu-mi spionau cele mai mărunte gesturi, iar vârsta-mi înaintată şi vocea spartă nu treziră la ele niciun zâmbet. Nu mi se făcu onoarea acelor maimuţăreli ce sunt opusul adevăratei politeţi.

În camera de primire nu se îngrămădeau zeci de bibelouri fragile[237] şi de prost gust: nu vedeai lacuri şi porţelanuri chinezeşti ori japoneze, nici ornamente poleite. În schimb, o tapiserie veselă, plăcută ochiului, o curăţenie deosebită şi câteva stampe desăvârşite alcătuiau un salon plin de culori zâmbitoare.

---

[235] Cât de falsă ne e politeţea, şi plină de nimicuri; şi cât de odioasă şi de jignitoare e cea de care dau dovadă cei mari! E o mască mai hidoasă şi mai diformă decât însăşi faţa. Bărbatul adevărat nu poate să suporte plecăciunile, aerele, gesturile exagerate. Strălucitoarea artificialitate a manierelor noastre e mai detestabilă chiar decât respingătoarea grosolănie a celor mai rustici dintre noi.

[236] Există un libertinaj al minţii mai primejdios decât cel al simţurilor şi e tocmai viciul de care suferă tineretul capitalei.

[237] Ce jalnică e mania de a strânge porţelanuri! Cu laba, pisica poate să facă o pagubă mai mare decât devastarea a douăzeci de pogoane de pământ.

Prinserăm a vorbi fără ca nimeni să încerce să arate cât e de deştept.[238] Vorbele de duh, boala veacului meu, nu dădeau sclipiri mincinoase lucrurilor simple din fire şi nimeni nu apăra părerea opusă celorlalţi din plăcerea de a străluci şi a-şi satisface o trufie guralivă. Cine vorbea avea idei clare şi nu se contrazicea de douăzeci de ori în tot atâtea minute. Spiritul acestei adunări nu era schimbător ca fluturele ce zboară din floare în floare şi, nefiind împrăştiat şi greoi, nu trecea fără legătură şi pe acelaşi ton de la felul cum a născut cutare prinţesă la povestea unuia care s-a înecat.

Tinerii nu luau poze copilăreşti, nu aveau vorba tărăgănată şi fluşturatecă, nu-şi întipăreau pe faţă un aer de rece superioritate şi nici nu se tolăneau în fotolii de unde, cu capul pe spate, să-ţi arunce priviri obraznice ori batjocoritoare.[239] N-am auzit vorbe licenţioase şi nici lungi, greoaie şi jalnice diatribe împotriva adevărurilor alinătoare care sunt sprijinul şi bucuria sufletelor simţitoare.[240] Tonul femeilor nu era rând pe rând poruncitor şi galeş. Rezervate, decente, modeste, cu îndeletniciri uşoare şi plăcute, nu priveau cu ochi buni trândăvia; nu reduceau ziua la jumătate ajungând să nu mai facă nimic până seara. Am simţit o deosebită plăcere văzând că nu-mi oferă cărţi de joc: poporul acesta ştia mult prea bine să-şi înfrumuseţeze viaţa ca să-şi omoare timpul într-un chip jalnic şi anost, aşa că renunţase la o asemenea petrecere searbădă, inventată pentru a alunga plictisul cine ştie cărui monarh imbecil şi păgubitoare pentru

[238] Conversaţia însufleţeşte ideile, le face să trăiască, îmbogăţeşte comorile minţii şi e una dintre cele mai mari plăceri ale vieţii, pe care o apreciez foarte mult. Am observat însă că în lume, în loc să dea vigoare sufletului, să-l hrănească şi înalţe, ea îl sleieşte şi oboseşte. Totul a fost transformat în problemă. Duhul, de care se abuzează, nimiceşte până şi evidenţa lucrului. Se face apologia celor mai mari abuzuri şi se găsesc scuze pentru orice. Fără să bagi de seamă, adopţi ideile copilăreşti ale celorlalţi, sufletul ţi se desfigurează în contactul cu atâtea opinii diferite şi nu ştiu ce otravă se strecoară în el, urcă la cap şi-ţi tulbură ideile dintâi, cele mai sănătoase îndeobşte. Zgârcitul, ambiţiosul, libertinul au o logică atât de ingenioasă încât, ascultându-i, ţi se întâmplă să-i urăşti mai puţin, căci fiecare îţi dovedeşte, ca să zic aşa, că are dreptate. Trebuie să te întorci repede în sihăstria ta ca să-ţi recapeţi ura puternică împotriva viciului. Lumea te obişnuieşte cu relele pe care le plănuieşte şi raţiunile lor iluzorii se furişează în tine. Frecventându-i prea mult pe oameni, te faci mai puţin om, deoarece luminile lor te rătăcesc. Doar închizându-te în casă te regăseşti şi zăreşti lumina pură a adevărului, lumină ce nu se face văzută în mijlocul mulţimii.

[239] Pentru a fi bărbat bine în Franţa trebuie să fii subţire, firav, să nu ai douăsprezece uncii de carne pe oase; mai îţi trebuie şi un piept plăpând şi o sănătate şubredă. Bărbatul voinic şi bine hrănit e găsit hidos. Numai soldăţeii şi vizitiii au îngăduinţa să fie înalţi de stat şi să plesnească de sănătate.

[240] Uneori scepticismul presupune mai multe prejudecăţi decât fireasca înclinaţie de a crede tot ceea ce are înfăţişare de adevăr.

marea turmă de proşti ce-şi ascund mulţumită ei nevolnicia fără margini. Dispăruseră mesele verzi, adevărate arene unde ucideai ori erai ucis fără milă. Dorinţa de câştig nu mai venea să-i tulbure pe cetăţenii de treabă în clipele consacrate odihnei, iar aceştia nu-şi mai făceau un chin din ceea ce ar fi trebuit să fie o destindere.[241] Jucau dame şi şah, iscusite invenţii de demult, în stare să ofere gândirii un şir nesfârşit de combinaţii diferite. Mai cunoşteau şi nişte jocuri pe care le-aş numi amuzamente matematice, ştiute până şi de copii.

Fiecare făcea ce îi plăcea, fără să trezească nedumerirea. Femeile nu-şi vârau peste tot nasul spre a-şi mulţumi prin critică arţagul ce le macină, arţag dat atât de urâţenie cât şi de prostie. Unul discuta, altul răsfoia stampe şi examina tablouri, un altul citea într-un colţ... Nu stăteam cu toţii în cerc pentru a ne molipsi de căscatul din plictis. În încăperea alăturată se auzea un concert de dulci flaute însoţite de o voce. Stridentul clavecin şi monotona vioară lăsaseră locul încântătorului glas al unei femei frumoase. Ce instrument poate oare înrâuri mai mult sufletele? O armonică perfecţionată părea totuşi să se ia la întrecere cu ea, scoţând sunetele cele mai pline, mai pure şi mai melodioase ce au fermecat vreodată urechea. Era o muzică încântătoare şi celestă, care nu amintea cu nimic de vacarmul operelor noastre, unde omul de gust şi omul simţitor caută consonanţa unităţii fără a o găsi vreodată.

Eram fermecat. Nu trebuia să rămânem aşezaţi, ţintuiţi în fotolii de unde, păstrând în permanenţă aceeaşi atitudine, să trebuiască să participăm la o conversaţie fără sfârşit în jurul unor fleacuri devenite izvor de dispute grave.[242] Femeile, fiinţele cele mai fizice de pe lume, nu filosofau când vrei şi când nu vrei, iar de vorbeau despre versuri, tragedii, scriitori o făceau mărturisind ca artele ce ţin de inteligenţă, de orice specie ar fi ele, sunt cu mult peste puterile lor.[243]

Mi se adresă rugămintea să trec în salonul alăturat pentru cină. Mirat, privii pendula: arăta ora şapte.

---

[241] Mă cuprinde teama când se apropie iarna, nu din pricina asprimii vremii, ci pentru că aduce cu ea cumplita furie a jocului. E anotimpul cel mai fatal pentru moravuri şi cel mai nesuferit pentru filosof. Cu el apar zgomotoasele şi searbădele adunări în care îşi exercită ridicola putere toate patimile fluşturatece. Gustul pentru frivol dictează decretele modei. Transformaţi în robi efeminaţi, bărbaţii se supun capriciilor femeilor fără să simtă pentru ele nici dragoste nici stimă.

[242] Într-o conversaţie obişnuită, două feluri de accidente, supărătoare în aceeaşi măsură, ţi se pot întâmpla: să fii silit să vorbeşti când nu ai nimic de spus şi să mai ai ceva de spus când conversaţia s-a încheiat.

[243] Femeile nu gândesc viguros decât atunci când aplică lecţia bărbatului iubit. Şi câţi bărbaţi nu sunt femei!

— Vino, îmi spuse stăpânul casei luându-mă de braţ, căci nu ne petrecem nopţile la lumina şi-n căldura lumânărilor. Soarele ni se pare atât de frumos, încât ne facem cu toţii o plăcere din a vedea primele lui raze mijind la orizont. Iar ca să nu avem un somn greu, bântuit de vise ciudate, nu ne culcăm cu stomacul plin. Ne îngrijim de sănătatea noastră, căci de ea depinde veselia sufletului.[244] Pentru a ne scula devreme, nu trebuie să ne culcam târziu şi, în afară de aceasta, ne plac visele liniştite şi fermecătoare.[245]

Se făcu o clipă tăcere. Capul familiei binecuvântă bucatele întinse pe masă, obicei august pe care-l înviaseră şi care mi se pare important, căci te face să ai mereu trează în suflet recunoştinţa pe care trebuie să o arăţi celui ce face să rodească pământul. Eram ocupat mai mult cu privitul mesei decât cu mâncatul. Nu vă voi vorbi de albeaţa feţei de masă ori de strălucirea tacâmurilor. Servitorii erau şi ei la un capăt al mesei, mâncând odată cu stăpânii, motiv de a-i iubi şi mai mult. În societatea lor, învăţau din ce auzeau, iar lecţiile de cinste primite dădeau roade în sufletele lor. Nemaifiind înjosiţi, nu erau nici neruşinaţi nici grosolani. Libertatea, veselia, familiaritatea decentă bucurau sufletul şi înfrumuseţau chipul fiecărui mesean. Fiecare îşi punea în farfurie din porţia aflată în faţa sa şi nu mai avea în felul acesta cum să-şi deranjeze vecinul cerând ori întinzându-se după un platou îndepărtat. Ai fi fost socotit un mare mâncău dacă ai fi cerut în plus faţă de porţie: aceasta era suficientă. Mulţi mănâncă enorm mai degrabă pentru că s-au obişnuit aşa decât pentru că simt cu adevărat nevoia.[246] Se pricepuseră să îndrepte un asemenea defect fără să recurgă la legi somptuare.

---

244 Sănătatea e pentru fericire ce este roua pentru fructele pământului.

245 Fericit cel ce ştie să guste sănătatea, această stare de calm a corpului, acest echilibru, acest amestec perfect al umorilor, această fericită dispunere a organelor ce-şi întreţin puterea şi supleţea. Sănătatea completă e o mare voluptate. De acord, nu e senzuală, dar depăşeşte celelalte senzaţii, dând sufletului delicioasa linişte interioară care îl face să iubească existenţa, să admire spectacolul firii şi să aducă mulţumiri autorului vieţii. Ce plăcere să nu fii bolnav. Pentru mine, e filosof acela care, cunoscând primejdiile excesului şi avantajele cumpătării, ştie să-şi înfrâneze poftele şi să se bucure tihnit de viaţă: o, ce secret!

246 Anatomia dovedeşte că organele plăcerilor noastre prezintă mici ridicături piramidale: cu cât sunt acestea mai puţin tocite prin folosire, cu atât sunt mai sensibile, mai elastice şi se refac mai repede. Firea, mamă grijulie şi iubitoare, le-a făcut astfel încât să-şi păstreze funcţiile şi la o vârstă înaintată, cu condiţia să nu le fie distruse delicioasa fineţe, mângâietoarea catifelare. Numai de om depinde, aşadar, să se bucure de plăceri toată viaţa. Dar ce face nesăbuitul? Îşi desfigurează preţioasa organizare, îşi veştejeşte simţurile preţioase făcându-le obtuze şi dure: din fiinţă aproape cerească şi capabilă de voluptăţi pe care numai ea le cunoaşte coboară la rangul de automat suferind. Ce animal a fost mai favorizat decât omul în ceea ce priveşte plăcerile? Care altul poate admira firmamentul şi

Mâncărurile din care am gustat aproape că nu aveau condimente şi nu-mi păru rău, căci aveau savoarea, gustul ales primit de la natură şi care-mi plăcu foarte mult. Nu se găseau pe masă mâncărurile acelea rafinate trecute prin mâinile mai multor alchimişti, tocanele, zemurile, fierturile şi sosurile care te îngreunează şi care, însoţind tot felul de bucate costisitoare, grăbesc pieirea speţei animale arzând totodată măruntaiele omului. Poporul acesta nu era un neam carnivor ce se ruinează pentru mâncare şi devoră mai mult decât poate produce darnica fire cu toate facultăţile ei generative. Dacă în ochii lui luxul era un lucru odios, excesele gastronomice i se păreau o crimă revoltătoare, căci dacă, abuzând de bunăstarea sa[247], bogatul risipeşte roadele pământului, săracul trebuie să dea pe ele bani mulţi şi, de multe ori, să renunţe la câte o masă.

Legumele şi fructele erau cele oferite de anotimp, deoarece pierduseră secretul de a face să se coacă în toiul iernii searbedele cireşe, şi nu se înnebuneau după trufandale, lăsând natura să-şi urmeze ritmul: gustul era mai răsfăţat, iar stomacul mai sănătos. La desert, furăm serviţi cu fructe deosebit de bune şi băurăm un vin vechi ce nu aducea deloc cu lichiorurile colorate, distilate cu alcool etilic, atât de preţuite pe vremea mea şi acum sever interzise, precum arsenicul: ajunseseră la concluzia că nu e nicio plăcere în a-ţi da o moarte lentă şi crudă.

— Mărturiseşte că e un desert modest, căci nu vezi nici pomi, nici castele, nici mori de vânt, nici alte figurine din zahăr.[248] Risipa aceea nebunească, lipsită de orice fel de plăcere de altfel, îi atrăgea pe vremuri pe demenţii căzuţi în boala copiilor. Se spune că, la sfârşitul vacanţelor parlamentare, magistraţii voştri, acei părinţi ai naţiei care ar fi trebuit să dea măcar exemplu de cumpătare şi să nu încurajeze prin consimţământul lor luxul neruşinat şi meschin, cădeau în extaz văzând pe masă asemenea figurine de zahăr. Şi închipuie-ţi cu ce râvnă încercau celelalte stări să-i întreacă.

— Închipuirea dumitale e în urma realităţii, răspunsei. Admiră, te rog, ingeniozitatea de care dădeam dovadă. Pe o masă lată de zece picioare, a

---

măreţul spectacol al firii, care altul deosebeşte culorile şi forma plăcută a corpurilor, miroase florile, respiră parfumuri, cunoaşte inflexiunile vocii, e mişcat de sunetul muzicii şi de cele mai infime nuanţe ale poeziei, elocinţei şi picturii? Cine altul urmăreşte calculele algebrei şi înaintează cu delicii în adâncimile geometriei? Cine a spus că omul e o imagine sintetică a universului a spus o vorbă mare şi frumoasă, căci omul pare să fie legat de tot ce există.

[247] Cel pe care lumea bună îl considera om cumsecade e fără îndoială un necinstit.

[248] O, Franţa, patria mea! Vrei să ştii ce-ţi aduce azi adevărata glorie, avantajul real faţă de celelalte naţii? Faptul că excelezi în industria modei, îmbrăţişată în ţările nordice cele mai îndepărtate, la toate curţile din Germania, în seraiuri, în toate colţurile lumii. Bucătarii şi cofetarii tăi sunt primii din univers, iar dansatorii tăi dau tonul în întreaga Europă.

fost construită pe vremea mea o operă cu tot ce are ea, maşini, decoruri, actori, balerini, orchestră, în întregime din zahăr. Spectacolul s-a petrecut exact ca pe scena teatrului de la Port-Royal, iar în vremea aceasta mulţimea lua uşa cu asalt ca să aibă rara fericire de a arunca o privire asupra acestui mândru desert, pe care mai mult ca sigur că ea îl plătea. Poporul admira magnificenţa prinţilor şi se credea mic de tot în faţa lor...

Râserăm cu toţii şi ne ridicarăm de la masă mulţumind cerului. Nimeni nu simţi că leşină şi nimeni nu suferi de indigestie.

CAPITOLUL XLII
GAZETELE

Întorcându-mă în primul salon, privirea îmi căzu pe o masă unde se aflau mai multe foi tipărite, de doua ori mai mari decât gazetele englezeşti. Mă repezii la ele şi citii titlul: *Ştiri publice şi particulare*. Şi deşi eram hotărât să nu mă mai mir de nimic, nimic nu-mi putu egala surpriza şi mirarea stârnită de fiecare rând, aşa că voi transcrie articolele care m-au interesat cel mai mult, fireşte, în măsura în care memoria mă va ajuta.

*

Pekin, azi...

În prezenţa împăratului, a avut loc premiera tragediei franceze *Cinna*. Clemenţa lui Augustus, frumuseţea şi caracterul nobil al personajelor au făcut o impresie deosebită asupra întregii asistenţe.

— O! spusei vecinului meu. Ce gazetar neruşinat, ce mincinos! Citeşte şi dumneata...

— Dar spune adevărul, îmi răspunse el fără să se tulbure. Am văzut cu ochii mei jucându-se la Pekin *Orfanul din China*. Află că sunt mandarin şi că-mi place poezia precum dreptatea. Am traversat Canalul Regal[249] şi am pornit încoace. Drumul a durat aproape patru luni, pentru că am făcut şi popasuri. Curios să văd faimosul Paris, aşa de mult lăudat, am venit să aflu acele mii de lucruri pe care trebuie neapărat să le vezi cu ochii tăi pentru a le judeca aşa cum se cuvine. Franceza s-a răspândit la noi acum vreo două sute de ani şi la întoarcere voi lua cu mine câteva cărţi bune pentru a le traduce.

— Domnule mandarin, să se fi renunţat oare la limba hieroglifică şi la ciudata lege ce vă împiedica să faceţi un pas în afara imperiului?

— Am fost siliţi să ne schimbăm limba şi să adoptăm caractere mai simple de îndată ce v-am cunoscut. Nu ne-a fost mai greu decât învăţarea algebrei şi a matematicilor. Cât despre antica lege, împăratul a abrogat-o, găsind cu înţelepciune că nu sunteţi cu toţii precum acei preoţi de-ai voştri pe care-i numeam *semi-diavoli* din pricină că voiau să aprindă chiar şi

---

[249] Canalul Regal traversează China din sud până în septentrion pe o lungime de şase sute de leghe. Întâlneşte lacuri, râuri etc. Imperiul e plin de asemenea canale folositoare, dintre care multe merg câte zece leghe în linie dreaptă, servind la aprovizionarea celor mai multe oraşe şi târguri. Podurile sunt de o îndrăzneală şi magnificenţă cu mult deasupra a tot ce oferă Europa mai minunat în această privinţă. Iar noi, mici, firavi şi meschini în ceea ce priveşte monumentele publice, ne punem toată priceperea, instrumentele şi cunoştinţele cele mai de preţ în a împodobi trufia şi a construi magnifice nimicuri. Aproape toate capodoperele artelor noastre sunt simple jucării pentru copii.

printre noi făclia discordiei în care ei trăiau. Dacă epoca mi-e prezentă în minte, aceasta se datorează şi unei cunoaşteri mai profunde şi mai intime prilejuită de câteva gravuri în aramă făcute de voi, artă pe atunci necunoscută nouă şi deosebit de admirată. De atunci încoace aproape că v-am ajuns din urmă.

— A, ştiu despre ce e vorba. Planetele zugrăveau nişte bătălii. Desenele ne fuseseră trimise de către acel împărat-poet căruia Voltaire îi închinase o frumoasă epistolă, iar regele nostru, însărcinându-i cu execuţia pe cei mai buni artişti ai săi, le-a trimis în dar *Fermecătorului rege al Chinei*.

— Aşa e! Ei bine, de atunci încoace am stabilit legături şi încetul cu încetul ştiinţele au zburat dintr-o ţară în cealaltă precum poliţele. Gândurile unui singur om au devenit gândurile universului, lumina fiind răspândită de tipar, această augustă invenţie. Înaintarea ei invincibilă nu a putut fi oprită de tiranii cu o sută de braţe ai raţiunii umane şi nimic nu a fost mai rapid decât această comoţie mântuitoare provocată în lumea morală de soarele artelor, care a inundat totul cu strălucirea lui vie, pură şi veşnică. În China nu mai domneşte bastonul, iar mandarinii nu mai sunt un soi de prefecţi de colegiu. Oamenii de rând nu mai sunt laşi şi pişicheri, deoarece nimeni nu mai încearcă să-i lipsească de suflet, şi, având acum ideea demnităţii lor, nu mai sunt striviţi şi înjosiţi de ruşinoase pedepse. Continuăm să-l venerăm pe Confucius, contemporan aproape cu Socrate şi care, ca şi acesta, nu s-a pierdut în subtilităţi privitoare la principiul fiinţei, ci s-a mulţumit să facă tuturor cunoscut că nimic nu scapă privirii lui pătrunzătoare şi că va pedepsi viciul aşa cum va răsplăti virtutea. Confucius a avut chiar şi un avantaj faţă de înţeleptul grec, acela de a nu fi nimicit cu îndrăzneală prejudecăţile religioase, prejudecăţi capabile, atunci când nu există un sprijin mai nobil, să slujească de temei moralei poporului. A aşteptat ca, fără zgomot şi osteneală, adevărul să-şi facă singur drum. În sfârşit, el e cel care a dovedit că, pentru a-şi conduce bine ţara, monarhul trebuie neapărat să fie filosof. Împăratul nostru continuă să împingă plugul, dar nu e vorba nici de o ceremonie vană, nici de un act de puerilă ostentaţie...

Pradă dorinţei de a citi şi totodată de a asculta, pe de o parte trăgeam cu urechea la ce-mi spunea, pe de alta nu mai puţin avida-mi privire parcurgea paginile uimitoarei gazete. Sufletu-mi era ca împărţit între două funcţii contrare... Iată ce citeam.

*

Jedo, capitala Japoniei, azi...

Urmaşul marelui Taico, acela care a făcut din Dairi un idol puternic şi venerat, a terminat traducerea *Spiritului legilor* şi a tratatului intitulat *Despre delicte şi pedepse*.

Prea cinstitul Amida a făcut o plimbare pe străzi, dar nimeni nu a fost strivit sub roţile trăsurii sale.

În Japonia poate să intre oricine vrea şi toată lumea e însetată de meşteşugurile străine. Sinuciderea nu mai e considerată o virtute, căci s-a observat că este opera disperării şi a unei sensibilităţi excesive şi vinovate.

*

Persia, azi...

Regele Persiei a cinat cu fraţii săi, care au ochi foarte frumoşi. Fraţii îl ajută în cârmuirea imperiului, principala lor îndatorire fiind de a-i citi depeşele. Sfintele cărţi, a lui Zoroastru şi Sadder-ul, continuă să fie citite şi respectate, dar nu se mai vorbeşte nici despre Omar nici despre Ali.

*

Mexico, azi...

Oraşul este pe cale să-şi recapete întreaga-i măreţie de demult sub augusta ocârmuire a prinţilor descendenţi, ai ilustrului Montezuma. La urcarea pe tron, împăratul nostru a poruncit reconstruirea palatului aşa cum era pe vremea strămoşilor săi. Indienii nu mai merg goi şi desculţi. În centrul pieţei principale a fost ridicată o statuie reprezentându-l pe Gatimozin lungit pe cărbuni aprinşi. Dedesubt poţi citi cuvintele: *Iar eu stau culcat într-un pat de trandafiri!*

— Lămureşte-mă, te rog, spusei mandarinului. Nu e oare îngăduit să numeşti acest imperiu Noua Spanie?

Acesta îmi răspunse:

— În clipa în care i-a alungat pe tirani (Mahomet şi Cezar nu ar fi ajuns nici împreună până la genunchiul acestui bărbat uimitor), măreţul răzbunător al Lumii noi s-a mulţumit să devină un legiuitor şi şi-a lăsat sabia pentru a arăta naţiilor sfântul cod al legilor. Nu-ţi închipui ce geniu a fost. Vocea sa convingătoare părea să fie a unui zeu coborât pe pământ. America a fost împărţită în două imperii. Împăratul Americii septentrionale a unit sub sceptrul său Mexicul, Canada, Antilele, Jamaica şi San-Domingo. Împăratul Americii meridionale lua Peru, Paraguay, Chile, pământul lui Magellan, regiunea Amazonului. Fiecare din aceste regate a avut însă un monarh propriu, dar supus el însuşi legii generale, tot aşa cum, pe vremea dumitale, vedeai în înfloritorul imperiu al Germaniei mai multe state suverane ce nu alcătuiau totuşi decât un singur trup, condus de un unic şef.

Multă vreme uitat, ascuns, sângele lui Montezuma a ajuns din nou pe tron. Toţi aceşti monarhi sunt regi patrioţi al căror unic ţel e menţinerea libertăţii publice. Marele om, celebrul legiuitor, negrul în care firea şi-a epuizat geniul, a insuflat tuturor sufletul său mare şi generos. Vastele state muncesc şi trăiesc într-o desăvârşită înţelegere, operă târzie, dar inalterabilă, a raţiunii. Nebunia lumii vechi, războaiele puerile şi crude, inutilitatea atâtui sânge vărsat, ruşinea de a fi provocat asemenea nenorociri, prostia celor ambiţioşi odată dovedită, toate acestea au învăţat pe cei de pe noul continent să facă din augusta pace zeul patria lor. În ziua de azi, un război ar dezonora un stat aşa cum furtul îl face pe cetăţean să-şi piardă cinstea...

Continuam să ascult şi să citesc.

*

Assompcion, azi...

A avut loc o mare serbare în memoria abolirii ruşinoasei sclavii în care ne căzuse neamul pe vremea despoticilor iezuiţi. De şase veacuri, nimicirea acestor lupi, a acestor vulpi, în ultimul lor bârlog, este privită drept o binefacere a providenţei. Nefiind însă deloc nerecunoscătoare, naţiunea mărturiseşte că a scăpat din ghearele mizeriei şi că a învăţat agricultura şi meşteşugurile mulţumită aceloraşi iezuiţi. Ce fericiţi am fi fost dacă s-ar fi limitat să ne înveţe doar asemenea lucruri precum şi sfintele legi morale!

*

Philadelphia, capitala Pennsylvaniei, azi...

Acest colţişor de pământ unde omenia, credinţa, libertatea, înţelegerea şi egalitatea au găsit refugiu acum opt sute de ani e acoperit azi de cele mai frumoase şi înfloritoare cetăţi. Virtutea a făcut aici mai mult decât a făcut curajul la alte neamuri şi, oferind lumii priveliştea unui popor de fraţi, generoşii quakeri[250], cei mai virtuoşi dintre oameni, au fost un model pentru inimile pe care le-au înduioşat. E lucru ştiut că, de când sunt pe lume, au toate temeiurile să dea universului întreg mii de exemple de generozitate şi binefacere. Sunt primii care au refuzat vărsarea de sânge şi au privit războiul drept o rătăcire imbecilă şi barbară. Tot ei au deschis ochii

---

[250] Cum pot refuza prinţii Nordului să-şi acopere numele cu o glorie nemuritoare abolind în ţările lor sclavia şi dând cultivatorului măcar libertatea persoanei? Cum de nu aud strigătul omeniei ce-i îmbie la acest glorios act de binefacere? Şi cu ce drept ţin ei într-o robie odioasă şi contrară adevăratele lor interese pe cei mai muncitori dintre supuşii lor când au în faţa ochilor pilda acestor quakeri care i-au dezrobit pe toţi sclavii lor negri? Cum de nu-şi dau seama că supuşii le-ar fi mai fideli fiind mai liberi şi că pentru a deveni oameni trebuie să înceteze de a mai fi sclavi?

popoarelor, arătându-le că sunt jalnicele victime ale certurilor dintre regi. Foarte curând va fi publicată culegerea anuală care consemnează virtuţile practice ce pun pe legile lor pecetea perfecţiunii.

*

Maroc, azi...

A fost descoperită o cometă ce înaintează spre Soare. E a trei sute cincizeci şi una cometă observată de la crearea acestui observator. Observaţiile făcute în interiorul Africii corespund întru totul celor făcute de noi.

Un musulman a fost pedepsit cu moartea pentru vina de a fi lovit un francez, conform ordonanţei suveranului care cere ca orice străin să fie privit drept un frate în vizită la cei mai buni prieteni ai săi.

*

Siam, azi....

Flota noastră înregistrează progrese uimitoare. Au fost lansate la apă şase vase cu trei punţi, destinate curselor lungi.

Regele îi îngăduie în preajma sa pe toţi cei care vor să-i vadă augusta fizionomie. Nu există pe lume monarh mai îndatoritor, mai cu seamă când merge la pagoda marelui Sommoca-codom.

Elefantul alb e ţinut acum în menajerie, unde e mai mult decât un obiect de curiozitate de vreme ce e dresat cum nu se poate mai bine pentru manej.

*

Coasta Malabar, azi...

Văduva lui... frumoasă, tânără, în toată splendoarea vârstei, a vărsat lacrimi sincere la moartea soţului ei, ars pe rus conform datinei, dar singur, şi, după ce a purtat doliu mai mult în suflet decât în felul de a se îmbrăca, s-a unit cu un tânăr pe care-l iubeşte cu tot atâta dragoste. Noua căsătorie îi face pe concetăţenii ei să o îndrăgească şi să o respecte şi mai mult.

*

Pământul lui Magellan, azi...

Cele douăzeci de insule fericite care trăiau fără să se cunoască una pe cealaltă, în toată nevinovăţia şi bucuria vârstei dintâi, s-au reunit într-o asociaţie cu adevărat frăţească şi reciproc folositoare.

*

Ţara papuaşilor[251]*, azi...*

Pe zi ce trece, înaintarea noastră în a cincea regiune a lumii e întovărăşită de descoperiri din ce în ce mai întinse şi mai interesante. Eşti surprins la fiece pas de bogăţia şi rodnicia sa, de numărul popoarelor care locuiesc aici în bună pace. Ne dispreţuiesc meşteşugurile. Psihologia le e chiar mai interesantă decât înfăţişarea fizică. Luminând aceste pământuri nemărginite, mai întinse decât Asia şi Africa, soarele nu întâlneşte niciun om nefericit, în vreme ce Europa, mică, plăpândă şi veşnic învrăjbită, şi-a clădit un sol de oase omeneşti.

*

Insula Tahiti, în Marea Sudului, azi...

Când Domnul de Bougainville a descoperit această insulă fericită în care domneau moravurile vârstei de aur, nu a ezitat să o supună în numele stăpânului său. Întorcându-se, a adus cu el un tahitian care, în 1770, a fost vreme de opt zile centrul curiozităţii parizienilor. Nu se ştia pe atunci că un francez, mişcat de frumuseţea climei, de inocenţa locuitorilor şi mai cu seamă de nenorocirile care pândeau poporul acesta nevinovat, se ascunsese în vreme ce camarazii lui luau calea întoarcerii. Nu se depărtaseră bine corăbiile când francezul acesta se prezentă naţiunii adunate într-o câmpie întinsă, spunându-i:

— Vreau să rămân printre voi, pentru fericirea mea şi a voastră. Primiţi-mă ca pe un frate şi veţi vedea că aşa şi voi fi, căci vreau să vă scap de cel mai îngrozitor dezastru ce poate fi închipuit. O, fericit popor care trăieşti în simplitatea naturii! Ştii tu oare ce nenorociri te pasc? Străinii aceia politicoşi pe care i-ai primit şi copleşit cu daruri şi pe care eu îi trădez acum, dacă a feri un popor virtuos de ruină înseamnă a trăda, străinii aceia, compatrioţii mei, se tot întoarce în curând aducând cu ei toate flagelurile ce năpăstuiesc celelalte ţări. Vă vor face să cunoaşteţi otrăvuri şi boli pe care acum nu le ştiţi. Vă vor aduce lanţuri şi, cu raţionamentul lor fioros, vor încerca să vă convingă că e spre binele vostru. Priviţi ce piramidă au ridicat: ea atestă de pe acum că pământul acesta e al lor, parte a imperiului unui suveran al cărui nume vă e necunoscut. Va vor da, să n-aveţi nicio îndoială, legi noi, vă vor scormoni pământul, vă vor goli pomii fructiferi, vă vor înrobi. Egalitatea care domneşte printre voi şi atât de preţioasă va dispare şi s-ar putea ca sânge omenesc să fie vărsat deasupra acestor flori ce unduie sub degetele voastre mângâietoare. Zeiţa acestei insule e Iubirea şi v-aţi consacrat, ca să zic aşa,

[251] Pământul papuaşilor se află la 4000 de leghe de Paris.

cultului ei. Ura şi răzbunarea o vor înlocui. Voi, care nici măcar nu ştiţi să vă folosiţi de arme, veţi afla ce e războiul, ce e uciderea şi ce e robia...

Auzind acestea, poporul păli şi rămase mut de uimire, aşa cum un grup de copii, întrerupţi din plăcutele lor jocuri, tremură de teamă când o voce severă le anunţă sfârşitul lumii şi vâră în mintea lor necoaptă imaginea unor calamităţi pe care până atunci nici măcar nu le bănuiau. Oratorul continuă:

— Popor pe care te iubesc şi care m-ai mişcat! Există o cale de a rămâne fericiţi şi liberi şi anume aceea ca orice străin care va debarca pe aceste ţărmuri de vis să fie sacrificat binelui ţării. Hotărârea e crudă, dar dragostea purtată copiilor voştri şi viitorimii trebuie să vă facă să îndrăgiţi această barbarie. V-aţi înfiora şi mai tare dacă v-aş povesti grozăviile trăite din pricina europenilor de popoare care, ca şi voi, au avut parte de la fire de slăbiciune şi nevinovăţie. Feriţi-vă de răsuflarea lor contagioasă, căci totul, chiar şi zâmbetul lor, e un semn al nefericirilor cu care plănuiesc să vă năpăstuiască.

Sfătuindu-se, capii naţiunii încredinţară în unanimitate puterea francezului care devenea binefăcătorul întregului lor neam, punându-l la adăpost de cele mai înfiorătoare calamităţi. Pedepsirea cu moartea a străinilor a fost adoptată şi pusă în aplicare cu o străşnicie plină de virtute şi patriotism, ca odinioară în Taurida de către un popor poate tot atât de nevinovat, însufleţit însă de dorinţa aprigă de a rupe orice legătură cu neamuri inteligente, e drept, dar totodată tiranice şi sângeroase.

Se anunţa că legea a fost abrogată, deoarece mai multe împrejurări au dovedit că Europa nu mai este duşmana celor patru colţuri ale lumii, că nu mai atentează defel la paşnica libertate a naţiunilor îndepărtate, că suveranii ei nu mai ţintesc nebuneşte la ruşinosul despotism, că se învredniceşte să-şi facă prieteni şi nu sclavi şi că vasele ei sunt în căutarea pildelor de moravuri fireşti şi adevărate, nu a josnicelor bogăţii etc.

*

Petersburg, azi...

Titlul de legiuitor e cel mai frumos dintre toate. Dând legi înţelepte şi neschimbătoare, suveranul e aproape un zeu pentru neamul său. Numele Ecaterinei a II-a continuă să fie pronunţat cu entuziasm, dar nu de cuceririle şi victoriile ei se vorbeşte, ci de legile date. Visul ei a fost să izgonească noaptea neştiinţei şi să înlocuiască barbarele obiceiuri cu legi dictate de omenie. Mai fericită în întreprinderile sale, mai mare decât Petru-cel-Mare dată fiind inima ei mai omenoasă, în ciuda atâtor pilde contrare s-a străduit să aducă poporului ei fericirea şi împlinirea. Şi a reuşit, în ciuda furtunilor publice şi domestice ce i-au zguduit tronul, iar curajul de care a dat dovadă a

consolidat o coroană pe care întreg universul o vrea pe fruntea ei. Ar trebui să ne întoarcem în antichitatea cea mai timpurie pentru a întâlni un legiuitor tot atât de demn şi de înţelept. Lanţurile care-l striveau pe cel ce trudea au fost sfărâmate, iar el şi-a înălţat fruntea şi, cu bucurie, s-a văzut intrat în rândul oamenilor. Meşteşugarul de obiecte de lux a încetat să-şi vadă meseria mai lucrativă şi mai cinstită decât celelalte. Geniul umanităţii a spus întregului Nord: Oameni, fiţi liberi, iar voi, rase viitoare, să aveţi mereu în minte că dacă sunteţi ceea ce sunteţi, totul se datorează unei femei!

Ultimul recensământ al locuitorilor tuturor Rusiilor arată că populaţia se ridică la patruzeci şi cinci de milioane de suflete, faţă de patrusprezece milioane în 1769. Dar înţelepciunea legiuitorului, codul său plin de omenie, tronul puternic consolidat de urmaşii săi, care s-au dovedit generoşi şi iubitori de popor, totul a făcut ca populaţia să fie pe măsura întinderii imperiului, mai vast decât cel roman şi decât cel ridicat de Alexandru. Ocârmuirea a încetat însă să mai fie militară, suveranul nu-şi mai spune autocrat, formă odioasă pe care universul e azi prea luminat pentru a o mai îngădui.[252]

*

Varşovia, azi...

Polonia nu mai e răvăşită de cea mai absurdă anarhie cu putinţă, atât de jignitoare pentru drepturile omului născut liber şi cum nu se poate mai apăsătoare pentru popor. Augusta Ecaterina a II-a a avut odinioară o mântuitoare influenţă asupra acestui regat şi ne amintim cu recunoştinţă că ea a dat ţăranului libertatea personală şi dreptul de proprietate asupra bunurilor sale.

Regele Poloniei a murit la ora şase după-amiaza şi, în aceeaşi zi, pe tron a urcat în pace fiul său, primind toate semnele de cinstire din partea nobililor palatini.

*

Constantinopol, azi...

Alungarea turcilor, în veacul al XVIII-lea, din Europa, a fost o mare fericire pentru lumea întreagă, neamul omenesc felicitându-se pentru prăbuşirea funestului imperiu în care monstrul despotismului era mângâiat de josnici

---

[252] Cine ar fi spus acum optzeci de ani că la Petersburg se vor purta pălăriile şi perucile noastre, că ne vor fi citite broşurile şi că ne vor fi văzute operele comice ar fi fost luat, neîndoios, drept nebun. Dar când ai o idee ce depăşeşte orizontul a ceea ce se gândeşte îndeobşte, trebuie să accepţi să fii considerat astfel cu pacea în suflet. În Europa, totul se îndreaptă spre o revoluţie bruscă.

viziri ce nu i se prosternau decât pentru a-l întrece în îngrozitoare fărădelegi. Multă vreme în bejenie, fiul, neumilit, ci, dimpotrivă, victorios, viguros şi în stare să o mărească, îşi recapătă moştenirea lăsată de părinţi. Uzurpatorii tronului Constantinilor au fost înghiţiţi de noroiul anticelor lor mlaştini, iar piedicile puse de superstiţie şi de înfiorătoarea tiranie, tovarăşa ei de nedespărţit, în calea artelor şi a raţiunii, de pe malurile Savei şi ale Dunării până la vechiul Tanais, au fost înlăturate de un popor venit din Nord sub conducerea unei mâini de fler. Filosofia îşi reocupă sanctuarul ei dintâi, iar patria lui Temistocle şi a lui Miltiades se închină din nou statuii Libertăţii, redevenind tot atât de mândră şi de măreaţă ca în vremurile de demult când strălucea cu atâta tărie. Şi-a recăpătat vechile domenii, în care nu a mai apărut niciun Sardanapale cuprins de somnul barbariei între un vizir şi un ştreang de mătase, în vreme ce statele sleite şi stoarse de toate bogăţiile erau cufundate în somnul morţii.

Azi le însufleţeşte spiritul dătător de viaţă al libertăţii, spirit creator ce face minuni pe care popoarele înrobite nu le pot cunoaşte. Statele marelui sultan au fost mai întâi împărţite între vecini, dar două veacuri mai târziu s-au reunit într-o republică pe care comerţul o face înfloritoare şi de temut.

În clădirea în care era adăpostit pe timpuri seraiul a fost dat un bal, în timpul căruia participanţii au fost serviţi cu cele mai delicioase vinuri şi cu tot soiul de băuturi răcoritoare, într-un belşug ce nu ştirbea cu nimic deosebita lor delicateţe. A doua zi, în sala de spectacole ridicată pe locul vechii moschei numită Sfânta-Sofia, a avut loc o reprezentaţie cu tragedia *Mahomet*.

*

Roma, azi...[253]

---

[253] Ce nesuferit e pentru urechea mea numele de Roma! Cât de funest universului a putut fi acest oraș! Cât de fidel a putut el fi întemeietorilor, o mână de tâlhari! Unde găseşti oare ambiţie mai aprigă, mai adânc înrădăcinată în inimi şi mai neomenoasă? Şi-a întins înrobitoarele lanţuri asupra întregului univers cunoscut, iar neamurile nu au putut scăpa de sclavie nici prin forţă, nici prin curaj, nici prin virtuţile cele mai eroice. Ce demon îl îndemna oare la aceste cuceriri şi grăbea zborul pajerilor sale? O, republică funestă, ce despotism monstruos a avut vreodată urmări mai îngrozitoare? O, Romă, cât te urăsc! Ce popor e acela care străbătând lumea spre a răpi oamenilor libertatea, şi-o pierde în cele din urmă pe a sa? Care, înconjurat de toate minunăţiile artei, savurează spectacolul gladiatorilor, îşi aţinteşte, curios, privirea asupra nefericitului al cărui sânge curge învolburat şi căruia îi cere să mintă firea în ultimele sale clipe, alungând teama de moarte, şi să ia un aer măgulit la aplauzele milionului de mâini barbare? Şi care popor, după ce a fost nedreptul stăpân al universului, a putut să suporte ca atâţia împăraţi să-i răsucească în rană cuţitul, dând dovadă de o servitute tot atât de laşă pe cât de trufaşă i-a fost tirania? Dar nu e totul! Pe tronul acestor

Împăratul Italiei a primit la Capitoliu vizita episcopului Romei, care cu plecăciune i-a făcut știute rugăciunile de viață lungă și de îmbelșugare pentru imperiu înălțate cerului[254], după care a plecat pe jos, cu întreaga umilință a unui adevărat slujitor al Domnului.

Toate minunatele monumente antice smulse apelor Tibrului care le-au înghițit cu atâția ani în urmă au fost instalate în diferitele cartiere ale orașului. Au fost scoase cu atâta pricepere încât nu s-a răspândit în aer niciun fel de duhoare primejdioasă.

Preocuparea episcopului Romei este de a da un cod de morală rațională în stare să miște inimile. Publică un catehism al rațiunii omenești, străduindu-se mai cu seamă să pună într-o lumină și mai evidentă adevărurile cu adevărat importante pentru om. Notează în scris toate faptele de generozitate, toate faptele de milostenie care i-au impresionat pe contemporani și le publică, arătând însușirile fiecărui soi de virtute. Jude al regilor și al neamurilor mulțumită fierbinții lui iubiri de om, se află deasupra tuturor prin puterea de neînvins dată de înțelepciunea și dragostea lui de

---

despoți avea să urce superstiția cea mai absurdă și mai ridicolă, ai cărei miniștri erau neștiința și barbaria. După ce au dat moartea în numele patriei, au ajuns să o dea în numele Domnului și, lucru nemaipomenit până atunci, au vărsat sânge pretextând interesele cerului. Roma e hăul urât mirositor din care au emanat fatalele opinii ce i-au învrăjbit pe oameni și i-au înarmat pe unii împotriva celorlalți în numele unor fantome. Curând a zămislit monștrii cei mai odioși, al căror nume era cel de pontifi și care-și spuneau reprezentanți ai lui Dumnezeu. Comparați cu tigrii aceștia cu tiară, un Caligula, un Neron sau un Domițian au fost simpli tâlhari. Înlemnind sub lovitura aceasta de măciucă, popoarele vegetează o mie de ani sub despotica teocrație, iar imperiul sacerdotal acoperă totul, înăbușă totul cu tenebrele sale. Spiritul omenesc nu se mai manifestă decât prin supunerea față de un om deificat, al cărui glas e un fulger pârjolitor. Se organizează cruciade, apare un tribunal de inchizitori care proscrie, excomunică, dă anateme ca niște fulgere nevăzute ce pot ajunge până la capătul pământului. Cu sufletul plin de credință și mânie, creștinul nu se mai satură de sânge. Are nevoie de o lume nouă, de o întreagă lume pentru a-și potoli furia și, cu forța, vrea să-i silească pe ceilalți să-i îmbrățișeze crezul. Semnalul îngrozitorului pârjol e imaginea lui Cristos: oriunde apare, curg valuri de sânge și până în zilele noastre religia aceasta îndreptățește înrobirea nefericiților ce smulg din măruntaiele pământului aurul pentru care Roma arată idolatria cea mai nerușinată. Oraș înălțat pe șapte coline! ce roi de calamități a ieșit din pieptu-ți infernal! Ce ești tu? De ce strivești sub puterea ta acest glob năpăstuit? Să-și fi găsit oare adăpost în tine răufăcătorul Ariman? Îți împlânți tu oare rădăcinile în bolta Infernului? Ești ușa la care bate nefericirea? Când fi-va oare sfărâmat fatalul talisman care și-a pierdut, ce-i drept, din putere, dar care mai păstrează încă îndeajuns pentru a neferici lumea? O, Romă, cât te urăsc. Să se păstreze, totuși, vie în minți amintirea fărădelegilor tale, rușinea ta! Fie ca ea să nu se șteargă niciodată și ca inimile înflăcărate de o dreaptă ură să aibă pentru numele tău oroarea pe care o resimt eu!

[254] Tronul despotismului se sprijină pe altar, care nu-l susține decât pentru a-l înghiți.

adevăr şi dreptate. Mediază şi potoleşte certurile dintre naţii, iar bulele lui, publicate în toate limbile, nu dau dovadă de ataşament pentru dogme de neînţeles şi nu oferă nici sentinţe ce pot hrăni o vrajbă veşnică; dimpotrivă, vorbesc de Dumnezeu, de prezenţa lui universală, de viaţa viitoare, de sublimul virtuţii. Îl citesc cu profit atât chinezii cât şi japonezii, atât locuitorii Surinamului cât şi cei ai Kamceatcăi.

*

Neapole, azi...

Academia de litere din Neapole a decernat premiul său numitului ***. Subiectul consta în determinarea cu precizie a ceea ce erau cardinalii în veacul al XVIII-lea, a moravurilor şi opiniilor acestor ciudate personaje, a ceea ce spuneau şi făceau în închisoarea conclavului şi a monumentului în care au redevenit ceea ce erau ei în copilăria creştinismului. Autorul încununat a satisfăcut pe deplin cerinţele Academiei, descriind până şi bareta şi pălăria roşie. Disertaţia sa e pe cât de plăcută, pe atât de instructivă.

Într-un teatru de bâlci a avut loc o reprezentaţie cu farsa sfântului Janvier, atât de serioasă pe vremuri. Se ştie că minunea lichefierii sângelui său avea loc în fiecare an, extravaganţă vrednică de râs care a fost parodiată cu umor, făcând deliciile întregii naţii.

Tezaurul catedralei Notre-Dame de Lorette, până acum folosit pentru hrănirea şi îmbrăcarea săracilor, a fost destinat construirii unui apeduct, căci s-a constatat că nu mai există nevoiaşi.[255] La fel se va face cu bogăţiile catedralei din Toledo, distrusă în 1867. A se vedea în această privinţă disertaţiile savante publicate în 1999 de ***.

*

Madrid, azi...

---

[255] De o mie cinci sute de ani nu poţi vedea în Europa drept monumente decât biserici de prost gust, cu clopotniţe înalte şi ţuguiate. Tablourile din ele sunt, de cele mai multe ori, nişte zugrăveli hidoase şi dezgustătoare. Ce de mănăstiri bogate! Ce de consilii de canonici! Ce de refugii pentru trândăvie şi jargon teologic! Şi totuşi, secretul de a dura aceste catedrale şi temple costisitoare a fost găsit într-o vreme de extremă sărăcie a popoarelor. Ce înfloritoare ar fi fost ele de-ar fi folosit pentru apeducte şi canale uriaşele sume inutil risipite întru îmbogăţirea preoţilor şi a călugărilor!

Nu mai e îngăduit nimănui, prin ordonanţă, să poarte numele de Domenigo, numele barbarului care a instaurat pe vremuri Inchiziţia.[256] Tot prin ordonanţă, numele lui Filip al II-lea e şters de pe lista regilor Spaniei.

Hărnicia acestui neam se manifestă zi de zi prin noi descoperiri folositoare meşteşugurilor, iar Academia de Ştiinţe a publicat de curând un nou sistem de electricitate, întemeiat pe mai bine de douăzeci de mii de experienţe.

*

Londra, azi...

Oraşul e de trei ori mai mare decât în veacul al XVIII-lea, iar acum întreaga putere a Angliei poate să-şi aibă, fără nicio primejdie, reşedinţa în capitală, fiindcă sufletul ei e negoţul, care pentru un neam republican nu are urmările funeste avute într-o monarhie. Ţara şi-a păstrat vechea ocârmuire, un sistem bun, căci nu monarhul se îmbogăţeşte, ci persoanele particulare, ceea ce e izvor de egalitate, împiedicând atât excesiva opulenţă, cât şi extrema mizerie.

Englezii continuă să fie primul neam al Europei şi se bucură de vechiul privilegiu de a fi arătat vecinilor lor forma de guvernământ potrivită unor oameni preocupaţi de drepturile şi fericirea lor.

Nu se mai organizează procesiuni în amintirea lui Carol I: politica lor s-a făcut mai înţeleaptă.

S-a ridicat o nouă statuie protectorului Cromwell, făcută dintr-o marmoră despre care nu ai putea spune dacă e albă ori neagră, într-atât e de amestecată. Adunările poporului vor avea de acum înainte loc în faţa ei, deoarece marele bărbat pe care-l reprezintă e adevăratul autor al minunatei şi imuabilei ei Constituţii.[257]

Scoţienii şi irlandezii au prezentat parlamentului o moţiune prin care cer desfiinţarea numelor de Scoţia şi Irlanda spre a nu mai face, în spirit şi prin

---

[256] Sufletul în care fanatismul religios nu a stins sentimentele de omenie e sfâşiat de milă şi arde de indignare văzând barbaria cu care nebunia religioasă l-a împins pe om să închipuie torturile cele mai rafinate. Istoria canibalilor şi a antropofagilor e mai puţin îngrozitoare decât a noastră. Torquemada, inchizitorul Spaniei, se lăuda că a trecut prin foc şi sabie mai bine de cincizeci de mii de eretici. Şi, într-adevăr, întâlneşti pretutindeni urmele sângeroase ale ferocităţii religioase. Aceasta să fie oare legea sfântă care pretinde a fi sprijin politicii şi moralei?

[257] J.-J. Rousseau atribuie puterea, strălucirea libertatea Angliei distrugerii lupilor de care a fost odinioară bântuită. Fericită naţie, căci a alungat lupi de o mie de ori mai primejdioşi, ce continuă să pustiască alte ţinuturi.

nume, decât un trup cu Anglia, aşa cum şi este de altfel în ceea ce priveşte patriotismul ce-i însufleţeşte.

*

Viena, azi...

Austria, dintotdeauna în stare să ofere întregii Europe fermecătoare prinţese, anunţă că are şapte frumoase nubile, ce se vor căsători cu acei prinţi de pe faţa pământului în stare să aducă cele mai frumoase mărturii de iubire din partea popoarelor lor.

*

Haga, azi...

Poporul acesta harnic, care a transformat într-o grădină pământul cel mai ingrat şi mai mlăştinos cu putinţă şi care a adus toate bogăţiile de pe lume într-o regiune unde nu creştea nimic, face în continuare dovada minunatei sale inteligenţe şi arată întregului univers de ce sunt în stare curajul, răbdarea şi chibzuita folosire a timpului. Dragostea lui pentru aur nu mai e tot atât de aprigă. Republica a ştiut să devină mai puternică descoperind capcanele ce-i pregăteau pe ascuns căderea şi şi-a dat seama că e mai uşor să te opui oceanului furios ridicând diguri decât să rezişti corupătorului metal, aşa că astăzi se apără cu tot atâta curaj de ispita luxului şi de atacurile mării.

*

Paris, azi...

Douăsprezece corăbii de şase sute de tone au sosit în capitală, aducând belşugul. Nu mai plăteşti peştele pe care-l mănânci de zece ori cât face. Noua albie a Senei, săpată între Rouen şi Paris, necesită reparaţii pentru care Tezaureria naţională a alocat un milion cinci sute de mii, sumă suficientă, căci nu vor fi angajaţi nici administratori, nici antreprenori.

Luxul devorator, luxul neruşinat, luxul copilăresc, luxul capricios, luxul nebunesc nu mai domnesc azi pe malurile Senei, înlocuite fiind de luxul hărniciei, ce uşurează viaţa şi măreşte bunăstarea, lux folositor şi necesar, uşor de deosebit şi de neconfundat cu luxul ostentativ şi trufaş ce-i rănea pe cei cu averi modeste[258], risipite şi ele în cele din urmă, direct ori prin puterea exemplului.

---

[258] Când nu vom mai avea oare uimitoarea inegalitate dintre averi, excesiva opulenţă ce înmulţeşte cazurile de mizerie extremă, izvor al tuturor crimelor? Când nu-l vom mai vedea pe sărmanul om truditor străduindu-se fără a reuşi să iasă din sărăcia în care îl menţin

Statuia celebrului Voltaire a fost curăţată. E vorba de cea ridicată în timpul vieţii sale de către cei mai remarcabili scriitori atât în privinţa talentului cât şi a simţului dreptăţii. Piciorul său drept striveşte mutra scârnavă a lui F..., dar cum dispreţul public a desfigurat foarte mult chipul acestui Zoil, s-a cerut repararea monumentului care trebuie să arate tuturor criticilor imbecili ruşinea ce-i aşteaptă. Cum nu s-a păstrat portretul acestui mâzgălitor de hârtie, care, pentru a-şi ţine zilele, publica un periodic, lumea se întreabă ce cap de animal laş, invidios şi făcător de rele i-ar fi mai potrivit.

Parizianul are idei limpezi în privinţa dreptului natural, politic şi civil. Nu-şi mai închipuie prosteşte că i-a dat altuia în stăpânire persoana şi bunurile sale. Continuă să aibă limba ascuţită şi să alcătuiască vodeviluri şi şansonete, dar a învăţat să dea glumelor o substanţă mai solidă.

*

Întorceam pe toate feţele gazeta, vrând să mai citesc câteva asemenea articole interesante. Căutam ceva despre Versailles, dar privirea mea avidă nu găsea nimic. Observându-mi încurcătura, stăpânul casei mă întrebă ce caut.

— Lucrul cel mai interesant din lume, răspunsei, şi anume ştirile privitoare la locul unde se găseşte de obicei curtea. Pe scurt, articolul *Versailles,* atât de plăcut şi de bogat în *Gazette de France*.[259]

Prinse a zâmbi şi-mi spuse:

— Nu ştiu ce s-a întâmplat cu *Gazette de France,* dar a noastră spune numai adevărul şi nu păcătuieşte niciodată prin omisiune. Monarhul locuieşte în inima capitalei, sub privirile mulţimii, ale cărei strigăte sunt imediat auzite de urechea sa. Nu se mai ascunde într-un soi de deşert, înconjurat de o mulţime de sclavi îmbrăcaţi în fir de aur, ci rămâne în centrul statului său aşa cum Soarele îşi are reşedinţa în centrul universului. Iată încă un frâu ce-l menţine între frontierele datoriei. Singura cale pe care poate să afle tot ce trebuie să ştie e vocea aceasta generală ce străbate până

---

legile din propria lui ţară? Ori pe cel care, întinzând o mână tremurândă, se teme deopotrivă de privirea şi de refuzul semenului său? Când nu-i vom mai vedea oare pe acei monştri refuzându-i, cu o privire distrată, bucata de pâine cerşită? Şi când înceta-vor aceşti oameni să înfometeze un întreg oraş în care cele ale gurii costă tot atât cât într-o cetate asediată? Dar finanţele s-au terminat, negoţul stagnează, poporul e năpăstuit de nenorociri: suferinţa e generală, iar urmarea îngrozitoare e că morala e părăsită. Vai nouă!...

[259] Ce crud flagel e tiparul când nu face decât să anunţe întregii naţii că, în cutare zi, cutare a făcut pe sclavul la curte, că un altul şi-a pătat onoarea cu toată pompa imaginabilă, că, în sfârşit, un al treilea a cules roadele josniciei de care a dat dovadă! Ce platitudini! ce stil laş şi târâtor!

la picioarele tronului: a înăbuşi acest glas ar însemna să te opui legii, fiindcă monarhul aparţine poporului, nu poporul monarhului.

CAPITOLUL XLIII
PROHODUL UNUI ŢĂRAN

Curios să aflu ce a devenit acel Versailles unde văzusem atât splendoarea regilor etalându-şi opulenţa fără margini, cât şi rasa de rândaşi şi scribi obraznici ce-şi împingeau lenea până la ultima limită, am visat, precum Josua, că am oprit cursa soarelui: gata să apună, s-a oprit la ruga mea ca pe vremea generalului evreu, dar intenţia mea era, cred, mai bună decât a acestuia.

Ieşisem deja din oraş, purtat de o trăsură care nu era un ţucal.[260] Drumul era schimbat şi făcea un ocol. Trecând printr-un sat, am zărit un grup de ţărani intrând în templu cu ochii plecaţi şi plini de lacrimi. Mişcat de ceea ce vedeam, am oprit trăsura şi am intrat la rându-mi. În mijlocul naosului se afla trupul unui bătrân, îmbrăcat ţărăneşte şi ale cărui plete albe atârnau până la pământ. Apăru şi pastorul, care, urcând pe o mică estradă, spuse celor de faţă:

— Cetăţeni,

Bărbatul pe care-l vedeţi a fost vreme de nouăzeci de ani binefăcătorul oamenilor. Fiu de plugar, din fragedă pruncie a încercat cu mâinile lui încă lipsite de vlagă să ridice brăzdarul. Şi-a urmat tatăl în arătură de îndată ce piciorul său a putut să treacă peste bulgării de pământ, iar când vârsta i-a dat puterile după care tânjea, i-a spus părintelui său: „Odihneşte-te”, şi de atunci încoace fiece răsărit de soare l-a văzut pe câmp, arând, semănând, plantând, culegând. A defrişat mai bine de două mii de pogoane, a plantat viţă de vie de jur-împrejurul cătunului nostru şi lui îi sunteţi datori pentru pomii ce ostoiesc foamea şi vă feresc de arşiţa soarelui. Nu avariţia nu-i îngăduia să se odihnească, ci dragostea de muncă, pentru care, după cum spunea, e făcut omul, precum şi sfântul gând că îl priveşte Cel-de-Sus pe când cultivă pământul şi-şi hrăneşte copiii.

S-a căsătorit şi a avut douăzeci şi cinci de copii. Tuturor le-a insuflat dragostea de muncă şi de virtute, şi toţi au ajuns oameni adevăraţi. Le-a dat tinere mirese, pe care el însuşi le-a condus, zâmbind, spre altarul fericirii. Nepoţii au fost crescuţi în casa lui şi ştiţi cu toţii ce bucurie pură şi de neşters li se citea în ochi. Se iubesc cu toţii ca fraţii pentru că el însuşi găsea plăcere în a iubi şi i-a făcut şi pe ei s-o guste.

---

[260] E numele trăsurilor ce te duc la curte. De obicei, sunt folosite de mulţimea de valeţi ce mişună prin Versailles şi, în acest sens, se poate într-adevăr spune că transportă tot ce poate fi mai josnic în Franţa.

În zilele de sărbătoare era primul care ciupea corzile instrumentelor obişnuite pe la ţară, iar privirea lui, glasul, gestul erau pentru toţi, după cum bine ştiţi, semn de veselie generală. Nu i-aţi uitat nici voioşia, vie emanaţie a sufletului său pur, nici vorba plăcută şi plină de miez: având darul ironiei inteligente, nu a jignit pe nimeni. A refuzat să ajute pe cineva? S-a arătat în vreo împrejurare nepăsător faţă de necazul ce lovea satul ori pe unul dintre voi? A fost vreodată lipsit de simţire când era vorba de patrie? Îşi dăruise acesteia inima: chipul ei era veşnicul lui subiect, nu vorbea decât despre ceea ce o poate face mai prosperă şi îndrăgea ordinea mulţumită dragostei pe care o nutrea pentru virtute.

L-aţi putut vedea, gârbovit de vârstă şi cu pasul nesigur, urcând în munţi spre a împărtăşi tinerilor agricultori din experienţa sa. Memoria sa era un depozit sigur de observaţii privitoare la diversele anotimpuri făcute de-a lungul a optzeci de ani. Cutare copac plantat de mâinile lui în cutare ori cutare an îi amintea de blândeţea ori de mânia cerului. Ştia cu exactitate ceea ce alţii uită, morţii, recoltele îmbelşugate, donaţiile făcute sărmanilor. Era înzestrat cu un spirit de profeţie parcă şi, din cugetările lui pe clar de lună, afla ce trebuie să însămânţeze în grădina lui de legume. Cu o zi înainte de a muri, a spus: „Copiii mei, mă apropii de Fiinţă, autoarea a tot ce e bine, pe care am adorat-o întotdeauna şi în care mi-am pus toate speranţele: curăţaţi mâine perii şi, când va asfinţi soarele, îngropaţi-mă la marginea ogorului meu.”

O veţi face, copii ce aveţi a urma exemplul său; dar înainte de a arunca ţărână peste părul lui alb, care, de departe, impunea respect şi-i atrăgea pe cei tineri, priviţi-i mâinile vrednice de cinstire, priviţi-i bătăturile: iată augusta amprentă a lungilor săi ani de muncă.

Ajuns aici, oratorul luă una din mâinile de gheaţă şi o ridică: datorită folosirii zilnice a sapei era de două ori mai lată decât una obişnuită şi părea să nu fi avut de ce să se teamă de înţepăturile mărăcinilor şi de asprimea pietrelor. Oratorul sărută respectuos venerabila mână şi toţi îi urmară pilda.

Copiii săi purtară trupul culcat pe trei snopi de grâu şi îl îngropară după vrerea sa, punând apoi pe mormânt: secera, sapa şi brăzdarul de care se folosise.

— Ah! exclamai eu, dacă bărbaţii slăviţi de Bossuet, Fléchier, Mascaron, Neuville ar fi avut a suta parte din meritele acestui ţăran, le-aş ierta elocinţa pompoasă şi futilă!

CAPITOLUL XLIV
VERSAILLES

Ajung în cele din urmă şi caut din privire mândrul palat de care depindea odinioară destinul mai multor neamuri. Ce surpriză! ruine, ziduri pe jumătate dărâmate, statui mutilate, porticuri năruite dădeau o idee confuză despre antica sa măreţie. Mergând printre ruine, am întâlnit un bătrân aşezat pe capitelul unei coloane.

— Vai, dar ce s-a întâmplat cu vastul palat?

— S-a prăbuşit!

— Cum asta?

— S-a năruit pur şi simplu. În nerăbdarea lui orgolioasă, un om a vrut să forţeze natura durând edificiu peste edificiu şi, în dorinţa-i năprasnică de a-şi satisface voinţa capricioasă, şi-a vlăguit supuşii. Aici s-au pierdut ca într-un hău toţi banii regatului. Aici a curs un fluviu de lacrimi pentru a alcătui fântâni din care n-a mai rămas nimic. Priveşte şi dumneata ce mai dăinuie din colosul ridicat cu atâta caznă şi durere de un milion de braţe. Palatul păcătuia prin ceea ce-şi pusese la temelie: era icoana măreţiei celui ce l-a construit.[261] Regii ce i-au urmat au fost siliţi să fugă temându-se să nu fie striviţi. Fie ca ruinurile acestea să poată spune tuturor suveranilor că aceia care abuzează de puterea lor de moment nu fac decât să-şi dezvăluie generaţiei viitoare slăbiciunea...

Spunând aceste vorbe, bătrânul vărsa un torent de lacrimi şi privea cerul cu un aer de adâncă pocăinţă.

— De ce plângi? îl întrebai. Toată lumea e fericită, iar molozul de aici nu anunţă vreo calamitate publică.

Ridicând vocea, îmi spuse:

— Ah, nefericitule! află că sunt acel Ludovic al XIV-lea care a construit acest jalnic palat. Dreptatea dumnezeiască a reaprins torţa zilelor mele spre

---

261 Se vorbeşte cu admiraţie de magnificele spectacole oferite poporului roman, cu intenţia de a-i arăta măreţia. Dar el a fost nefericit din clipa când a început să vadă fastuoasele serbări în care se risipea rodul victoriilor sale. Cine a construit circurile, teatrele, termele? cine a săpat lacurile artificiale în care întreaga flotă putea face manevre ca pe mare? Monştrii cu coroană, al căror tiranic orgoliu strivea jumătate din populaţie pentru a bucura privirea celeilalte jumătăţi. Uriaşele piramide cu care se laudă Egiptul sunt monumente ale despotismului. Republicanii construiesc apeducte, canale, drumuri, pieţe publice, hale, în vreme ce orice palat ridicat de un monarh e germenele unei viitoare năpaste.

a putea privi mai îndeaproape nefericita-mi lucrare... Cât sunt de fragile monumentele trufiei! Olâng şi voi plânge veşnic... Ah, de ce n-am ştiut?[262]

Tocmai voiam să-i pun o întrebare, când o şopârlă dintre cele multe de pe acolo, sărind de pe bucata de coloană în jurul căreia se încolăcise, mă înţepă pe gât. Iar eu m-am trezit...

---

[262] Aflat în mijlocul Europei, dominând oceanul prin marea lungime cât şi prin dantelăria coastelor sale dinspre mările Flandrei, Spaniei şi Germaniei, vecin cu Mediterana, ce regat e şi Franţa! şi ce popor pare să aibă drepturi mai mari la fericire!